

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

HARÎRÎZÂDE KEMÂLEDDİN EFENDİ'NİN
REŞH-İ SILÂTİ'L-ENVERİYYE FÎ ŞERH-İ
SALÂTİ'L-EKBERİYYE İSİMLİ ESERİ
(METİN VE İNCELEME 1-65 VARAK)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sare ZİYANSIZ

İstanbul
Aralık-2021

TC.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

HARÎRÎZÂDE KEMÂLEDDİN EFENDİ'NİN
REŞH-İ SILÂTİ'L-ENVERİYYE FÎ ŞERH-İ
SALÂTİ'L-EKBERİYYE İSİMLİ ESERİ
(METİN VE İNCELEME 1-65 VARAK)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sare ZİYANSIZ

Tez Danışmanı
Doç. Dr. Veysel AKKAYA

İstanbul
Aralık-2021

TEZ ONAYI

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Temel İslam Bilimleri Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Doç. Dr. Veysel AKKAYA

Üye Prof. Dr. Necdet TOSUN

Üye Prof. Dr. Hür Mahmut YÜCER

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Metin TOPRAK
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Doç. Dr. Veysel Akkaya danışmanlığında hazırladığım “**Harîrîzâde Kemâleddîn Efendi’nin Reşh-i Sılâti’l-Enveriyye Fî Şerh-i Salâti’l-Ekberîyye İsimli Eseri Metin ve İnceleme 1-65 varak**” adlı yüksek lisans tezi çalışmamın başlangıcından sonucuna kadar geçen süreçte ve tezimdaki bilgilerin tümünü toplayıp sunarken bilimsel etik ve akademik kurallara titizlikle uyduğumu, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım alıntıların tümüne kaynak gösterdiğimi ve bunların tümünün kaynakçada yer aldığını beyan ederim

Sare ZİYANSIZ

ÖNSÖZ

Âlemlerin Rabbine Hamd u sena, âlemlere rahmet olarak gönderilen Resûl-i Ekrem’e salat u selâm olsun. İslâm tarihi boyunca salavât-ı şerîfeler ümmetin âlimleri, sûfileri, müeddibleri ve âvâmı tarafından ilâhî rahmetin bir tecellîsi ve Resûl-i Ekrem’e (s.a.s.) duyulan muhabbetin bir çeşit ifadesi olarak kabul edilmiştir. Salâtlar sahabe döneminden itibaren çeşitli terkipler halinde bulunmaktadır. Bu salât terkiplerinin sayısının, İsmail Hakkı Bursevî’nin ifadesiyle onikibine ulaştığı bilinmektedir.

Salât terkipleri içerisinde İbnu’l-Arabî’nin *Salât-ı Feyziyye* isimli salavât metni vahdet-i vücûd düşüncesi açısından ayrı bir öneme sahiptir. Salâtların genel özelliğine bakıldığında öncelikle Peygamberimizin hususiyetlerinin yer aldığı görülmektedir. Ancak İbnu’l-Arabî ve kendisinden etkilenen sûfîlerin terkiplerine bakıldığında vahdet-i vücûd düşüncesinin etkisi ve dolayısıyla Hakikat-i Muhammediyye üzerine inşa edilmiştir. İbnu’l-Arabî’nin XIX. yüzyıldaki takipçilerinden olan Harîrîzâde Kemâledin Efendi “*Reşh-i Silâti’l-Enveriyye Fî Şerh-i Salâti’l-Ekberiyye*” isimli eserinde vücûd mertebeleri hakkında ayrıntılı bilgi vermek suretiyle *Salât-ı Feyziyye* metnini şerh etmektedir.

Çalışmamda Harîrîzâde’nin bu kıymetli eserini latinize etmeyi, metni günümüz Türkçe’sine çevirerek sadeleştirmeyi, içerisinde anlatılan konuları inceleyerek bir nebze de olsa anlaşılmasını ve bu bağlamda kendisinden istifade edilmesini hedefledim.

Nâdir bir eseri gün yüzüne çıkarmak suretiyle tanınmasını sağlamak ve bu vesileyle anlam dünyasında kaybolmak yitik bir hazineyi keşf etmek gibi bir heyecan verdi ve farklı bir tecrübe kazandırdı. Bu çalışma için gayret veren ve nihayete erdiren Yüce Rabbimizden muvaffakiyet dilerim.

Bu çalışmada yardımlarını esirgemeyen tez danışmanım Doç. Dr. Veysel Akkaya’ya, muhterem hocalarım Prof. Dr. Necdet Tosun’a, Prof. Dr. Hür Mahmut Yücer’e, ilim yolunda maddi ve manevi yönden daima destek olan, yönlendiren muhterem babam Hüseyin Tamgüney’e, çalışmam esnasında âhirete uğurladığımız muhterem annem Zeynep Tamgüney’e, kıymetli eşim Tarık Ziyansız’a, sevgili kızım Emine Feride’ye, ailemin tüm fertlerine ve dostlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Sare ZİYANSIZ

İstanbul-2021

ÖZET
HARÎRÎZÂDE KEMÂLEDDİN EFENDİ'NİN
REŞH-İ SILÂTİ'L-ENVERİYYE FÎ ŞERH-İ
SALÂTİ'L-EKBERİYYE İSİMLİ ESERİ
(METİN VE İNCELEME 1-65 VARAK)

Sare ZİYANSIZ
Yüksek Lisans, Temel İslam Bilimleri
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Veysel AKKAYA
Aralık-2021, 242+VIII Sayfa

Tez çalışmamıza konu olan bu eser, sayısız kabul edilebilecek salavât metinleri içerisinden İbnu'l-Arabî'nin *Salât-ı Feyziyye* nam-ı diğer *Salât-ı Kübrâ* metnine yazılmış şerhlerden biridir.

Harîrîzâde Kemâleddin Efendi şerhini yazdığı bu salavâtı, varlık mertebeleri doğrultusunda tafsilatlı bir şekilde izah etmiştir. Dolayısıyla açıkladığı her ifade birbirine bağlantılı bir şekilde Hakikat-i Muhammediyye'yi işaret etmektedir.

Salat-ı Feyziyye şerhlerinden günümüz Türkçe'sine aktarılan ilk şerh olma niteliği taşımasını hedeflediğimiz bu çalışmada öncelikle Harîrîzâde'nin hayatına yer verdik. Akabinde el yazması olan bu eserin belirtilen varak numaralarını Osmanlı Türkçe'sinden günümüz Türkçe'sine aktararak latinize etmeye çalıştık. Varlık mertebeleri doğrultusunda şerh edilen metnin kavramsal açıdan değerlendirmesine yer vererek istifadeye sunmaya gayret ettik.

Anahtar Kelimeler: İbnu'l-Arabî, Harîrîzâde, Salât-ı Feyziyye, Varlık Mertebeleri, Hakikat-i Muhammediyye.

ABSTRACT
HARÎRÎZÂDE KEMÂLEDDİN EFFENDİ'S
REŞH-İ SILÂTİ'L-ENVERİYYE FÎ ŞERH-İ
SALÂTİ'L-EKBERİYYE
(TEXT AND ANALYSIS 1-65 PAGES)

Sare Ziyansız
Master, Basic Islamic Sciences
Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Veysel AKKAYA
December-2021, 242+VIII Pages

This study is one of the annotations written on Ibnu'l-Arabî's *Salât-ı Feyziyye*, also known as *Salât-ı Kübrâ*, which is chosen among countless salawat texts as the subject of our thesis.

Harîrîzâde Kemâleddin Effendi explained this salawat, on which he wrote its commentary, in detail in line with the levels of existence. Therefore, every statement he explains connectedly points to the Haqiqat al Muhammadiyya.

In this study, which we aim to be the first annotation translated to today's Turkish from the *Salat-ı Feyziyye* commentaries, we first included the life of Harîrîzâde. Subsequently, we tried to latinize the specified pages of the manuscript by translating it from Ottoman Turkish to modern Turkish. By including its conceptual commentary, we have endeavored to present this text, which is annotated in line with the levels of existence, for the benefit of people.

Key Words: İbnu'l-Arabî, Harîrîzâde, Salât-ı Feyziyye, Levels of Existence, Haqiqat al Muhammadiyya.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI.....	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	ii
ÖN SÖZ.....	iii
ÖZET.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	3
HARÎRÎZÂDE KEMÂLEDDİN EFENDİ’NİN HAYATI, ...	3
1.1.Harîrîzâde Kemâleddin Efendi’nin Hayatı	3
1.2. Tasavvufî Şahsiyeti	7
1.2.1. Hocası Muhammed Nûru'l-Arabî.....	9
1.3. Harîrîzâde’nin Eserleri	11
İKİNCİ BÖLÜM.....	17
HARÎRÎZÂDE KEMÂLEDDİN EFENDİ’NİN.....	17
REŞH-İ SILÂTİ’L-ENVERİYYE FÎ ŞERH-İ.....	17
SALÂTİ’L-EKBERİYYE İSİMLİ ESERİNİN İNCELEMESİ.....	17
2.1. Reşh-i Silâti'l-Enveriyye Fî Şerh-i Salâti'l-Ekberiyye İsimli Eser ile İlgili Bilgiler.....	17
2.2. Eserin İsmi	17
2.3. Eserin Dış Özellikleri.....	18
2.4. Eserin Üslûbu.....	19
2.5. Eserin Muhtevası	19
2.5.1. Salât	20
2.5.2. Besmele	26
2.5.3. Feyiz.....	29
2.5.4. Tecellî/Taayyün	34
2.5.5. Amâ.....	37

2.5.6. Tenezzül.....	39
2.5.7. Hazarât-ı Hams	41
2.5.8. Hakikat-i Muhammediyye	45
2.6. Eserde İstifade Edilen Kaynaklar ve Müellifleri	51
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	54
REŞH-İ SILÂTİ'L-ENVERİYYE FÎ ŞERH-İ.....	54
SALÂTİ'L-EKBERİYYE TRANSKRİPSİYONU	54
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	132
REŞH-İ SILÂTİ'L-ENVERİYYE FÎ ŞERH-İ.....	132
SALÂTİ'L-EKBERİYYE SADELEŞTİRMESİ.....	132
LÜGATÇE	221
KAYNAKÇA.....	236
SONUÇ.....	241
ÖZGEÇMİŞ	242

KISALTMALAR

A.g.e. : Adı geçen eser

A.g.m. : Adı geçen makale

A.s: Aleyhisselam

Bkz.: Bakınız

Cc. : Celle Celaluhu

ev. : Çeviren

DİA: Diyanet İslâm Ansiklopedisi

H. : Hicri yıl

Haz. : Hazırlayan

İ.B.B :İstanbul Büyükşehir Belediyesi

K.s: Kuddise sırruhu

Ktp. : Kütüphane

M.: Miladi yıl

Md.: Maddesi

Nr. : Numara

Nşr. : Neşreden

S. : Sayfa

Sad. : Sadeleştiren

S.a.s. : Sallallahu aleyhi ve sellem

TDV. : Türkiye Diyanet Vakfı

Terc. : Tercüme eden

V. : Vefatı

Vr. : Varak

Yay. : Yayınları

GİRİŞ

Harîrîzâde Kemâleddin Efendi, Osmanlı imparatorluğunun en karmaşık dönemine denk gelen XIX. yüzyılda payitaht İstanbul’da yaşamıştır. Harîrîzâde otuz iki yıllık kısa ömründe tasavvufî konularda Arapça ve Türkçe yaklaşık kırk eser telif etmiştir.

Çalışmamıza konu olan Harîrîzâde’nin “*Reşh-i Sılâti'l-Enveriyye Fî Şerh-i Salâti'l-Ekberiyye*” adlı eseri İbnu’l-Arabî’nin *Salât-ı Feyziyye*’si üzerine yazdığı şerh olması dolayısıyla vahdet-i vücûd düşüncesi kapsamında ele alınmıştır. Harîrîzâde eserde edebî bir dil ve vazîh ifadeler ile varlık mertebelerini izah etmiştir. Ayrıca kavramların bütün yönlerini aktarmaya bu hususta tasavvufî geleneğin görüş ve açıklamalarına hususi olarak yer vermeye özen göstermiştir.

Harîrîzâde, vahdet-i vücûd düşüncesi denilince akla gelebilecek olan temel kavramların neredeyse büyük çoğunluğuna yer vermiş veya atıfta bulunmuştur. Biz de gerek salât terkipleri gerekse vahdet-i vücûd açısından büyük önemi haiz olan bu eserin ortaya çıkarılması ve metinden istifâdenin ziyâde olması için gayret gösterdik.

Bu minvalde çalışmamızda takip ettiğimiz yöntem öncelikle eserin doğru bir şekilde latinize edilmesi ve metnin anlaşılmasıdır. İlk olarak salavât metnine ait olan ifadeleri metnin içerisinde tespit ederek bunları tırnak işareti içerisine alıp kalın yazı tipine çevirerek işaretledik. Bölümlerin olmadığı bu metni salavâtın ibarelerine göre bölüm başlığı gibi ayırdık. Metnin anlam bütünlüğüne uygun düşecek şekilde paragraflara ayırdık ve gerekli görülen yerlerde noktalama işaretlerini ilave ettik.

Salavâtın şerhi kısmında terkinin tamamını çift tırnak, terkinin içinde geçen kelimeler açıklandığında ise tek tırnakla ayırmak suretiyle işaretledik. Ayet ve hadislerde tahrir yaptık, bunları da metinde çift tırnakla işaretledik. Vahdet-i vücûd düşüncesini anlatan müelliflerin eserlerinde genellikle dikkat çekici bulunan dâireleri, cihannümâları metnin transkripsiyonunda ve sadeleştirmesinde ilgili yerlere resimler halinde açıklamalarıyla birlikte ekledik.

Metnin sadeleştirmesinde ise çeşitli sözlüklerden istifade ederek doğru anlamı bulmaya üstün gayret gösterdik. Bu noktada nadiren de olsa Osmanlıca, Arapça ve Farsça sözlüklerde karşılığını bulamadığımız garip lafızları parantezli soru işaretiyle belirttik.

Ayrıca metnin içerisinde sırasıyla ve sıklıkla zikredilen kavramların anlaşılmasının metnin daha iyi kavranılmasına yardımcı olacağı düşüncesiyle inceleme bölümünü oluşturduk. Bu bölümde kaynakları araştırıp elde ettiğimiz veriler sonucunda kavramların özünü anlaşılır bir şekilde açıkladık.

Transkripsiyon, sadeleştirme ve kavram çalışmasından oluşan bu çalışmamız bir giriş ve dört bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde; Harîrîzâde Kemâledin Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında öz bilgilere yer verilmektedir. İkinci bölümde; çalışmamızın konusu olan Harîrîzâde'nin “*Reşh-i Sîlâti'l-Enveriyye Fî Şerh-i Salâti 'l-Ekberiyye*” adlı eserinin tanıtımı ve içerisinde bulunan konular hakkında bilgi verilmektedir. Üçüncü bölümde; mezkûr eserin belirtilen varak numaralarının günümüz Türkçesine çevrilerek latinize edilmiş hali bulunmaktadır. Dördüncü bölümde ise metnin sadeleştirilmesi yer almaktadır. Son olarak lügatçe ile çalışmamız nihayete ermektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HARÎRÎZÂDE KEMÂLEDDİN EFENDİ’NİN HAYATI, TASAVVUFÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

1.1. Harîrîzâde Kemâleddin Efendi’nin Hayatı

Harîrîzâde Kemâleddin Efendi’nin hayatı hakkında bilinenlerin neredeyse tamamı, tasavvuf ve tarikatlar tarihi hakkında günümüze kadar yazılmış en kapsamlı eser olma özelliğini taşıyan *Tibyânü vesâ’ili’l-hakâ’ik* adlı eserinde yer alan bilgilere dayanmaktadır.¹

Harîrîzâde Kemâleddin Efendi, Osmanlı Devleti’nin son zamanlarında siyâsî, askerî, iktisadî ve toplumsal açıdan önemli değişim ve dönüşümlerinin yaşanmış olduğu çalkantılı XIX. yüzyılında, bu değişimlerin ve reformların en çok kendini hissettirdiği Payitaht’ta yaşamıştır. Harîrîzâde; I. Abdülmecid (1839-1861) döneminin ikinci yarısına, I. Abdülaziz (1861-1876), V. Murad (1876-1876) ve kısmen de II. Abdülhamid (1876-1909)’in padişahlık dönemlerini idrak etmiştir.²

Cemaziyelahir 1267/Mart 1850 tarihinde İstanbul’da dünyaya gelmiştir. Tam adı Kemâleddin Muhammed Harîrîzâde b. Seyyid Şeyh Abdurrahman b. Seyyid İbrâhîm

¹ Hayatı tezlerde ayrıntılı olarak çalışıldığı için burada kısaca yer vereceğiz. Geniş bilgi için bkz; Yakup Çiçek, “Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin: Hayatı, Eserleri ve *Tibyânü Vesâ’ili’l-Hakâik fî Beyânî Selâsili’t-Tarâik Muhtevası-Kaynakları*,” (Yüksek İslam Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul, 1982); Furkan Ustakurt, “Tasavvuf Literatüründe Etvâr-ı Seb’a ve Harîrîzâde’nin Fecru’l-Esmâ ve Subhu’l-Müsemmâ Adlı Risalesi”, (Yüksek Lisans Tezi. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018); Hatice Ocaklıoğlu, “Harîrîzâde’nin Şeyh Bedreddîn Vâridât’ı Üzerine Şerhinin Tahkîk ve Değerlendirmesi (1-100. Varaklar Arası)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009); Ayşenur Aydın, “Harîrîzâde Kemâleddin Efendi’nin Kenzû’l-Feyz İsimli Eseri (Metin ve İnceleme)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015).

² Furkan Ustakurt, “Tasavvuf Literatüründe Etvâr-ı Seb’a ve Harîrîzâde’nin Fecru’l-Esmâ ve Subhu’l-Müsemmâ Adlı Risalesi”, (Yüksek Lisans Tezi. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 3.

el-Halebî'dir. Harîrîzâde ya da Harîrîzâde Kemâleddin olarak bilinmektedir. Müellifin, daha çok Harîrîzâde ve Harîrîzâde Kemâleddin adını kullanmasının yanı sıra ondan bahseden kaynaklarda da adı bu şekilde zikredilmektedir.³

Harîrîzâde, Halep'te bulunan ve Harîrîzâdeler olarak marûf sülâleden ve Şeyh Ahmed er-Rifâî'nin (ö.578/1182) neslindendir. “İpekle ilgili, ipekten yapılmış, ipek gibi yumuşak” anlamlarına gelen Harîrî lakabı ile anılması, Şeyh Ahmed er-Rifâî'nin torunu olan ve sohbet meclisinde bulunan Şeyh Seyyid Burhâneddîn Ebu'l-Hasan Ali'ye (ö.645/1247) dayanmaktadır.⁴

Harîrîzâde Kemâleddin Efendi'nin ailesi köklü ve tasavvufî geleneğe sahip bir ailedir. Babası meşâyıhtan âlim bir zât olan Şeyh Abdurrahman el-Harîrî, dedesi Seyyid İbrahim el-Halebî Efendi'dir. Halepli olan babası Şeyh Abdurrahman Efendi, Rifâiyye ve Halvetiyye tarîkatının Bekriyye kolundan bir mürşid-i kâmilidir. Kendisinin şeyhi Muhammed Enîs el-Hüseynî ed-Dımaşkî'dir. Abdurrahman Efendi 1284/1867 yılında İstanbul'da vefat etmiş ve Eyüp'te bugün Saçlı Abdulkadir Camii olarak bilinen Rifâiyye tarîkatından Şeyh Hasib Efendi dergâhının hazîresine defnedilmiştir.⁵

³ Harîrîzâde Kemâleddin, *Tibyânü Vesâilî'l-Hakâik fî Beyânî Selâsili't-Tarâik*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, No. 430, C. 3, vr. 304a. Osmânzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, (haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz), C. 3, (İstanbul: Kitabevi Yay., 2006), 121-122. Sâdık Vicdânî, *Tarikatler Ve Silsileleri (Tomâr-ı Turûk-ı Âliyye)*, (haz. İrfan Gündüz), (İstanbul: Enderun Kitabevi, ts.), 67. Şaban Er, *Melâmîlik ve Osmanlı Devri Melâmîleri*, (İstanbul: Kutup Yıldızı Yay., 2015), 539. Ali Bolat, *Muhammed Nûru'l-Arabî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*, (İstanbul: H Yay., 2015), 59. Abdülbâki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, (İstanbul: Kapı Yay., 2015), 326. Yakup Çiçek, “Harîrîzâde Muhammed Kemaleddin Efendi”, *MÜİFD*, S. 7-10, (1995): 407. Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, (sad. Ali Fikri Yavuz-İsmail Özen), C. 1, (İstanbul: Meral Yayınevi, 1975), 144. “Osman Türer, Harîrîzâde'nin Sülûkün Mertebelerine Dair Bir Risâlesi: Feyzu'l-Muğnî Min Sırrı Hadîsi Men Talebenî”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-2)*, S. 23, (İstanbul: 2009), 38. Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, *Kibâr-ı Meşâyıhdan On İki Zâtın Terâcim-i Ahvâli*, (İstanbul: 1316), vr. 52b-53a.

⁴ Harîrîzâde, *Tibyân*, C.I, 293^a.

⁵ Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. 4, s. 204. III, 122.

Müellif hayatı hakkında bilgilere yer verdiği *Tibyân* isimli eserinde babası ve dedesi hariç diğer aile fertleri hakkında herhangi bir malumat vermemiştir.

Beş yaşına gelince, ilim tahsiline başladığını, Hafız Osman Efendi'den bir vakit Kur'ân-ı Kerim okuduğunu kendisi ifade etmektedir.⁶ İlk öğrenimin ardından rüştiyeye devam eden Harîrîzâde özel olarak Arapça, belâgat, mantık ve adab gibi mukaddemât ilimlerini, iki kardeş olan Ali ve Mevla Emin Ankaravî Efendiler'den okumuştur.⁷ Allâme Şâkir Efendi'nin Sahîh-i Buhârî derslerine katılmıştır. 1869 yılında akrabalarını ziyaret maksadıyla Halep'e gitmiş ve orada dört ay kalmıştır. Ardından Şeyh Abdüllatif Buhârî ile birlikte İstanbul'a dönerek onu evinde misafir etmiştir. Kendisinden Hanefî fıkıhına dair metinler okuyup, hadis dersleri almıştır. Ayrıca Şeyh Kâsım el-Mağribî'nin hadis derslerine de devam etmiştir.⁸ Harîrîzâde bahsedildiği üzere fıkıh, hadis gibi ilimlerin tahsîli ile meşgul olmuştur. Ancak onun asıl derinleşip meşhur olduğu alan tasavvufudur.⁹

Harîrîzâde'nin kısa süreli birtakım seyahatleri olmuştur. Bu seyahatlerde gayesi tasavvufî ve dinî bilgisini artırmak ve meşâyıhla görüşmektir.¹⁰ Seyahatleri dışında ömrü İstanbul'da ilim tahsîli, eserlerle meşguliyet ve hilâfet görevini yerine getirmekle geçmiştir.¹¹ Kısa ömrüne çok sayıda eser sığdıran önemli bir mutasavvıf olan

⁶ Yakup Çiçek, “Harîrîzâde Muhammed Kemaleddin Efendi”, *MÜİFD*, S. 7-10, (1995), 410.

⁷ Harîrîzâde, *Tibyân*, 3, vr. 304^a; Yakup Çiçek, “Harîrîzâde Muhammed Kemaleddin Efendi”, *MÜİFD*, S. 7-10, (1995), 410.

⁸ Yakup Çiçek, “Harîrîzâde” *DİA*, İstanbul:1997, 16:192.

⁹ Hatice Ocaklıoğlu, “Harîrîzâde'nin Şeyh Bedreddîn Vâridât'ı Üzerine Şerhinin Tahkîk ve Değerlendirmesi (1-100. Varaklar Arası)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 7.

¹⁰ Hatice Ocaklıoğlu, “Harîrîzâde'nin Şeyh Bedreddîn Vâridât'ı Üzerine Şerhinin Tahkîk ve Değerlendirmesi (1-100. Varaklar Arası)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. M. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009), 6.

¹¹ Harîrîzâde, *Tibyân*, III, vr. 304^a.

Harîrîzâde'nin en meşhur talebesi ve müridi ise, *Osmanlı Müellifleri* eserinin sahibi Bursalı Mehmet Tâhir'dir.¹²

Otuz iki yıllık hayatının neredeyse tamamını ilim ile meşgul olarak geçiren Harîrîzâde'nin kısa süreli olsa da iki kez iş hayatına başladığı bilgisi mevcuttur. İlk iş tecrübesini on yedi yaşında iken babasının 1284/1867 yılında vefatı üzerine yaşamıştır. Bir süre ticaretle meşgul olmuş ancak kısa süre içinde tekrar ilim hayatına yönelmiştir.¹³ İkinci iş hayatı tecrübesini hâfız-ı kütüp olarak yaşamıştır. Harîrîzâde, bir dönem mühim eserlere ulaşabilmek için Fatih câmiindeki kütüphanenin hâfız-ı kütüplüğünü yapmıştır. Bunun dışında resmî bir görevi bulunmamaktadır. Daha sonra Hırka-i Şerîf'teki evinde eser telifi ve irşâd ile meşgul olmuştur.¹⁴

Hırka-ı Şerîf'in yakınında ikamet eden Harîrîzâde'nin, hânesinde telif ile meşgul olduğu gibi kendisine müracaât eden tâlipleri de Rabbânî marifetlerden mahrum etmediği ifade edilmektedir.¹⁵ *Tibyân*'ın telifi esnasında, sağlık sorunları yaşadığı hatta bu rahatsızlıkların vefatına sebep olduğu düşünülmektedir. Çok verimli, fakat pek kısa olan ömrünün otuz iki sene olduğu hususunda ittifak vardır.

Vefat tarihi 2 Zilkade Cuma günü 1299/15 Eylül 1882'dir. Naşı Eyüp'te Şeyh Hasib Efendi dergahına nakledilmiştir. Kabr-i şerîflerinin üzeri açıktır ve gâyet mükellef bir mezar taşı vardır. Mezar taşında şu kitâbe yazılıdır:

Nî'met-i uhrâ için bu kâinat

Âlem-i ervâha olmuş şâh-râh

Âdem oldur ki bekâ-yı nâm elde

Ömrünü bî-fâide kılmaz tebâh

¹² Muallim Vahyî, Bursalı Tâhir Bey, (İstanbul 1335), 123; Bursalı Mehmet Tâhir hakkında bilgi için bkz. Gölpınarlı, Melâmîlik ve Melâmîler, s. 328-330; Ömer Faruk Akün, "Bursalı Mehmet Tâhir", DİA, VI, 452-461.

¹³ Harîrîzâde, *Tibyân*, III, vr. 304^b.

¹⁴ Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri* 1, 144; Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3, 122.

¹⁵ Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1, 156.

Şeyh Kemaleddin Efendi genç iken
Hâsıl etmişti nice feyz-i ilâh
Halvetî vü Celvetîden feyz alıp
Sâha-i ukbâyı kıldı hânkah
İlm u fazlı rüşdi tâ yevmu'l-kıyâm
Yâd ola devreyledikçe mihr ü mâh
Geldi üçler söyledi târihini
Şeyh Kemâleddin Efendi göçti vâh.¹⁶

2 Zilkade 1299

1.2. Tasavvufî Şahsiyeti

Harîrîzâde'nin babası Şeyh Abdurrahman el-Harîrî meşâyıhtandır. Kendisi, Türkmen şeyhi olan Şeyh Arslan'ın dervişlerinden Şeyh Ali'nin bendesi ve aynı zamanda Rifâî tarikatının Harîriyye şûbesinin şeyhi Burhâneddîn Ebu'l-Hasan Aliyyu'l-Harîrî'ye mensuptur. Harîrîzâde babası vasıtasıyla 1282/1865'te Harîriyye ve Bekriyye tarikatlarına sülûk etmiştir. Tarikatını Şeyh Muhammed Enîs el-Hüseynî ed-Dımaşkî'den tamamlamıştır. Ayrıca Hafneviyye tarikatına da yine babası vasıtasıyla intisap etmiştir.¹⁷

Tasavvufun benimsendiği ve hayata geçirildiği bir aile ortamında büyüyen Harîrîzâde on beş yaşında babasından Rifâiyye'nin Harîriyye ve Halvetiyye'nin Bekriyye kolu ile Hifniyye icazetlerini almıştır. Bununla beraber Şeyh Abdüllatif Buhârî'den Kâdiriyye, Şeyh Şerafeddin Edirnevî'den Sezâiyye icâzetlerini de alan Harîrîzâde'nin yaklaşık 200 tarikatten icâzeti bulunmaktadır. Ancak Harîrîzâde'nin tasavvufî şahsiyetini belirleyen, Melâmî pîri olmasının yanı sıra Bektaşîliğe de ruhen nisbeti bulunan

¹⁶ Abdülbâkî Gölpınarlı, *Melamilik ve Melamiler*, 326; Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 3, vr. 85^a.

¹⁷ Harîrîzâde, *Tibyân*, I, 292b, 299b; Sâdık Vicedânî, *Tarikatlar ve Silsileleri Tomâr-ı Turûk-ı Aliyye*, (Haz. İrfan Gündüz), İstanbul: Enderûn, 1995, 66-67; Abdülbâkî Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmiler*, 1924, 326; Harîrîzâde, *el-Mevridü'l-hâss bi'l-havâs fî tefsîri sûreti'l-İhlâs* (İhlâs Sûresi Tefsîri), (haz. Yakup Çiçek), İstanbul: İFAV, 1996, 36.

Muhammed Nûru'l-Arabî olduğu bilinmektedir.¹⁸ Bu nedenle Harîrîzâde daha çok Melâmî meşrebi ile anılmaktadır.¹⁹

Harîrîzâde, bazı tarikatlardan icazet alıp hırka giymiş, bir kısmına da rivayet etmek suretiyle intisap etmiştir. İcazet veya rivayet yoluyla intisap ettiği tarikatların senetlerini meşhur eseri *Tibyân*'da zikretmektedir. "İcazet aldım," "hırka giydim," "rivayet ediyorum" tabirlerini sıklıkla kullanan Harîrîzâde, bazen "müşerref oldum," "ittisalim var," "bana vasıl oldu" gibi ifadelerle de intisab ettiği tarikatları bildirmiştir.²⁰

Tarîkat silsilesi *Kenzü'l-feyz* isimli eserinde şöyle yer almıştır:

“Rabbu'l-izze celle zâtuhû Cebrâîl aleyhisselâm'a, O Hazret-i Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellem'e, O Ali kerremallâhu veche'ye, O iki oğlu Hasan ve Hüseyin'e, Hasanü'l-Basrî ve Kümeyl İbn Ziyâd radiyallâhu anhum'a, onlardan Hasanü'l-Basrî Habîbu'l-Acemî'ye, O Dâvûd et-Tâî'ye, O Ma'rûf el-Kerhî'ye, O Serî es-Sakatî'ye, O kız kardeşinin oğlu eş-Şeyh Seyyidu't-tâife Cüneyd el-Bağdâdî'ye, O Mîmşâd ed-Dîneverî'ye, O Muhammed ed-Dîneverî'ye, O Muhammed el-Bekrî'ye, O Vecîhu'd-dîn el-Kâdî'ye, O Ömer el-Bekrî'ye, O Ebu'n-Necîb es-Sühreverdî'ye, O Kutbu'd-dîn el-Ebherî'ye, O Rûknü'd-dîn Muhammed es-Sücâsî'ye, O Şihâbu'd-dîn et-Tebrîzî'ye, O Seyyid Cemâleddîn eş-Şîrâzî'ye, O İbrâhîm ez-Zâhid el-Gîlânî'ye, O Ahî Muhammed'e, O Pîr Ömer el-Halvetî'ye, O Ahî Mîrem el-Halvetî'ye, O Hâcî İzzeddîn'e, O Pîr Sadreddîn el-Hıyâvî'ye, O eş-Şeyh es-Seyyid Yahyâ eş-Şîrvânî el-Bâkuvî reîsu't-tâifeti'l-Halvetî'ye, O onlardan birçoğunun halifesi olan eş-Şeyh Mollâ Pîr Muhammed Bahâeddîn Erzincânî'ye, O Cemâl-i Halvetî diye şöhret bulan eş-Şeyh Çelebi Sultânü'l-Aksarâyî'ye, O eş-Şeyh Hayreddîn et-Tokâdî'ye, O eş-Şeyh Şa'bân Efendi el-Kastamonî'ye, O Kastamonu'da seccâdesinde irşâd ettiği birçok halifesinden eş-Şeyh Muhyiddîn el-Atvel el-Kastamonî'ye, O eş-Şeyh Ömer el-Fuâdî'ye, O eş-Şeyh İsmâîl el-Çorumî'ye, O eş-Şeyh Karabaş Ali Efendi'ye, O eş-Şeyh Mustafâ Efendi'ye, O eş-Şeyh Mustafâ Efendi el-Edirnevî'ye, O eş-Şeyh

¹⁸ Yakup Çiçek, “Harîrîzâde” *DİA*, İstanbul:1997, 16:192

¹⁹ Ayşenur Aydın, “Harîrîzâde Kemâleddîn Efendi'nin *Kenzü'l-Feyz* İsimli Eseri (Metin ve İnceleme)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015), 2.

²⁰ Harîrîzâde, *Tibyân*, 1, vr. 291^a.

Abdüllatîf el-Halebî'ye, O eş-Şeyh el-Ârif-i billâh kutbu'l-hakîkî eş-Şeyh Mustafâ el-Bekrî es-Sıddîkî'ye, O irşâd ettiği birçok halifesinden Şeyhu'l-İslâm Muhammed Şemseddîn el-Hıfînî'ye, O eş-Şeyh Mahmûd el-Kürdî'ye, O eş-Şeyh Muhammed Mahmûd ed-Dâmûnî'ye, O eş-Şeyh Mustafâ el-Halâvî'ye, O eş-Şeyh Muhammed Hâşim Efendi et-Tâcî'ye, O Humusî diye şöhret bulan es-Seyyid eş-Şeyh Muhammed Enîs Efendi el-Hüseynî'ye, O bu risâleyi yazan ve bu makâleyi bir araya getiren es-Seyyid Muhammed Kemâleddin el-Harîrî'ye (Allah O'nu affetsin) telkin etti. Ve ben aynı şekilde âmil, âlim, kâmil ve fâzıl es Seyyid eş-Şeyh Muhammed Nûr'dan (lâzâlet ticâraten len tebûr-ticareti zarar görmesin), O eş-Şeyh İbrâhîm eş-Şemârikî'den, O eş-Şeyh Muhammed Ebu'n-Nucâ'dan, O eş-Şeyh Ali et-Tûhî'den, O eş-Şeyh Abdullah eş-Sarkâvî el-Hicâzî'den, O senedde daha önce zikredilen eş-Şeyh Muhammed el-Kürdî'den en yücesini aldı. Ve yüce Kâdiriyye, Rifâiyye, Şâzeliyye ve Nakşbendiyye tarikatlarından da bereketlenip nasiplendim. Fakat ilk silsileyle ikâmet edip yol aldım.²¹

1.2.1. Hocası Muhammed Nûru'l-Arabî

Harîrîzâde'nin hayatını anlatırken birçok meşâyih ve ulemadan istifade ettiğini, başta tasavvuf olmak üzere fıkıh ve hadis gibi dini ilimlerde de tahsil gördüğünü ifade etmiştik. Ancak hocaları içerisinde Harîrîzâde'nin hayatında en etkili olan şeyhi, hocası Muhammed Nûru'l-Arabî'yi ayrıca ele almak gerekmektedir. Dolayısıyla burada hem şeyhi ve hem de hocası olarak kendisine tesir eden Muhammed Nûru'l-Arabî'nin hayatına kısaca temas edeceğiz.

1220/1805'de dünyaya gelen Nûru'l-Arabî, küçük yaşlardan itibaren Ezher'de ilim tahsiline başlamıştır. Şeyhu'l-İslâm Şeyh Hasan el-Kuveyni gibi meşhur âlimlerden ders almıştır.

²¹Ayşenur Aydın, “Harîrîzâde Kemâleddin Efendi'nin Kenzû'l-Feyz İsimli Eseri (Metin ve İnceleme)”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015), 5.

1244/1828 tarihinde Yanyalı Şeyh Ahmed Efendi ile Yanya'ya azîmet ve orada Nakşibendi şeyhi Şeyh Yusuf Efendi yanında sekiz ay kadar kalarak, şeyhin emriyle Mekke'ye gitmiştir.²²

Mekke'de bir sene Şeyh Ömer Abdurresul'den hadis ilmi okumuş ve Şeyh İbrahim el-Haleveti'den de Halvetiyye tarikatı icazeti almıştır. Şeyh Abdurresul'e biat etmek istediğinde ise şeyh Mısır'a gitmesini ve giderken Şafii mezhebine göre amel etmesini istemiştir.²³

Nûru'l-Arabî'nin rüyasında Resulullah'tan, tevhid-i e'fal, tevhid-i sıfât ve tevhid-i zât telkinleri aldığı rivayet edilmektedir. İstanbul'da bulunduğu esnada Şeyh Abdulhâlık Efendi'den Nakşibendiyye tarikatı icazetini almıştır.²⁴

1259/1843'de ikinci defa olarak Hacca gitmiş, Mekke'de Şeyh Abdulhâlık Efendi'nin hâlifelerinden Şeyh Mustafa b. Mahmud Tırabzonî'den tekmil-i tarikatla "teslîk" ve "irşâd" icazetnamesi almıştır.²⁵ Mekke'de kaldığı esnada Meczûb Melâmî Derviş Muhammed el-Mekkî'ye bağlı olarak bir halvetî erbain çıkarmış sonra bekâ, cem' ve hazret-i cem' makâmı telkini almıştır.²⁶

Harîrîzâde, Muhammed Nûru'l-Arabî'den Halvetiyye ve Nakşibendiyye tarikatlarında iki meşreb, tarikat sülûku ve sûfiyye yolu olan esmânın telkîni, hakikat sülûku ve melamiyye yolu olan "Allah'ı bilme" hususlarında sülûk verme icâzeti almıştır.

Harîrîzâde hocası için *Tibyân* adlı eserinde şöyle zikretmiştir: “Ehl-i şuhûd zevkine binâen vahdet-i vücûda kail olan ilk mutasavvıf Nûru'l-Arabî'dir. Bu halde şer'î merâtib muhafaza edilir.”²⁷

²² Ömer Sami Uzuner, “Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Eserleri Metin ve İnceleme” Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: 2021, 16.

²³ Yakup Çiçek, “Harîrîzâde Muhammed Kemaleddin Efendi”, MÜİFD, S. 7-10, (1995), 414.

²⁴ Ömer Sami Uzuner, “Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Eserleri Metin ve İnceleme” Doktora Tezi, 23.

²⁵ Harîrîzâde, *Tibyân*, vr. 216^a.

²⁶ Ömer Sami Uzuner, “Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Eserleri Metin ve İnceleme” Doktora Tezi, 23-24.

²⁷ Harîrîzâde, *Tibyân*, III, vr. 317^a.

Muhammed Nûru'l-Arabî, çoğunluğu Türkçe olan otuzdan fazla eser telif etmiştir. 1305/1887 tarihinde seksen beş yaşında olduğu halde Ustrumca'da âhirete irtihal etmiş ve vefat eylediği odada defnolunarak bulunduğu yer türbe şekline çevrilmiştir.²⁸

1.3. Harîrîzâde'nin Eserleri

Kısa ömrünü ilimle bereketlendiren Harîrîzâde, tasavvufa dair Arapça ve Türkçe yaklaşık kırk eser telif etmiştir.²⁹ Biz burada kütüphanelerde ulaşılabilen nüshaları ve yapılan çalışmalarda yer alan eserlerini aktaracağız.

Müellifin en meşhur ve mühim eseri, tarîkatlar ansiklopedisi olarak bilinen *Tibyânu vesâili 'l-hakâik fî beyâni selâsili 't-tarâik*' tır.

1. Tibyânu Vesâ'ili'l-Hakâ'ik Fî Beyâni Selâsili't-Tarâ'ik

Harîrîzâde tarikatlar ansiklopedisi niteliğinde olan bu eserini 400'ü aşkın kaynak kullanarak üç cilt halinde telif etmiştir. Bu meşhur eserin tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde İbrâhim Efendi, 430-432 numarada bulunmaktadır. Harîrîzâde'nin bu eseri, Hüseyin Vassâf'ın *Sefîne-i Evliyâ'sı*, Sâdık Vîcdânî'nin *Tomar-ı Turuk- ı Aliyye'si*, Hocaîzâde Ahmed Hilmi'nin *Hadîkatü'l-Evliyâ'sı* gibi kitapların ana kaynaklarından. Bu eserle ilgili Yakup Çiçek'e ait doktora tezi bulunmaktadır.

2. Cevâhiru Mülûkü'l-'Aliyye Fî Bevâhiri Sülûki's-Şâzeliyye

Ebu'l-Hasan eş-Şâzelî'nin hayatı ve Şâzeliyye tarikatının esaslarına dair bilgilerin yer aldığı bu eser müellif hattıdır ve dili Arapça'dır. Eserin hatimesinde Harîrîzâde'nin Şâzeliyye ve İseviyye tarîkatından icâzetleri yer almaktadır. 22 Cemaziye'l-Evvel 1290/18 Temmuz 1873 tarihinde tamamlanan eser Süleymaniye Kütüphanesi, Şâzelî Tekkesi kısmı, 57 numarada yer almaktadır.³⁰

²⁸ Sâdık Vîcdânî, *Tomar-ı Turuk*, 93.

²⁹ Harîrîzâde'nin eserlerine dair ayrıntılı bilgi için Yakup Çiçek'in doktora tezine bkz. Yakup Çiçek, "Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin: Hayatı, Eserleri ve Tibyânü Vesâili'l-Hakâik fî Beyâni Selâsili't-tarâik Muhtevası-Kaynakları," (Yüksek İslam Enstitüsü, Doktora Tezi. İstanbul,1982) s.53-71; Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri I*, 144-145.

³⁰ Yakup Çiçek, "Harîrîzâde" DİA, İstanbul:1997, 16:192.

3. Ziyâ‘u’l-Bedr Şerhu Hizbü’l-Bahr

Ebu’l-Hasan eş-Şâzelî’nin *Hizbu’l-Bahr* adlı hizbinin şerhidir. Bu eser müellif hattıdır, dili Arapça’dır ve Harîrîzâde’nin ilk eseri olma özelliğini taşır. Eser Süleymaniye Kütüphanesi, Fâtih kısmı, 2662 numarada kayıtlıdır.³¹

4. Esrâru’l-Ma‘în Fî Şerhi Esmâ’i’l-Erba‘în

Şihâbuddin Ömer b. Muhammed es-Sühreverdî’nin *Esmâu’l-Erbaîn* isimli eserine yazılmış Arapça bir şerhtir. Bu eserde Esmâu’l-Hüsnâ’dan 47 isim şerhedilmiştir. Eser Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi kısmı, 3034 numarada kayıtlıdır.³²

5. El-Mevridu’l-Hâs Bi’l-Havâs Fî Tefsîri Sûreti’l-İhlâs.

İhlâs Suresi’nin faziletlerinin ve tefsirinin yanı sıra besmelenin, istiâzenin, zikir ve tefekkürün fazileti, esmâu’l-hüsnânın özellikleri zikredilmektedir. Eser, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi kısmı 293 numarada kayıtlıdır. Arapça olan bu eser 91 varaktır. Eserin Türkçe çevirisi Yakup Çiçek tarafından “Harîrîzâde, İhlâs Sûresi Tefsiri” ismiyle yayımlanmıştır.³³

6. Feyzu’l-Muğnî Min Hadîsi Men Talebenî

İlâhî aşkın yani muhabbetullah konularının ele alınıp incelendiği bir eserdir. Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı kısmı, 898 numarada bulunmaktadır. Arapça olan bu eserin tercümesi Osman Türer tarafından yapılmıştır. “Harîrîzâde’nin Sülûkun Mertebelerine Dair Bir Risâlesi: Feyzül Muğnî Min Sırrî Hadîsi Men Talebenî” başlığıyla Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisinde yayınlanmıştır.³⁴

³¹ Yakup Çiçek, “Harîrîzâde” DİA, İstanbul:1997, 16:192.

³² Furkan Ustakurt, “Tasavvuf Literatüründe Etvâr-ı Seb‘a ve Harîrîzâde’nin Fecru’l-Esmâ ve Subhu’l-Müsemma Adlı Risalesi”,15.

³³ Bkz; Yakup Çiçek, *İhlâs Sûresi Tefsîri / Mevridü’l-Hass bi’l-Havâs fî Tefsîr-i Sûreti’l-İhlâs*, 1 bs. İstanbul: İFAV, 1996.

³⁴ Bkz; Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, İbnu’l-Arabî Özel Sayısı II. İstanbul: 2009 Sy. 23, s.37-51.

7. Salâtu'l-İthâf bi-Şerhi Salâti's-Sakkâf

Şeyh İbn Ebu'l-Hasan Sakkâf'ın sabah ve akşam okuduğu salât-u selâmın şerhidir. Arapça olan eser Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı kısmı, 940 numarada kayıtlıdır.

8. Şerhu Beyti Mevlânâ Câmî

Abdurrahman-ı Câmî'nin, "Kâinatta her şey vehim veya hayal veya aynadaki akisler veya gölgelerdir" anlamındaki Arapça beytinin şerhidir. Arapça yazılan bu eser Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı kısmı, 898/4 numarada kayıtlı bulunmaktadır.³⁵

9. Seyru'l-Esmâ ve Sırru'l-Müsemmâ

Rifâiyye tarikatında uygulanan on iki esmânın şerhidir. Osmanlı Türkçe'si olan bu eserin nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı kısmı, 898 numara ve Hacı Selim Ağa Kütüphanesi, Hüdâî Efendi kısmı, 584 numarada kayıtlı bulunmaktadır.³⁶

10. Reşhâtu'l-Esnâ Alâ Teveccühâti'l-Esmâ'

Seb 'u Teveccühât ve Cem 'u Teveccühât adlı evrâdın şerhidir. Osmanlı Türkçe'si olan bu eserde seyr u sülûk, halvetîlik ve kelime-i tevhîd zikri hakkında bilgiler yer almaktadır. Eser Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi kısmı, 290 numarada bulunmaktadır.³⁷

11. Fecru'l-Esmâ ve Subhu'l-Müsemmâ

Tasavvuftaki zikir usullerinden esmâ-i seb'anın şerhidir. Halvetî mürîdânının seyr u sülûkta zikredecekleri esmâ ile ilgili başvuracakları kaynak niteliğinde bir eserdir. Eserin üç nüshası bulunmaktadır. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi kısmı 3159 numarada, İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, 173 numarada ve Edirne Selimiye Kütüphanesi, Yazma Eserler 719 numarada kayıtlı bulunmaktadır. Bu eser hakkında Furkan Ustakurt tarafından, "Tasavvuf Literatüründe

³⁵ Yakup Çiçek, "Harîrîzâde" DİA, İstanbul:1997, 16:192.

³⁶ Ayşenur Aydın, "Harîrîzâde Kemâleddin Efendi'nin Kenzü'l-Feyz İsimli Eseri (Metin ve İnceleme)", 7.

³⁷ Furkan Ustakurt, "Tasavvuf Literatüründe Etvâr-ı Seb'a ve Harîrîzâde'nin Fecru'l-Esmâ ve Subhu'l-Müsemmâ Adlı Risalesi", 19.

Etvâr-ı Seb‘a ve Harîrîzâde’nin Fecru’l-Esmâ ve Subhu’l-Müsemâm Adlı Risalesi” başlığıyla yüksek lisans tezi yapılmıştır.³⁸

12. Fashu Dürrü’l-Ağlâ Şerhu Devru’l-A‘lâ

İbnu’l-Arabî’nin *Devru’l-a‘lâ* adlı virdinin şerhidir. Osmanlı Türkçe’si ile kaleme alınan bu eser Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı kısmı, 964 numarada kayıtlıdır.

13. Rûşen-i Dîlnüvâz

Mahmûd-ı Şebüsterî’nin *Gülşen-i Râz* adlı eserinin şerhidir. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi kısmı, 2753 numarada kayıtlıdır. Eser üzerine Abdullah Aydın tarafından “Harîrîzâde’nin Rûşen-i Dil-Nüvâz Adlı Eseri” adlı yüksek lisans tezi yapılmıştır.

14. Hadîkatu’l-Hakîka

Fahreddin Irâkî’nin risâlesinin tercüme ve şerhidir. Müellif hattı olan bu eser Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı kısmı, 898/2 numarada kayıtlıdır.

15. Hakîkatu’t-Tarîka

Abdulganî en-Nablusî’nin bir mektubunun tercümesidir. Bu eser Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı kısmı, 898/4 numarada kayıtlıdır.

16. Şerhu Virdü’s-Settâr

Halvetiyye tarikatının pîr-i sânisî Yahyâ-yı Şîrvânî’nin *Virdi’s-Settâr* adlı virdinin şerhidir. Süleymaniye Kütüphanesi, Tırnovalı kısmı, 926 numarada kayıtlıdır. Eser üzerine Zeynep Özbek tarafından “Harîrîzâde’nin Virdü’s-Settar Şerhi: İnceleme ve Metin Transkripsiyonu” isimli bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

17. İrfânu’l-âşîkîn alâ Burhânî’s-sâlikîn

Harîrîzâde’nin şeyhi Muhammed Nûru’l-Arabî’ye ait olan *Nazarü’t-Tâlibîn Burhanü’s-Sâlikîn* adlı eserin tercümesidir. Bu eser Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi kısmı, 2706 numarada kayıtlıdır.

³⁸ Furkan Ustakurt, “Tasavvuf Literatüründe Etvâr-ı Seb‘a ve Harîrîzâde’nin Fecru’l-Esmâ ve Subhu’l-Müsemâm Adlı Risalesi”, (Yüksek Lisans Tezi. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018), 14, 52.

18. İmdâd fi'l-Mebde' ve'l-Meâd

Hasan Sezâî Efendi'nin mebde ve meâdla ilgili ifadelerinin şerhidir. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi kısmı, 2906 numarada kayıtlıdır.

19. Kenzü'l-Feyz

İtikadî ve tasavvufî konular hakkında sekiz bölümden oluşmaktadır. Bu eser Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi kısmı, 2631 numarada kayıtlıdır. Bu esere Ayşenur Aydın tarafından “Harîrîzâde Kemâleddin Efendi'nin Kenzü'l-Feyz İsimli Eseri (Metin ve İnceleme)” adlı bir yüksek lisans tezi yazılmıştır. Ayrıca Necdet Tosun tarafından “Harîrîzâde'nin Kenzü'l-Feyz İsimli Eserine Göre Halvetiyye'de Tasavvufî Eğitim ve Adab” başlığıyla bir sempozyum bildirisi yayınlanmıştır.

20. Şerhu Evrâdü'l-Usbûiyye

İbnu'l-Arabî'ye ait evrâda Muhammed Nûru'l-Arabî tarafından yapılan Arapça şerhin tercümesidir. İÜ Kütüphanesi, TY, 263/1 numarada kayıtlıdır.

21. Medâr-ı Vâhidiyyet ve Merkez-i Ahâdiyyet

Bu risalede seyr u sülûk makamları anlatılmaktadır. Eser Süleymaniye Kütüphanesi, Şâzelî Tekkesi kısmı, 27/3 numarada kayıtlıdır. Osman Türer tarafından sadeleştirilmiş ve yayımlanmıştır. (EAÜİFD, sy. 9 [1990], s. 321-328)

22. Tarfetü'l-Müstersile ale't-Tuhfeti'l-Mürsele

Seyyid Muhammed b. Fazlullah Hindî'nin *Tuhfetü'l-Mürsele* adlı eserinin tercüme ve şerhidir. Bu eser Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba kısmı, 317 numarada kayıtlıdır.

23. Mededü'l-Bekrî min seyyidi'l-Bekrî

Şeyh Şemseddin Mustafa el-Bekrî'nin menkıbeleri hakkındadır. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi kısmı, 4680 numarada kayıtlıdır.

24. Kemâl-nâme-i Âl-i Abâ

Onaltı sayfa halinde İstanbul'da basılmıştır. Baskı tarihi bulunmamaktadır. Burak Anılır tarafından yayımlanmıştır. (h yayınları, İstanbul, 2015)

25. Reşh-i Sılâti'l-Enveriyye Fî Şerh-i Salâti'l-Ekberiyye

İbnu'l-Arabî'nin *Salât-ı Feyziyye* diğer adıyla *Salât-ı Kübrâ* adlı salavât metninin şerhidir. İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, O.E. Yzm., 695 numarada kayıtlıdır. Osmanlı Türkçe'si olan bu eser tek nüsha olup bir başka nüshası bulunmamaktadır. Tez konumuz olan bu şerh hakkında ayrıntılı bilgi ikinci bölümde yer almaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

HARÎRÎZÂDE KEMÂLEDDÎN EFENDİ’NİN

REŞH-İ SİLÂTİ’L-ENVERİYYE FÎ ŞERH-İ

SALÂTİ’L-EKBERİYYE İSİMLİ ESERİNİN İNCELEMESİ

2.1. Reşh-i Sılâti’l-Enveriyye Fî Şerh-i Salâti’l-Ekberiyye İsimli Eser ile İlgili Bilgiler

Harîrîzâde Kemâleddîn Efendi’nin telif ettiği “*Reşh-i Sılâti’l-Enveriyye Fî Şerh-i Salâti’l-Ekberiyye*” İbnu’l-Arabî’nin *Salât-ı Feyziyye*’sini şerh ettiği eseridir. Mezkûr salavâtın metni üzerinden vahdet-i vücûd düşüncesi bağlamında açıklamalara yer vererek hakikat-i Muhammediyye’ye işaret etmektedir. Zira salavâtların bir gayesi de hakikat-i Muhammediyye’nin açıklanması, tavsif edilmesidir.

2.2. Eserin İsmi

Harîrîzâde Kemâleddîn Efendi’nin eserinin adı “*Reşh-i Sılâti’l-Enveriyye Fî Şerh-i Salâti’l-Ekberiyye*”dir. Eserin isminin ilk kelimesi Reşh; Arapça kökenlidir, damla, katre sızıntı demektir.³⁹ Tasavvufi terim olarak ise “hikmet, vecize ve ilham yoluyla ermişlere gelen ve içlerini dolduran marifetler, ilâhî hakikatler” anlamına gelmektedir.⁴⁰ Sılât da aynı şekilde Arapça kökenli olup ihsanlar, bağışlar, armağanlar anlamına gelmektedir. “Enveriyye” ile kast edilenin ne olduğunun açıklamasına veya burada neden tercih edildiğine belirttiğimiz varaklarda rastlanılmamıştır. Kanaatimizce Harîrîzâde’nin eserinin tahriri yani yazımının yarısını kendisi yapıp yarısını Mehmed Enverî’nin yapması dolayısıyla atıfta bulunulmuş olma ihtimali bulunmaktadır.⁴¹ Salâti’l-Ekberiyye ifadesi ile İbnu’l-Arabî’nin salavât metnini şerh etmesi dolayısıyla İbnu’l-Arabî’ye yani Şeyh-i Ekber’e nispet etmektedir. Bu noktada bir hususu daha belirtmekte fayda var; eserin isminin bazı kaynaklarda ve tez

³⁹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Reşh md. Aydın Kitabevi, 1065.

⁴⁰ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Reşh md. 1990, İstanbul: Marifet Yay. 396.

⁴¹ Ayrıntılı bilgi için eserin hatimesine bkz. Harîrîzâde, *Reşh-i Sılâti’l-Enveriyye Fî Şerh-i Salâti’l-Ekberiyye*, İstanbul: İ.B.B. Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin, 695, vr. 131^a.

çalışmalarında “Reşh” ifadesi yerine “Şerh” kelimesi ile başladığı belirtilse de eserin içerisinde ilk varaklarda adının “Reşh” ile başladığı iki yerde zikredilmektedir.⁴²

2.3. Eserin Dış Özellikleri

Eserin Adı: Reşh-i Sılâti'l-Enveriyye Fî Şerh-i Salâti'l-Ekberiyye

Müellifi: Harîrîzâde Kemâleddîn Efendi

Tebyiz Eden: Mehmed Enverî Malkarâvî

Tür: El Yazması

Dil: Osmanlı Türkçesi

Yazım Tarihi: 27 Ramazan 1319

Varak Sayısı: 131

Kütüphane: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı

Koleksiyon: Yazma Eserler-Osman Nuri Ergin

Demirbaş: 695

Satır: 21 satır (210x130)

Eserin hâtimesinde belirtildiği üzere Harîrîzâde'nin şerhinin yarısını kendisi yarısını Gülşenî Mehmed Enverî Malkarâvî yazmıştır. Bu eserin yazımının 27 Ramazan 1319'da hitâma erdiği belirtilmektedir. Eserin tamamlandığı gün için verilen bu tarih Harîrîzâde'nin vefatından on dokuz yıl sonrasına 1901 yılının Aralık ayının son günlerine denk gelmektedir. Yine hâtimede belirtildiği üzere eserin ilk yarısını Harîrîzâde diğer yarısını Mehmed Enverî yazmıştır. Ayrıca tebyiz ifadesi kullanılarak bu metnin müsveddeden temize çekildiği ifade edilmektedir. Enverî'nin bu eseri temize çekerek tamamladığını hâtimede geçen bu tebyiz ifadesinden anlamaktayız.⁴³

Harîrîzâde'nin “*Reşh-i Sılâti'l-Enveriyye Fî Şerh-i Salâti'l-Ekberiyye*” isimli eseri araştırmamıza göre tek kütüphanede bulunmaktadır.⁴⁴ Araştırmalarımız sonucunda

⁴² Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 1^a, 2^b.

⁴³ Eserin hatimesi için bkz; Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 131^a.

⁴⁴ Bkz; İ.B.B Atatürk Kitaplığı O.E. Yz., nr. 695, 129 vr.

bu nüsha dışında başka bir nüshaya rastlayamadık. Ayrıca bu eser hakkında herhangi bir akademik çalışma bulunmamaktadır.

2.4. Eserin Üslûbu

Harîrîzâde'nin eserinde incelediğimiz varak numaraları kendi yazısıyla tahrir ettiği ilk yarıda bulunan 65 varaktır. Dolayısıyla burada yaptığımız inceleme ve yöntem bu varakları bağlayıcı niteliktedir.

Harîrîzâde eserinde salavâtın metnini bir bütün halinde vermemiştir. Besmelenin açıklamasını yaparak başlamış çoğunlukla kelime kelime, nadiren de terkipler halinde izah etmiştir. Bir ifadeyi açıklarken genel manada takip ettiği yöntem için; öncelikle o kelimenin anlamını i'rabını yapması, varsa konuyla ilgili ayet ve hadislerle yer vermesi, Arapça ve Farsça terkipler ile desteklemesi söylenebilir.

Ayrıca dâire ismi verilen tablolarla anlaşılması zor olan vahdet-i vücûd kavramlarını daha iyi anlaşılacağı düşüncesiyle resmettiğini ifade etmektedir. Bu dâiresel tablolara Cihannümâ denilmektedir. Cihannümâlarda dâire başlıkları konulara uygun olarak verilmektedir, vahdet-i vücûd dâiresi gibi.⁴⁵

Harîrîzâde eserinde edebi bir üslup kullanmış, kafiye anlatıma yer vermiş ve geniş açıklamalarla konuyu ele almıştır.

Harîrîzâde'nin edebi yönünün inceliği ve üstünlüğü kavramları açıklarken ortaya çıkmaktadır. Öncelikle metni bölümlere veya fasıllara ayırmadan salavâtın metni üzerinden ele almıştır. Bazen bir kavramı başka bir kavramla destekleyerek izah etmiştir. Kavram dizilimini salavât-ı şerîfenin içerisindeki kelime dizimi ile örtüşecek şekilde izah etmiştir. Bunların yanı sıra diğer eserlerine nispetle şiir ve beyitlere nadiren yer verdiği dikkat çekmektedir.

2.5. Eserin Muhtevası

Harîrîzâde “*Reşh-i Sılâti'l-Enveriyye Fî Şerh-i Salâti'l-Ekberiyye*” adlı eserinde İbnu'l-Arabî'nin meşhur *Salât-ı Feyziyye*'sini şerh etmektedir. Eserine besmele, hamdele, salvele ve istifade edilmesi için dua ile başlamış, salavâtın önemine vurgu

⁴⁵Hür Mahmut Yücer, *Temsiller Vahdet-i Vücûd ve Sembolizm*, (İstanbul: Büyüyen Ay 2019) 49-50; Cüveyriye İltuş, “Muhyî ve Cihannümâsı” (Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2010).

yapıp eserin ismini açıklayarak devam etmiştir. Diğer eserlerine nispetle bu şerhinde fasıl, bölüm ve başlık ayrımı yapmamıştır. Aynı zamanda salavâtın tam metnini bir bütün halinde vermeden parçalar halinde vererek birkaç kelimeden mürekkep terkipleri kimi zaman tek kelimelik kimi zaman terkip halinde sırasıyla açıklamaktadır. Biz metnin transkripsiyonunu hazırlarken bunları göz önünde bulundurarak metnin içeriğine ve diğer terkiplere karışmaması açısından salavâta ait kelimeleri ve terkipleri ayrıca işaretledik.

Bu doğrultuda biz de kavramları bölüm, fasıl veya başlığa göre değil müellifin tertip ettiği gibi salavâtın metnindeki sıraya göre ele almak durumundayız. Zirâ Harîrîzâde, kavram dizilimini salavât-ı şerîfenin içerisindeki kelime dizimi ile örtüşecek şekilde izah etmiştir.

2.5.1. Salât

Salât lügatte dua, tâ'zim, rahmet ve namaz anlamına gelmektedir.⁴⁶ Allah'ın rahmet ve selâmının Hz. Peygamberin (s.a.s.) üzerine olması dileğini dile getiren ve bir kısmı bestelenmiş duâlara salât (çoğulu salavât) denir.⁴⁷ “Aleyhi's-salâtu ve's-selâm” veya “sallallâhü aleyhi ve sellem” şeklinde dua etmeye dilimizde salavat getirme, Arapça'da ise tasliye denilmektedir. Ayrıca bu duadan bahsedilirken “salvele” kısaltması kullanılmaktadır.⁴⁸

Hz. Peygamber'e (s.a.s.) salât etmeyle ilgili Kur'an-ı Kerim'de: “Allah ve melekleri peygambere salât ederler. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin ve tam bir teslimiyetle selâm edin” buyurulmaktadır.⁴⁹ Müfessirler, bu âyette Allah'ın peygambere salâtının ona rahmet etmesi ve onu melekleri katında övmesi, meleklerin salâtının peygamber için istiğfarda bulunmaları ve müminlerin salâtının Allah'tan peygamberin kendi katındaki makâmını yüceltmesi için dua etmeleri anlamına geldiğini belirtmektedir.

⁴⁶ M. Suat Mertoğlu, “Salâtuselâm” *DİA*, İstanbul 2009, 36:23.

⁴⁷ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Salât md. İstanbul: Marifet Yayınları, 1990, 412; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Salât md. 227.

⁴⁸ M. Suat Mertoğlu, “Salâtuselâm” 36:23.

⁴⁹ El-Ahzâb 33/56; Ayrıca bkz. el-Bakara 2/157; et-Tevbe 9/99, 103; el-Ahzâb 33/43.

Sûfî müfessirler, Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'in (s.a.s) yüce mertebesini açığa çıkarmak ve ümmeti teşvik etmek için bu salâta ilk olarak kendisinin başladığını vurgulamışlardır. Çünkü Allah Teâlâ hiçbir şeye ihtiyaç duymadığı halde salât ettiğine göre ümmetin O'nun şefâatine ihtiyaçları dolayısıyla salât etmeleri daha münâsiptir. Ayrıca Hakk'ın salâtı meleklerin ve mü'minlerin salavâtını kuvvetlendirir çünkü Hakk ile beraber olan suretler kuvvet bulur.⁵⁰

Hadis-i şeriflerde ise Hz. Peygamber'in ismi anıldığı vakit salavât getirmeyle ilgili “Gerçek cimri, yanında adım geçtiği halde bana salavât okumayandır”⁵¹ buyurulduğu gibi getirilen salavâtların Hz. Peygambere ulaştığına dair çeşitli rivayetler de bulunmaktadır. “Yeryüzünde Allah'ın seyyâh melekleri vardır. Onlar ümmetimin selâmını bana tebliğ ederler.”⁵²

Her salavât getirenin salavâtının Hz. Peygamber'e arz olunması ve hadis-i şerif de “Kim bana (bir kere) salât okursa Allah da ona on salât okur ve on günahını affeder, mertebesini on derece yükseltir”⁵³ okunan salavatların karşılığının Allah tarafından verileceğini işaret etmektedir.

Bunun gibi pek çok delil üzerine mutasavvıflar salavât metinlerini ezberlemeye, evrâd ve hizb edinmeye meyl etmiştir. Hatta bu metinlere yapılan ilâvelerle asıldan uzaklaşmadan manayı desteklemeye yönelik sayısal lafızların eklendiği eserler meydana getirmişlerdir. Bu ilâvelerin daha çok Hz. Peygamber'in vasıfları ile ilgili olduğunu, asıl metinlerden uzaklaşmadığını da ayrıca belirtmek gerekmektedir.⁵⁴

Hz. Peygambere duyulan muhabbetin bir yansıması olan bu salavâtların sayısı hakkında İsmail Hakkı Bursevî -keşf ehline göre- yaklaşık on iki bin metin olduğunu bildirmektedir. Salavâtların sayısı on iki bin olarak ifade edilse de Bursevî'ye göre salavât her türlü hesaplamanın dışındadır. Zira nakledilip okunan salavatların

⁵⁰ İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu'l- Beyan Tefsiri*, Müt. H. Kâmil Yılmaz, Ömer Çelik, Süleyman Derin, Mehmet Toprak, Murat Sülün, (İstanbul: Erkam yayınları, 2010) c.15, s.478.

⁵¹ Tirmizî, Daavât 110.

⁵² Nesâî, Sehv 46.

⁵³ Nesâî, Sehv 55.

⁵⁴ Hür Mahmut Yücer, “Tarikat Geleneğinde Salavât-ı Şerife ve Müstakimzâde'nin Şerh-i Evrâd-ı Kâdirî Adlı Eseri”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, s. 15, (2005): 254.

haricinde keşifden kaynaklanan nice salavatlar bulunmaktadır. Salavâtları sayı ile sınırlamak ilâhî rahmetin daraltılması şeklinde yorumlanmaktadır.⁵⁵

Salavât-ı şeriflerle ilgili olarak erken dönemden itibaren çeşitli eserler kâleme alınmıştır. Mahmud Sami Bey *el-Mevâhibü's-Seniyye* adlı eserinde, Kütüb-i sitte'de geçen salavâtları, Abdullah b. Abbâs, İmam Şâfiî ve Hanbelî'nin yanı sıra, Ebu's-Suud Cârîhî, İbrahim Dessûkî, Ebu'l-Hasan Şâzîlî gibi zâtlara ait yaklaşık kırk salavâtı bir araya getirmiştir. Yine asırlar içerisinde âlimlerin hadislerde geçen metinlere küçük ilâveler yapmakla kendilerine has salavât metni oluşturdukları görülmektedir. Bu değişikliklerin daha çok Hz. peygamberin evsâfı veya salavâtın sayısı ile ilgili olduğu, asıl metinlerden uzaklaşmadığı anlaşılmaktadır.⁵⁶

Daha ziyade mutasavvıflarca tertib edilen salavât-ı şerîflere pek çok şerh yazılmış hatta mecmualar oluşturulmuştur. Bunların en meşhuru ise Şâziliyye tarikatının Cezûliyye kolu kurucusu Süleyman el-Cezûlî (ö.870/1465) tarafından meydana getirmiştir. Cezûlî yaklaşık yüz otuz salavâtı *Delâilü'l-Hayrât ve Şevârikü'l-Envâr fî Zikri's-Salât ale'n-Nebiyyi'l-Muhtâr* adıyla meşhur eserinde bir araya getirmiştir. Delâilü'l-Hayrât'ın okunması, başlamadan önce ve bitirdikten sonra yapılmak üzere bazı kurallar ile disipline bağlanmıştır. İslam dünyasında asırlarca düzenli olarak okunmuştur. Bu nedenle olsa gerektir ki tarikat virdlerinde, zikir meclislerinde Allah ve O'nun isimlerinden sonra en sık tekrar edilen zikir, salavâttır.

Müslümanlar arasında yaygınlaşan en meşhur salavât-ı şerîflerden biri de *Salât-ı Tefriciye-i Kurtûbî*' dir. Faydaları hakkında kitaplar yazılan, okunmasının bazı şartları olduğu, devam edenin belâ ve musîbetlerden emin olacağı, rızkının bollaşacağı söylenen salavattır.⁵⁷

⁵⁵ İsmail Hakkı Bursevî, *Varlığın Dili İbn Meşîş Salavâtı ve Şerhi*, trc. Nedim Tan, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2014) 72.

⁵⁶ Yücer, “Tarikat Geleneğinde Salavât-ı Şerife ve Müstakimzâde'nin Şerh-i Evrâd-ı Kâdirî Adlı Eseri” 255.

⁵⁷ Yücer, a.g.m. 256.

Meşhur salavâtlardan bir diğeri ise Şeyh Hasan Şâzili'nin şeyhi Abdüsselâm b. Meşîş Hasenî (ö.625/1228)'ye ait olan *Salavât-ı Meşîşiye*'dir. Hakkında yirminin üzerinde şerh yazılmış, pek çok tarikat mensubunca yaygın olarak okunmuştur.⁵⁸

İslâm coğrafyasında yaygın ve meşhur olan bu salavâtların dışında burada tek tek zikredemediğimiz kıymete haiz pek çok salavat metni bulunmaktadır. Bunlardan bir diğeri de çalışmamızda metnini ele aldığımız İbnu'l-Arabî'nin meşhur *Salât-ı Kübrâ* nâm-ı diğer *Salât-ı Feyziye*'sidir. İbnu'l-Arabî salâtı Hz. Peygamber (s.a.s.) ile yakınlık kurmak için önemli bir iletişim aracı olarak addetmektedir.⁵⁹ Salavât getirmeyi bir ibadet gibi görerek bu metnini şâirene bir üslupla meydana getirmiştir. *Salât-ı Feyziye* bu yönüyle de ayrı bir önemi haizdir. Bu metin üzerine pek çok şerh yazılmış Osmanlıca'ya çevirileri yapılmıştır.

Meşhur salavât metinleri karşılaştırıldığında genel olarak içerikleri birbirine yakın anlam taşımaktadır. Büyük bir kısmına Hz. Peygamber'e, ailesine ve ashabına salât ve selâm ile başlanılıp, içeriğinde Yüce Allah'a hamd ve şükür ifadeleri, Hz. Peygamber'e hürmet, övgü ve sevgi ifadeleri, Kur'an'ın sırrına erişme dileği, feyiz ve bereket talebi, hastalıklara şifa ve afetlerden korunma niyazı gibi genel anlamda dua ve temenniler yer almaktadır.⁶⁰

Çalışmamıza konu olan *Salât-ı Feyziye* ise diğer salavâtlarla kıyaslandığında dua ve temennilerden daha fazla vahdet-i vücûd ve kavramları özellikle de hakîkati Muhammediyye konusunu içermektedir. Bu yönüyle diğer salavâtlardan farklılık göstermektedir.

Mutasavvıflar sayısız salavât metninde yer alan bu dua ve temenniler ile Allah'ın ilminden, kelâmından, Kur'an'ın mânâ ve sırlarını keşfe yarayan şeylerden kendilerine bahşedilmesini talep etmektedir. Hakîkati Muhammediyye üzerinden ihyâ olmayı, inşâ olmayı ve Cenâb-ı Hakk'a yakın olmayı dilemektedir.

Salavâtlara yapılan bazı eleştirilere gelecek olursak öncelikle salavât getirmeyle ilgili ayet ve sahih hadislerde teşvik edici ibareler bulunmasına rağmen bu durumun

⁵⁸ Yücer, a.g.m. 258.

⁵⁹ Mahmud Erol Kılıç, *Şeyh-i Ekber*, (İstanbul: Sufi Kitap 2018) 296.

⁶⁰ Bursevî, *Ruhu'l- Beyan Tefsiri*, c.15, s.470-500.

abartıldığının düşünülmesinden bahsedilebilir. Bu görüşü savunanlar müslümanların namazlarda okudukları salli-bârik dualarının yeterli olduğu ifade etmektedir.

Hz. Peygamber'in adının geçtiği anda ona salavat getirme, ismi yazıldığında kısaltma kullanmaksızın uzun bir şekilde “sallallahu aleyhi ve sellem” ifadesini kullanma, Rabbimizin ismi anıldığında “Teâlâ, azze ve celle” gibi ifadeler ihmal edilse bile, Hz. Peygamber'e salavat getirmenin asla ihmal edilmemesi, kitapların neredeyse üç-beş satırından birinin salavatlardan oluşması ve son olarak da bu hususta rivayet edilen uydurma hadislerin bulunması gerekçeleri ile salavât getirme tenkit edilmektedir.⁶¹

Bu düşüncelere cevap mahiyetinde İsmâil Hakkı Bursevî'nin bazı açıklamaları bulunmaktadır. Öncelikle Hz. Peygamber'in adının her anıldığında veya başkasından duyulduğunda salavât getirilmesinin Tahavî'ye göre vâcib olduğunu ifade eder ve beraberinde diğer hükümleri de zikreder.

Hz. Peygamber'in adı her anıldığında salavât vâcib olursa, kişinin ömrü boyunca salavâtтан başka bir şeye fırsat bulamayacağının kendisine söylendiğini var sayarak cevap vermektedir. Hz. Peygamber'in anılmasından muradın, O'na getirilen salavâtın dışında O'na salavât getirmeyi gerekli kılacak şekilde O'nun anıldığının işitilmesi olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte sahih olan görüşe göre bir mecliste Hz. Peygamber'in adı mükerrer olarak anılsa da her mecliste bir kere salavât getirmek gerekir. Sonrası için kişi dilerse hayır dilemeye devam eder, dilerse terk eder. Yine her duânın başında ve sonunda salavât getirmek vâcibdir.⁶²

Ayrıca âlimlerin amelî konularda zayıf hadislerle amel etmeye cevâz verdiklerini, hadîsin merfû olmamasının, hadîsin mânâsı ile amelî terk etmeyi gerektirmediğini ifade etmektedir.⁶³

Övgülerin en güzeline layık olan Fahri Kâinat Efendimiz için yazılan bütün metinler, söylenen bütün sözler abartı olarak düşünülmesinin aksine mutasavvıflara göre nihayetinde yetersiz kalmaktadır. Çünkü Resulullah'ın her anı ümmeti için bir şeriat,

⁶¹ Bünyamin Erul, “Uydurma Rivayetlerde Peygamber Tasavvuru”, *İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Sempozyumu*, (Ankara: 2003) 423-425.

⁶² Bursevî, *Ruhu'l- Beyan Tefsiri*, 485-486.

⁶³ Bursevî, *Ruhu'l- Beyan Tefsiri*, 489.

tarikât, marifet ve hakikattir. Bunun mukabilinde ümmetine düşen ise O'na sonsuz bir hürmet, O'nu çokça hatırlamak ve O'na sayısız salavat getirmektir.

Bu düşüncenin bir sonucu olarak salavatlara farklı bir anlam yükleyen tasavvuf büyükleri, onu tasdikîn, muhabbetin, teslimiyetin ve intisabın bir alâmeti olarak görmüşlerdir. Âyette geçen “Allah ve melekleri salât ederler” fiiline bu şekilde iştirak etme gayretini bu teslimiyetin bir yansıması olarak görmüşlerdir.⁶⁴

Muhyiddin İbnu'l-Arabî'nin *Salât-ı Feyziyye*'sinin şerhinde Harîrîzâde salâtın lügat açıklamasındansa tasavvuf ıstılahındaki anlamı üzerine vurgu yapmıştır. Salâtı açıklarken lügavî ve ıstılahî anlamının bütün kitaplarda özellikle *Delâil-i Hayrât* şerhlerinde bulunduğunu belirterek Şeyh-i Ekber'in murâdının kendi ıstılahına dair olduğunu ifade etmiştir. Burada salâtın tasavvuf ıstılahındaki manasını zikrederek bununla yetineceğini eklemiş ve Hâzret-i Şeyh-i Dâvudu'l-Kayserî'nin *Fusûsu'l-Hikem* şerhinden salâtın açıklamasına yer vermiştir. Dâvudu'l-Kayserî salâtın “Hak'tan rahmet ve meleklerden istiğfâr ve müminînden duâ” olduğunu ifade etmiş ve farklı bir açıdan değerlendirmeye tabi tutmuştur. Ona göre ilâhî rahmetin her şeye kabiliyeti ve ilâhî mertebeden isteklerle alakalı olduğunu ifade etmiştir.⁶⁵ Âsî ve günahkarlara ilâhî rahmet; kendilerine af, bağış ve mağfiret üzere bina edilen cennetin verilmesiyledir. Mûtî sâlihler ilahî rahmet; cennet, rızâ ve Hakk'a vuslatın verilmesiyledir. Ârif ve tevhid ehline ilahî rahmet; zikredilenlerle beraber feyz ve yakîn ilmi meârif-i hakîkidir. Enbiyâ ve evliyâdan kâmil ve mükemmellere ilahî rahmet; zât, esmâ ve sıfât tecellîsidir. Kalb-i Muhammedî aleyhi salâtı'l-ehadiye ile ilgili olan ilâhî rahmet kemâl-i isti'dâd ve kuvvet isteklerinden tecellî mertebelerinin en yücesidir ki feyiz kaynağı nur olan ism-i câmi' ilâhîdendir. Cenâb-ı Hak Ahzab suresinde⁶⁶ Rahmân ve Rahîm veya diğer isimlerinden biriyle bunu ifade etmemektedir. Allah ismi ile bu ayeti inzal buyurmuştur. Meleklerin ism-i a'zam olan esmânın tecellî yeri olması dolayısıyla elbette seyyidine tabi olması gerekir. Hz. Peygamber'e bütün isimlerden feyiz hâsıl olduğundan mezâhir-i esmâ olarak adlandırılan melekler ona istiğfar eder. Mü'minlerin Fahr-i Âlem'e (s.a.s.) duâsı kendi

⁶⁴ Bursevî, *Varlığın Dili İbn Meşîş Salavâtı ve Şerhi*, trc. Nedim Tan, 10-20.

⁶⁵ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 7^a.

⁶⁶ Ahzab 33/56.

kabiliyet dili yani yatkınlıklarıyla, a'yân-ı sâbitelerinin yeterli olduğu zâtî karşılığıdır. Fahr-i âlem sallallâhu aleyhi vesellem ilmiye ve ayniye makâmında mahiyet ve varlığı nedeniyle varlığın vasıtası sebebi olduğu gibi onların kemâlatına dahi vasıtaadır, vesiledir. Enbiya suresi 107. Ayetten anlaşıldığı üzere irfan lisanı ile sûfiyenin ifadesi olan salât Cenab-ı Hakk'ın Fahr-i Âlem'e (s.a.s) tecellîsinden ibarettir.⁶⁷

2.5.2. Besmele

“Bismillahirrahmanirrahim” cümlesine verilen bir isim olan besmele, “Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla” anlamına gelmektedir. Neml suresinde bulunan besmele ayeti nazil olduğunda son şeklini almıştır. Hz. Peygamber Hakk'a vuslatına kadar bu haliyle kullanmış ve her hayırlı işe besmele ile başlanılmasını tavsiye etmiştir.⁶⁸

Harîrîzâde, Muhyiddin İbnu'l-Arabî'nin *Salât-ı Feyziyye*'sine besmele ile başladığını ifade etmektedir. Harîrîzâde'ye göre besmele ile başlamasının hikmeti Kur'an'ı Kerim'e ve Hadîs-i Şerîf'e uymaktır. Salât u selâma besmele ile başlanması bereketin hâsıl olması içindir.⁶⁹ Çünkü Hz. Peygamber bir hadîs-i şerîfnde “Hayırlı şeylerin, fiillerin başlangıcında besmele olmaz ise o şey bereketsizdir”⁷⁰ buyurmuştur. Bu hadîs-i şerîfe binaen besmele ile başlanılmayan işlerin eksik ve bereketsiz kalacağı âşikâr dır.

Besmelenin ilk harfinin “Bâ” olmasıyla ilgili çeşitli hikmetlere dikkat çekilmektedir. Harîrîzâde'nin salavat şerhinde eserlerine ve görüşlerine sıklıkla başvurduğu İsmail Hakkı Bursevî Ruhu'l-Beyan tefsirinde bu hikmetleri maddeler halinde zikretmiştir. Bu hikmetlere ilaveten bazı âlimlerin bütün ilimlerin Bâ'da toplandığına dair ifadelerine yer vermiştir. Bâ'dan kastın “bî” yani “Allah ile” demek olduğunu, olan ve olacak olan her şey Allah ile olduğu gibi âlemlerin varlığının da Allah ile olduğunu ifade etmiştir. “Allah'dan başkasının hakiki varlığı yoktur” ifadeleri ile Bâ harfinin önemine dolaylı bir şekilde vurgu yapmıştır.⁷¹

⁶⁷ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 7^b.

⁶⁸ Suat Yıldırım, “Besmele” DİA, İstanbul: 1992, 5:530.

⁶⁹ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 2^b.

⁷⁰ İbn Hanbel, II. 360.

⁷¹ Bursevî, *Ruhu'l- Beyan Tefsiri* c.1, s.66

Harîrîzâde besmele ve bâ harfi ile ilgili açıklamalarından sonra bâ harfinin altındaki nokta ile ilgili bazı dikkat çekici ifadelerde bulunmuştur. Buna göre indirilen kitaplardaki ilahî sırların tamamının Kuran’da, Kuran’daki sırların tümünün Fâtiha’da, Fâtiha’daki sırların besmelede, besmeledeki sırların bâ harfinde ve bâ harfindeki sırların altındaki noktada bulunduğunu beyan etmiştir. Bu düşünceye göre Tevbe suresi besmele ile başlamamasına rağmen sırların içinde toplandığı “ba” harfi ile başlaması sebebiyle aynı sırları ihtiva ettiğini beyan etmiştir.

Besmele’ye farklı yönleri ile temas eden Harîrîzâde “Kur’ân’ın bir zâhiri ve bir bâtını vardır”⁷² hadîs-i şerîfine binâen sülûk-i hakîkate irfan yoluyla ulaşılacağını ifade etmektedir. Besmeleyi tilavet eden makâm sahibinin nefsin yedi mertebesinde (etvâr-ı seb‘a) yaşadığı halleri sırayla ifade etmektedir.⁷³

Harîrîzâde’ye göre sülûk-i hakîkatin tavr-ı evvelinde yani ilk mertebesinde sâlik hayırlı bir fiile başladığı vakit, fiilinden fani olarak o fiilin fâilinin Rahmân-ı Rahîm olan Allah’u Teâlâ olduğunu müşâhede eder. Bu halde besmeleyi kırâat, fiillerin Hakk’ın tecellîsi ile gerçekleştiğinin ifadesidir.⁷⁴

İkinci mertebede sâlik bütün işlerin Cenâb-ı Hakk’ın fîlî ve subûtî sıfâtlarının eserleri olduğunu hissedip, kendi sıfatından fani olarak her şeyde Rahmân-ı Rahîm isimleriyle mevsuf olan Allah’u Teâlâ’nın sıfatını müşâhede eder. Bu halde besmeleyi tilâvet sıfatın tecellîsidir.⁷⁵

Üçüncü mertebede sâlik Allah’dan başka varlık olmadığını bilerek müşâhede eder. Kendi vücudundan fani olduğu halde besmeleyi tilâvet etmesi zâtın tecellîsidir.

Harîrîzâde’ye göre fenâ-i sülûk-i hakîkatin yukarıda zikredilen fiil, sıfât, zât tecellîlerini elde eden sâlik, bekâ-i sülûk-i hakîkatin cezbe makâmları olan cem‘, hazretu’l-cem‘, cem‘u’l-cem‘ makâmlarına yükselmeye mazhar olur. Harîrîzâde eserinde bu makâmları bir dâire olarak resmetmiş, dâirenin yarısı fenâyı yarısı bekâyı göstermektedir.

⁷² İbn Hıbban 1/276; Taberânî 10/105.

⁷³ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 2^b.

⁷⁴ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 3^a.

⁷⁵ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 3^a.

Dördüncü mertebede sâlik cezbeyle nail olduğunda vahdeti zâhir ve kesreti bâtın müşahede eder. Bu makâma kurb-u ferâiz denir. “Şüphesiz Allah kulunun diliyle, “Allah kendisine hamdeden kişiyi işitti”⁷⁶ hadisince mertebe-i kurb-i ferâizde Cenâb-ı Hakk’ın kulun lisanı ile besmeleyi kırâati tecellî-i cem‘ olarak adlandırılır. Mertebe-i kurb-i ferâiz ise sâlikin varlığının, tecellî sonucu yok olması manasınadır.⁷⁷

Beşinci mertebede sâlik halkı zâhir ve Hakk’ı bâtın müşahede eder. Hak ayna olup oradan halk görünür. Bu makâma kurb-i nevâfil denir. “Kul nafilelerle de bana yaklaşmaya devam eder; tâ ki ben onu severim. Ben onu sevince de onun işiten kulağı, gören gözü, konuşan dili, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum”⁷⁸ hadisi kudsîsine kurb-i nevâfil mertebesinde kulun lisan-ı Hak’la besmeleyi tilaveti tecellî-i hazerâtu’l-cem‘ olarak açıklanır.⁷⁹

Altıncı mertebede sâlik Hakk’ı halkta halkı Hak’ta müşahede eder. Bu iki mertebenin cem‘i ile zi’l-akl ve’l-ayn olup kâb-ı kavseyn makâmında besmeleyi tilaveti tecellî-i cem‘ul cem‘dir.

Yedinci mertebede sâlik tüm eşyayı ayn-ı Hak olarak müşahede eder. Bu en üst makâmdır ve Hz. Peygamber’e hasır. Diğerleri bu makâma verâseten vâsıl olurlar. Bu makâmda besmeleyi tilavet tecellî-i ehadiyetu’l-cem‘dir.⁸⁰

Burada anlatılanların daha iyi anlaşılması için ‘dâire-i amel-i şeriât ve tarikat’ adıyla bir dâire resmedilmiştir. Harîrîzâde sâlikin hangi makâma yükselirse yükselsin üzerinden ibadet sorumluluğunun kalkmadığı şöyle ifade etmektedir: “Amel ve ibadetsiz ma‘rifete vâsıl olunmaz ve irfansız tevhide nâil olunmaz. Birbirini muhittir.”⁸¹

Besmeleden sonra salavât metninin şerhine geçilmektedir. Burada söz dizimi vurgu bakımından ele alındığında dikkat çekici hususlar görülmektedir. Söze başlarken zât,

⁷⁶ Müslim, Salât, 62.

⁷⁷ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 3^b.

⁷⁸ Buhârî, Rikâk, 38.

⁷⁹ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 3^b.

⁸⁰ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 3^b.

⁸¹ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 3^b.

sıfât ve fiillerinde mutlak hâkim, biricik, tüm cömertlikleri kendisinde toplayan Allah lafzının, feyiz gibi ilâhî kudretin ilga ve inzaline işaret eden bir kavram ile ardarda kullanımını ilâhî kudretin tecellîsine binaen maksadı hâsıl olmuş bir söyleyiştir. Bu konuya feyiz başlığı altında ayrıntılı bir şekilde devam edilecektir.

2.5.3. Feyiz

Arapça kökenli bir kelime olup taşma manasına gelen Feyz, taşıyanın taşıyacağından fazlasını ifade etmektedir. İbnu'l-Arabî'nin feyzi tarifi; "mahal ancak alabileceği kadarını alır. Fazlası ise mahlukun taşıyamayacağı kısımdır, onu Allah kaldırır. Mahlûkun nasibi olmayan hiçbir iş yoktur. Allah'ın da bir nasibi vardır. Allah'ın nasibini tefviz ortaya çıkarır."⁸²

Feyizin tecellî etmesi her an olabilir. Bu feyiz aracılığıyla varlıklar meydana gelir. Fakat bu varlık zâtlarındaki imkân sebebiyle yok olmakta, Hakk'ın feyiziyle ise aynı zamanda var olmaktadır.⁸³ Dolayısıyla Feyiz Allah'ın esmâ ve sıfâtlarının kemâlden dolayı taşması, yayılması ile bilgi ve varlığın oluşumunu ifade etmektedir.

Vahdet-i vücud düşüncesinin mimarı İbnü'l-Arabî, Feyz kavramını oluş ve varlığı açıklamak üzere kullanan ilk mutasavvıf olmuştur. Bilgi ve varlık problemini vahdet-i vücûd inancı çerçevesinde ifade etmek için feyiz terimini ve onun iki türü olan feyz-i akdes ve feyz-i mukaddes terimlerini kullanmıştır.⁸⁴ Feyz-i ilâhî tecellîsi bakımından zâta taalluk eden feyz-i akdes ve dış âleme taalluk eden feyz-i mukaddes şeklinde⁸⁵

Harîrîzâde eserinde feyzi açıklarken öncelikle lügat manasını, ardından feyz-i ilâhînin, feyz-i akdes ve feyz-i mukaddes olarak iki kısma ayrıldığını belirtmiştir. Feyz-i ilâhînin sekiz mertebesini Abdulganî en-Nablusî'nin *Tecellîyât-ı Hüdâi* şerhinden tercüme ederek ayrı ayrı ele almaya mecbur olduğunu ifade etmiştir. Konuyu salavâtı

⁸² Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, 1. Bs (İstanbul: Kalem Yayınevi, 2006), Feyz md. 267.

⁸³ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 84.

⁸⁴ Selçuk Eraydın, "Feyiz" DİA, İstanbul: 1995, 12:514.

⁸⁵ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Feyz md. 179; Abdullah Yılmaz, "Tasavvuf'ta Feyz Kavramı", (Yüksek Lisans Tezi, Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane, 2016) 3-4.

şerifenin üçüncü kelimesi olan “sılate” ve feyz-i ilâhînin sekizinci mertebesi olan feyz-i kelâm ile Hakîkat-i Muhammediyye’ye bağlamıştır.

İbnu’l-Arabî’nin besmeleden sonra salavâta “Allahümme” nidası ile başlamasını Harîrîzâde dikkat çekici bir şekilde açıklamıştır. Ona göre “Allahümme” hitabı tüm esmâyı câmi bir şekilde ihtiva ederek, Hakk’ın bütün cömertlikleri kendinde toplayan ismi, zâtında tek, sıfâtlarında ortağı olmayan münferid, fiillerinde biricik tasarruf sahibi mutlak hâkim anlamlarına gelecek şekilde kullanmıştır. “Allahümme” ifadesinin toplayıcı, kuşatıcı anlamının akabinde “Efiz” ifadesi ile varlığın bilgi edinimi ve üzerine inzal olan feyzin bağlantısını açıklamaktadır. Harîrîzâde feyz talebi içeren “efiz” emir fiili ile kastedilenin lügatte doldurmak, dökmek, akıtmak, artırmak manalarına geldiğini ancak burada hakîkî manasının ötesinde mecâz ve istiâre usûlü ile anlaşılmasının uygun olacağını beyan etmektedir. Bu düşüncesini Ebu’l-Bekâ’nın feyzi “Allah’u Teâlâ’nın kalbe ilka etme fiili” şeklindeki izahı ile teyit etmektedir.⁸⁶

Feyz-i ilâhî iki kısma ayrılır. Birinci kısım feyz-i akdes (en kutsal), ikinci kısım ise feyz-i mukaddes (kutsal) feyizdir. Feyz-i ilâhînin ilk kısmı olan feyz-i akdes şeylerin önce ilim, sonra da ayn mertebesinde var olmalarını gerektiren öz sevgi tecellîsinden ibarettir. Buna göre Hak’tan başka hiçbir şeyin düşünülmediği en yüce mertebedeki zât tecellîsine dikkat çekilmektedir. Bu mertebede ilâhî isimlerin varlığı dahi söz konusu olamaz zira çokluğa ima olarak kabul edilmektedir. Hakk’ın, zâtında zâtı ile zâtı için tecellî etmesi anlamlarına gelen en kutsal feyizde dış âlemde olan herhangi bir tecellîden bahsedilmez. Bu tecellî vâhidiyyet mertebesinde kendini a’yân-ı sâbite ve bilgi sûretleri halinde belli eder.⁸⁷

Feyz-i mukaddes (kutsal feyiz) ise en kutsal feyizde söz konusu olan aynların istidatlarının dış âlemde zuhur etmesini gerektiren ilâhî isimlerin tecellîsinden ibarettir. Buna göre kutsal feyiz en kutsal feyze dayanır. En kutsal feyizle a’yân-ı sâbite ve aslî istidatlar ilim mertebesinde hâsıl olur. Kutsal feyizle de bütün gerekleri ve nitelikleriyle a’yân-ı sâbite dış âlemde ortaya çıkar. Feyzin bu ikinci mertebesindeki isim tecellîsi yukarıda aktardığımız gibi çokluğu ifade etmektedir. En kutsal feyiz lâ taayyün ve vâhidiyyet mertebelerindeki tecellîden, mukaddes feyiz ise bunlardan sonra

⁸⁶ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 5^a-5^b.

⁸⁷ Selçuk Eraydın, “Feyiz” DİA, İstanbul: 1995, 12:513.

gelen ervah, misal, şehâdet ve insan mertebesindeki tecellîden ibarettir.⁸⁸ Harîrîzâde, feyz-i mukaddesin tarifi kapsamında mecazen izhâr anlamı taşıdığını eklemektedir.⁸⁹

Bu bağlamda feyz-i ilâhînin bir kendi zâtı ile alakalı yönü bir de dış âlem ile alakalı yönü bulunmaktadır. Efrâdını cami ağyârını mâni tarzda tariflerini vermiş olduğu feyz-i ilâhînin iki kısmını feyz-i akdesi ve feyz-i mukaddesi temelde bu noktada ayırdığı görülmektedir.

Harîrîzâde, feyiz meselesini ele alırken Şeyh Abdulganî en-Nablusî hazretlerinin “*Tecellîyât-ı Hüdâî*” şerhinde beyân buyurduğu feyzin kısımlarına mertebelerinin yüce olması sebebiyle yer vermeye mecbur olduğunu ifade ettiğini yukarıda belirtmiştik. Bu doğrultuda mertebelere ayrı bir önem atfettiği için biz de burada ayrıntılı bir şekilde ele almaya çalışacağız.

Hak yolda olan sâlik-i âşıkın kalbine feth olunan feyz-i ilâhînin sekiz çeşit olduğunu belirten Harîrîzâde feyizlere erişen kimseyi fetih sahibi olarak nitelemektedir. Bu sekiz çeşit mertebenin ilki olarak “feyz-i vücûdu” ifade eder. Feyz-i vücudu da bütün yönleri ile varlığın zuhur ve tecellî etmesi bakımından zât-ı ilâhiyye, hazret-i hüve ve makâm-ı ehadiye ile alakalı olması dolayısıyla açıklamıştır.⁹⁰

Vücut feyzine erişen fetih sahibi, zât-ı ilâhînin makâm-ı ehadiye marifetine mazhar olan kimsedir.

İkinci feyiz mertebesi olan feyz-i hayata erişen kişi sıfâtların mazharı olan kimsedir. Harîrîzâde, hayat feyzinin mertebesini açıklarken sıfâtı zâtın aynı veya gayrı yahut ne aynı ne gayrı olduğunu söyleyerek kapsam bakımından açıklamaktadır. Hayat feyzinde fetih sahibi olan kimsenin İsrâfiliyye mertebesi hakikatini gerçekleştiren olduğunu da ekler. Hayat suyunun sırrını ve pek çok şurbun hayat suyundan kaynaklandığını söyler. Hayat feyzi mertebesinde, şehitlik makâmına eren kimsenin ölüm suyunu tatmadığını bilakis Peygamberimizin “Müminler ölmez bir dârdan bir

⁸⁸ Selçuk Eraydın, “Feyiz” DİA, İstanbul: 1995, 12:513.

⁸⁹ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 5^b-6^a.

⁹⁰ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 6^a.

dâra intikâl ederler” hadîs-i şerîfi gereğince şehitler makâmına erişmek için bir âlemenden bir âleme intikal ettiğini açıklar.⁹¹

Üçüncü feyiz mertebesi ilim feyzidir. Bu mertebe sıfât, isim, fiil ve ahkâm hususlarında arif olan Cebrâiliyye mertebesi hakikatini gerçekleştirendir. Harîrîzâde’ye göre bu mertebede bulunan fetih sahibi, geçmiş ve gelecek hakkında keşifleri olan ayrıntı bakımından noksanlığa sebep olmayan toparlayıcı bir ilme sahiptir. Ayrıntıya istek ve ihtiyaç duyduğunda da “bir şeye olduğu gibi (inanmak)” (âla mâ hüve aleyhi) şeklinde bütün ayrıntıları ile açıklar.⁹²

Dördüncü feyiz mertebesi irâde feyzidir. Harîrîzâde’ye göre fetih sahibi bu mertebede varlık hakkında himmet, tasarruf, azl ve doğum bilgisine sahip olur. Yıldızların sırrından, evrenin ve harflerin bilgisinden haberdardır. Eşyanın özelliklerini derinlemesine kavrayarak İsrâfiliyye mertebesi hakikatini gerçekleştirendir.⁹³

Feyzin beşinci mertebesi kudret feyzidir. Bu mertebede fetih sahibi daima celal ve kabz halleri üzere olduğundan heybet, azamet, izzet ve nusret bu mertebede görünür. Ve bu sebeple Azrâiliyye mertebesi hakikatini gerçekleştirendir.⁹⁴

Feyzin altıncı mertebesi işitmedir. Harîrîzâde’ye göre bu mertebede bulunan fetih sahibi ince bir zevk, derin bir anlam ve mutlak bir duyuşa sahiptir. Her bir nidâ işittiğinde onu Cenâb-ı Hak’tan bilir ve Kur’ân’ı öğrenmede yüce bir himmete sahiptir. Harîrîzâde bu ifadenin ispatında Rahmân suresinin 1-4 ayetlerini misal getirir. “Rahman Kur’an’ı öğretti. İnsanı yarattı, beyanı açıkladı/öğretti” ayeti ile işitme mertebesinin fetih sahibini mazhar kıldığı durumu açıklar. Bu mertebe hafaza-i kirâma tahakkuk etmektedir.⁹⁵

Yedinci mertebe basar yani görme feyzidir. Harîrîzâde’ye göre bu mertebede bulunan kimse için herhangi bir perde mevzubahis değildir. Sanki her şeyi karşısında hazır gibi müşahade etmekte, görmektedir. Bu kimse için en uzak en yakın olur, bu fetih sahibi

⁹¹ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 6^a.

⁹² Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 6^a.

⁹³ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 6^b.

⁹⁴ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 6^b.

⁹⁵ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 6^b.

için uzak mesafeyi yakına tay etmek mümkündür. Öyle bir tay eyler ki ta ki o kimseye en güzel vecihle melekler aslî suretleri ile görünürler ve bu mertebe arşı taşıyan melekler mertebesine tahakkuk eder.⁹⁶

Feyz-i ilâhînin sekizinci mertebesi ise kelâmdır. Bu fethin sahibi Kur'ân-ı Kerîm'in mana ve sırlarını keşfetmiştir. Harîrîzâde'ye göre bu mertebedeki fetih sahibi, şerîatin, dinin hüküm ve ihtilaflarını bilir. Peygamberlere, risalet sahiplerine olan vahiy üzerine zuhur eden ve Hakikat-i Muhammediyye'ye tahakkuk eden mertebe bu mertebedir. Bu mertebede fiilî duânın mezkûr kavramı olarak feyzin çeşitli mertebelerine yer veren Harîrîzâde, “efîz” fiilinin mefûlû olan “silate” kelimesini bir nesneyi bir nesneye ulaştırıp birleştirmek ma'nâsına masdar olduğu anlamının ötesinde ilâhî ikram ve Rabbânî fazldan halis bir hediye ve bağış şeklinde izah etmektedir.⁹⁷

Harîrîzâde, feyz-i ilâhî kavramını iki kısma ayırıp tecellisi bakımından zât ile alakalı olan feyz-i akdes ve dış âlem ile alakalı olan haliyle feyz-i mukaddes şeklinde tarif etmektedir. Feyz-i ilâhînin sekiz mertebesini de ayrı ayrı ele alarak mevzuu salavâtı şerifenin üçüncü kelimesi olan “silate” ve feyz-i ilâhînin sekizinci mertebesi olan feyz-i kelâm ile Hakikat-i Muhammediyye'ye bağlamıştır.

İnsan nefsi yeme-içme ve benzerleri gibi aşırısı kerih görülmüş vasıflar ile yerilen ahlaki hallere dalmıştır. el-Mufîz isminin sahibi ve feyzin kaynağı olan Allah Teâla bütün eksiklikler ve kusurlardan münezzeh olup mukaddesliğin nihâyetindedir. İnsan nefsinin bu halleri sebebiyle Allah ile arasında bir münasebet yoktur. Bu sebeple feyzi kaynağından almak için bir vâsıtaya ihtiyaç vardır. O vâsıta tecerrüd ve taalluk sahibi Hz. Peygamber'dir. (s.a.s) Hz. Peygamber (s.a.s) tecerrüd yönüyle Allah'tan feyiz alır ve taalluk yönüyle feyiz verir.⁹⁸ Bu sebeple feyiz ‘envâr-ı muhammediye’ ile ortaya çıkan⁹⁹ Hz. Peygamber'in saçtığı nurlar ile erişilen manevi ikramlardır. Bu ikramlar erişmek için Hz. Peygamber'e (s.a.s) getirilen salavatlar da feyzi kaynağından almak adına bir vâsıtaadır.

⁹⁶ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 6^b.

⁹⁷ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 7^a.

⁹⁸ Bursevî, *Rûhu'l-Beyân* Tefsîri, 484.

⁹⁹ İhsan Kara, “Tasavvuf Istılâhları Literatürü ve Seyyid Mustafa Râsim Efendi'nin Istılâhat-ı İnsânî Kâmil'i”, (Doktora Tezi. M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003) 514.

2.5.4. Tecellî/Taayyün

Harîrîzâde feyiz konusundaki açıklamalarından sonra vücûd mertebelerine geçmiştir. Çünkü salavât metninde taayyün feyizden sonra yer almaktadır. Biz de burada öncelikle taayyün/tecellî konusunu ele alıp ardından Harîrîzâde'nin takip ettiği salavât metnindeki sıraya göre konuları incelemeye çalışacağız.

Zâhir olma, belirme, ortaya çıkma ve birbirinden seçilme anlamlarında kullanılan taayyün tasavvuf literatüründe; müşahhas hâle gelme, ayn olarak ortaya çıkma manasında kullanılmaktadır.¹⁰⁰ Belirmek ve görünmek demek olan Tecellî, Hakk'ın varlığının çeşitli mertebelerde zuhur etmesi şeklinde tarif edilmektedir. Sâlik'in kalbine gelen ledünnî bilgiler olarak da açıklanmaktadır.¹⁰¹

İlk olarak İbnu'l-Arabî tarafından dile getirilen vahdet-i vücûd düşüncesi; Allah'ın ezelde var olduğunu, ondan başka hiçbir şeyin bulunmadığını ifade etmektedir. Vahdet-i vücûd'a göre Allah bu âlemi, isim ve sıfatları ile bilinmek için yaratmıştır. Dolayısıyla bu isimler ve sıfatlar, Zât'ın aynıdır denilebilir. Âlem ise sıfatların taayyün ve tecellîsinden ibarettir. Yaratılışı "tecellî" kavramı ile izah eden İbnu'l Arabî, âlemi Cenâb-ı Hakk'ın tecellî mertebeleri olarak görür. Bu doğrultuda mertebeler vahdet-i vücûd düşüncesindeki yaratılış anlayışını açıklayan niteliktedir. Vücûd-u mutlâkın hakîkatini kavrayabilmek ancak O'nun taayyün aracılığıyla vücûd mertebelerine tenezzül ederek idrak edilmesiyle mümkün olmaktadır. Mutasavvıflar tarafından tasnif edilen mertebeler üçlü, beşli (hazarât-ı hams), yedili (merâtib-i seb'a) varlık mertebesi şeklindedir. Vücûd'un muhtelif tecellîlerde görünüşünden yola çıkarak onu çeşitli tasniflere tabi tutan İbnu'l-Arabî en genel mânâsıyla mertebeleri üçe ayırmıştır. 1. Lâ-taayyün 2. Taayyün-i evvel 3. Taayyün-i sâni.¹⁰²

¹⁰⁰ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Taayyün md. Marifet Yay., 1990, İstanbul, 463-464.

¹⁰¹ Semih Ceyhan, "Tecellî", DİA, İstanbul, 2011, 40: 241.

¹⁰² Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı 2017) c.1: s.11; Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017) 285-289; Kübra Yılmaz, "Abdurrahîm Fedâî ve Merâtib-i Vücûd Risâlesi" *Muş Alpaslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, 2018, 1. 45.

1. Lâ-Taayyün (Ahâdiyyet): Her türlü kayıttan ve şartlanmadan münezze, makâmsızlık makâmında mutlak vücûd henüz hiçbir taayyün göstermediğinden bu mertebe Lâ-Taayyün olarak isimlendirilmiştir. Lâ-taayyün mertebesinde ne isim ne sıfât ne de mevsûf vardır. Hak henüz isim ve sıfâtlar âlemine inmemiştir.¹⁰³
2. Taayyün-i Evvel (Vahdet): Bu mertebeye kadar hiçbir taayyün göstermemiş mutlak vücûdun artık mertebe mertebe inişi belirecektir. Dolayısıyla ilk tecellî eden mertebe ayrıca isim ve sıfâtlar mertebesi burası olmaktadır. Bu mertebe farklı isimlerle anılsa da en yaygın olanları kâlem, adl, arş ve Hakikat-i Muhammediyye'dir. Hak Teâlâ bu mertebede zâtını, sıfâtlarını ana hatlarıyla bildirmektedir.¹⁰⁴
3. Tayyün-i Sâni: Bu ikinci taayyün mertebesinde açığa çıkan ilmî sûretler a'yân-ı sâbite olarak adlandırılmıştır. Şehâdet âleminde görünen sûretler a'yân-ı sâbitenin gölgelerinden müteşekkildir.¹⁰⁵

Harîrîzâde'ye göre teşahhus gibi taayyünün de “bir şeyin gayrından, haricinden ayrılma sebebi olan bir nesne” ise de cisimler ve onların dışında kullanımı doğru değildir. Harîrîzâde'ye göre taayyün, şahs ve ayn ile ilgili bir nispettir. Vücûd-u hâricîde ve vücûd-u aklîde bulunması inkâr edilemeyen mertebelerin, mezkûr kelime taayyünü, takdir edilmiş mahlukatın zorunlu suretinden ibaret bu şekilde isimlendirilmiştir.

Takdir kavramını ise bir şeyin vücûdu farzdan ibaretse o şeyin sübutu olarak izah etmiştir. Sübutun nefyin zıddı olduğunu belirtmiştir. Birtakım gafillerin kabulü dışında sübutun vücud ile vasıflandırılmadığını da eklemiştir. Bu hususta “Allah sağlam söze iman edenleri hem dünya hayatında hem de âhirette sağlam tutar; Allah zalimleri de

¹⁰³ Mahmud Erol Kılıç, “Muhyiddîn İbnu'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri” (Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: 1995) 184.

¹⁰⁴ Mahmud Erol Kılıç, “Muhyiddîn İbnu'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri” (Doktora tezi), 226-228.

¹⁰⁵ Mahmud Erol Kılıç, *Şeyh-i Ekber*, (İstanbul: Sufi Kitap 2018) 299-300; Kübra Yılmaz, “Abdurrahîm Fedâî ve Merâtib-i Vücûd Risâlesi” 46.

şasırtır ve Allah dilediğini yapar”¹⁰⁶ gibi ayetlerden deliller getirerek aksi iddiada bulunanlar için büyük bir tehdidin olduğunu söylemektedir. Harîrîzâde’ye göre gerek zât gerek gayrı için vücud isnad edilemez. Çünkü vücud her halükârda Hakk’a mahsustur. Vücûdun evveli ve Hakk’ın tekliği için çokça mertebelerin olduğunu belirten Harîrîzâde, bunların ilkinin ahadiyet olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁷

Ahadiyyet Allah’ın zâtını zâtıyla bilme mertebesidir, burada diğer şeylerin bilgisine yer yoktur. Zât-ı baht ve zât-ı sırf mertebesi olan ahadiyyete hiçbir şey nisbet edilemez, ona mutlak sıfâtı dahi verilemez. Çünkü ona mutlak demek, onu mutlaklık kaydı altına almaktır. Halbuki o, mutlaklık da dahil olmak üzere her türlü kayıttan münezzeh ve mukaddestir. Aslında bu mertebe karşısında yapılacak en doğru şey sessiz kalmaktır.¹⁰⁸

İkincisi ise zât ve sıfâtların birbirinden ayrılmadığı bütün halinde olan vahdet mertebesidir. Bu mertebeye vahdet denmesinin yanında Hakikat-i Muhammediyye de denilmektedir. Diğer mertebelerin başka kitaplarda bulunduğundan bahisle üzerinde uzunca durmayan Harîrîzâde, taayyünden maksat a’yân-ı sâbite yani sûr-i ilmiye şeklinde düşünülür ise bunun feyz-i akdes sebebiyle olduğunu yok a’yân-ı hariciyye kastedilir ise de feyz-i mukaddes sebebiyle müfâza olduğunu, şuhud ehlinin bu hususta ittifak ettiğini belirtmektedir. Sonrasında zât-ı Muhammedî için üç mertebeden bahsetmekte, bunlardan birincisini Hakikat-i Muhammediyye, ikincisini rûhâniyyet-i Muhammediyye, üçüncüsünü hilkât-i Muhammedîyye olarak tasnif etmektedir. Buna da hadis-i şeriflerden Peygamberimizin yaratılışı ile ilgili olanları delil olarak getirmektedir. Bütün şeylerin ilkinde Peygamberimizin nûrunun yaratıldığını, Rabbimizin ellerinin arasında bir nur oluşunu bu anlamda delil olarak takdim etmektedir.¹⁰⁹ Bu sebeple vücûd-u mutlakın taayyün ettiği ilk mertebe (taayyün-i evvel) Hakikat-i Muhammediyye ile isimlendirilmektedir. Hakikat-i Muhammediyye zât-ı mutlâkın lâ taayyün mertebesinden, kendindeki özellikleri bilme mertebesine

¹⁰⁶ İbrahim, 14/27.

¹⁰⁷ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 9^b.

¹⁰⁸ Süleyman Uludağ, “Ahadiyyet” DİA, İstanbul: 1998, 1:484.

¹⁰⁹ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 10^a.

tenezzülünü ifade eder. Dolayısıyla lâ taayyün ve Hakikat-i Muhammediyye aynı hakikatın farklı yönleri gibidir.¹¹⁰

İkincisi ise evvelde yaratılanın ruh oluşunu bu evveliyetin de izâfî bir şey olarak kabul edilmesi gerektiğini beyan etmektedir. Peygamberimizin kâinatın aslı oluşunu ve geri kalanların tümünün asıldan ayrılan kollar gibi olduğunu da eklemektedir. Peygamberimizin zâtının bizzât Hakk'ın ilmi olduğunu belirten Harîrîzâde, adeta kavramsal bir örüntüde bulunmaktadır. Umma da denilen Hakikat-i Muhammediyye üzerinde vasıtasız şekilde zuhura gelen taayyün haktır. Cenâb-ı Hâk taayyünden ezeli ve ebedî şekilde münezzeh ve mukaddes vücûd-u mutlak olduğundan mutlak taayyün değildir hatta taayyünden bile münezzehdir. Kendi nefs-i vücûd-u ilâhîsinde mevcut keliması ile taayyünü Muhammedî'yi ispat etmiştir.¹¹¹

Hakikat-i Muhammedî bir yansıma ve taayyün olarak hâdistir. Harîrîzâde, bu husustaki sorulara cevap vermekte ve görünenin fânî olduğunu emr-i mevhmun gitmesi ile geriye kalanın hayy ve kayyum olan zât-ı ecel olduğunu ifade etmektedir. Taayyünattan, dış âlemde var olan eşyanın Allah'ın ilmindeki hakikatleri manasına gelen a'yân-ı sâbitenin kastedilmesi durumunda feyz-i akdesle yansıma demektir. Yoksa kastedilen a'yân-ı hâriciyye ise Harîrîzâde'ye göre feyz-i mukaddesle yansıma demektir.¹¹²

2.5.5. Amâ

Harîrîzâde eserinde salavât metnindeki sıraya göre taayyün ile amâyı sırayla ayrı ayrı açıklamaktadır. Biz de onun ifadelerinden yola çıkarak taayyünden sonra amâ bahsini ele almaya çalışacağız.

Amâ lügatte; bulut, hafif ve ince bulut anlamlarına gelmektedir. Hiçbir şeyin varlık sahasına çıkmadığı yani yaratılmadığı âlemdir. Ahadiyet mertebesidir. Bu mertebede ululuk perdesinde bulunan Allah'ı ondan başkası ne bilir ne de tanır. Cüneyd-i Bağdâdî bu mertebeyi şöyle ifade eder: "Allah'ı Allah'tan başkası bilmez ve tanımaz." Bu

¹¹⁰ Mehmet Demirci, "Hakikat-i Muhammediyye" DİA, İstanbul: 1997, 15:179.

¹¹¹ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 10^b.

¹¹² Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 11^a.

mertebeyle Amâ-i mutlak, gaybu'l-ğayb ve hakîkatu'l-hakâik gibi isimler de verilmektedir.¹¹³

İbnu'l-Arabî *Fusûsu'l-Hikem*'de ahadiyyeti açıklarken zât-ı bârînin mutlak şekilde “gayb” oluşunu amâ ile isimlendirmekte ve Allah'ın mutlak gayb olduğunu belirtmektedir. Buna göre zât-ı ilâhînin bilinmez, tanınmaz hüviyetine amâ denilmektedir.¹¹⁴

Harîrîzâde, er-Rabbânî ile sıfatlanmış olan amâdan muradı bir hadis-i şerif ile izah etmiştir. Peygamberimize sorulan, “Allah âlemi yaratmadan evvel neredeydi?” sorusuna Peygamberimizin verdiği, “Altında üstünde hava bulunmayan bir amâda idi”¹¹⁵ cevabını zikrederek anlaşılır kılmıştır.¹¹⁶ Sûfîlerin ifade ettikleri amânın mertebesinin burası olduğunu açıklamıştır. Harîrîzâde, bu merteye ya a'yân-ı sabite yahut a'yân-ı hariciyeye nazar ile yorumlanabilir diyerek amâyı ikisi için muhtemel bir içerikte arz etmektedir. “Amâ”yı sûfîlerin çoğunun üstü ve altı hava olan bir ince bulut manasında kullanmalarıyla burada akıllara gelen mananın kastedilen murad olmadığını bilakis “Altında üstünde hava bulunmayan bir amâda idi” sözüyle o mertebenin yönüne işaret edildiğini bu yönün de ulvî kadem olduğunu aktarır.¹¹⁷ Şöyle ki takdir edilmiş olan her şeyin menkul-i minh ile menkul-u ileyh arasında münasebet yönüyle arz bulutu ile sema bulutu arasında olduğu gibi ehadiyyetin de ayn-ı mutlak ile vahidiyet arasında olduğunu söylemektedir. Harîrîzâde ilim ile âlemi şöyle yorumlar; ilim âlem ile malum, ilim maluma tabi olması dolayısıyla bunların arasında irtibat kurmuştur. Bu durumda konuyu iki başlıkta ele almaktadır. İlk taayyünden kasıt a'yân-ı sabite ise o zaman amâdan kasıt la taayyün olacaktır. Yok eğer ilk taayyünden kasıt a'yân-ı harici ise o zaman amâ, ilmiye mertebesi olarak yorumlanmalıdır. Bunun

¹¹³ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (İstanbul: Marifet Yay. 1990) 45.

¹¹⁴ Süleyman Uludağ, “Amâ”, *DİA*, İstanbul: 1989, 2:553.

¹¹⁵ Ahmed b. Hanbel; IV/11-12; Tirmizî, *Tefsir*, 12; İbn Mace, *Mukaddime*, 13.

¹¹⁶ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 11^a.

¹¹⁷ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 11^a-11^b

da ötesinde Harîrîzâde, bu iki anlamı da müşterek olarak kullanmanın umum-mecaz açısından daha iyi olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁸

Harîrîzâde, bu bahsin ardından “ilmin maluma tabi” oluşu meselesini a’yân-ı sabite kavramı ile araştırmaktadır. Hariçte olan her bir varlığın tıpkısının a’yân-i sabitede olduğunu ifade ederek ve ilmin maluma tabi oluşunu Şeyh-i Ekber’in mezhebi olduğunu belirtmektedir. İlmin rütbesi icmali külle nazar olduğunda malumun ilme tabi oluşu daha iyi anlaşılır. Çünkü Cenâb-ı Hak zâtından feyz-i akdesi ile kendi zâtını bilişi ile tecellî edince a’yân ve a’yânın isti’dadı meydana gelir ki bu cehalet ile olacak bir şey değildir.¹¹⁹

Bu terkipte amânın sıfâtı olarak er-Rabbânî’nin gelmesi ise Rabb Teâlâ’ya mensub olan amâ manası sebebiyledir. Rabb kelimesinde mevcut olan terbiye ediciliğin, a’yân-ı hariciyeye olan taallukunu musannifin söyleyiş tarzından anlaşıldığını belirten Harîrîzâde, bundan maksadın terbiye sıfâtının ehadiyyeti ifade etmesi gibi feyz-i akdese de hamletmesidir. Buna göre anlamın özü Rabbimizin, ahadiyyet makâmından feyz-i akdes ile taşması ve taayyüne karşı istekli olan Hakikat-i Muhammedîyye üzerine ifade buyurması için Allah’a bir sesleniş içeriği mevcuttur. Yahut Rabbimizin kâdim ilminden feyz-i mukaddes ile ifade buyurduğu seçkin ruhların yüce mertebesinin en üstünü olan ruh-u Muhammedî üzerine ifade etmesini Allah’tan istemek anlamındadır. Amâ ve sıfâtı konumundaki er-Rabbânî kelimelerini ayrı ayrı ve yeri geldiğinde de sıfât mevsuf ilişkisi içerisinde ele alan Harîrîzâde, ahir tenezzülât ile terki bin şerhine geçmektedir.¹²⁰

2.5.6. Tenezzül

Burada çok geniş ve kapsamlı bir şekilde a’yân-ı sabiteyi, taayyünü ele aldığı şekliyle tenezzülün üzerinde durduğunu söyleyemeyeceğimiz Harîrîzâde’nin tenezzül hakkındaki görüşlerini diğer kavram başlıkları ile olan ilişkisi sebebiyle kısa da olsa ele almaya lüzum gördük. Tenezzülün, tecellî, taayyün kavramları ile olan teması

¹¹⁸ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 11^a-11^b.

¹¹⁹ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 11^b.

¹²⁰ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 12^a.

meseleyi biraz daha netleştirmek adına bu kavram hakkında öz de olsa bilgi vermemizi gerektirdi.

Eserde tenezzül kelimesi ahir kelimesinin muzafûn ileyhi olarak gelmekte ve inmek manasında ancak azar azar tedrici inme şeklinde kullanılmaktadır. Bu nüzulün hulûl yani konmak manasında kullanımı mecazen olup şuhûd erbabı bu kavramı belirme, görünme anlamında kullanmıştır. Bu kullanıma delil ise Harîrîzâde'ye göre Nahl Suresi 96. ayet-i kerimesidir. “Sizin yanınızdakiler tükenir de Allah’ın katındakiler kalıcıdır.” Fermân-ı ilâhîsini bu hususta tenezzül olanların bizim yanımızda hâdis Allah’ın katında ise kâdim olduğu şeklinde vurgulamaktadır. Burada tenezzülün meydana geldiği insan türü içerisinde Hz. Peygamberin yerini ayrıntılı şekilde ele alan Harîrîzâde, kâinatın fahri bütün noksan yönlerden arındırılmış, gayelerin gayesi, kemalde ekmele erişmiş, zuhûru tam olarak Allah Resulüne işaret etmektedir.

Tasavvuf erbabına göre Hakk Teâlâ öncelikle nefsine tecellî eylemiş şer’i ifade ile nefs-i Rahmanî denilen heyûlay-i külliyei görünür kılmıştır. Sonrasında arş, kürsî, gök cisimleri, maden, bitkiler ve hayvanları meydana getirmiştir. Böylece hareket serbestliği insan türüne verilmiştir. Böylece insanın, tenezzülâtın son mertebesi olduğu ortaya çıkmıştır.

Harîrîzâde, insanın son tenezzül mertebesi olduğunu söyleyerek birtakım açıklamalara girmiştir. Abdülkerim Cîlî *Merâtibü'l-Vücûd*'da kırk mertebeden bahsetmiştir. Harîrîzâde, bu bilginin yanı sıra bu babda ayrıntı isteyenleri Muhammed Şirin Mağribî'nin *Câm-ı Cihân-Nümâ* risalesine bakmaları için sevk etmiştir. Sonrasında da teberrüken dâire-i cihannümâyı resmetmekle yetineceğini eklemiştir. Dört mertebe üzerinde duran Harîrîzâde, ilk mertebenin, lâ taayyün olduğunu ve on iki ismi olduğunu zikretmiştir. İkinci mertebenin taayyün-i evvel olduğunu onun da yedi ismi bulunduğunu ifade etmiştir. Üçüncü mertebe taayyün-i sâîndir ki onun da dört ismi vardır. Ve dördüncü son mertebe tenezzülât üzere halkın zuhur ettiği tertiptir. Ve bu mertebenin hece harfleri ayın menzilleri sayısında yirmi sekiz mertebesi olduğunu aktarmıştır. Bu mertebe vücud ve ilmin zahirini ayrıca insanın hakikatini beyan etmektedir.¹²¹ Buradan hakikat-i insaniyyenin aslında Hakikat-i Muhammedînin

¹²¹ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 14^b.

sureti olduğunu beyan etmiştir. Harîrîzâde tenezzül bahsine dair görüşlerini bu dörtlü merteye ile izah etmiştir.

Son olarak Harîrîzâde, tenezzülâtın vaki olmasının ezelde takdir olunmuş, ilâhî bilgide bazısı bazısına ertelenmiş bazısı bazısına öncelenmiş zuhurlar şeklinde ilâhî iradenin takdir ve tecellîsi ile bağlantı kurmaktadır.

2.5.7. Hazarât-ı Hams

Arapça kökenli olan bu terkip beş hazret (çoğulu hazarât) beş makâm, beş merteye, beş âlem, varlığın beş kategorisi anlamlarına gelmektedir. Yaratılışı açıklamada önemli kavramlardan biri olan hazret bir olan vücûdun taayyün ve tecellî ederken bulunduğu noktayı ifade etmektedir.¹²²

Muhyiddin İbnu'l-Arabî'ye göre Allah'ın isim, fiil, sıfât ve tecellîleri sonsuzdur. Dolayısıyla bunların mazharları olarak görülen kâinat da sonsuz olmaktadır. Allah her an zuhûr ve tecellî halinde olduğundan bu zuhûr ve tecellîler tekrar etmemektedir. Kâinat her an yeni bir tecellî ve yeni bir yaratılışla karşı karşıyadır. "O her gün bir iştedir"¹²³ meâlindeki âyeti, "O her an yeni tecellîlerle ve sürekli olarak zuhur etmektedir" şeklinde izah edilmektedir. Bu tecellîler "hazarât-ı l-hams" denilen beş mertebede bir arada verilmiştir.¹²⁴ Bu mertebeler şöyledir:

1. Mutlak Gayb hazreti: İlim hazreti âlemindeki âyân-ı sabite buradadır.
2. Gayb-ı Muzâf hazreti: Bu iki kısma ayrılmaktadır.
3. Mutlak gayba yakın olan gayb-ı muzaf. Bu ceberût ve melekût âlemidir. Bunlar soyut nefisler ve akıllar âlemi olarak ifade edilir.
4. Şuhûd-ı mutlakaya yakın olan gayb-ı muzaf. Bu misâl âlemidir. Buna, melekût âlemi de denilir.

¹²² Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, 217; Ethem Cebecioğlu, Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, 109.

¹²³ Rahman 55/29.

¹²⁴ Süleyman Ateş, "Hazarât-ı Hams" DİA, İstanbul:1998, 17:115.

5. Bu dört âlemi bir araya getiren, toplayan hazrettir. Bu âlem-i insandır. Öyle bir insan ki, bütün âlemleri ve ondaki varlıkları kendisinde toplamıştır.¹²⁵

Buradan her hazretin yani mertebenin bir âlemi bulunduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle her zuhur anında bir âlem meydana gelmektedir. Önemli bir husus daha bulunmaktadır ki bir alt âlem, üst âlemin mazhârıdır.¹²⁶

Harîrîzâde'ye göre bu beş mertebenin ilki mutlak gaybdır. Onun âlemi de ilmi mertebede a'yân-ı sâbitedir. Buna "âlem-i lâhût ve hüviyet-i gaybiye ve gayb-ı meçhûl ve gaybul-gayb ve aynu'l-cem' ve hakîkatu'l-hakâyık ve nefis-i rahmânî ve hakîkat-i Muhammediye ve makâm-ı ev ednâ ve gâyetül-gâyât ve nihayetu'n-nihâyât" isimleri de verilmiştir. Mutlak gayb mertebesinin karşısında şehadet mertebesi vardır. Bu mertebenin âlemi âlemü'l mülktür. Bu mülk arş, kürsî, semavât ve unsurlardan oluşmaktadır. Buna "âlem-i şehâdet ve âlem-i zâhir ve âlem-i âsâr ve âlem-i halk-ı mahsûs ve âlem-i kevn ve fesâd" da derler. Ve biri de bu isimlerden gayb mertebesi muzâf olup o da iki kısma ayrılmaktadır.¹²⁷ Bu kısımlardan biri mutlak gayb mertebesine yakın olan mücerred nefisler ve akıllar âlemidir. Buna âlem-i ceberût denilir. Diğerisi ise mutlak şehâdet mertebesine yakın olan mutlak misâl mertebesidir. Bu âleme de "âlem-i melekût ve âlem-i ef'âl ve âlem-i emr ve âlem-i rubûbiyyet-i gaybiye ve âlem-i bâtın" isimleri verilmiştir. Öyle ki ruhlar için mutlak şehâdet âlemi ve mutlak gayb âlemine uygun soyut akıllar vardır. Ve beşinci mertebe hazretü'l-cem' ve'l-vücûd yani vücudun cem' olduğu mertebedir. Bunun âlemi ise insân-ı kâmil mertebesidir.¹²⁸ Bu münasebetle bu mertebe dört âlemi toplayan bir araya getiren mertebedir. Harîrîzâde'ye göre insan her ne kadar sureti itibariyle âlem-i mülkten ve bâtını yönüyle de âlem-i melekûtta ise de âlemlerin tamamını ve ondaki varlıkları kendisinde toplamasıyla câmidir. Bu hazrete, "âlem-i nâsût ve kevn-i câmi' ve illet-i gâibe ve âhir-i tenezzülât ve mücellâ-yı küll" diye de isimler verilmiştir. Harîrîzâde,

¹²⁵ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 109; Muhyiddin İbnu'l-Arabî, *Özün Özü*, Çev. İsmail Hakkı Bursevî, (İstanbul: Bahar Yayınları 2000) 45.

¹²⁶ Abdullah Kartal, "Abdullah Bosnevî ve Merâtib-i Vücud ile İlgili Bir Risalesi" (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul:1996) 32-33.

¹²⁷ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 22^a.

¹²⁸ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 22^b.

Şeyh-i Bâyezîd Er-Rûmî hazretlerinin *Tûru'l-Esrâr ve Cebel fil Ğâr* isimli metnini şerh etmiş ve bu şerhte hazarât-ı hamsi ilâhîyyeyi gösterir bir dâire çizdiğini ifade ederek o dâireyi resmetmiştir.

Harîrîzâde, bazı sufilerin lisanından beş mertebeyi şöyle sıralar:

- 1- Birinci Mertebe: Mutlak gayb mertebesi ve zât âlemi
- 2- İkinci Mertebe: Ceberût âlemi ve sıft âlemi
- 3- Üçüncü Mertebe: Melekût âlemi ve fiiler âlemi, ruhlar âlemi
- 4- Dördüncü Mertebe: Meleki âlem ve şehâdet ve eserler âlemi ve cisimler
- 5- Beşinci Mertebe: Nâsût âlemi ve insân-ı kâmil âlemi ve toplanma, zuhur yeri ve aynası âhiru't-tenezzülâtı (son yansıması, inmesi) ve mevcudâtın sonu ve gaybın sebebi” diyerek hazarât-ı hamsi ifade buyurmuşlardır.¹²⁹

Harîrîzâde, bu açıklamalardan sonra ayrıntılı bilgi için Şeyh Abdülehad En-Nûrî'nin *Mirâtu'l-Vücûd ve Mirkâtu's-Şühûd* isimli risalesini ve Şeyh İsmail Hakkı'nın bu hususu ele almış olduğu *Risaleyu'l-Hazarât-ı'l-Hamsi'l-İlahiyye* adlı risalesini işaret etmiştir.

Harîrîzâde, bu beş mertebeden ibaret olan âlemlerin hepsini ilmen, şuhûden ve hakîkatte kendinde cem etmiş, sırlarını toplamış, bunların tamamını kendinde barındırın bir âlem olarak Hz. Muhammed'in vücûd-u şerifini ifade etmektedir. Harîrîzâde varmış olduğu bu hükmün illeti olarak Hakikat-i Muhammediyye'nin beş mertebeden her bir mertebeye nüfuz eden, yayılan olmasını ifade etmektedir.¹³⁰

Kavramlar adeta bir düzen içinde yaratılışın basamakları gibi hep iç içe bazen sıralı olarak Harîrîzâde tarafından salavâtın şerhi içerisinde izah edilmiştir. Hakikat-i Muhammediyye'nin cem vasfı beş mertebenin (hazarât-ı hamsın) bütün mertebelerini kapsayan bir üst kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada Hz. Muhammed'in vücûd-u şerîfi hakkında bilgi verdikten sonra “Biz her şeyi imâm-ı mübînde zikrettik”¹³¹ ayetine İbnu'l-Arabî'nin yer verme sebebi üzerinde durmuştur. Bu hususta müfessirler, imâm-ı mübîni levh-i mahfuz olarak tefsir etseler de sûfilere göre

¹²⁹ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 23^b.

¹³⁰ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 24^a.

¹³¹ Yasin 36/12.

burada müfessirlerin ifadesi olan levh-i mahfuzdan kasıt Hakikat-i Muhammediyyedir. Harîrîzâde, bu bağlamda “külli şeyin”in ism-i Muhammedî olduğunu ifade etmiştir. Bu hususa da Şeyh-i Ekber’in *Fütûhât*’ındaki ifadelerini delil olarak getirmiştir.¹³²

Harîrîzâde salavâtın devamında yer alan “O Muhammed ki; “Biz seni âlemlere rahmet olarak gönderdik”¹³³ ayet-i kerimesi ile varlığındaki merhamet hakîkatiyle beş mertebenin hallerini anlamaya istekli olanlara cömert davranır” bölümü üzerinde durmuştur. Hakikat-i Muhammediyye’nin rahmet pınarı olduğunu ve âlemlere rahmet olarak gönderilen zât-ı Muhammedî’nin taşımış olduğu ikram, merhamet, cömertlik manalarını ele almıştır. Mertebeler âleminin ortaya çıkışına karşı cûd-i Muhammedî’nin eşsiz cömertliğinin davetini sebep göstermiştir. Allah’ın taayyününde başlangıç olan Hakikat-i Muhammedî’nin “er-rahme” oluşunu ve ilahî rahmetle vasıflanmış büyük bir vasıta, bütün şeylerin ortaya çıktığı nûr-u Muhammedî manası bu sıfâta öne çıkmıştır. Hakikat-i Muhammedî/ nûr-u Muhammedî, âlemlerin içindeki ehlin, mevcutların vücud bulmaları ve ortaya çıkmaları için gerekli her bir istidâdın sualine ya hal yahut söz olarak sahiptir. İcabet eden olarak istidâtları miktarınca her birine (metne göre sual edenlerin, isteyenlerin) Hakk’ın cûdunun aynı olarak cömert varlığı ile verdiğini aktarmaktadır. Zât-ı Muhammedî kendi nûrundan zâhir olanlara rahmet saçan, yokluk hüznünden varlık nimetine erişmeleri için başlangıç olacağı görünen bir iştir. Ayet-i kerimeye değinen Harîrîzâde, aslî bir gönderiliş ile irsâl olunmuş olan Hz. Peygamber’in beş mertebeye (hazarât-ı hamsa) rahmet olduğunu söylemektedir. Yani ayet biz seni âlemler hazretlerine, mertebelerine rahmet olarak gönderdik manasını ifade etmektedir.¹³⁴

Harîrîzâde’ye göre nûr-u Muhammedî mutlâk vücûddan tenezzül olan tam bir nûrdur ve hazarât-ı hamsın bütün âlemlerinde zuhur kılmış, ortaya çıkmıştır. Bu anlamda Hakikat-i Muhammedîyye bütün âlemlerin derecelerini, mertebelerini kendinde toplayandır.

¹³² Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 24^a.

¹³³ Enbiya 21/107.

¹³⁴ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 25^b-26^a.

2.5.8. Hakikat-i Muhammediyye

Hakikat-i Muhammediyye mutlak vücûd açısından varoluşun başlangıcı olmaktadır. Mevcudat yani yaratılmışlar açısından ise yaratma fiili bu mertebeden sonra gerçekleşecek ve tüm mahlukât ondan yaratılacaktır. Bu ise mutlak varlığın la-taayyün mertebesinden ilim mertebesine tenezzülünü ifade etmektedir.¹³⁵

Varlık ve mertebeleri noktasında en kapsamlı açıklama İbnu'l-Arabî tarafından yapılmıştır. Ona göre varlık olarak hakikî anlamda yalnızca Allah Teâlâ vardır. Diğer varlıklar yani mevcudat ise gerçek varlığın farklı mertebelerdeki tezahürüdür. Hakk'ın varlığının ilk mertebedeki tezahürüne taayyün-i evvel denilmektedir. Bu ilk hakikat Allah ism-i şerifinin vahdet halinde tecellîsi, ilk nurdur. Bu nur da Hz. Peygamber'in nûrudur.¹³⁶

Hakikat-i Muhammediyye, mutlak vücûdun ahadiyyetini vâhidiyyete dönüştürmek suretiyle taayyüne başlamasını ifade etmektedir. İbnu'l-Arabî'ye göre, hakikat-i Muhammediyye mutlak vücûdun yaratılış alanındaki ilk ve en mükemmel mazharıdır. Onun her isminin bir mazharı vardır. İsm-i Â'zam olarak nitelendirilen Allah isminin mazharı olan Hakikat-i Muhammediyye nur olması açısından âlemi yaratma ilkesi ve onun aslıdır. Varlık şeklinde zâhir olan ilâhî tecellînin ilk mertebesidir.¹³⁷

Hz. Peygamber bu âleme mazhar olduğundan ilk onun nûru yaratılmış, kâinat onun hürmetine halk edilmiştir. Dolayısıyla Hakikat-i Muhammediyye diye isimlendirilen bu hakikat Hz. Peygamberin manevi şahsiyetinde remzedilmiştir. Onun nûru Hz. Adem'den önce yaratılmıştır, Hak katında en kıymetli olandır. Hz. Peygamber insan-ı

¹³⁵ Mahmud Erol Kılıç, “Muhyiddîn İbnu'l-Arabî'de Varlık ve Mertebeleri” (Doktora tezi) 227; Selçuk Eraydın, “Hakikat-i Muhammediyye ve İlgili Beyitler”, *Diyanet Dergisi*, Ankara: 1989. 25:4. 135.

¹³⁶ Veysel Akkaya, “İbnü'l-Arabî'nin Nûr-i Muhammedî Açısından Hz. Muhammed ve Diğer Peygamberler Arasındaki İlişkilere Bakışı”, *Sûfiyye*, Haziran 2021, s.10, 182.

¹³⁷ Mehmet Demirci, “Hakikat-i Muhammediyye” DİA, İstanbul: 1997, 15:180.

kâmilin en mükemmel örneğidir.¹³⁸ Varlığın efendisi ve bütün mevcudun adeta kökü gibidir. O ilklerin ilki ve peygamberlerin sonuncusudur.¹³⁹

Hakikat-ı Muhammediyye Allah'ın bütün sıfât, isim ve fillerinin ilk mazharı olduğundan ilâhî hakikatler önce küllî hakîkate, oradan da ilgili diğer varlıklara yansımaktadır. Dolayısıyla Hz. Âdem, ilk insan oluşuyla insanî hakîkatin beşer olarak ilk zuhûrudur. Hakikat-i Muhammediyye'nin insan suretindeki hikmeti, ilk insan-ı kâmil olan Hz. Âdem ile ortaya çıkmıştır. Hz. Peygamber'in şahsiyetinde en mükemmel hâlini almış, vefatıyla sonlanmıştır. Buna göre İbnu'l-Arabî, Hz. Peygamber'in vefatı dolayısıyla âlem, rûh, cisim, sûret ve mana olarak ölmediğini, uykuda olduğunu, diriliş gününde âlemin rûhu olarak kabul edilen Hakikat-i Muhammediyye ile birlikte âlemin yeniden dirileceğini belirtmektedir.¹⁴⁰

Harîrîzâde Hakikat-i Muhammediyye'yi la taayyün makâmının istiğrakı ile ortaya çıkan taayyün kavramı çerçevesinde izah etmiştir. Bu kavramı İbnu'l-Arabî düşüncesine göre taayyün-i evvel olması ve varlığın yaratılışının başlangıcı olması dolayısıyla müellif eserinde yer yer ele almıştır.

Harîrîzâde, Hakikat-i Muhammediyye'nin ilk yaratılan ve diğer her şey kendisinden yaratılacak olan nûr ile aynı anlamda olduğunu ifade etmektedir.¹⁴¹ Toplu ve özel rahmeti kendisinde toplayan, cevâmiu'l-keîm sahibi, mekârimu'l-ahlâkın tamamlayıcısı, Allah'ın zâtına ait sıfâtlarının tümünü kendinde barından, Hakk'a mazhar olmuş Hz. Muhammed, “yaratılan ilk şey akıldır” hadîs-i şerîfine göre müstefad olan nûr-i Muhammedînin sahibidir. Harîrîzâde, bu tecellîye, taayyüne mazhariyeti ve buna karşı Hz. Peygamberin görünmesi ile zuhurun Hakikat-i Muhammediyye'de meydana geldiği ifade etmektedir.¹⁴²

¹³⁸ Mehmet Demirci, “Nûr-i Muhammedî” *Dokuz Eylül Üni. İlahiyat Fak. Dergisi*, İzmir 1983. 1:243.

¹³⁹ Zafer Erginli, *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Hakikat-i Muhammediye md. 299.

¹⁴⁰ Ferzende İdiz, “Tasavvufta Hakikat-i Muhammediyye Meselesi ve Mesnevî'den Örnekler” *Ekev Akademi Dergisi*, 2014, 18:59, 181-183.

¹⁴¹ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 27^b.

¹⁴² Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 29^a.

Harîrîzâde, mutlak vücûdun ehadiyet mertebesi bakî olduğunu ve son derecede Hakîkat-i Muhammediyye'ye tenezzül ettiğini açıklamaktadır. Bu taayyünü yani mutlak vücûdun la taayyün mertebesinden tenezzülünü ikilik şeklinde düşünmenin uygun olmayacağını da eklemektedir. Aslında Hakîkât-i Muhammedî, “burku’ küşâ-i zuhur” yani perdeyi açan bir ortaya çıkıştır.¹⁴³ Burada Hakîkat-i Muhammediyye'nin la-taayyünün tecellisini kabul edişini daha iyi anlayabilmemiz için vücûd-i vasfî yani zâtî ilâhî hakkında bilgi vermektedir. Cenâb-ı Hakk'ı meâl-eşya olarak izah edip “muhalifî olan eşya meâllah değildir” sözüyle de pekiştirmektedir. Hakk'ın tek oluşunun müşahedesi için dört seferden bahseder. İlki seyr-i ilallahdır yani nefis mertebesinden vücûd-u hakîkiye manevî seferdir, isimlerin tecellîsinin başlangıcı da bu ilk seferdir. Ve bu seferin nihayeti vahdet suretinden kesret perdesinin kalmasıdır. İkinci sefer ise seyr-i fillâhtır. Yani Allah'ın sıfatları ile vasıflanmış, üzerinde isimlerin mütehakkik olduğu Allah'ın ahlakı ile ahlaklanılmış bir seferdir. Nihayeti ise vahidiyet mertebesidir. Bu seferin nihayeti ise çokluk görüntüsüne ait ilimden utanmaktır. Üçüncü seyr ise me'allahtır ki bu sefer cem ve ehadiyet sâliklerin ilerledikleri bir menzildir. Bu makâma makâm-ı kâb-ı kavseyn denilir ki bir yayın yakınlığını ifade etmektedir. Burada ikilik şüphesinin tamamen ortadan kalması gerekmektedir. Dördüncü seyr ise seyr anillahtır. Bu makâm kemâle erişen talip ve irşad ehli mürşitler için bekâ makâmıdır. Sekrden sonraki sahv, cemden sonraki fark mertebesidir. Bu seferin nihayetinde Hak'tan halka istikamet bulunur. Tecellîyât her şeyde görünür hale gelir. Bu zevkin meydana gelmesi kalb-i ehadiyete isimler arasında cem'i müşahade kılma vaktine özeldir.

Hakîkat-i Muhammediyye mutlak vücûd ile âlemler arasında adeta bir köprü vazifesi görmektedir. Hakk'ın istiğrakı ile tenezzülü üzerine meydana gelmiş ve kendisinde âlemler hazerâtını toplamış, kendi nuru ile onlara yansımıştır. Taayyünün gerçekleşmesi de bu minvalde vuku bulmuştur. Çünkü Hakîkât-i Muhammediyye illet-i gâibenin ta kendisidir. Ve o feyzin kendisindeki yansımaya karşı istekli ve yeteneklidir.

Harîrîzâde'nin yaratılış hakikatini adeta özetlediği cümlelerin salavât şerhinin de aslında bir özü kabul edilebileceğini belirtmekte fayda vardır. Harîrîzâde'ye göre vücûd-u mutlâktan taşan tamamen nûr olan nûr-u Muhammedî ki Hakîkat-i

¹⁴³ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 32^a.

Muhammedî ile aynı anlama gelir, âlemler mertebelerinden sayarak açığa çıkmış, meydana gelmiş, vücûd bulmuştur. Hakikat-i Muhammedî âlemleri içinde toplayan bir mertebe olarak Allah'a ulaşmak isteyenlere, bu hususta kabiliyetli olanlara bir vasıta, yol, köprü şeklinde merhametiyle yardımcıdır. Nitekim Hz. Peygamber hadis-i şerifte "Ben Allah'tanım ve mü'minler bendendir" ¹⁴⁴ diye buyurmuştur. ¹⁴⁵

Harîrîzâde, bir ifadesinde "Îcâd-ı âlem Muhammed'dir" diyerek ilâhî emrin ışığı, yansıması Muhammed'dir diye eklemiştir. Hakikat-i Muhammedîyye'nin anlatımını türlü benzetmeler ile süsleyip varlığın neş'etindeki yerini şerhinde yeri geldikçe zikretmektedir.

Şerh etmiş olduğu salavâtın her bahsi adeta bir cümleyle hakikat-i Muhammedîyye'ye bağlanmaktadır. Bu bağlantılarda kullanmış olduğu benzetmelerden bazıları "sırr-ı vücûd", sâk-ı aşr", sebep-i sübût", lem'a-i nûr-i ilahî, umdetü'l-kubbe, vâsıta-i feyezânî"dir. Bu kavram üzerinde uzun uzadıya durmuş olması gayet makul sebeplere matuftur. Harîrîzâde, her bir nesnenin bilinmesini hakikatinin bilinmesine bağlamaktadır. Ona göre marifet kazanmak isteyen öncelikle o nesnenin hakikatini bilmelidir.

Harîrîzâde şerhinde birçok âyet-i kerîmeyi de Hakikat-i Muhammedîyye'nin yaratılışının sırrına, hikmetine, anlamının anlaşılabilmesine delil olarak getirmektedir. "Bizim buyruğumuz tektir, göz açıp kapayıncaya dek olur biter" ¹⁴⁶ "Düşünseler ya ilk yaratışta acze mi düştük? Buna rağmen onlar yeni bir yaratma konusunda şüpheleler." ¹⁴⁷ Ayetleri bu anlamda zikredilebilir. Zât-ı Muhammedînin tecellî noktası olması ile bağlantılı ele alınan kısımda metnin daha önceki bölümlerinde zikretmediği bir kavramı ele alarak kutb olmasından ve geri kalan mevcudatın fer' olmasından bahsetmiştir.

Harîrîzâde, zât-ı Muhammedî rûh-i kevn, ilk ruh, yaratılacak diğer ruhların özü olduğunu belirtmektedir. Bu sebeple de diğer cümle varlıkta mevcuttur. Cümle

¹⁴⁴ Zerkeşî, 1986: I, 189.

¹⁴⁵ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 32^a.

¹⁴⁶ Kamer 54/50.

¹⁴⁷ Kaf 50/15.

varlıklar Hakikat-i Muhammediyye'den taayyün ederek meydana gelmişlerdir.¹⁴⁸ Öyle ki nokta meselesinin şerhi babında âlemlerin meydana gelmesine zât-ı Muhammedî'nin sebep oluşunu ifade ettikten sonra kıymetli bir hususa daha temas ederek zât-ı Muhammedî'nin kendisi için var olmadığını, mâsivâda dönüp dolaşan ilahî yaratılış emrinin devamı için var kılındığını ve belki de en kıymetli benzetme olarak “kûn” emrinin noktası olduğunu ifade etmektedir. Bu bâbda zât-ı Muhammedî, yaratılış ve icadın başlangıç ve etrafında döndüğü merkezi konumundadır.

Harîrîzâde başka bir niteleme ile hakikat-i Muhammediyye'yi insân-ı kâmilin sırrı olarak zikreder. Her daim varlığından bahis ile bi'setinden önce diğer enbiyanın zamanında Hakikat-i Muhammediyye'nin nûru ile var olduğunu zâtının berzahta, cennette imdâd ettiğini ve feyzinden aktarıldığını ifade etmiştir. Âlemler üzerinde yed-i Muhammedî'nin esrarı ve kemâlâtı ile var olduğunu anlatmaktadır. Harîrîzâde burada dikkat çektiği hususların başında hakîki fâilin Allah olduğu ve Hz. Muhammed'in kâsım yani taksim eden olduğu meselesi gelir.¹⁴⁹ Bu taksim meselesini ele alırken taksim işinde de Hz. Peygamberin ilâhî bir emir gereği bu işi yaptığını, ihtiyârî bir durumun olmadığını vurgular.¹⁵⁰ Bu anlamda tasarrufât-ı Muhammedî'nin, tasarrufât-ı İlâhiyye'den ibaret olduğunu söyler.

Harîrîzâde zât-ı Muhammedî, nûr-i Muhammedî meyanında ism-i a'zam hususuna Hüdâî Mahmud Efendi'nin *Tecellîyât*'ında zikredilen “Kim Peygamberimizi bilir ise ism-i a'zamı bilecektir. İsm-i Âzam ise on sekiz bin âlemi kuşatmaktadır” ifadelerini dayanak göstermektedir.¹⁵¹

Harîrîzâde'nin şerhinde Hakikat-i Muhammediyye'ye dair değinmiş olduğu bir başka husus ise ilâhî tecellînin “hubb” zâtıyla gerçekleşmiş olmasıdır. “Küntü kenzen” hadis-i kutsisinin bu anlamda açıklamasını aktaran Harîrîzâde, buraya kadar şerh ettiklerinin evsâf-ı şerif olduğunu söyler. Yani Hz. Muhammed'in şerefli vasıflarının izahıdır

¹⁴⁸ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 34^a.

¹⁴⁹ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 44^a.

¹⁵⁰ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 44^b.

¹⁵¹ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 48^a.

anlatılanlar.¹⁵² Özellikle 53^b varaktan sonra özelliklerinin anlatımını artıran ve övgü dolu ifadeler ile şerhe devam eden Harîrîzâde, Cenâb-ı Hakk bütün esmâ ve sıfâtıyla Hz. Peygambere tecellî etmesi sebebiyle Abdullah diye isimlendirdiğini ve kulları arasında yüce makâm ve eşsiz bir şeref nasip ettiğini zikretmektedir. Bilinen bütün vecihlerden tek biri dahi eksik kalmamak üzere Hakk'ın Peygamberimize tecellî ettiğini tekrar vurgulamaktadır. “De ki: Ben de ancak sizin gibi bir beşerim.”¹⁵³ Ayet-i kerimesince yeme ve içme, uyuma bakımlarından beşerî özelliklere sahip olduğunda şüphe yoktur. Bununla birlikte rubûbiyeti cami, halife-i mutlâk, sıfâtı Rabbanî, gizli isimlerin tamamının toplayıcısıdır. Harîrîzâde, bu ifadelerin içerisinde hakîkati yönüyle Hz. Peygamber’de bulunan rububiyet özelliğini izah etmektedir. Güzel bir biçimde meseleyi bağlayan Harîrîzâde, beşeriyet-i Muhammediyye’nin ubudiyyetle, hakikat-i Ahmediyye’nin de rubûbiyyetle ilgili olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁴

Zât-ı Muhammedî, yaratılmış bütün fertlerin topluca ve fert fert; ismen, icmalen ve tafsilen meydana gelmesine sebeptir.¹⁵⁵ Hazret-i zât-ı Muhammedî bütün eşyanın aslı, hakîkati, yaratıldığı günden kıyamet gününe kadar taayyünün medarı,¹⁵⁶ tecellî-i ilâhî, Subhân’ın keşfi, hâtem-i Nübüvvetin ve velayetin sahibi,¹⁵⁷ hakâyık-ı Rabbânî ve dekâyık-ı Sübhânî ile mümeyyizdir. Harîrîzâde, nurundan hissedar olamayanlar küffar, münafikûn ve müşriklerdir diyerek nûr-i Muhammedî’nin bütün kuşatıcılığına rağmen bazılarının temasının olmayışı sebebiyle imânî anlamda düştükleri duruma işaret eder. Meseleyi müşriklerin necis olması sebebi şeklinde tamamlar.¹⁵⁸

Harîrîzâde’ye göre Rahman’ın nefesi, hakikat-i Muhammedî her şeye yayılmıştır. İlmiyye mertebesinde bulunan a’yân-ı sabitenin, kevnîyye mertebesinde bulunan a’yân-ı hariciyenin içinde var olan her şey her nefeste her an ona muhtaçtır. Varlıkların

¹⁵² Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 51^b.

¹⁵³ Kehf 18/110.

¹⁵⁴ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 54^b.

¹⁵⁵ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 57^b.

¹⁵⁶ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 60^b.

¹⁵⁷ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 62^a.

¹⁵⁸ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 63^a.

devam ve bekâsı hakikat-i Muhammediyye'nin imdâdına dayanmaktadır. Cevherin zuhuru olan Muhammedî vücûd, zâtî birliğin aynasıdır. Öyle olmasaydı “levlake levlak” buyurulmazdı. Ve bütün yaratılmışlar gecenin karanlığında kalıp gündüzün aydınlığında vücut bulamazlardı.”¹⁵⁹

Harîrîzâde'yi bu eseri üzerinden anlamak ve anlatmak çabası, insanlık tarihinin başlangıcı, yaratılış meselesinin keşfi, sürecin tahlili gibi bakımlardan derin mevzulara dair çokça önem arz etmektedir. Hele ki salavât şerhinin kalbini teşkil ettiğini düşündüğümüz ve metin üzerinden çokça ispat sunduğumuz Hakikat-i Muhammediyye konusu, birçok kavramı etrafında işlemeyi gerektiren sınırları net gibi görünse de sınırlarından taşan ve bağları kuvvetli bir kavram olarak bir anlam haritası ile incelenilmeye çalışılmıştır.

Tecellî, taayyün, tenezzül kavramları ile ortaya çıkışını ele aldığımız Hakikat-i Muhammediyye'nin varlığı, ilmiyye mertebesinde mevcut a'yân-ı sabite ve nûr-ı Muhammedî'nin zuhuru ile husule gelen a'yân-ı hariciyye bağlamında değerlendirilmiş ve daha birçok kavram ile alakalı yakın ve uzak bağları üzerinde durulmuştur. Pek çok ayet ve kudsi hadis ile desteklediği şerhinde Harîrîzâde, Hakikat-i Muhammediyye kavramını hakkı ve hakikatiyle anlatma çabasını âşikâr kılmıştır. Şerhinin medârı Hakikat-i Muhammedî olarak öne çıkmıştır.

2.6. Eserde İstifade Edilen Kaynaklar ve Müellifleri

Harîrîzâde, şerhinde istifade ettiği bazı eserlerden bahsetmektedir. Bu eserlerin kimi zaman müellifi ile birlikte ismini zikretmiş, kimi zaman da yalnızca eserin ismini zikrederek atıfta bulunmuştur. Bazen kaynaklardan alıntı yapmış, bazen de konunun ayrıntısı için eserin ismini zikrederek yönlendirmiştir. Tüm bunlar göstermektedir ki Harîrîzâde eserini geniş bir kaynaktan istifade ederek hazırlamıştır. Harîrîzâde'nin şerhinde tespit ettiğimiz eserler ve müellifleri şöyledir:

1. Mir'atu'l-Arifin / Sadreddin Konevî
2. El-Külliyât-ı Ebu'l-Bekâ / Ebu'l-Bekâ El-Kefevî
3. Tecellîyât-ı Hüdâî / Aziz Mahmud Hüdâyî
4. Fusûsu'l-Hikem Şerhi / Davûd el-Kayserî

¹⁵⁹ Harîrîzâde, *Reşh*, vr. 68^a.

5. Besâir-i Zevî't-Temyîz / Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî
6. Risale-i Merâtib-i Vücûd / Abdülkerim Cîlî
7. İnsân-ı Kâmil / Abdülkerim Cîlî
8. Câm-ı Cihânnümâ / Muhammed Şîrîn Mağribî
9. Tûru'l-Esrâr ve Cebel fî'l-Ğâr / Bayezid Er-Rûmî
10. Ed-Dürrü'l-Masûn fî Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn / Semîn el-Halebî
11. Kitâbü'l-Fasîh (İhtiyâru fasîhi'l-keîâm) / Sa'leb eş-Şeybânî
12. El-Misbâh / el-Mutarrazî.
13. Mir'âtü'l-vücûd ve Mirkâtü's-Şühûd fî'l-Merâtibi'l-Küllîyye ve'l-Hazerât / Abdülehad en-Nûrî.
14. Risaleyi'l-Hazarâtî'l-Hamsi'l-İlahiyye / İsmail Hakkı Bursevî
15. Ta'rîfât / Seyyid Şerîf Cürcânî
16. Lemeâtü'l-Berku'n-Necdî Şerh-u Tecellîyât / Abdulganî en-Nablusî
17. Mecâlû'z-Zehrâ alâ's-Salâti'l-Kübrâ / Muhammed Nûru'l-Arabî
18. El-Fükûk fî Esrâr-ı Müstenidât-ı Hikem-i Füsûs / Sadreddin Konevî
19. El-Evrâdü's-Şerîfe / Abdulganî en-Nablusî
20. El-Kitâb / Sîbeveyhi
21. Tâcu'l-'arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs / Muhammed Murtazâ Zebîdî
22. Beyânu'l-Esraru'l-Ahrar fî Bevâdîyyi'l-Meliki'l-Cebbâri'l-Gaffâr / Bâyezîd Er-Rumî
23. El-Müfredât / Râgıb el-İsfahânî

2.7. Salât-ı Feyziyye ve Şerhleri

Son olarak bir hususu daha belirtmek gerekirse, bu eser hakkında bir başka çalışma yapılmamış olmasının yanı sıra eserin içerisinde şerhi yapılan *Salât-ı Feyziyye*'ye başta Harîrîzâde olmak üzere bir çok kişi tarafından şerh yazılmıştır. Bunlara ilaveten Arapça olan bu metinden Osmanlıca'ya yapılan tercümeler de bulunmaktadır.

Salât-ı Feyziyye'ye Arapça yazılan şerhlerden ve tercüme çalışmalarından ulaşabildiklerimiz şöyledir;

1- Harîrîzâde'nin hocası Muhammed Nûru'l-Arabî'ye ait olan *Mecâlû 'z-Zehrâ fî Şerhi Salâti'l-Kübrâ* metnidir. Doksan sekiz varaktan oluşan bu metin Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 580, vr. 68b-80a; Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 2663, vr. 49a-52a vb. yer almaktadır. Dili Arapçadır.

2- Ahmed Ziyaeddin Gümüşhanevi'nin Arapça tertip ettiği üç cilt halinde bulunan *Mecmuatu'l-Ahzab* adlı eserinde Muhyiddin İbnu'l-Arabî ismini verdiği cildin başında bu salavâtın metni yer almaktadır. Gümüşhanevî bu eserinde, İbnu'l-Arabî'nin meşhur *Salât-ı Feyziyyesi*'nin yanı sıra Abdulganî en-Nablusî eş-Şâmî'nin açıklamasını da nakletmiştir.

Bu şerh çalışmalarının dışında salavât metninin Arapça'dan Osmanlıca'ya yapılan bir tercüme çalışması da bulunmaktadır. Bu tercüme Abdülaziz Mecdi Tolun tarafından yapılmıştır.¹⁶⁰

Araştırmalarımız esnasında salavât metninin Türkçe tercümesi olarak yalnızca bir esere rastladık. Hacı İsmail Hakkı Altuntaş tarafından Türkçe'ye çevrilen salavât metni *Muhyiddin İbnu'l-Arabî Hazretlerinin Salâtlarından Bir Demet* adıyla Buhara Yayınları tarafından neşredilmiştir.

¹⁶⁰ Bkz; İ.B.B Atatürk Kitaplığı O.E., Yz. 467.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

REŞH-İ SILÂTİ'L-ENVERİYYE FÎ ŞERH-İ SALÂTİ'L-EKBERİYYE TRANSKRİPSİYONU

[1^a] *Reşh-i Silâti'l-Enveriyye Fî Şerh-i Salâti'l-Ekberiyye* ismiyle benâm Şeyh-i Ekber kuddise sırruhu'l-ethâr cenâbının “Salât-ı Feyziyye’si” üzerine işbu şerh-i miski’l-hitâm efkâru’l-muvahhidîn Harîrîzâde es-Seyyid eş-Şeyh Muhammed Kemâleddîn hizmetidir. ‘Nefeallâhu bihi’s-sâlikîn’ âmîn.

Bismillâhirrahmânirrahîm

[1^b] Hamd-i mahmûd ve şükr-i bî-hudûd ol şârih-i me‘âniyu’s-sudûr ve müyesser mebâniyu’s-sutûr olan Cenâb-ı Hakk ve feyyâz-ı mutlak hazretlerine sezâvâr arz u îfâdır ki hurûf-i âliyâtı nûn-ı cem‘den feyz-i akdesiyle feth ve suver-i a‘yân-ı sâbiteyi taayyün-i evvelden feyz-i mukaddesiyle şerh eyledi. Ve salât u selâm ve tahiyyât u ikrâm ol nûr-i zulumât-fersâ-yı imkân ve ekmel-i şümûs ve budûr-i kevn ü mekân olan fahr-i âlem sallallâhü aleyhi ve sellem hazretlerine cedîr ihdâdır ki nokta-ı hurûf-ı hakâyık-ı vücûd ve merkez-i dâire-i cûddur ve rızâ-yı kerîm âl ü ashâb-ı rasûl-i rahîm hazarâtına elyak u ahrâdır ki onlar fahr-i risâletin hamele-i esrârı ve nûr-i nübüvvetin mezâhir-i akmâdır.

إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا¹⁶¹

Âyet-i celîle ve neski cemîlesi müeddâsınca cümle-i mü’minîn salât u selâm ile me’mûr olub herkes hâline ve mertebe ve makâmına göre ol emr-i celîl-i bâhiri’ş-şerife imtisâl ve eser-i cemîl-i zâhiru’l-lutfâ iştigâl ile hakîkati asl-ı [2^a] asl-ı cemî‘-i hakâyık ve rütbe-i aliyyesi müstecmi‘-i mecmu‘-ı kemâlât-ı halâyık olan muhâtab-ı hitâb-ı levlâk ve şâh-ı kişver-küşâ-yı vemâ erselnâkedir. Deryâ-yı ıstıfâ ve cevher-i kân-ı safâ Muhammedu’l-Mustafâ aleyhi ekmelu’s-salât ve’t-tahâyâ hazretlerinin âfitâb-ı âsumân-ı risâletinden iktibâs-ı envâr-ı irfân ve mişkât-ı nübüvvetinin akvâl ve ef‘âlinden vâsıl-ı sırr-ı Yezdân olmuşlardır.

¹⁶¹ Ahzab, 33/56.

Ez-cümle kutbu'l-ârifin ve gavsı'l-vâsılın kudve-i asfiyâ-i safiyye ve üsve-i enkiyâ-i nakiyye imâm-ı mazharân-ı tecelliyât-ı evhadiyye ve hâtem-i velâyet-i celîle-i Muhammediyye Şeyh-i Ekber misk-i ezfer nâmdaş-ı Rasûl-i Arabî Hazret-i Muhyiddîn Muhammed ibn Arabî kaddesallâhu sırruhû ve evsalenâ birrahû cenâbının kalb-i şerîfine lâyh ve sırr-ı münîfine fâyh olan salât-ı şerîfe-i hakâyık-meşhûn ve sılât-ı latîfe-i dekâyık-meknûn ki *Salât-ı Feyziyye* nâmıyla şöhet-gîr-i meyân-ı erbâb-ı halvet ve celvet ve min ciheti'l-me'ânî ve'l-mebânî menba-ı belâgat ve matla-ı şems u hikmet u berâ'attir.

Esrâr u hakâyıkına nihâyet ve envâr u dekâyıkına gâyet olmadığı gibi câmi'-i etvâr-ı sülûk-i hakikat ve lâmi'-i envâr-ı esrâr-ı mülûk-i tarikat idüğü müsellemin-i hakâyık-bünyândır. Binâberin lisân-ı Türkî üzere bir şerhe ihtiyâcî ayân ve şerhsiz idrâk-i me'ânî-i i'câz-tırâzı gayr-ı kâbil-i imkân olmağla ba'zı ihvân-ı safâ ve hullân-ı vefâ efkârı'l-muvahhidîn Derviş Muhammed Kemaleddîn eş-şehîr bi-Harîrîzâde [2^b] ahsenahullâhu'l-hüsnâ ve ziyâdehûdan bu bâbda hasbe'l-istita'a bir şerh-i cemîl ve feth-i celîl ketb u tahrîr ve sebt u takrîr olunmasını taleb ve iltimâs eylemeleriyle işbu letâif-i avârif cem' u ictinâ ve şerâif u ma'ârif tahrîr u imlâ olunub nâmına “*Reşh-i Sılâti'l-Enveriyye Fî Şerh-i Salâti'l-Ekberiyye*” denildi. Allahümme ic'alhû mimmâ yenfa'u't-talibîne's-sâlikîn ilâ tarîkı'l-ârifin. Kale'ş-şeyh müteberriken ve müsteînen billahi'l-kerîm.

“بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ”

Hazreti Şeyh kuddise sırruhû Kur'ân-ı Kerîm'e iktidâ ve hadîs-i şerîfe iktifâ idüp salât u selâma besmele-i şerîfe ile bed' buyurmaları kasd-ı istihsâl-i berekete nâzırdır. Çünkü ¹⁶² hadîs-i şerîfine binâen ağrâz-ı nefsâniyye ile meşûp olmayıp vech-i Hakk kasd olunan bir emr-i zîşâna besmele ile bed' olunmadığı sûrette elbette nâkıs ve kalîylü'l-bereke kalacağı emr-i bâhirdir.

Ulemâ-yı kirâm ve meşâyih-i izâm kaddesallâhu esrârahum hazerâtı işbu besmele-i şerîfenin ibâre-i mübârekesini meşhûd-i dîde-i îkân eden elfâz-ı münîfe-i erba'anın istikâk ve i'râb ve ma'nâ ve hükmü cihetlerine müte'allik her bir nukâtı yazmış olmalarıyla burada anları yazmağa hâcet olmayıp fakat burada

¹⁶² İbn Hanbel II, 360.

إِنَّ للقرآن ظهراً و بطناً و لباطنه بطناً إلى سبعة البطن و إن للإنسان ظهراً و بطناً و لبطنه بطناً إلى سبعة البطن¹⁶³
الإنسان و القرآن توأمان.

Hadîs-i şerîfine binâen sülûk-i hakîkate -ki [3^a] ma‘ârif yolundan telebbüs olunur-müte‘âllik etvâr üzere besmele-i şerîfenin âcizâne butûn-i seb‘asına ta‘âlluk eden ma‘nâdan sâhib-i makâmâtın kırâatine dâir bir nebze beyânı lâzime-i hâl gördüm.

Şöyle ki bir fi‘l-i haseneye şürû‘ eylediği vakit kendi fi‘linden fânî olup ol fi‘lin fâ‘ili Rahmân u Rahîm olan Allah’u Teâla olduğunu müşâhede ile besmele-i şerîfeyi kırâat tecellî-i ef‘âldendir ki sülûk-i hakîkatin tavr-ı evvelidir.

Ve cümle ef‘âl Cenâb-ı Hakk’ın sıfât-ı fi‘liyye ve sıfât-ı subûtiyyesinin âsârı olduğunu zevk edüp bu hâlde kendi sıfâtından fânî olarak her şeyde Rahmân u Rahîm isimleriyle mevsûf olan Allah’u Teâlâ’nın sıfâtını müşâhede etmekle besmele-i şerîfeyi tilâvet tecellî-i sıfâtandır ki sülûk-i hakîkatin tavr-ı sânisidir.

Ve sıfât-ı kemâl ile mevsûf olan zât-ı mevcûd-i hakîkî vâhid olup andan gayri mevcûd olmadığını zevk ederek kendi vücûdundan fânî olduğu hâlde besmele-i şerîfeyi tilâvet tecellî-i zâtdandır. Bunun dahi sülûk-i hakîkatin tavr-ı sâlisi olduğu ma‘lûm-i erbâb-ı şuhûddur.

İşbu üç tavr tahsîl-i fenâ sülûk-i hakîkate mütedâir etvâr-ı irtikâ olup buna mazhar olanların tahsîl-i bekâ için sülûk-i hakîkatin kavs-i tenezzülüne tenakkul ile nâil-i cezbe oldukları hâlde kendülerde zuhûr eden cem‘iyyete nazaran [3^b] إِنَّ اللَّهَ يَقُولُ عَلَى¹⁶⁴ لِسَانِ عَبْدِهِ سَمِعَ اللَّهُ لِمَنْ حَمِدَهُ

hadîs-i şerîfince mertebe-i kurb-i ferâizde Cenâb-ı Hakk’ın lisân-ı abd ile besmele-i şerîfeyi kırâat eylemesine sülûk-i hakîkatin tavr-ı râbi‘i olarak tecellî-i cem‘ ta‘bîr olur.

Ona mazhariyetle كُنْتُ سَمْعُهُ وَبَصَرُهُ وَيَدُهُ وَرِجْلُهُ وَ لِسَانُهُ¹⁶⁵

¹⁶³ Bezzar, Müsned, nr. 2312.

¹⁶⁴ Ebû Ya‘lâ, Müsned, nr. 5127.

¹⁶⁵ Buhârî, Rikâk, 38. Bu hadis-i şerif Buhârî’de bu şekliyle yer almaktadır. Ancak Harîrîzâde eserinde bu hadise kısa bir şekilde yer vermiştir.

كُنْتُ سَمْعُهُ الَّذِي يَسْمَعُ بِهِ ، وَبَصَرُهُ الَّذِي يُبْصِرُ بِهِ ، وَيَدُهُ الَّتِي يَبْطِشُ بِهَا وَرِجْلُهُ الَّتِي يَمْشِي بِهَا ، وَإِنْ سَأَلْنِي لِأَعْطِيَنَّهُ

hadîs-i kudsîsınca mertebe-i kurb-i nevâfilde abdin lisân-ı Hak'la besmele-i şerîfeyi tilâvet eylemesi sülûk-i hakîkatin tavr-ı hâmisi olarak tecellî-i hazretü'l-cem' ile mu'abberdir. Ve bu iki mertebenin cem'î ile zi'l-akli ve'l-ayn olup kâbe kavseyn makâmından besmele-i şerîfeyi tilâvet tecellî-i cem'u'l-cem'dir.

هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ¹⁶⁶

Sırrına mazhariyyet demek olmağla buna dahi tavr-ı sâdis ıtlâk olunur. Ba'dezîn mertebe-i ev ednâ erbâbının besmeleyi tilâveti tecellî-i ehadiyyetu'l-cem'dir ki sülûk-i hakîkatin tavr-ı sâbi'idir. Rakamzede-i kilik-i fakîr olan *Medâr-ı Vâhidiyyet ve Merkez-i Ahâdiyyet*¹⁶⁷ nâm risâlede makâmâtın suver-i li-ecli't-tefhîm bir dâire-i kebîreye tersîm ve etrâfında devâir-i sıgâr vaz' olup fenâ ve bekâ tedânî ve tedellî beyân ve merkez-i dâirede bir nokta vaz' olup ehadiyyete işâret olundu. Ve onları muhît bir dâire ki dâire-i ma'rîfet ve anı dahi muhît bir dâire ki dâire-i amel-i şerîat ve tarîkattir. Zîrâ amel ve ibâdetsiz ma'rîfete vâsıl olunmaz ve irfânsız tevhîde nâil olunmaz, birbirini muhîttir. Sûret-i dâire budur. Fenzur, fefhem, terşudû inşaallahu'r-rahmânu'r-rahîm. [4^a]

Dâire-i Suver-i Makâmât

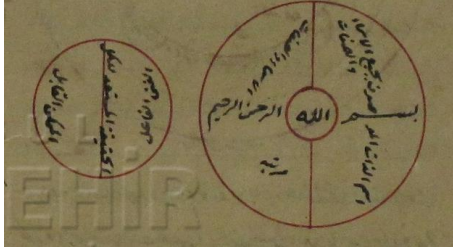
Erbâb-ı hikmet-i şuhûdiyye olan erbâb-ı hakîkatin ıstılâhına göre isim müsem mânin aynı olmağla bismillâh billâh demek ve bu da hazreti Şeyhin burada makâm-ı kurb-i ferâiz ve nevâfilden kırâatine işâret idüğü emr-i bî-şekdir. Hazret-i Şeyh kuddise sirruhu'l-azîz *Mir'âtu'l-Ârifîn*'de¹⁶⁸ buyurur ki “Besmele ki ümmü'l-ümm ile

¹⁶⁶ Hadîd 57/3.

¹⁶⁷ Süleymaniye Kütüphanesi, Şâzelî Tekkesi, 27/3.

¹⁶⁸ Sadreddin Konevî'ye ait eser.

mevsûmdur. İki kısım olup kısmının biri zâta ta'alluk eder ki bism kelimesidir. Ve biri sıfâta ta'alluk eder ki er-Rahmân er-Rahîm isimleridir. Beynehümâda olan ism-i Allah kısmeyni câmi' ve onların fâsılıdır. Ve kısmeyn onda mecmu'dur. Ve dilersen bir dâire tersîm idüp vasatında mürûr [4^b] eden bir hat ile kavseyin kılıp bism kelimesini kavs-ı yemînde ve er-Rahmân er-Rahîm isimlerini kavs-ı yesârda ve celâleyi berzahda isbât edersin. Zîrâ celâle ismu'z-zâtu'l-mevsûfetu bi-cemî'il-esmâ-i ve's-sıfât olup kısmeyne cem'ini haysiyetinden beynehümâda berzahdır. Ve besmele cemî'-i esmâi fâile ve kâbileyi ve ikisine müsta'idde olan hakîkati müstemile olduğu hakkında dahi bir dâire-i uhrâda resm edüp fâileyi taraf-ı yemînde ve kâbileyi yesârda ve onlara müsta'idde olan hakîkati berzahda tersîm ile hâkeza.

Dâire-i Besmele

Hazret-i Şeyh Muhammed Nûr lâ-zâlet ticâreten lentebûr “*Mecâlû'z-Zehrâ*”¹⁶⁹ nâm işbu *Salâtu'l-Kübrâ* (Salâtu'l-Feyziyye) şerhinde buyurur ki “Besmele-i şerîfenin esmâ-i selâsesiyle her bir mevcûd kerb-i ketm-i ademden ferec-i sahrâ-yı vücûda gelmiştir. Zîrâ “¹⁷⁰ *إِنَّمَا قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَادْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ*” ayet-i kerîmesinin mazmûn-ı hakikat-makrûnu delâlet eder ki ibdâ-ı ilâhî dâlin kesriyle mübdi' cihetinden ve dâlin fethiyle mübda' [5^a] cihetinden teslîs ileldir. Pes mübdi' cihetinden olan teslîs zât ve sıfât ve tekvîn-i ilâhîdir. Ve mebde' olan teslîs ol şey'in aynı ilm-i ilahîde sâbit ve mümkinu'l-vücûd ve kâbilu'l-vücûd olmasıdır.

İmdi zâhirdir ki delîl-i aklî dahi hudûd-i selâse ile intâc eder. Pes her şeyin zuhûru fâil ve kâbilin teslîsiyle olur. İmdi bu sırrı ve hikmet-i ferdiyyeti zevk eyledikte bil ki tahkîk-i ism-i Allah ism-i zât ve er-Rahmân ism-i sıfât ve er-Rahîm ism-i fi'ildir.

¹⁶⁹ Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 580, vr. 68^b-80^a; Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 2663.

¹⁷⁰ Nahl 16/40. Bu ayet metinde *إِنَّمَا أَمْرُنَا* ibaresi ile yer almaktadır.

Hazret-i Şeyh kuddise sırruhû ism-i zât ve câmi‘-i cemî‘-i esmâ ve sıfât olan lafza-i celâlenin müekked cem‘iyyeti olduğu ittifâk-kerde-i ehl-i keşf olan mîme vasl ile

”اللَّهُمَّ“

Buyurdu. Aslı ‘Yâ Allâh’ olup kesret-i isti‘mâlden nâşî harf-i nidâ hazf olunup tâ‘zîm u tefhîm içün âhirine mîm-i müşedde tâ‘viz olundu. Yâhud yâ-i nidâ vücûd-i beynûneti nefsâniyyeyi mütezammın olduğundan lafza-i celâleden hazf olunup âhirine talebde kuvvet-i himmeti iktizâ eden ‘mîme’ ta‘vîz olundu. Harf-i nidânın hazfı beynûnetin zevâlini iktizâ eylediğine ve mîmin ityânı cem‘iyyetde kemâli mûcib idüğüne nazaran Şeyh-i Ekber kuddise sırruhû hazretlerinin işbu salât-ı şerîfe ile hitâb eylediği vakit makâmu’l-cem‘de olup Cenab-ı Hakk hitâb-ı ma‘rûzı lisân-ı Hazret-i Şeyh ile gûyân olduğu emr-i nümâyândır. Bazı muhakkıkîn hazarâtı buyurmuşlar ki “Allâhümme lafzı mecma‘u’d-duâdır.” Zîrâ lafza-i celâle ism-i câmi‘ olduğundan başka mîm harfî vav gibi edât-ı cem‘dir. Pes bununla duâ eylemek cemî‘-i esmâ-i ilâhîye ile duâ eylemek olur. [5^b] Binâberîn Allâhümme lafzı gâliben evâil-i ed‘iyyede kılınması cemî‘-i me‘âni-i esmâ-i kerîmeyi câmi‘ olduğuna işârettir. Bu tahkîkâta göre lafza-i mezkûrunun ma‘nâsı ‘Ey zâtında mütevahhid ve sıfâtında münferid ve ef‘âlinde mutasarrıf-ı mutlak olan zât-ı ecel ve a‘lâ’ demek olur.

”أَفِضْ صَلَٰةَ صَلَوَاتِكَ“

Terkîb-i şerîfnde افِضْ hemzenin fethi ve fânın kesri ve dâd-ı mu‘cemenin sükûnuyla fî‘l-i duâ-yı devâmîdir. Fâil tahtında müstetir olan ente zamîridir ki Cenâb-ı Hakk’a hitâbdır. İşbu fî‘li emrin müştak olduğu ifâza masdarı kütüb-i lügatte beyân olduğuna göre bir kabı doldurmak ve akıtmak ve dökmek ma‘nâlarına gelip burada ise bunların ma‘nâ münâsebeti olmadığı cihetle mecâz-ı tabi‘î veya isti‘âre tarîkiyle inzâl ma‘nâsına alınmak makâma münâsip görünür. Ebû‘l-Bekâ’nın remzen bu ma‘nâları beyândan sonra “ و الفِضْ إِنَّمَا يَسْتَعْمَلُ فِي إِقَاءِ اللَّهِ تَعَالَى ” deyü îrâd eylediği ibâre bunu müeyyiddir. Hülâsa-i kelâm ifâza burada inzâl ve ilkâ ma‘nâlarına mahmûl olup lafz-ı mezkûr ile îrâdı nüktesine gelince kesret ve devâm-ı matlûbu ifâdeye mebnîdir. Kaldı ki feyz-i ilâhî, feyz-i akdes ve feyz-i mukaddes nâmıyla iki kısım olup evvelkisi “ ما تحصل به أعيان واستعداداتها الأصلية في العلم ” ve ikincisi

” ما تحصل به الأعيان في الخارج مع لوازمها “ ile ta’rîf olduğuna nazaran ifâdenin lüzûm tarîkiyle mecâzen izhâr ma‘nâsına alınması câizdir. Hatta ba‘zı efâzılın feyz kelimesini

isim olarak فعل فاعل يفعل [6^a] دائما لا لفرض ولا لعوض ta‘rîfîyle mu‘arrif olmasına nazaran tecellîyât-ı ilâhiyyenin zuhûrundan ibâret olduğu bu nükteye işârettir.

Feyz-i ilâhînin merâtibi âlî olup hattâ anın her birine mazhar olanın ahvâlini beyân-ı ma‘razında Şeyh Abdulganî en-Nablusî kuddise sırruhu’l-unsâ hazretlerinin “*Tecellîyât-ı Hüdâî*”¹⁷¹ şerhinde beyân buyurdıkları aksâm-ı feyz-i ilâhîyi burada bit-tercüme îrâda mecbûr oldum.

Şöyle ki tarîk-i Hak’ta sâdık olan sâlik-i âşıkın kalbine feth olunan feyz-i ilahî sekiz nev‘ olup nev‘-i evvel feyz-i vücûddur. Ve bu feth sâhibi içün etemmi-vücûh üzere kadîm ve hâdisin tahakkuk-i zevkîsi ve “من حيث هي ذات الإلهية” ve “Hazret-i hüve’ye” ve “makâm-ı ehadiyyeye” ma‘rifeti hâizdir.

Nev‘-i sâni feyz-i hayattır. Bu fetih sâhibi mazhar-ı ma‘rifet-i sıfâttır. Yani sıfât-ı zâtın aynı veya gayrı veya ne aynı ve ne gayrı olduğunu zevken bilir. Ve bu fetih sâhibi Hazret-i İsrâfiliyye de mütehakkıktır. Ve sırrı mâ-i hayâtı bilir. Ve ekser-i şürbî andandır ve ol kimse nûş-i şuheda âb-ı memât olmayup ancak المؤمنون لا يموتون بل ينتقلون hadîs-i şerîfî müktezâsınca makâm-ı şühedâyı tahsîl içün bir dârdan diğer dâra intikâl eder.

Nev‘-i sâlis feyz-i ilmdir. Bu fetih sâhibi sinîn-i mâzîye ve atîyeden keşf edup onları tafsilden noksan etmeyen ilm-i icmâlî ile bilir. Eğer andan bir şeyin tafsîlini murâd eylese عليه ما هو tafsîl eder. Ve bu fetih sâhibi indinde [6^b] Tenezzuluhâ Zât-ı İlâhiyyeyi ve sıfât ve esmâ ve ef‘âl ve ahkâmı ârif olarak Hazret-i Cebrâiliyye de mütehakkıktır.

Nev‘-i Rabi‘ feyz-i irâdettir. Bu fethin sâhibi vücûdda himmetle tasarruf ve menâsib-i dîniyye ve dünyeviyyede azl ve tevliyyete mâliktir. Ve esrâr-ı kevâkibe ve ulûm-i felekiyyeye ve ulûm-i cifriyye ve harfiyyeye müttali‘dir. Ve havâs-ı eşyâyı bilir ve Hazret-i İsrâfiliyyede mütehakkık olur.

Nev‘-i hâmis feyz-i kudrettir. Bu fethin sâhibi dâimu’l-celâl ve’l-kabzdır. Ve anınçün heybet ve azamet ve izzet ve nusret vardır. Ve ol makâm-ı kutbiyyetdedir ve Hazret-i Azrâiliyye de mütehakkıktır.

¹⁷¹ Süleymaniye Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 2065/6.

Nev'-i sâdis feyz-i sem'dir. Bu fethin sâhibi için zevk-i rakîk ve ma'nâ-yı reşîk ve semâ-i mutlaka tahakkuk vardır. Her ne istima' ederse fil-hakîka anı Cenâb-ı Hak'tan fehmi eder ve Cenâb-ı Haktan te'allüm-i Kur'an'da himmet-i âliyesi mazhardır. Anın hakkında Hudâ-yi müteâl ¹⁷² عَلَّمَهُ الْبَيَانَ buyurur ve anınçün hazret-i hafaza-i kirâm ile tahakkuk vardır.

Nev'-i sâbi' feyz-i basardır. Bu fethin sâhibi kendisinden gaib olan şeyi karşısında hâzır gibi müşâhede edip ciderân ana hicap olmaz ve ol kimse mesafe-i ba'ideyi karîbe gibi tay eder ve vücûh-ı hasâne sâir nâsdan ziyâde teaşşuk eder. Tâ ki melâike ana ahsen surette zuhûr edip anların ru'yetiyle tene'um ede ve anınçün havl-i arşda hâffîyn olan melâike hazerâtıyla tahakkuk vardır.

Nev'-i sâmin feyz-i kelâmdır. [7^a] Bu fethin sâhibi Kur'ân-ı Kerîm'in meânî ve esrârını kâşifdir. Ve anın indinde hükm-ü şerâyi' ve edyâna ve ihtilâfâtına ma'rifet ve enbiya ve mürselîne olan vahiy üzerine itlâ' ve Hakikat-i Muhammediyye ile tahakkuk ve makâm-ı ferdiyyete vusûl vardır.

Kaldı ki fi'l-i duâ-i mezkûrun lafzen mansûb-ı mef'ûli olan 'صلته' kelimesi sâdın kesri ve zammıyla bir nesneyi bir nesneye ulaştırıp bitişirmek ma'nâsına masdar olduğu gibi Kerem-i ilâhîden ve Fazl-ı Rabbânîden hâlis-i atıyye ve hibeye dahi ism olarak itlâk olunur ki burada murâd olan bu ma'nâdır. Gelelim salavâtın terkîbine; cüz-i evvel lafzen mecrûr ve mâba'dindeki kâfa muzaf olarak 'صلته' kelimesinin muzafun-ileyhidir ve salât lâfzının cem'idir. İş bu salât lâfzının ma'nâyı lügavî ve ıstılâhîsi cümle kütüb-i ulûm-i âliyye ve â'liyye ve husûsiyle delâil-i hayrât şerhlerinde mezkûr olmakla ve halbuki Murâd-ı Hazret-i Şeyh-i Ekber kuddise sırruhu'l-ezher kendu ıstılâhlarına dâir iduğu vâbeste-i iştibâh bulunmakla tafsîlât-ı mübâhesât-ı ulemâdan sarf-ı nazarla burada salâtın ma'nâyı ıstılâhî-i sûfiyânesi beyânıyla iktifâ olundu. Şöyle ki Hazret-i Şeyh Dâvudu'l-Kayserî kuddise sırruh *Fusûsu'l-Hikem* şerhinde "Salâtın Hak'tan rahmet ve melâikeden istiğfâr ve mü'minînden duâ" olunduğunu beyân edip buyurur ki "Rahmet-i ilâhiyye her şeye isti'dadları ve Hazret-i İlâhiyyeden talepleri hasebiyle taalluk eder.

Pes âsî ve müzniblere rahmet-i ilâhiyye kendülerden afv [7^b] ve ğufrân ve mağfîret üzere mübtenî olan cennet vesâirenin i'tâsiyladır ve mutî'-i sâlihlerle rahmet-i ilâhiyye

¹⁷² Rahman, 55/1-4.

tahtında و ما لأعين رأت و لا أذن سمعت و لا خطر على قلب بشر تبشّر cennet ve rızâ ve likâ-i Hak dâhil olan sâireyi i'tâsıyladır ve ârif ve muvahhidlere rahmet-i ilâhiyye mezkûrât ile beraber ifâda-i ulûm-i yakîniyye ve me'ârif-i hakîkiyyedir ve enbiyâ ve evliyâdan muhakkık ve kâmil ve mükemmellere rahmet-i ilâhiyye tecellîyât-ı zâtiyye ve esmâiyye ve sıfâtiyyedir ve kalb-i Muhammedî aleyhi salâtu'l-ehadiyye müte'allik olan rahmet-i ilâhiyye kemâl-i isti'dâd ve kuvvet taleblerinden merâtib-i tecellîyât-ı zâtiyye ve esmâiyye sıfâtiyyenin en a'lâsıdır ki feyzi menba-ı envâr olan ism-i câmi ilâhîdendir ve lizâ Cenâb-ı Hak buyurdu.¹⁷³

إِنَّ ٱللَّهَ وَمَلَائِكَتُهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ

Rahmân ve Rahîm veya sâir esmâdan biriyle îtâ eylemedi ise melâike-i sedene-i ism-i A'zam olan esmânın mezâhiri olmakla sâdın yani hâdim için elbette seyyidine mütâba'at lâzımdır. Fahr-i âlem sallallâhu aleyhi vesellem hazretlerine cemî'-i esmâdan feyz hâsıl olduğundan mezâhir-i esmâ bisırrihâ kenduye istiğfar eder ve mü'minlerin Fahr-i âlem sallallâhu aleyhi veselleme duâsı lisân-ı isti'dâdât-ı zâtiyyeleriyle a'yân-ı sâbitelerinin iktiza eylediği mucâzât-ı zâtiyyedir. Fahr-i âlem sallallâhu aleyhi vesellem hazret-i ilmiyye ve ayniyyede mahiyet ve vücûd hasebiyle vâsita-i vücûd olduğu gibi onların kemâlâtına dahi vâsıttır.

Bu tafsilattan anlaşıldı ki lisân-ı irfân beyân-ı sûfiyyede salât Cenâb-ı Hakk'ın Fahr-i âlem sallallâhu aleyhi vesellem [8^a] hazretlerine olan tecellîyât-ı zâtiyyesinden ibarettir. Burada sîga-i cem' ile salavâtın îrâdı her anda makâm-ı Muhammedîye mahsûs olarak tecellî-i zâtî-i ilâhînin inzâl olunmakta olduğuna ve makâma nazaran tağlîb tarîkiyle tecellî-i zât irâde olunarak anın zımnında tecellî-i sıfâtiyye ve ef'âliyyenin dahi ayn-ı cem'u'l-cem' Hazret-i Peygamberîye meşhûd olmak tarîkiyle münderic bulunduğuna işarettir.

“وَسَلَامَةٌ تَسْلِيمَاتِكَ”

İbâresi salât salavâtın üzerine ma'tûf olarak cüz-i evvel terkîb-i izâfî lâfzan mansûb-ı mef'ûl olduğu ve تسليمات dahi muzâf ve muzâfun ileyh olarak سَلَامَةٌ kelimesinin muzâfun ileyh bulunduğu derkârdır. Bu cihetle terkîb-i mezkûrdaki vâv-ı âtifedir. Ve selâmet kelimesi lugatta uyûb ve iffetten biri ve pâkize olmak ma'nâsındır. Ve teslimât

¹⁷³ Ahzab, 33/56.

¹⁷⁴ Enbiya, 21/107.

teslîmin cem‘idir. Teslîm tef‘îl vezininde âfetten mahfûz ve berî kılmak ma‘nâsınadır ki ahlâktan ve kabâyih-i a‘mâlden tenkîy ve tahlîs eylemektir. Ve Cenâb-ı Hak’tan Fahr-i âlem sallallâhu aleyhi veselleme beyân olunan teslîm-i naks ve reyn icâb eden şeylerden mûcib-i selâmet ve satavât-ı celâlden hâlis ve tecellîyât-ı cemâliyyeyi muheyi’ olmak üzere hazret-i ism-i selâmdan bir tecellî-i ilâhîden ve mü’mînlerden teslîm kavlen duâ ve fi‘len

175 فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا مِمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا kerîmesince tav‘an istislâm ve inkıyâddan ibârettir. Hulâsa-i ma‘nâ budur ki “Yâ Allah zât ve sıfât ve [8^b] Ef‘âlinle tecellîyât-ı ef‘âl ve sıfât ve zâtından ibâret olan salavât-ı mahsûsanın ihsânâtını ve selâm ism-i ilâhînin merâtib-i selâsede derkâr olan tecellîyât-ı mahsûsasından şârik ve lâmi‘ olan selâmet-i emniyet âyâtını dâimâ inzâl ve ilkâ buyur” demektir. Ba‘zılar neşr ve izhâr ve ba‘zı irsâl ve iksâr ma‘nâlarıyla dahi ârâyiş-dih-i sahîfe-i beyân olmuştur.

“عَلَى أَوَّلِ التَّعْيِّنَاتِ الْمُفَاضَةِ مِنَ الْعَمَاءِ الرَّبَّانِيِّ”

علی harfi cer olup افض fiiline müte‘allıktır. اَوَّل kelimesi lisân-ı arab-ı urabâda bazen gayr-i munsarif ve bazen munsarif sûretle kırâat oluna gelir. İbârât-ı müsteşhideye müsâdefeleri ehl-i arabîyyeden bazılarının kelime-i mezkûrenin ma‘nâ-yı mevzuun-leh olan قبل kelimesinin ma‘nâ-yı lâzımı olarak mütekaddim ve sâbık ma‘nâsına ism-i munsarif ve ba‘zılarının dahi sıfât-ı tekaddümle me’hûz zât-ı mübhemededen ibâret gösterir. Îrâd-ı delâil ile esbak ma‘nâsına ef‘al-i tafdîl ve gayr-ı munsarif olmasına zehâbla tashîh-i cihet lafziye-i i‘râbiyye himmet etmelerine bâdî olmuştur.

Binâen-aleyh burada isim olarak mütekaddim ve sâbık ma‘nâsına haml eder isek lafzen alâ ile mecrûr ve sıfât olarak esbak ma‘nâsına alır isek mâdâm ki mâba‘dına muzâf olmakla sûret-i kesrde kezâlik alâ kelimesiyle münce ve mahallen mansûb efedâ kelimesinin mef‘ûlün bih gayr-i sarîhi olur ki alâ kîle’t-takdîreyn mecrûr olarak kırâat olunur.

Ve التَّعْيِّنَاتِ lafzı ta‘ayyün kelimesinin cem‘idir ve ta‘ayyün tefâ‘ul bâbından masdar olup [9^a] مَا يَقُومُ بِنَفْسِهِ ma‘nâsına olan aynı olmağı kabul eylemek ve aynı olarak görünmek yani hâl-i aslîsinde olduğu halde aynı görünmeğe sâlih olmak ma‘nâlarına gelir ki bir muînin müsâhabetine mazhar olmasa ol mertebeye fâiz olamayıp bu cihetle

¹⁷⁵ Nisa 4/65.

ortada aynı bulunmak kâbil olamamak lazım gelir. Buna nazaran هو الذي يصير به شيء aslen ma'nâsına ahz ve isti'mâl olunmuş ve ecsâmda müsta'mel teşahhus kelimesiyle ki cüz'iyet ile mütelâzımdır. Terâdüfû gösterilmiş ise de bunun â'm olduğu cihetle küllî ve cüz'îde isti'mâlî rûşenâ-yı çeşm-i ehl-i kemâldir. Enaniyyet ve fersiyyet ta'ayyünü gibi bu dakikaya tekayyüd etmeyenler

تَقْيِدُ الشَّيْءِ بِالْجُزْئِيَّاتِ عَقْلِيَّةٍ أَوْ خِيَالِيَّةٍ او حَسِيَّة ile ta'rîf etmişlerdir. Hâsılı teşahhus gibi ta'ayyün dahi bir şeyin gayrıdan sebeb-i imtiyâzı olan bir nesne ise de bunun ecsâmda ve gayride isti'mâlî tasrîhkerde-i erbâb-ı nükâtdır. Şu temeyyüz ki şahs ve ayn'a ta'alluk eden bir nisbettir. Kâh vücûd-ı hâricîde ve kâh vücûd-ı aklîde bulunabilmek cây-ı inkâr olmadığına binâen hazarât-ı sûfiyye kelime-i mezbûreyi sûret-i mefrûza-i mukaddere-i mahlûkadan ibâret ad ve itibâr etmişlerdir. Buna 176 وَوَلَدَ كُلُّ شَيْءٍ فَقْدَرَهُ تَقْدِيرًا âyet-i kerîmesini delîl ittihâz etmişlerdir. Çünkü hazarât-ı sûfiyye indinde فَقْدَرَهُ تَقْدِيرًا cümlesi cümle-i mutekaddimenin tefsîri bulunmakla cümle-i ûlada olan halk-ı takdîr ma'nâsıyla tefsirkerde olmuş bulunduğuna nazaran delîl-i mezkûr cilve-nümâ-yı mensa-ı sıhât görülmüştür. [9^b] Takdîre gelince bir şeyin vücûdunu farzdan ibârettir ki ol şeyin sübûtu demektir. Nefiy ma'nâsına olmadığı emr-i bî-şekdir. Çünkü sübût nefyin zıddıdır. Bu hâlde kâffe-i avâlim-i sâbitedir yoksa menfîye değildir. Ve ehl-i evhâm olan gâfilînden mâadânın indinde vücûd ile mevsûf değildir.

Ve Kur'ân ve sünnette eşyâdan bir şeyin mevcûd olduğuna dâir bugûne eser vârid olmayıp vürûd eden âsâr ki 177 ”يَمْحُو اللَّهُ مَا يَشَاءُ وَيُنْبِئُ“

178 يَنْبِئُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ وَيُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ وَيَفْعَلُ اللَّهُ مَا يَشَاءُ gibi âyât-ı kerîmedir. Sübûta dâir olup hatta âyet-i kerîmenin hâtimesi gerek zâtı ve gerek gayrı içün vücûd iddiâ eden zâlimler hakkında tehdîd-i azîmi hâvîdir. Çünkü vücûd herhâlde yalnız Hakk'a mahsûstur. Andan mâadâyâ tecâvüz etmez mâsiva-yı Hak'ta bulunan sübûttur yoksa vücûd değildir. İşte ehl-i huzûr ve şühûd indinde vahdet-i vücûd denilerek beyân buyurulan nükte-i müzellakatu'l-ekdâm bu ma'nâdan ibârettir. Ve ol vücûd-ı vâhid-i Hak içün merâtib-i kesîre vardır. Evvelkisi ehadiyyet ve lâ ta'ayyün ve itlâk ve zât-ı baht mertebesidir. İkincisi Hak Teâlâ'nın zât ve sıfâtına ve biri birinden

¹⁷⁶ Furkan, 25/2.

¹⁷⁷ Ra'd 13/39.

¹⁷⁸ İbrahim, 14/27.

temyîz etmeyerek cemî'-i mevcûdâta alâ vechi'l-icmâl ilminden ibâret olan ta'ayyün-i evvel mertebesidir. Ve bu mertebeye vahdet ve Hakikat-i Muhammediyye tesmiye olunur. Merâtib-i sâire kütüb-i mufasssalada mezbûrdur.

Ez-cümle Tarfetu'l-müstersile ale't-tuhfeti'l-mürsele nâm eser kilki [10^a] fakîrde tahrîr-i şikeste-zamîrdir. Ma'lûm-ı ehl-i irfândır ki ta'ayyun müte'ayyinin aynı olup olmadığı bahsinde arbede-i ulemâ vâreste-i itrâdır. Binâen-aleyh burada ta'ayyünden murâd a'yân-ı sâbite yani suver-i ilmîyye murâd olunursa bunun hazret-i ilmiyyede feyz-i akdes sebebiyle müfâza olduğundan şek olmadığı gibi a'yân-ı hâriciyye murâd olunur ise neş'e-i rûhiyyede feyz-i mukaddes sebebiyle müfâza olduğu ittifakkerde-i erbâb-ı şuhûddur.

Çünkü Zât-ı Muhammedî için üç mertebe sâbit olup birincisi Hakikat-i Muhammediyye, ikincisi rûhâniyyet-i Muhammediyye, üçüncüsü hıkat-i Muhammediye nâmıyla mevsûmdur. Hakikat-i Muhammediyye Câbir ibn-i Abdullah El-Ensârî radiye-anhu'l-bârî hazretlerinin sûaline cevâben “إن الله خلق قبل الأشياء نور نبيك يا جابر”¹⁷⁹ hadîs-i şerîfi ve

asâr-ı münîfi ile mebnîdir. أول ما خلق الله نوري و كنت نورا بين يدي ربي

İkincisi أول ما خلق الله الروح hadîsiyle ma'nûndur. Bu hâlde evveliyet-i hakîki olamayup izâfî olduğu emr-i ayândır. Pes Seyyid-i âlem sallallâhu aleyhi vesellem asl-ı kâinat olup bakiyye anın fûrûâtıdır. Belki ol zât-ı Muhammediyye bi-nefsihi hazret-i ilm-i Hak'tır. Zîrâ Hakikat-i Muhammediyye amâ denilen hazret-i ehadiyye üzerine terettüb-i zâtî ile müterettip olan yani bilâ vâsita andan zuhûra gelen ol ta'ayyün-i Hak'tır ve buna Şeyh-i Ekber kuddise sırruhu'l-ethar hazretlerinin îâmâsı vardır.

Zîrâ Cenâb-ı Hâk ta'ayyünden ezelen ve ebeden münezze ve mukaddes vücûd-ı mutlak olduğu cihetle kendisi için mutlakan ta'ayyün olmayıp hatta itlâk ile ta'ayyünden bile [10^b] münezze olmağın nefsi vücûd-ı ilâhîsinde sâbit olan kavîl-i ilâhî ile ta'ayyün-i Muhammedîyi isbât buyurduğuna binâen ta'ayyün-i Muhammedî'den ol ta'ayyün olmadığı ve bu da ilm-i ilahîyi muhîr hazreti bulunduğu ve ta'ayyün-i evvelin zuhûrundan sonra tecellî-i ilahî-i ezeli zâhir olup ta'ayyünü evvelde munderice olan ta'ayyünât zuhûra geldiğine nazaran التعينات taki elif lam cinse

¹⁷⁹ Eserde zikredilen hadîsin kaynağı bulunmamakla birlikte bir benzeri için bkz; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa*, 1: 265-266.

mahmûl ve cem'iyeti muzmahil olduğuna bu bâbda nazar-endâz-ı irfân olmak gerektir.

Kaldı ki Cenâb-ı Hakk hazret-i ilmi kadîme ve ezeliyye olup Hazret-i Muhammediyye-i nûriyye ise hâdisi olmakla hazret-i ilmi Hak ve bu hakikat-i Muhammediyye'ye hiye hiye ya'ni haml müvâtaa ile haml nice sahîh olabilir denilirse cevâbında denilir ki 'Kaçan nûr nûrda fânî ola, zuhûr-u tamâm olup hücut ve sûtûr mürtefi' olur ve emr-i mevhûm gittikten sonra bâki kalan hayy-u kayyum olan zât-ı ecel ve a'lâdır. Bu cevâb zevk-i seyr u sülûk ile fenâ zevkin tatmakla pâ bestedir. Kaldı ki الْمُفَاضَة kelimesi if'âl bâbından ism-i mef'ûl müfred müennes olarak lafzen mecrûr ta'ayyünât kelimesinin sıfâtıdır. Eğerçi ta'ayyünâtta a'yân-ı sâbite murâd ediliyor ise feyz-i akdesle mufâza demektir. Ve eğer a'yân-ı hâriciyye murâd ediliyor ise feyz-i mukaddesle mufâza demek olup ancak ekmel-i tefsîr irâde-i ta'mîmdir. Ve bu tevcîhden istifâde olunur ki sıfât-ı ilm-i Hakk kadîme olduğu gibi ilimde olan malûmât-ı ilim dahi kadîmât olduklarına [11^a] nazaran zikr olunan ifâda kadîm olarak ezelde olan tertîblerine göre bilâ-fi'il-fâ'il cerayân eder. Bu da ba'zısının ba'zısına tekaddümü ve ba'zısından ba'zısının teahhürüdür. Bunda illet ve sebep aranılmak sû-i edebdir. Gelelim مِنَ الْعَمَاء kavline, min mufâzaya müte'allik harf-i ceridir. Ve ayn ve mîm-i memdûdenin fethiyle el-amâi kelimesi lafzân min ile mecrûrdur. Min ciheti'l-lüga sehâb-ı rakîk ma'nâsınadır. Hattâ misbâhda amâ veznen ve lügaten sehâb mislidir deyü tasrîh olunması bunu müeyyiddir. Şu kadar ki burada kelime-i mezbûre er-Rabbânî ile sıfâtlanmış olmasına nazaran ma'nâ-yı mezkûr murâd olunmayıp belki أَيْنَ كَانَ رَبِّنَا cevabı¹⁸⁰ i'tâ suâline hazret-i risâlet-penâhîden وما تحته هواء قبل أن يخلق buyurulmasından sâdât-ı sûfiyyenin istifâde eyledikleri mertebe-i amâ murâddır. İşbu mertebe ya a'yân-ı sâbiteye ve yahût a'yân-ı hâriciyyeye nazar ile te'vîl olunabilmek muhtemel olup a'yân-ı sâbiteye nazar olunduğu hâlde ilm-i kadîm-i ilâhîde olan hazret-i ehadiyye sehâb-ı rakîka teşbîh olunmuş ve a'yân-ı hâriciyyeye nazar olunduğu hâlde amâ hazreti ilmiyyeden kinâyet bulunmuş olur.

Alâ kile't-takdîreyn Arab amâyı fevki ve tahtı hevâ olan sehâb-ı rakîk ma'nâsına isti'mâl edegelmeleriyle burada fehimlere sâbık olan bu ma'nâ murâd olmadığını beyân ve müşâbehed min külli vechin cârî bulunmadığını îrâd ve îtyân [11^b] için مَا كَانَتْ هَوَاءٌ كَلَامَ-1 şerîfiyle o mertebenin cihet-i kîdem-i ulvîsi beyân

¹⁸⁰ Ahmed b. Hanbel; IV/11-12; Tirmizî, Tefsir, 12; İbn Mace, Mukaddime, 13.

buyurulmuştur. Alâ kile't-takdîreyn menkûlun minh ile menkûlun ileyh beyninde vech-i münâsebet sehâb arz ile semâ beyninde olduğu gibi ehadiyyet dahi ayn-ı mutlak ile vâhidiyyet beyninde ve ilm dahi âlem ile ma'lûm beyninde bulunması alâkasıdır. Bu hâlde ta'ayyün-i evvelden a'yân-ı sâbite murâd olduğu sûrette amâyı hazret-i ehadiyye ve a'yân-ı hâriciyye murâd olduğu sûrette amâyı hazret-i ilmiyyeye haml etmek lâzım gelip ancak ta'mîm takdîrî üzere iki ma'nâda müşerrikü'l-isti'mâl almak yahut umûm-ı mecâz bâbından kılmak evlâdır.

Şeyh-i Musallî kuddise sırruhu'l-celî hazretlerinin kelâmında ifâda-i mezkûre tıbk-ı ilm üzerine olup ilim dahi ma'lûma tâbi' olduğuna ve bu hâlde hâricde olan her bir mevcûd tıbk-ı ayn-ı sâbite bulunduğuna işaret vardır. İlim ma'lûma tâbi' olmak meselesi ki mezheb-i Şeyh-i Ekber'dir.

Cenâb-ı Hakk kendülere ilm-i tafsîli i'tâ eden hazret-i a'yân-ı kadîmeye nazaran cârî olup yoksa rütbe-i ilm-i icmâli-i küllîyye nazar olunca ma'lûmun ilme tâbi' olduğu emr-i muhakkaktır. Çünkü Cenâb-ı Hak zâtından zâtına feyz-i akdesiyle tecellî eyledikde â'yan ve â'yanın isti'dâdı hâsıl oldu bu ise cehl ile olmaz. تعالى الله عن ذلك علواً كبيراً Pes bu cihetden Hazret-i Şeyh ile Cenâb-ı Cîlî beyninde muhâlefet bertaraf olmuştur.

الرَّبَّائِي [12^a] kelimesi amânın sıfâtıdır. Yani Rabb Teâlâ'ya mensûb olan amâ demektir. Bu hâlde yâ harf-i nisbet ve elif ve nûn mübâlağa içün îrâd olunmuştur. Rabb kelimesi mâdâm ki terbiye ve tenmiyeyi müktezâ olmasıyla ve bu da a'yân-ı hâriciyyeye müteallik bulunmasıyla işbu sıfâtın sûret-i ta'mîmde bırakılarak alâ tarîki't-tağlîb feyz-i mukaddes murâd olunmak musannifin sevk-i ibâresinden maksûd idüğü anlaşılıyor. Me'a mâ fih sıfât-ı terbiyyenin hazret-i ehadiyyetten mufâza gibi olduğu ecilden feyz-i akdes dahi irâde olunmak gayr-ı kâbil değildir. Bu tahkîkâta göre hulâsa-i ma'nâyı terkîb-i şerîf dünya ve âhirette ru'yetiyle karîru'l-ayn-i sürûr olacağımız Rabbimizin hazreti ehadiyyetten feyz-i akdes ile ifâza olunan ve bu cihetle menassa-i zuhûr-ı ta'ayyüne cilveger olan â'yan-ı sâbitenin akdem ve evveli bulunan hakikat-i Muhammediyye üzerine ifâza buyur.

Yâ Allah demek yâhud Rabbimiz hazret-i ilm-i kadîminden feyz-i mukaddesle ifâza buyurulmuş olan ervâh-ı güzîdenin mertebe-i ûlâsını ihrâz eden rûh-i Muhammedî üzerine ifâza et Yâ Allah demektir.

”وَأَخِرُ التَّنَزُّلَاتِ الْمُضَافَةِ إِلَى النَّوعِ الْإِنْسَانِيِّ“

İşbu terkîb-i şerîf fıkra-i ûlâ üzerine ma‘tûf olmakla hurûf-ı cârreden olan alâ bunun üzerine dahi musallat olup binâenaleyh evvel terkîbde vâki‘ olan ve ism-i fâil sîgasında bulunan آخر kelimesi lafzan alâ ile mecrurdur. İşbu âhir kelimesi sıfât-ı tehhür ile muttasıf zât-ı mübhemedden ibâret bulunmasına [12^b] nazaran sıfât olduğu gibi Fîrûzâbâdî’nin *Besâir*’de beyânına göre evvel mukâbili olarak nihâyete mevzû‘ olmağın لم ينعقبه و لم يقدم و لم يلاحق لمن تقدم و لم ينعقبه ma‘nâsında isti‘mâlî sâhib-i nihâyet olmasından nâşîdir. Son ve sona kalan ma‘nâları bu me‘ânîden lüzûm-ı alâkasıyla alınmıştır.

التَّنَزُّلَاتِ lafzan mecrûr آخر kelimesinin muzâfun ileyhidir. Ve izâfet-i lâmiyedir ve tenezzül kelimesinin cem‘idir. Tenezzül fethateynle ve zânın zam ve teşdîdiyle tefe‘ul bâbindan masdar olup Fîrûzâbâdî’nin *Besâir*’de beyânına göre inmek ma‘nâsına mevzû‘ olan nüzûlden masûğ olmasına nazaran tadrîcle azca azca inmek ma‘nâsında müsta‘mel idüğü ve işbu nüzûlün hulûl yani konmak ma‘nâsında lüzûm-ı alâkasıyla mecâzen isti‘mâl olunageldiği cihetle sıfât-ı mezkûre ile konmak ma‘nâsına dahi müsta‘mel idüğü kütüb-i lügatte mestûrdur. Ancak nüzûl ma‘nâ-yı aslîsine nazaran bir şeyin yukarıdan aşağıya hareketi demek olup bunda melhûz olan a‘lâ ve esfel ya mekânı veya mekâneti kabîlinden olacağı cihetle burada tenezzûlden murâd rûtebî olduğu dahi erbâb-ı kemâle rûşenâdır.

Bir nesnenin tenezzül ve nüzûlü behemehâl menzilde zuhûrunu muktezâ olmağla erbâb-ı keşf u şühûd burada bulunan tenezzülü zuhûr ma‘nâsında istılâh etmişlerdir. Kaldı ki مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ¹⁸¹ âyet-i kerîmesinden anlaşıldığı vecihle tenezzül-i mezkûr bizim indimizde hâdis ve indellâh kadîmdir. Bizce bu tenezzûlün tegayyür ve hudûs [13^a] ve fenâsı ma‘lûmat-ı ilâhiyyede olan tertîb-i kadîmden yani ma‘lûmat-ı ilâhiyyenin ba‘zısını takdîm ve ba‘zısını te’hîr gibi ezel-i âzâlde ma‘lûmat-ı ilâhiyyeye teallûk eden tertîbâta nisbetten nâşîdir. Ve harf-i ta‘rîf ahde mahmûl olmakla zikr olunan tenezzûlâtın murâd zuhûrât-ı ekmeliyyedir.

الْمُضَافَةِ kelimesi lafzen mecrûr tenezzûlâtın sıfâtıdır ve izâfet kelimesinden ism-i mef‘ûl olarak مَا وَقَعَ عَلَيْهِ الْإِضَافَةُ ma‘nâsına olup bu izâfet ekserî meselâ bir kavimden olmayıp sonradan mülzak ve mülhak olan kimesne yani kavm-i mezkûrdan değil iken ana nispet ve isnâd olunup ol kavimden addedilenin hâl-i mülhâkiyetinde isti‘mâl

¹⁸¹ Nahl, 16/96.

olduğuna nazaran burada bu ma'nâya olmayıp gulâm-ı Zeyd gibi iki lafızdan evvelkisi muzâf ikincisine muzâfun ileyh denir. Ulaştırmak ve bu cihetle muzâfda olan mechûliyyeti ma'lûmiyyete tebdîl eylemek gibi bir ma'nâ kastını göstermek ma'nâsına müsta'mel olduğunu beyân için el-mensûbe ile tefsîr olunagelmîştir.

Binâberîn cihet-i muzâfun ileyhi beyân için dahi إلى النوع الإنساني terkîb-i tavsîfisini getirmekle ilâ kelimesi muzâfa müte'allik olduğu derkâr ve'l-insânî olan yâ küllînin cüz'îye nisbeti kabîlinden olarak nisbet ma'nâsına mahmûl idüğü vâreste-i güftârdır. Binâenaleyh asl-ı terkîb 'âhiru't-tenezzülât إلى الإنسان sebkinde olup bunda ise nev'-i insân mütesâviyü'l-ittisâf görüneceğine ve hâlbuki murâd-ı Hazret-i Şeyh-i Ekber güzîde-i nev'e mahsûs tenezzülât-ı kâmile ve fâzılanın [13^b] âhiri Hazret-i Peygamberî idüğünü beyân idüğüne binâen sebk-i mezkûru tağyîr ve ahd-i kâmiline masrûf olmak üzere tenezzülât üzerine harf-i ta'rîf tezbîr etmekle el-muzâfe ile bu nükteye işâret buyurmuştur. Binâenaleyh hâsıl-ı ma'nâ-yı terkîb insâna mensûb olan yani nev'-i insân denilen nev'-i hayvâna nisbetle şerefyâb-ı ma'lûmiyyet olan tenezzülât-ı ekmeliyye ve zuhûrât-ı efdaliyyenin âhiri olan cedd-i Muhammedî üzerine demektir.

Sin (sual), zikr olunan tenezzülât bakiyye-i envâ'-ı kevnîyyede dahi derkâr iken anın şu terkîble nev'-i insanîyye ihtisâsını göstermekte murâd-ı Hazreti Şeyh nedir?

Cim (cevab), bâlâda arz ve beyân olunduğu üzere tenezzülât kâmile-i fâdılayı irâdeye mübtenîdir.

Sin (sual), nev'-i insânın evveli Hazreti Âdem olup zürriyyeti andan tenessüh edegelmîş olduğu hâlde eğerçi bir sınıfı kâmilu'l-insânîyye ise de bir sınıfı dahi nâkîsu'l-insânîyye olarak kendüler üzerine hayvânîyyet sıfâtı müstevlî olmakdan nâşî lezâiz-i rûhânîyyeyi terk ve şehevât-ı cismânîyyeye teba'iyette dâmen-i himmeti berk edegeldiklerine nazaran nev'-i insânîye izâfe ile tenezzülât-ı kâmile nice murâd olunabilir?

Cim (cevab), Fahr-i âlem sallallâhu aleyhi ve sellem insân-ı kâmil olup veresesi dahi ma'nâyı kemâl ve menbâ-yi celâl ve cemâlde ana mütâbeat bereketiyle sâhib-i basîret olarak zât-ı Muhammedîye mülhak bulunduklarına nazaran zikr-i kül ve irâde-i cüz' tarîkiyle mecâz isti'mâl olunmuştur. Ma'a mâ fîh nev'-i insânî sûret-i ilâhiyye üzerine mahlûk olan cümle-i mahlûkâtın ekmeli olup [14^a] fahr-i âlem ise

من حيث الظهور و البطون و الاولية و الآخرة كامل و اكمل bulunmağla kendüye has olan tenezzülün derecesi erbâb-ı şuhûd indinde ma'lûm olur.

Pes fahr-i kâinat aleyhi ekmelü't-tahiyyât zâtında min külli'l-vücûh naks olmayan gâyetü'l-gâyat ve ekmel-i kemâlu'n-nihayâtıdır. Zîra zât-ı şerîfi zuhûr-ı tâm ve mazhar-ı âmdır. Görülmez mi ki âlem-i imkânda cilve-nümâ-yı kevn ve icâd olan mazhar-ı tâmdan ibdâ' bir nesne vücûd-nümâ olmamıştır. Böyle bir ibdâ'ın adem-i zuhûrunun imtinâ'ı mâ-kân'ın ibdâ'iyetine delîl-i kavîdir. Çünkü Cenâb-ı Hakk'ın hakîkatene ve şuhûden kemâl-i tecellîsi vücûda münhasır olduğuna nazaran vücûddan eşref nesne mevcûd olmadığı bedîdardır. Anında ekmel-i zuhûru fahr-i âlemde idüğü âşikâr dır ki mürûr-ı mahlûkât-ı aliyye ekmelu't-tahiyyât ruhuyla evvel ve cesediyle âhirdir.

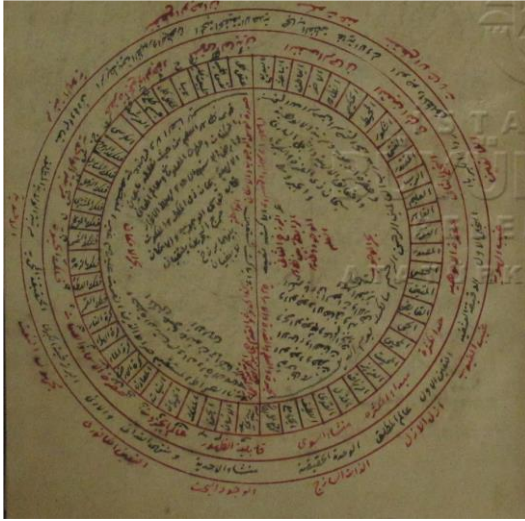
Erbâb-ı besâire bu şeyde olmaya ki Hakk Celle ve alâ evvelâ nefesine tecellî eyledikte lisân-ı şer' de nefes-i rahmânî tesmiye olunan heyûlâ-yı külliyyeyi ızhâr etmiştir. Ana akl-ı evvel ve kâlem-i a'lâ ve nûr-i Muhammedî ve rûh-ı a'zam denir ki أول ما خلق الله نوري و أول ما خلق الله العقل و أول ما خلق الله القلم و أول ما خلق الله روعي¹⁸²ehâdîs-i şerîfesi bunun şânındadır. Bundan nefis-i külliye ve andan ukûl ve nüfûs-ı mücerrede münşa'ib olup ba'dehû nüfûs-ı muntebia ve heyûlâ-yı ecsâm-ı külliye ızhâr edilmiştir. Sonra arş ve kürsî ve ba'dehû ecsâm-ı unsuriyye-i semâviyye ve ba'dehû meâdin ve nebât ve hayvanât zuhûra getirilmiştir tâ ki hareket-i [14^b] vücûdiyye nev'-i insâna muntelhâ olmuştur. Pes insan âhir-i merâtib-i tenezzülât olduğu meydana çıkmıştır. Şeyh Abdulkerîm Cîlî kuddise sırruhu'l-celî *Risâle-i Merâtib-i Vücûd*'da kırk mertebe ad eyledi. Evveli mertebe-i amâ ve âhiri mertebe-i insândır. Buna خمره طينية آدم بيدي أربعين hadîs-i kudsîsi delâlet eder. Tafsîli murâd eden Şeyh-i mûmâ ileyh rahmetullâhi aleyh hazretlerinin risâle-i mezkûresini ve Şeyh Muhammed Şîrîn Mağribî'nin *Câm-ı Cihân-nümâ* risâlesini mütâla'a eyleye. Fakat burada teberrûken dâire-i cihân-nümâyı tersîm ile iktifâ ederiz.

Anda dört mertebe vardır. Mertebe-i ûlâ, lâ ta'ayyündür. Anın için on iki isim vardır. Ve mertebe-i sâniye taayyün-i evveldir. Anın için on yedi isim vardır. Ve mertebe-i sâlise ta'ayyün-i sâni'dir. Anın için on dört isim vardır. Ve mertebe-i râbi'a tenezzülât

¹⁸² Hadîs-i Şerîf burada zikredildiği gibi bir bütün halinde değil parçalar halinde kaynaklarda geömektedir. Akılla ilgili olan rivayetler mevzu ve zayıf, kalemle ilgili olanlar makbul kabul edilmiştir. Tayâlisî, Müsned, 79; Aclûnî, Keşfu'l-Hafa 1:309.

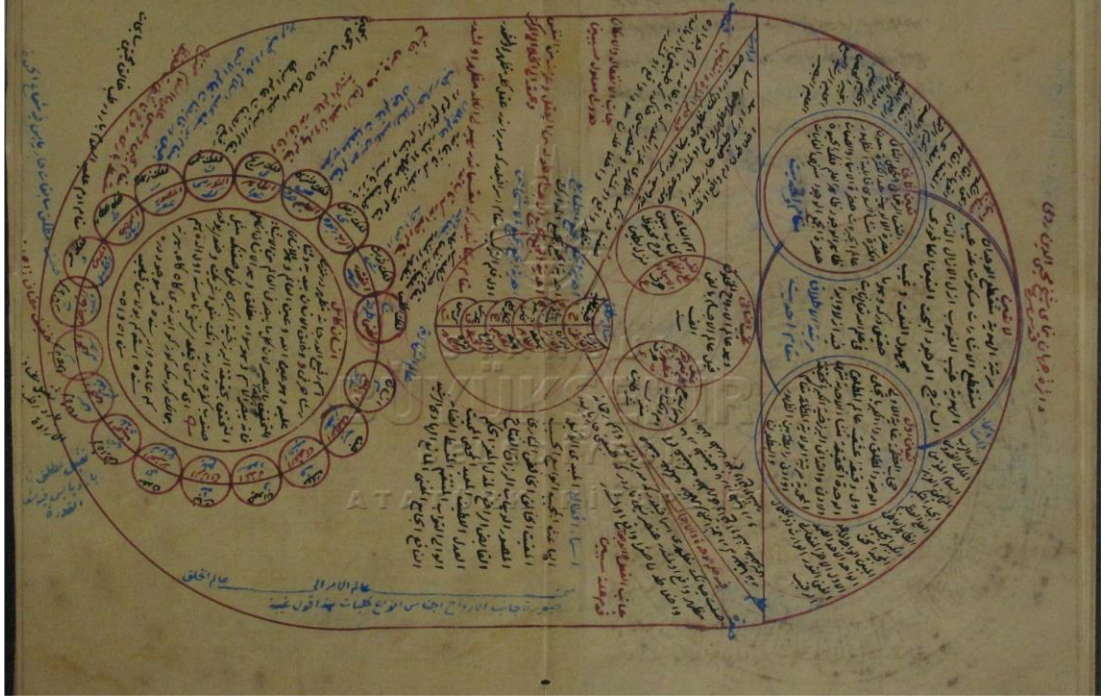
üzere ale't-tertîb zuhûr-ı halkdır ki hurûf-ı hecâ ve menâzil-i kamer adedi üzere yirmi sekiz mertebedir. Zâhir-i vücûd ve zâhir-i ilim ve hakikat-i insâniyyeyi beyân eder.

Bir hatt-ı mefrûz ve mevhûm ile iki kavse taksîm olunmuştur. Biri esmâ-i ilâhiyyeyi müştamil olan kavs-i zâhir-i vücûddur. Ve diğeri esmâ-i kevnîyeyi müştamil olan kavs-i zâhir-i ilimdir. Ve kavseyn beyninde hâil olan hatt-ı mevhum berzahîyet-i sâniye tesmiye olunan hakikat-i insaniyyedir ki berzâhiyet-i ûlâ tesmiye olunan Hakikat-i Muhammediyye'nin sûretidir. Kavs-i evvel kesret-i nisbiye i'tibariyle menşe-i esmâ-i ilâhiyyedir. Anda yirmi sekiz esmâ-i ilâhiyye-i külliyye isbât olunmuştur. Ve kavs-i sâni kesret-i hakikiyye i'tibariyle menşe-i hakâyık-ı kevnîyyedir. Anda dahi [15^a] yirmi sekiz esmâ-i kevnîyye isbât olunmuştur. Külliyyât-ı esmâ-i ilâhiyyeden her ism-i küllî mukâbilinde külliyyât-ı esmâ-i kevnîyyeden bir ism-i küllî vardır ki her ism-i küllî-i kevnî bir ism-i küllî-i ilâhînin mazharıdır. Meselâ ism-i Bedî' akla ve ism-i Bâ'is nefse ve ism-i Bâtın tabî'ata ve hakezâ refî'ud-derecâta dek ehadi-hümâ Âhir'e mukâbildir. Ve esmâ-i mümkinâtın fevkinde olan hurûf bi-hasebi'l-mehâric mürettebdır. Ve hakikat-i insâniyye kavsini câmi' olduğundan mazhar-ı ism-i câmi' olmuştur.

Dâire-i cihân-nümâ

[15^b] - [16^a]

Dâire-i cihân-nümâ-yı Şeyh Muhyiddîn Arabî kuddise sırruh.

[16^b] İmdî mürşid-i kâmil hizmetine erişüp, tedricle irşâd olup, miftâh-ı gayble gönül gözün açup gayb hazinesinden esrâr-ı ilâhî zuhûr eyleye ki dâire-i cihân-nümâyı iz‘ân edesin.

Nazm li-Mağribî

Ey hemegî sıfât-ı men âyine-i sıfât-ı tû

Nîst hayât-ı men be-cüz şu‘beî ez-hayât-ı tû

Câm-ı cihân-nümâ-yı men sûret-i tust ger çi hest

Câm-ı cihân-nümâ-yı tu cümle-i mümkinât-ı tû

Genc tuî, tılısm men, zât tuî vü ism men

Hal şude ez-zuhûr-ı tu cümle müşkilât-ı tû

Levh-i vücûd ser-be-ser pür zi-nukûş u harf şude

Geşt mufasssalât ayân cümle-i mücmelât-ı tû

Geşt cihân-ı âb u gil nakş-ı cihân-ı cân u dil

Geşt cihân-ı cân u dil nakş-ı sıfât-ı zât-ı tû

“أَلْمُهَاجِرِ مِنْ مَكَّةَ كَانَ اللَّهُ وَلَمْ يَكُنْ مَعَهُ شَيْءٌ ثَانٍ”

Terkîb-i şerîfînde vâkı‘ “المهاجر” kelimesi bu misillü makâmlarda ulemâ-i kirâmın beyân buyurdıkları vecihle i‘râb-ı selâse ile mu‘arreb olabilir. Evvelâ evvel ve âhir kelimesine izâfetle te‘arrûf kesb eylediklerine nazaran lafzen mecrûr sıfât olur. Sâniyen mukadder e‘nâ kelimesinin mef‘ûlü olmak üzere lafzen mansûb okunur. Sâlisen munkatı‘ ani’s-sâbikîn olarak lafzen merfû‘ mübtedâ-i mahzûfe haber i‘tibâr ediliyor. Hasbe’l-fesâha işbu vech-i ahîr inde’l-ulemâ vech-i ûlâ idüğü erbâb-ı kemâl indinde rehîn-i bidâyettir. İşbu i‘tibârât-ı selâsenin fıkârât-ı âtiyede gelecek kelimât-ı masdarada dahi cârî olduğu vâbeste-i hikâyet ve işârettir. Muhâcir kelimesi müfâ‘ale bâbından ism-i fâil olup bir beldeden hurûc ile belde-i uhrâya intikâl eylemek ma‘nâsına olup fahr-i âlem sallallâhü aleyhi ve sellem efendimiz vatan-ı aslîlerini ki orada doğup ahâlîsi meyânında büyümüşlerdir, terk eylediklerine nazaran el-muhâcir ile tavsîf edilmişlerdir.

[17^a] Binâenaleyh hurûf-ı cârreden olan ‘من’ el-muhâcîre müte‘allik ve Mekke anımla mecrûrdur. Ve Mekke kelimesi dahi ibâre-i âtiye cümlesine muzâfdır. Mekke mîm’in fethi ve kâf’ın teşdîdiyle beled-i harâmın yâhud muhavvi‘(?) Harem-i Şerîf’in ismidir ki dâhil-i mevâkî olan arz-ı münîfeden ibârettir ve mîm’in bedeli bâ ile Bekke dahi ilhâk olunur. Yâhud bâ ile Bekke Beyt-i Şerîfe ve mîm’le Mekke havâlîsine tesmiye edilir. Ma‘lûm ola ki ehl-i hakikat buyurdular ki “Mekke ya‘ni Beyt-i Muazzam mazharu’z-zâttır ve yedi şavt tavâf sıfât-ı seb‘a-i sübûtiyyeye işâret olup eşvât-ı seb‘a-i mezkûreden evvelki üç şavtta olan zeml sıfât-ı selâse-i bâtınadan ve bâkî eşvât-ı erbaa mefâtihu’l-gayb olan sıfât-ı erbaadan kinâyedir. İmdi sâlik-i hakikat olanlar tavâf-ı mezkûru icrâ ile sıfât-ı seb‘ayı ihrâz itmiş olacaklarına binaen fenâfî’z-zât derecesine terakkî ederler. Bu fenâda kalırlarsa derece-i ekmeliyyeti hâiz olamamış bulunuyor.

Eğer zevken ve şuhûden evvelâ sıfât ve sâniyen ef'âl-i mezâhirinden müşâhedeye ric'at eylemezler ise matlûb olan ekmeliyyet derecesine kesb etmemiş olacakları vâreste-i itrâdır. Binâberîn Fahr-i âlem sallallâhu aleyhi vessellem efendimizin câygâh-ı hicret-i aliyyeleri olan Medîne-i Münevvere mazharu's-sıfât ve Beyt-i Mukaddes mazharu'l-ef'âl i'tibâr olunmasından nâşî' bunlara muhâceret u seyr ile zât-ı hamîyyet-penâh-ı Muhammediyye'nin ne vecihle ekmeliyyeti hâiz olduğu bahsinde tatvîle hâcet yoktur.

İşte şu mukaddimeden anlaşıldı ki Şeyh-i Ekber kuddise sırruhu'l-ethar mevtın-i velâdet-i [17^b] Muhamedîyye olan belde-i Ahmedîyye'nin mazharu'z-zât olup Hakk'a ihtisâsı bulunduğuna ve zât-ı Muhammedî'nin dahi evvel-i ta'ayyün idüğüne nazaran hazret-i ehadiyyeye veyâhut hazret-i ilmiyyeden ibâret bulunan vatan-ı aslıye Mekke itlâk buyurdıklarını mâba'dine izâfetteki olan karîne ile remz ve işâret buyurmuştur.¹⁸³ Binâenaleyh “كان الله و لم يكن معه شيء ثان” terkîb-i şerîfinin lafzı murâd ve mahallen mecrûr olarak Mekke'nin muzâfun ileyhidir. Terkîb-i mezkûr Hazreti Ali kerremallahu vecheden “كان الله و لم يكن معه شيء” ibâre-i vahy-i inâresinde olarak mervî olan hadîs-i şerîfden iktibâs olunmuş bulunduğuna nazaran âhirinde îrad edilen sân lâfzı sec' için Musallî Ekber kuddise sırruhu'l-enver taraflarından ziyâde edilmiş olduğu nümâyândır. Lafz-ı hadîs-i şerîf-i mezkûr İmran bin Hüseyin rivayetiyle *Sahîh-i Buharî*'de ve *Mesâbih-i Şerîf*'de “قبله كان الله و لم يكن شيء” ibâresiyle mestûrdur. Bu iki rivâyetten istinâd eylediği ma'nâyı tasrîh için Hazret-i Şeyh Musallî kuddise sırruhu'l-celî sec'ı mezkûru îrad eylediği erbâb-ı ırfân indinde emr-i gayr-i hafîdir. Gelelim nass-ı hadîs-i mezkûrun müştamil olduğu kelimâttan Şeyh Musallî kuddise sırruhu'l-celî hazretlerinin *Fütûhât*'ında beyân buyurdıkları üzere sîga-i fî'il-i mâzî hey'etinde bulunan كان kelimesi ayn-ı vücûd ma'nâsında olan kevn masdarından me'hûz olmasına nazaran havf-i vücûd olup zamânı tâlib olan fî'il-i mâzî olmasının ma'nâyı hakîkisi [18^a] Allah mevcûd demek olur.

¹⁸³ **Derkenar:** “حب الوطن من الإيمان” hadîs-i şerîfinde vâkı' olan vatandan murâd hazret-i ilmiyye olup muhabbet ise rücû'u muktezâ bulunmakla mâsivâullahdan fenâ ve Hakk'la bekâ kesb ederek a'yân-ı sâbiteye rücü' îmândan bir şu'be-i mükerreme olduğunu beyândır ki bu mertebeye Hakk nefsi sâlike mir'ât olup nefsi sâlik o mir'âtte Hakk'ı görür.

Sin كان kelimesi takyîd-i zamânîyi ifâde eder. Zîrâ tarîka-i nahviyyîn üzere kâne fi‘il-i mâzi feth üzerine mebnî denildiği kütüb-i nahviyyede mestûrdur. Hazret-i Şeyh’in kelâmına nazaran îrâd edilen makâl buna münâfidir, nasıl kabûl olunabilir?

Cim vâkıan kelime-i mezkûre ecvef vâvı olan kıyâmdan “قَامَ يَقُومُ وَ سَيَقُومُ فَهُوَ قَائِمٌ” deyü tasarruf olunan fi‘il-i sahiha ya‘ni zamâna delâlet-nümâ olan fi‘le müşâbih olarak “كان” deyü tasarruf olunagelmesine ve bu tasarruf ef‘âl-i zamâniyyede bulunmasına nazaran kâne kelimesinin hükmü hükm-i zamân olduğu tahayyül olunarak bu cihetten ef‘âl mecrâsına icrâ edilmiş ise de kelime-i mezkûrenin zamânı kendülere musâhib olan elfâzdan ad olunması hükm-i tevehhümden ileri gelmiş bulunduğuna binâen kâne fi‘l-i mâzî denilmek hakikat-i vücûd hakkında ki hâlîk-i zamândır tâlib ve müktezî olduğu ma‘nâ-yı müteâli ihlâl edeceğine nazaran lâyük olmadığı ve binâberîn ba‘zı nühat kâne ve ehavâtına ki ismini ref‘ ve haberini nasb ederler amel-i ef‘âl gibi amel eden hurûfdur deyü beyân ve Sîbeveyhi ise ana hurûf-ı vücûdî deyü i‘tâ-i nâm ve şân ettiği ve zamân-ı mâzî ve hâl ve istikbâl kendüye musâhib olan fi‘l ad etmedikleri tasarrufta müşâbehet min külli‘l-vücûh teşâbihi iktizâ etmediğinden nâşî bulunduğu cihetlerle kâne kelimesine fi‘l-i mâzî diyenler kâne ilmine vâkıf olmamıştır.

Ve kâne kelimesinin Cenâb-ı Hakk’a isnâdı zarfıyyet-i zamâniyyeyi kabûl [18^b] etmediği cihettendir deyü cenâb-ı Şeyh *Fütûhât*’ta beyân eyler işte su‘âl ve cevâbı ma‘lûm olacak kâne kelimesinin zamân-ı mâzîyi müş‘ir olduğuna dâir suâl vârid olmaz لم يكن و cümlesi tâlibedir. Meahû mukaddem-i haberdur شيء lafzı muahhir-i isim olup ثان anın sıfâtıdır. Hulâsa-i ma‘nâ ol ta‘ayyünât ve âhir-i tenezzülât olan zât-ı Muhammed’i

“كان الله و لم يكن معه شيء ثان” mefhûmu “Mekkesinden hicret eyleyen zât-ı şerîfdir” demek olur.

Sin bu mefhûmun hulâsası vâcibu‘l-vücûddan mâ‘adâ vücûda ol kenz-i rumûz-ı hakâyık-ı hüviyyet aleyhi ekmelu’t-tahiyyat hazretlerine hiç bir ta‘ayyünün müsâvi olamadığı gibi hazret-i ilmiyye murâd olur ise izâfet ne cihetle sahîh olabilir ki anda kesret-i a‘yân mu‘teber idüğü emr-i ayândır.

Cim vâkıan kesret-i a‘yân-ı mu‘teberdir. Ancak a‘yân-ı mezkûre hazret-i ilmiyyede mevcûde olmayup sâbite belki mukadderedir. Ma‘lûmdur ki Cenâb-ı Hakk şey‘et-i sübûtiyye ile muttasıf olan eşyâ ile berâber olup bu eşyâ ki sâbite ve mukadderedir

Hak’la beraber olmadığı¹⁸⁴ ”وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنْتُمْ“ âyet-i kerîmesinden müstebân olmakla suâl-i mezkûrun vârid olamayacağı emr-i a’yândır. Eğer mevcûd olmak ve Hak’la birlikte bulunmak vâki’ olsa ol hâlde vâcibu’l-vücûdlukta birbiriyle müfâhara ve mübâhase cereyânıyla fesâd-ı âlemi intâc edeceği derkâr idüğü bunu seyf-i kâtı’-ı bürhân temânü’i fasl u hasm etmiştir.

”إِلَى الْمَدِينَةِ وَهُوَ الْأَنَ عَلَى مَا عَلَيْهِ كَانَ“

Terkîbinde olan إِلَى kelimesi مُهَاجِر kelimesine müte‘allik ve الْمَدِينَةِ [19^a] anınla mecrûr olarak eğerçi lafz-ı mezkûr ‘Amâlika’dan Yesrib isminde bir zâtın binâ eylediği ve bilâhire Fahr-i kâinatın hicret buyurduğu arz-ı tayyibenin ismi ise de burada bâlâda beyân olunduğu üzere mazhar-ı sıfât i’tibâr olunan mertebe-i hazretu’l-cem‘den kinâyettir ki buna kesret ve halk gibi birer i’tibâr vermek câiz olacağına nazaran Mekke’den dahi vahdet ve Hakk murâd edilerek nice me‘ânî istihrâc olunmak mümkün olur.

Ez-cümle Mekke’den Medine’ye hicret eylemek vahdet-i zâttan kesret-i sıfâta tedellî etmek olacaktır. Medîne temeddünden isim olduğuna nazaran bir nev‘-i kesret ma‘nâsı irâde edip binâberîn halktan kinâye olur. Bu ise ru‘yet-i ağıyârı müş‘ir bulunuyor. Murâd-ı Hazret-i Şeyh-i Ekber kuddise sırruhu’l-ethar bu cihet olmadığından eş‘âr-ı mezkûru izâle için zâhiren bakiyye-i hadîs denilen elfâz-ı şerîfeye izâfeti ihtiyâr buyurmuşlardır. Terkîb-i mezkûrda olan و suâl-i mukadderinin ki mâdâm ki hazret-i ilmiyyede Hakk mevcûd olup Hakk’a ilm ile ma‘iyyet nâil olan nesne bulunmamıştır aceb âlem vücûda gelindikte Hakk’a ne keyfiyetle nazar olunmak iktizâ eder meâlinden ibârettir cevâbı olup binâenaleyh zamîr-i merfû‘-ı gâib Hakk’a râci‘dir. الْأَن mâzî ve müstakbel meyânında hadd-i fâsıl olarak müsta‘mel zarf ise de Cenâb-ı Hakk’a nazaran bunun itlâkı gayr-i mücâz olduğundan harf-i ta‘rifî istiğrâka haml ile vakit ma‘nâsına mahmûl idüğü nüvişte-i kalem-i erbâb-ı keşf ü şühûddur.

إِلَى harf-i cer, mahzûf kâin kelimesine [19^b] müteallik, مَا mevsûle alâ ile mahallen mecrûr. عَلَيْهِ nin zamîri mâ’ya râci‘ kâne sılası olmağın ma‘nâ-yı terkîb vücûd-u mutlak Hak her vakit ve hâlde ezel-i âzâlde olduğu şân üzerine sâbit olup vahdet-i ezeliyyesine münâfi nesne tahaddüs etmemiştir demek olup bunda sıfât-ı tenezzülât mutasavver bulunup bunu ihbâr ise lâzım-ı fâide-i haber idüğüne nazaran hulâsa-i ma‘nâyı cümle-

¹⁸⁴ Hadîd 57/4.

i terkîb fahr-i kâinat aleyhi ekmelu't-tahiyyât a'yân-ı sâbitenin sübûtghâhı olan ilm-i Samedânîde Hakk mevcûd olup ana min cihet-i şeref ma'ıyyet eder. Şey'-i sâni bulunmamak ilm-i zâtisinden a'yân-ı sâbitenin müntehâ-yı tenezzülâtı olan âlem-i kevn u fesâdda zuhûruna nazaran Hakk'ın vücûdu vahdet-i ezeliyesinde olan şe'n üzerine her hâlde mevcûd olmak Medîne-i ilmine hicretle şerefyâb olan zât-ı Muhammedî'dir sebkinde olup bu hâlde fıkra-i ûlâ zât-ı ilâhiyyeye bi-hasebi'l-vahdeti'l-ezeliyye ve fıkra-i sâniye zât-ı ilâhiyyeye bihasebi'z-zuhûr ilm-i müş'ir bulunduğuna nazaran ba'zı mutasavvıfın bu dakîkayı adem-i idrâkle verdikleri ma'nâyı derk etmeyerek ba'zı mütercimînin hakikat-ı Ka'be'den ibâret olan hakikat-i Ahmediyye ki bir mertebe dâğ-ı imkân ve tavk-ı mîm ile müttesim eder vücûd-ı mutlak mertebe-i ehadiyyetinde bâkîdir tenezzül buyurdu. Hakikat-ı Muhammediyyeye iki tavk-ı mîm ile müttesim ve derece-i ahîre tenezzüldür.

Vücûd-ı Mutlâk'ın mertebe-i lâ ta'ayyünden tenezzül ve teba'uz ve tezâyüd-i i'tibârî mutasavver olarak bundan isneyniyet [20^a] ve kesret-i ayniyet mülâhaza oluna deyü yazdığı söz makâm-ı Şeyh'e gayr-ı münâsib bir makâle-i mülâhaza sözdür.

Kaldı ki bu iki terkîb-i şerîfde terkîb-i evvel yalnız sân lafzı olmaksızın emîru'l-mü'minîn Ali bin Ebî Tâlib kerremallahu vechehû hazretlerinden rivâyet olunup terkîb-i sâniye gelince eğerçi ba'zı zevât-ı kirâm anın kelâm-ı hazret-i imâmdan olmasını zehâbla hadîs-i müdrec itlâk eylemiş ve ma'nâsına gelince

”و هو الآن على ما عليه كان من كونه لا ثاني له في وجوب وجوده عدم المعية والغيرية له تعالى“ terkîbiyle tasvîr itmiş ise de Hazret-i Musallî-i Ekber kuddise sirruhu'l-ezher *Fütûhât*'ının yetmiş üçüncü babında yazdığı es'ile ve ecvebeden yirmi üçüncü suâlde ibâre-i hadîs-i şerîfi “كان الله ولا شيء معه” sebkinde yazıp şerh ve ma'nâsına gelince lafz-ı kâne eğer takyîd-i zamânîyi müş'ir ise de burada murâd o tekayyüd olmayıp vücûd ma'nâsına olan kevn irâde olunduğu derkârdır. Çünkü kâne erbâb-ı tahkîk indinde harf-i vücûdî olup zamânı tâlib olan fi'il nev'inden değildir. Bununçün mütekelliminden ulemâ-i rusûmun kâil oldukları itirâz vârid olamaz.

”و هو الآن على ما عليه كان“ kavilleri hadîs-i kâne'ye dâir ma'lûmâtı olmayanlar tarafından ziyâde olarak derc olunmuştur. Eğerçi kâne ve ehavâtı ef'âl gibi tasarruf olunmasına nazaran ba'zılar fi'il demiş ise hakikaten bunlar ef'âl gibi amel eder hurûfdandır. Çünkü bir nesneye min vechin münâsib olan şey' min külli'l-vücûh ana müşâbih olmasını [20^b] iktizâ etmez, kâidesi bu kavlimizi müeyyiddir. Terkîb-i medrece gelince

anda mûnderic el-ân beyne'z-zamâneyn fâsıl olan zamân-ı hâle delâlet için vaz' olunmuş bir lafızdır.

Binâberin el-ân lafzının medlûlü zamân-ı vücûdîden ibâret olduğundan şâri'-i a'zâm vücûd-ı Hakk'a anı itlâk etmeyüp harf-i vücûdî olan kâne kelimesini itlâk eylemiştir.

Kevn kelimesinde ef'âl-i zamâniyyeye ârız olan tasarruf ru'yet olduğundan anda hükmü hükm-i zamânî olduğunu tahayyül edenler terkîb-i sânîde habere tetimme olan el-ân lafzını derc etmişlerdir. Muhakkıkîn ise “ و هو الآن على ما عليه كان ” ibaresini kâle götürmezler zîrâ hâlık-ı zamân olan hakikat-i vücûd-ı Hakk'ın tâlib olduğu ma'nâ-yı ihlâl edeceği cihetle bu terkîb hadîs-i şerîfde vârid olmadı bu hâlde ma'nâyı terkîb-i şerîf

“ الله موجود و ما ثمة من وجوده واجب لذاته غير الحق ” demek olup mümkün gelince vâcibu'l-vücûd bi'l-hak olduğu derkârdır. Zîrâ mümkün mazhar-ı vücûd-ı Hakk olup Hak'la zâhir olduğu ve ayn-ı mümkünenin o zâhir ile mestûr idüğü vâreste-i güftârdır. Kaldı ki Cenâb-ı Hakk'a şey'iyet musâhib olmadığı gibi ana itlâka dahi mutâvî' değildir. Çünkü vücûd vasf-ı zâtî-i ilâhî olup andan ma'iyet-i şey'iyet münselibdir. Zîrâ Cenâb-ı Hak me'a'l-eşyâdır. Yoksa eşyâ me'allâh değildir. Zîrâ ma'iyet ilme tâbî' olup Cenâb-ı Hak mevcûdâtı âlim olduğundan içün ve hüve ma'nâ denür.

Mevcûdât ise Hakk'ı âlim olmadıklarından içün el-kâinat me'ahû [21^a] denilmez bu hâlde haber-i mezkûrda ma'iyet sâbite ve şey'iyet menfiyye olup ma'iyet mezkûre kesreti muktezî vücûd-i Hak ise nefesine ve hüviyyetine nisbette ayn-ı vücûdî olduğuna ve şey'iyet ayn-ı mazhar bulunduğuna mebnî mazhar-ı şeyle berâber olabilip yoksa vücûd-ı Hak musâhib olamaz. Zîrâ vücûb-ı vücûd Hak için zâtîdir. Ayn-ı mümkünenin vücûb-ı zâtîde zevkî olmadığı bedîhîdir. Bunun için Şeyh hüviyyet-i Hak'la ma'iyete nâil olamaz. Zîrâ ma'iyet na't-ı temcîddir. Mecd ise vücûd-ı vücûb-ı zâtı kendinden adîm olana sâbit değildir deyü hatm-i kelâm buyurmuşlardır. Şu tafsîlâtan istifâde olunan nükte ve mezâyâ ile berâber idrâc-ı mezkûr taraf-ı velâyet-penâhîden olmadığı vâreste-i kayd-ı mestûrdur.

İmdi cevher-i kân-ı safâ aleyhi't-tehâya vücûd-ı vâhid-i Hakk'ı mir'ât-i halkta belki kable'l-halk müşâhede eder. Evvelkisi kurb-i nevâfil ikincisi kurb-i ferâiz makâmıdır. Pes makâmeynin cem'iyle muhâceret-i Muhammedî minallâhi ilallâh sefer dördtür ki makâm-ı cem'ul-cem' ve fark-ı sânîdir. Erbâb-ı tahkîkâ hüveydâdır ki sûfiyye nezdinde sefer dördtür.

Evvelkisi seyr ilallâhdır yani mertebe-i nefsdan vücûd-i hakîkî cânibine olan seyr ma‘nevîdir. Ve bu mebd-i tecellîyât-ı esmâdır. Ve nihâyet-i vech-i vahdetten ref‘-i hicâb-ı kesrettir.

İkincisi seyr fillâhdır. Yani sıfâtullâh ile muttasıf ve esmâullah ile mütehakkik ve ahlâkullah ile mütehallik olmaktır ki nihâyet hazret-i vâhidiyyettir. Ve bu seferin nihâyeti vücûh-i kesret-i ilmiyyeden ref‘-i hicâb eylemektir.

Üçüncüsü [21^b] seyr me‘allâhdır ki ayn-ı cem‘e ve hazret-i ehadiyyete sâlik olanların ihrâz-ı terakkî eylemesinden ibârettir. Bu hâlde şâibe-i isneyniyyet bilküllîye mürtefi‘ olmazsa makâm-ı kâb-ı kavseyn denilir. Ve bilküllîye mürtefi‘ olursa makâm-ı ev ednâ ta‘bîr olunur ki nihâyet-i velâyettir. Ve bu seferin nihâyeti zâhiren ve bâtinen mertebe-i ehadiyyet-i aynu’l-cem‘de zevâl-i takyîdât ve ezdâdı kazanmaktır.

Dördüncü seyr anillâh’dır. Tekmîl-i tâlibîn ve irşâd-ı müsterşidîn için bu makâma bekâ ba‘del-fenâ, sahv ba‘de’l-mahv ve fark ba‘de’l-cem‘ dahi derler. Bu seferin nihâyeti Hak’tan halka meal-istikâme ve’l-adâle rücu‘ olunup şühûdu’l-vahdet fi’l-kesret ve’l-kesret fi’l-vahdet burada cilve-nümâ olduğu gibi mütecellîyu’l-Hak fi’l-halk ve müzmehillu’l-halk fi’l-Hakk sırrı burada ayân olur. Tecellîyât her şeyde müşâhede kılınır ve bu zevkin husûlû kalb-i ehadiyyetu’l-cem‘i beyne’l-esmâ müşâhede kılmak vaktine münhasırdır.

”مُحْصِي عَوَالِمِ الْحَضَرَاتِ الْخَمْسِ فِي وَجُودِهِ وَ كُلِّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُبِينٍ“

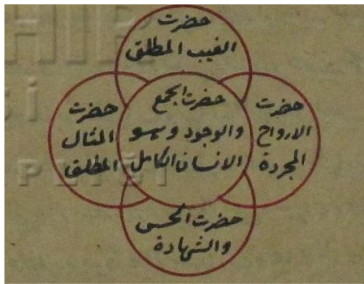
Terkîb-i şerîfinde vâkı‘ olan محصي kelimesi ehsâ masdarından ism-i fâ‘ildir. Ehsâ bir nesneyi saymak veyâhud ezberlemek veyâhud fehm ve idrâk eylemek ma‘nâlarına müsta‘mel olup cümlesi yek diğerine lâzım olarak bunlarda cem‘ lâzım geldiği cihetle ba‘zı zevât muhsî câmi‘ ve ba‘zı zevât dahi ‘âlim ve müttali‘ ma‘nâlarına alarak sevk-i kelâm etmişlerdir. عَوَالِم kelimesi muhsînin muzâfun ileyi ve feth-i lâm ile olan âlem lafzının cem‘idir.

[22^a] Ve âlem mecmu‘-ı mahlukâta itlâk olunur. ‘Alâ kavî-i batn-i feleğin hâvî olduğu yani zîr-i felek-i kamerde mevcûd olan cümle-i cevâhir ve a‘râza denir. Şârih-i Kâmûs Şeyh-i Mürtezâ kuddise sirruh der ki fi’l-asl ما يعلم به الشيء ma‘nâsıdır. Mahlûkâta ki mâsivâ-yı ilâhîdir itlâkı mevcûdî olan zât-ı ecel ü a‘lâyı bilmeğe delâlette vesîle olduğuna mebnîdir.

الحَضَرَاتِ hazretin cem‘i ve avâlimin muzâfun ileyhidir. Hazret deyü Hak Teâlâ’nın avâlim-i imkândan zâhir olduğı mertebeye denir. Şol haysiyetle ki abd nefsinı ve gayrıyı şuhûddan gâib olup nezdinde Hak her şeyde mütecellî olarak zâhir olur. “الخمس” hazâratın sıfâtıdır.

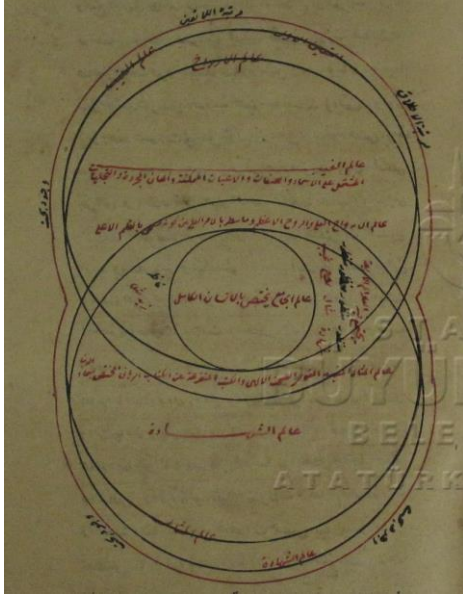
İlm-i şerîf müstekşifân-ı esrâra hafî olmaya ki hazarât-ı hams-i ilâhiyyenin evveli hazret-i gayb-ı mutlaktır. Anın âlemi hazret-i ilmiyyede a‘yân-ı sâbitedir. Buna âlem-i lâhût ve hüviyyet-i gaybiye ve gayb-ı meçhûl ve gaybu’l-gayb ve aynu’l-cem‘ ve hakîkatu’l-hakâyık ve nefes-i rahmanî ve Hakikat-i Muhammediyye ve makâm-ı ev ednâ ve gâyetu’l-gâyât ve nihâyetu’n-nihâyât tesmiye ederler. Ve bu hazretin mukâbelesinde hazret-i his ve şehâdet-i mutlakadır.

Onun âlemi âlem-i mülktür ki arş ve kürsî ve semavât ve anâsır ve anlardan mürekkeb olanlardır. Buna âlem-i şehâdet ve âlem-i zâhir ve âlem-i âsâr ve âlem-i halk-ı mahsûs ve âlem-i kevn u fesâd tesmiye ederler. Ve biri hazret-i gayb-i muzâfdır ki ikiye munkasımdır. Biri hazret-i gayb-i mutlaka karîb olan hazret-i ukûl ve nûfûs-ı mücerrededir. Buna âlem-i ceberût [22^b] ve berzahu’l-berâzih ve berzahiyyet-i ûlâ ve mecma‘u’l-bâhreyn ve kâbe kavseyn ve muhît-i a‘yân tesmiye ederler. Ve diğeri hazret-i şehâdet-i mutlakaya karîb olan hazret-i misâl-i mutlaktır. Buna âlem-i melekût ve âlem-i ef‘âl ve âlem-i emr ve âlem-i rubûbiyyet-i gaybiye ve âlem-i bâtın tesmiye ederler. Zîrâ ervâh için âlem-i şehâdet-i mutlakaya münâsib suver-i misâliyye ve âlem-i gayb-ı mutlaka münâsib suver-i akliyye-i mücerrede vardır. Ve hazret-i hâmise hazretu’l-cem‘ ve’l-vücûddur. Bunun âlemi hazret-i insân-ı kâmindir. İnsân her ne kadar sûret-i zâhiresiyle âlem-i mülkten ve sûret-i bâtinesiyle âlem-i melekûtten ise de avâlimin küllîsine câmi‘ olduğundan ayrıca bir hazreti ad olundu ana âlem-i nâsût ve kevn-i câmi‘ ve illet-i gâibe ve âhir-i tenezzülât ve mücellâ-yı küll tesmiye ederler. Sûret-i devâir-i hazarât-ı hams ber-mezheb-i Şeyh-i Kebîr kuddise sırruh:

Dâire-i Hazarât-ı Hams

Şeyh Bâyezîd Er-Rûmî kuddise sırruh hazretleri *Tûru'l-Esrâr ve Cebel fî'l-Ğâr* nâmında olan kendi metînleri üzerine yazdıkları şerhde hazarât-ı hams-i ilâhiyye beyânında bir aceb şekl-i dâire [23^a] tersîm edilmiştir ki sûreti budur:

Dâire-i Hazarât-ı Hams Şeyh Bâyezîd Er-Rûmî

Müşârun-ileyh rahmetullâhi aleyh hazretleri *Beyânu'l-Esraru'l-Ahrar fî Bevâdî'l-Meliki'l-Cebbâri'l-Gaffâr* nâm şerh-i mezbûrda buyurur ki [23^b] hazarât-ı hams-i ilâhiyye içün sanâat-ı ameliyye ile mensûbe şekl vaz' eylemek tâlibe me'haz-i fevâid ve meânî takrîb içündür ki ma'nâyı fî nefsihi sûret-i mütecesside tasavvur edip hayâlinde hâsıl olan kuvve sebebiyle ibâre sehl olur. Ve nâzır-ı istîfâ-i nazar üzere tahrîz edip külliyyet-i me'ânîsine vâkıf olur. Zîrâ ma'nâ sûret ve şekl kalıba dâhil oldukça his o ma'nâya teaşşuk edip his içün bir-ferce olur ki ol şekli teferrücu ve anda tenezzühü ol şeklin nasb olunduğu şeyin tahkîkine müeddî olur.

Ve lihâzâ hazarât-ı hams-ı ilâhiyyeyi tasvîr ve teşkîle idhâl eyledik. Vallahu'l-müveffîku. Ve bâ'zı kemâl kuddise sırruhu'l-azîz *الحضرة الأولى* حضرة الغيب المطلق و هو عالم الذات و الحضرة الثانية عالم الجبروت و هو عالم الصفات و الحضرة الثالثة عالم الملكوت و هو عالم الأفعال و الأرواح و الحضرة الرابعة عالم الملك و الشهادة و هو عالم الآثار و الأجسام و الحضرة الخامسة عالم الناسوت و هو عالم الإنسان الكامل و الجامعية و المظهر المرأة و آخر التنزلات و خاتم الموجودات و العلة الغائب Deyü hazarât-ı hams-i beyân buyurmuşlardır. Tafsîl-i beyân murâd eden zevât-ı kirâm Şeyh Abdülehad en-Nûri kuddise sırruhu's-sırrî cenâbının *Mir'âtu'l-Vücûd ve Mirkâtu's-Şühûd* nâm risâlesini mutâla'a ede ve Şeyh İsmâ'îl Hakkı [24^a] Celvetî kuddise sırruhun bu bâbda mahsûs bir risâlesi vardır. *في وجوده* cümlesinde câr ve mecrûr muhsînin mef'ûlün-bih gayr-i sarîhidir. Zamîr-i mecrûr-ı müfred muhsîden müstefâd olan Seyyidu's-Sâdat

aleyhi efdalu's-salavât hazretlerine râci'dir. Bu hâlde fıkra-i mezkûrenin ma'nâsı ol illet-i gâiye-i zuhûr-ı esrâr-ı dekâyık-ı lâhûtiyye aleyhi efdalu's-salavâtı't-tahiyye kendi vücûd-ı şerîf-i Muhamedîlerinde hazarât-ı hams-i ilâhiyyeden ibâret olan âlemlerin cümlesini ilmen ve şühûden ve hakîkaten câmi' ve esrârını âlimdir demektir.

Bu hükmün illeti Hakikat-i Muhammediyye hazarât-ı hamsden her bir hazrete sârî olmasından ibârettir. Zîrâ her bir hazret nûr-i Ahmedî'den takdîr ve halk buyurulmuştur. Çünkü zât-ı nûrânî-i Muhammedî ol ta'ayyün-i ilahî olduğundan a'yân ferdan ferdan andan teferru' eylemiştir. İşte bu takdîr olunan illetin me'haz-i âlisi olmak ve hükm-i mezkûre mütevehhimu'l-vürûd olan suâl-i illete cevâb-ı mu'arrızında bulunmak üzere Şeyh Musallî kuddise sırruhu'l-celî *وَكُلُّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُّبِينٍ*¹⁸⁵ âyet-i kerîmesini îrâd buyurdu. İşbu âyet-i kerîmenin müştamil olduğu elfâz-ı şerîfeden "külle şeyin" kelimelerinde bir i'tibâr izâfet ciheti olup ana göre ma'nâ-yı âyet-i kerime vech-i Hak içinden müstesnâ olan eşyâ-i hâlikeden her şeyi biz azîmu's-şân zâhiren ve bâtinen müktedâbih olup kendüye inzâl olunan kâffe-i ahkâmı ve hakâyık-ı eşyâyı nâsa yani ayn-ı sâbiteleri hidâyet-i tarîk-i müstakîmi [24^b] tâlib olanlara beyân edici olan zât-ı şerîfde ihsâ ve cem' eyledik demek olur.

Mübîn kelimesinin îrâdı *يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ*¹⁸⁶ emrine imtisâlen kendüye taraf-ı Rabb-i izzetten nâzil olan şerâyî' Hakka'yı nâssa beyân eylediğini îmâdır. Zîrâ ahkâm-ı menzileyi ketm kendilerinden memnû'dur. Eğer ketm etmiş olsalar risâleti tamâmıyla teblîğ etmemiş olur.

Müfessirîn-i kirâm hazarâtının beyânına göre imâm-ı mübînden murâd levh-i mahfûz ise de sûfiyye hazarâtı indinde levh-i mahfûz Hakikat-i Muhammediyyeden kinâyettir. Bu takdîrde dahi ma'nâ dürüstdür. Cihet-i izâfetin adem-i i'tibârıyla lisân-ı tenbîh ve işâretle külli şey'in ism-i Muhammedî olduğu mülâhaza olunursa Cenâb-ı Muhammedîyi imâm-ı mübînde cem' eyledik ma'nâsı murâd olunur.

Zîrâ cenâb-ı Şeyh-i Musallî kuddise sırruhu'l-celî *Fütûhât*'ta zât-ı nebevî Muhammed'i külli şey'in ile mu'abbir olan levh-i mahfûz olduğunu tasrîh eylemiştir. Kaldı ki Abdulganî en-Nablûsî kuddise sırruhu'l-unsâ hazretlerinin işâretine göre 'vücûdehû' daki zamîr Hakk'a râci' olur ise vücûdehû terkîbu'l-hazarât kelimesinin

¹⁸⁵ Yasin 36/12.

¹⁸⁶ Maide 5/67.

sıfâtı olup muhsî kelimesi el-âlim ma'nâsına alınmak lâzım gelerek bu hâlde ma'nâ-yı terkîb Hazret-i Muhammed aleyhi tahîyyetu'l-ehad avâlim-i hazarât-i hamsin gerek küllîleri gerek cüz'îleri vücûd-ı ilâhîde min gayri hulûl ve'l-ittihâd hâzır ve zâhir olduğuna ilm-i zevkî-i şühûdî ile âlimdir demek olur. Ve buna ¹⁸⁷ ۱۸۷ المومنين مرة المؤمن hadîs-i şerîfine nazaran mir'âtta zuhûr-ı eşyânın bilâ hulûl ve'l-ittihâd [25^a] olduğu misâl getiriliyor ki buna da delîl îrâd eder isek Kur'ân-ı Kerîm'de 'Biz azîmüşşân zât-ı Muhammediyyeyi hazret-i vücûd-ı mübînimize muttali' ve âlim kıldık' te'vîl-i işâret arasında olan ¹⁸⁸ ۱۸۸ وَكُلُّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُبِين ayet-i kerîmesi olduğu derkârdır ki buna işâreten Şeyh Ömer el-Bağdâdî "و بينها احتمال الأسرار يعرفها من تخلى عن الأغيار" buyurmuştur. Sin (Suâl) kâinatın bâlâda tafsîl olunduğu üzere hayât ve ilim ve irâdet ve kudret ancak zuhûr-i vücûddan ibâret olduğu hâlde burada "في وجوده" ile takyîdin nüktesi nedir?

Cim (cevab) kemâlu'z- zuhûrdan nâşî takyîd-i teşrîfiye mahmûldür. Her ne kadar kemâl-i izâfî ise de erbâb-ı kemâle hüveydâdır ki ilm ve cem' sırr-ı neşrî muktezâ olub bu iktizâ ise mazmûn-u münîf-i merhametten ibâret olduğuna ve nebiyyi muhterem Muhammedî dahî ayn-ı rahmet idüğüne binâen mebd-e-i ecmain muktezâsından olan sır-ı neşre vâsıta-i Muhammedî beyân ve bu cihetle fıkrate nîlâyı itmâm niyet-i velâyet-menkabetiyle cenâb-ı şeyh Musallî kuddise sırruhu'l-celî işbu

”وَرَاحِمَ سَائِلِي اسْتِعْدَادَاتِهَا بِنِدَاءِ وُجُودِهِ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ“

Fıkra-i şerîfeyi ziver-ârâ-yı silki sîğa-i salât eylemişlerdir. Binâberîn vâv'ı âtife ile cümlesi üzerine ma'tûf olan fıkra-i şerîfeyi vâv'ı mezkûre isbâtta cem' eylediği ehl-i beyâna rûşenâdır. راحِم sîğa-i hudûsü [25^b] hâvî ism-i fâil olup bu ise ayn-ı rahmet olan hakîkat-i Muhammediye'ye münâfî gibi görünüyor ise de murâd hudûs-i teceddüdî gayr-i zamânî olduğuna nazaran sîğa-i mezkûrenin îrâdıyla suâl vârid olamaz. Min ciheti'l-i'râb lafzen merfu' mübtedâ-yı mahzûfun haberidir ve izâfetle nûn-i cem'i sâkıt olan sâilî lafzına lafzen muzâfıdır.

Çünkü hakîkate استعداداتها kelimesine muzâf olarak mezkûr sâilî kelimesi isti'dâdâtihânın sıfâtı olarak takdîr-i kelâm ve راحم استعداد عوالم الحضرات السائلة من الحضرات sebkindedir. استعداداتها nın zamîr-i mecrûr muzafun ileyhi avâlimu'l-hazarât terkîbine râci'dir. Sâil kelimesi suâl lafzından ism-i fâil olarak tâlib ma'nâsına mevzu' olmakla

¹⁸⁷ Ebu Davud, Edeb, 49.

¹⁸⁸ Yasin 36/12.

lâbûd mevsûfu hay ve zî-rûh iktizâ edeceğine nazaran fil-hakîka sâil tâlib ehl-i isti'dâdattır. Gerek mec'ûle olsun ve gerek gayr-i mec'ûle olsun. Çünkü feyz-i akdesle hâsıl olan isti'dâd-ı gayrı mec'ûledir a'yân gibi.

Ve feyz-i mukaddesle hâsıl olan isti'dâd-ı mec'ûledir ahlâk-ı aliyye ve evsâf-ı marziyye gibi بَدَاءِ deki 'يَا رَحِيمُ' kelimesine müte'allik olup nidâ nûnun kesri ve dâlin feth ve meddiyle müfâ'ale bâbının masdar-ı sâniisi olup duâ yani çağırma ma'nâsınadır.

Ve tekerrüm ve semâhat ma'nâda olan 'cûd' kelimesine muzâf olup bu kelimenin muzâfun ileyi olan zamîr râhimden münfehim olan zât-i [26^a] Muhammediyye'ye âiddir. Çünkü ¹⁸⁹ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ âyet-i kerîmesi cûdün sıfât-ı kâşifesidir.

Bu hâlde ma'nâ-yı fıkra-i şerîf dahi Fahr-i âlem sallallâhu aleyhi vesellem âvalim-i hazarâtın zuhûrlarını sâil olan isti'dâdlarına ¹⁹⁰ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ âyet-i kerîmesinden münfehim olan rahmet-i ilâhiyyeden ibâret bulunan cûd-i Muhammedî'nin da'veti sebebiyle lütuf edicidir demek olup çünkü mebd-i ta'ayyünât aleyhi efdalu't-tahiyyât efendimiz hazretlerini er-rahme olup her bir şeye vâsi' olan rahmet-i ilâhiyye ile muttasıf bir vâsita-i uzmâ bulunduklarından ve cümle-i eşyâ nûr-ı Muhammedîlerinden teferru' ve zuhûr eylediğinden ehl-i hazarâttan vücûd ve zuhûru sâil olan her bir isti'dâdın suâline ki ya hâli yâhud kâli olur. Mucîb olarak isti'dâdları mikdârınca her birine cûd ve kerem-i Hakk'ın ayni olan cûd ve kerem-i nebevîleriyle i'tâ ve ifâda-i su'âl eyledikleri derkârdır.

Emr-i muhakkıktır ki o nûr-ı mahz asl-ı küll ve nebî ve rasûl-i küll olmakla lâbûd fer'den zuhûr eden eşyâ asldan müteferri' ve müterettib olduğuna nazaran hükm-i sâlifü'z-zikr-i îmân iktizâ-yı tabî'at-ı selîme-i ehl-i îkândır. Mâdâm ki hâl böyle ola zât-ı Muhammediyye kendi nûrundan zâhir olanlara rahmet-fermâ olarak keder-i ademden ni'met-i vücûda vüsûlleri için mebd-i olacağı dahi emri ayândır.

Âyet-i kerîmeye gelince "Ey Muhammed! Biz azîmuşşân seni risâlet-i asliyye ile irsâl [26^b] edişimiz ancak avâlim-i hazarâta rahmet olduğunu bildirmektir" demek olarak bunda avâlimin her birinin hay ve nâtık ve âlim olduğuna delâlet için "el-âlemîn" yâ ve nûn ile cem'lenmiştir ve birde Fahr-i âlem sallallâhu aleyhi ve sellem'in risâlet-i

¹⁸⁹ Enbiya 21/107.

¹⁹⁰ Enbiya 21/107.

âmmelerinin cemâdı dahî şümûlünü göstermiştir ki hazarât-ı sûfîyenin beyânına göre bunlar dahî “وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ”¹⁹¹ Âyet-i kerîmesince hayy ve nâtık ve âlemdir.

Hazreti Şeyh-i Ekber kuddise sırruhû'l-ethar *Fütûhât-ı Mekkiyye*'de buyurdu ki 'Edille ve nazarları havâs ve bedîhiyyâta maksûr olan ashâb-ı nazar-ı mükellef olan kendisine hitâb olan evâmiri ve nevâhiyi fehm edip tasdîk etmek için âkıl olmak lüzûmunda ittîfak-sâz-ı makâl olmuşlardır. Biz muâşir-i muhakkıkîn indinde bu hükm-i ittîfâk musaddıkun bih dir. Ya'nî âlem ferden ferden ve nev'en nev'en hayy-ı âkıl-ı nâtık olduğuna âdeti hark eden keşfle şâhiddir.

Şu kadar ki ashâb-ı efkâr âlemden bir kısım olan cemâdı lâ ya'kıl ile vasıflayıp basarlarının kendülere i'tâ eden ma'lûmâtta teveffuk eylemişlerdir. Ya'ni ana hüküm verememişlerdir. Biz ma'âşirîn-i muhakkıkîn ise bu tevakkufu tecvîz etmeyiz meselâ bir nebîden fulân hacir yâhud koyun kürkü tekellüm eylediğine ve nahle ve behîmenin ceza' ettiğine dâir bir makâl-i şer-fesağ olsa ehl-i zâhir Cenâb-ı Hak ol vakitte bunların her birinde hayat ve ilm halk ettiğine kâil olup ehl-i bâtın ise bu kavle gitmeyip belki hayat cemî'-i âleme sârîdir. Ve ratb u yâbisden [27^a] her şey ki müezzini istimâ' eyler ana şehâdet eder ve bu şehâdet ilm iledir deyü hükmederler ki bu hüküm bizim indimizde keşf ile tahakkuk etmiş bir emirdir.

Nazardan istinbâta tevakkufu yoktur. Her kim bunun üzerine vukûf peydâ eylemek dilerse tarîk-i ricâle sülûk edip halvet ve zikrullâha mülâzemet eylesin. Cenâb-ı Hak anı bunun cümlesi üzerine aynen muttali' kılar ve bilir ki nâs bu hakâyık-ı idrâkde amâdırılar. Fıkra-i ûlâda *في جوده* zamîrinin Hakk'a ircâ'ı te'vîline nazaran burada dahi cûdihî zamîri Hakk'a râci' olmak câiz olup bu hâlde 'bi-nidâ'daki bâ inde ma'nâsına masdar olan nidâ kelimesi dahi mef'ûlüne muzâf olarak takdîr-i kelâm: *المسألة عند ندائها* olup bu hâlde râhim mücîb ma'nâsına alınmak ve nidânın cûda nisbeti mecâz i'tibâr kılınmak îcâb eder.

Bu takdîrde ma'nâ-yı terkîb cenâb-ı Fahr-i âlem sallallâhü aleyhi ve sellem hazarât-ı hams avâliminin cûd-i Hakk'ı davet eyledikleri indinde suâl ile muttasıf olan isti'dâdlarına mücîbdir. Zîrâ illet-i gâiye kendileridir ve ol isti'dâdâta ifâza-bahşdır. Zîra vâsita-i asliyye ve halîfe-i a'zam ve rasûl-i ekrem kendileridir demek murâd olunarak bir ma'nâ-yı âhar teşkîl olunmuş olacağı ve hazarât-ı ilmiye-i kadîme için

¹⁹¹ İsra 17/44.

hazret-i ilm-i kadîm-i ilâhîde tertîb-i mahsûs-u cûd olup bu da kendilerinin zuhûrlarına isti'dâdları demek ve hakikat-i vücûdiyye-i Muhammediyye dahi zuhûrda her bir ahvâlden sâilîn müstâid oldukları nesneyi [27^b] i'tâ ile muttasıf olduğuna **أَوَّلُ مَا خَلَقَ اللَّهُ** أول ما خلق الله eserinin şâhit idüğü ve cenâb-ı Muhammedî her bir nefese feyz-i kudsi münâdî olduğuna dahi hazret-i ilmiyyede her bir nefesin hazret-i kevnîyyede kendüleri zâhir olacak kavilden ibaret olarak **رَبَّنَا إِنَّا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ أَنْ آمِنُوا بِرَبِّكُمْ فَآمَنَّا** رَبَّنَا إِنَّا سَمِعْنَا مُنَادِيًا يُنَادِي لِلْإِيمَانِ أَنْ آمِنُوا بِرَبِّكُمْ فَآمَنَّا dediklerine rivâyet buyurması şâhid edüğü dahî zihinlerce tahattürü tavsiye olunacak mesâil-i mühimmedendir.

Bu hâlde ba'zı şerh-nüvîsan salâtın nûr-i Muhammedi vücud-i mutlâkdan bir pür-nûrdur ki avâlim-i hazarât-ı hamsede zuhûr bularak ve sayarak vücûda gelmiştir. Hakk'ın vücûd-i mutlakında Hakk celle ve âla hazretleri muhkem kitâbında her bir şeyi biz azimüşşân bildik ve saydık bir Hakikat-i Muhammediyye'de ki o dahi mertebe-i âlem-i icmâldir ve hazret-i ilâhiyyeye vâsıl olmak isti'dâdını tâlib olanlara merhamet-i Muhammediyyesi cârîdir. Râhimîyyeti vücûd-i mutlaktan bir nidâsıyla sâbittir ki o dahi **وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ** 193 nazm-ı celîlinden ibârettir deyü yazdığı şerhin ma'nâsını kendi dahi anlamamış idüğü anlaşılır. Cenâb-ı Şeyh-i Muslih kuddise sırruhu'l-celî bu salât-ı şerîfede Fahr-i âlem sallallâhu aleyhi vessellem efendimizin mertebe-i ulûhiyet ve ubûdiyeti min haysu't-tahalluk ve'l-halk cami' bulunduklarına nazaran bu iki mertebenin deracâtına göre sevk-i kelâm edegeldikleri meşhûr-ı uyûnu-ı besâir-i ûlu'l-a'lâm olmağın mertebe ûlânın deracâtında bulunup âlem-i emre 'âid [28^a] olan rütbe-i sâmiye-i Muhammediyye'ye işâreten

”نُقْطَةُ الْبِسْمَةِ الْجَامِعَةِ لِمَا يَكُونُ وَكَانَ“

Buyurmuşlardır. Binâberin **نقطة** kelimesi **المهاجر** kelimesinde hâme-güzâr-ı beyân olan i'râb-ı sülûseye mazhariyeti vâreste-i itrâ olup ref'in mübtedâ-yı mahzûfe haber olarak ercihiyyeti tahkîk-kerde-i erbâb-i kemâldir. **بِسْمَةِ** lafzen mecrûr muzâfun-ileyh olarak **الجامعة** kezâlik lafzen mecrûr bismelenin ve yâhut lafzen merfû' noktanın sıfâtıdır. **لما يكون** deki lââm-ı cârre câmi'a kelimesine müte'allik sılâdır. Mâ-i mevsûle **يكون** ve atıfla **كان** anın sılâsıdır. Hulâsa-i ma'nâ-yı terkîb-i şerîf Fahr-i âlem sallallâhu aleyhi vessellem bi-hasebi'l-hakîka vücûda gelmiş ve gelecek olan cümle mâsivâyı cami'a

¹⁹² Âl-i İmran 3/193.

¹⁹³ Enbiya 21/107.

olan besmele-i şerîfenin bu cem'iyetini hâiz bulunan bânın cem'iyet-i mezkûreyi müştamil olan noktası gibi her bir mâ yekûn ve mâ kâne dâir esrârı câmi' demek olup bu takdîrde hamli alâ tarîki't-teşbîh olup teşbîh ise belîğ nev'inden olduğu ve bu ma'nâ min indillâh münzel olan cemî'-i kütüb ve sahâif yüz dört aded olup andan on aded suhuf Âdem ve elli aded suhuf Şît ve otuz aded suhuf İdrîs ve on aded suhuf İbrâhîm aleyhimu's-selâm hazarâtına inzâl buyurulduğu gibi Tevrât nâm kitâb-ı celîl Mûsâ ve Zebûr nâm kitâb-ı celîl Dâvûd ve İncîl nâm kitâb-ı celîl dahi İsâ ve Kur'ân-ı azîmüşşân nâm kitâb-ı cem'u'l-cevâmi' dahi Muhammed aleyhimu's-salâtu vesselâm hazarâtına tenzîl buyurulduğu ve suhufun cümlesinin hâvî olduğu ahkâm-ı ilâhiyye kütüb-i erba'ada ve Tevrât [28^b] ve Zebûr ve İncîl nâm kütüb-i selâsenin hâvî olduğu ahkâm dahi me'a ziyâde Kur'ân-ı Kerîm'de mevcûd olup işbu Kur'ân-ı azîmüşşânda mecmû' olan ahkâm-ı ilâhiyyeyi sûre-i Bakara ve anda tecemmü' eden ahkâmı fâtiha-i şerîfe ve anda mevcûd olan cemî' hükmî dahi besmele-i münîfe ve anın muhtevâ olduğu hulasa-i hükmî dahi bâ-i besmele ve anın hâiz olduğu cem'iyet dahi nokta-i besmele ihrâz edip bu hâlde noktanın ne suretle hâiz cümle-i ahkâm-ı Kur'âniyye ise Fahr-i âlem sallallâhu aleyhi vessellem efendimizin dahi ol sûretle câmi' her ahkâm olduğuna nazaran vech-i şebh-i cem'iyet-i ahkâm idüğü hakkında şek ve şüphe olmayıp binâberîn seyyid-i sâdât aleyhi efdalu't-tahiyyât efendimiz hazretlerine el-câmi'u'l-ekber ve'l-ismu'l-a'zamu'l-efhar denildiği vâreste-i kîl u kâldir.

Binâenaleyh bu ma'nâya göre nûnun zammı ve kâfin sükûnu ve tânın fethi ve âhirinde nâ-i kerret ile nokta kelimesi vaz'ı- noktati âla huruf-i ibâresiyle müfessir olan nakt-ül kitâb ibâresinden me'hûz olarak hurufâta vaz' olunan meşhûr ve mâ'rûf nokta ma'nâsınadır. Hattâ sâhib-i kâmus-u noktatu'l-hurûf denilip yazılan hurûfu i'câm eyledim yani noktaladım ve nokta koydum yani benek ile nakışladım demek ma'nâsı irâde eylediğini yazmıştır. Kütüb-i lûgat-i Arabiye-i sâire dahi bunu te'yîd etmiştir. Muzâfun-ileyh olan البسمة lafzı i'râb-ı Kur'ânda Fâdıl-ı Semîn'in beyân eylediği üzere dehrâce bâbından fi'il-i mâzi olan ve kâle bismillâh ma'nâsını müfid bulunan "Bismil" zîdlen(?) masdar olup bâb-ı nahta teşbîhan isti'mâl olunan bir kelimedir. Ba'zılar lûgat-i mevâlîde olduğunu yazmış ise de [29^a] Sa'leb ve Mutarrızî gibi eimme-i lûgat mevâlîde olmadığını ve hatta hengâm-ı seferde Ömer bin Ebî Rebi'a gelip

و قد بسملت قبل غداه لقيتها

فيا جنذا ذاك الحبيب البسمة

bâ harfî ana zât-ı Hakk'a mevzûa olan elif ve lâ etmekle “أول ما خلق الله العقل”¹⁹⁶ hadîs-i şerîfînden müstefâd olan akl-ı evvele ki nûr-i Muhammedîden ibârettir [30^a] işâret idüğü meydâna çıkar. Bu hâlde ulûhiyyet-i ilâhiyye sûret-i rahmet-i intişâriyyede muhtecib ve ehline ma'rûf olduğı vechle sûret-i insâniyyede zâhir bulunduğuna dâir îrâd olunan nice mübâhasât-i azîmeyi tefekkürle bu ibâre-i şerîfenin âlem-i emirde cilve-nümâ-yı zuhûr olan hakikat-i Muhammediyye'ye işâret idüğüne şek ve şüphe kalmaz.

Cenâb-ı Abdülganî kuddise sırruhu's-senâ burada bir ma'nâ-yı rengîn edâ etmiştir ki yine bu ma'nâya râci'dir. Çünkü noktayı “إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ”¹⁹⁷ âyeti kerîmesinden müstefâd olup her şeyin üzerine mütveccih ve her şeye bâ'is-i zuhûr olan emr-i vâhid-i ilâhîye nazaran ki “كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ”¹⁹⁸ âyeti kerîmesinin beyan eylediğı vech-i ilâhiden kinayedir. لمعة نور الأمر الإلهي deyü tefsîr edip bilâhere anın lem'a-i Muhmmmediyye ve nokta-i kevnîyye olduğunu ve vücûd-ı abdi mu'arrif bulunduğunu beyân eder ve işbu bâ'is-i temyîz olan noktanın mülhak olduğı bâ inhirâfdan müştak harf-i ilâhî ya'nî teveccüh-i vahdâni olmakla bu nokta-i kevnîyye ki bânın tahtındadır.

Ma'lûmât-ı kevnîyyeyi mümeyyiz ve esrârını câmi' olmaktan nâşi Hazret-i Şeyh Ebûbekir eş-Şiblî kuddise sırruhu'l-celî “انا نقطة الباء” buyurmuştur. Nokta mevcûd olmasa diğêr hurûfâtta bâ derece-i ma'lûmâta gelmeyeceğı gibi bâ dahi bulunmasa ekvânın ve ekvân bulunmasa Kur'ân'ın ve Kur'ân bulunmasa Cenâb-ı Rahmân'ın bilinmeleri müstakbel idüğüne nazar olununca [30^b] ma'nâ-yı terkîb Hakk'ı bilmek için vâsıta-i asliyye vücûd-i pür-nûr-ı hatmiyyet-penâh-ı Muhammedî idüğüne işârettir. El-Hakk lem'a-i emr-i İlâhî Muhammed'dir. El-Hakk bâ'is-i îcâd-ı âlem Muhammed'dir. Bu bâbda kendüye müşârik yoktur. Bu yokluğa işâreten nokta lafzı ihtiyâr edilmiştir. Çünkü erbâb-ı hikmet-i işrâkıyyenin beyânına göre a'râzdan olan cism ta'lîminin eczâsından olan hattın nihâyetidir ki vaz'-ı gayr-ı münkasım olan bir vahdetten kinâyedir. O da Muhammed'dir zîrâ vücûd-ı avâlim-i ba'z nûr-i Muhammed'dir. Bu sözler hadîs-i Ahmed'le mü'eyyedir. Ve ta'rîf-i ahîr bu bâbda zihî hüsn-i işârettir.

¹⁹⁶ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa*, 1:309.

¹⁹⁷ Yasin 36/82.

¹⁹⁸ Kasas 28/88.

Vâye-mend-i ni‘am u ma‘rifet olmazsa özün,

Bu mezâyâyı müşâhid olamaz halk-ı gözün.

Olamaz ise gözün mazhar-ı envâr-ı şühûd,

Olamaz bedreka-i ka‘be-i âmâl sözün.

Sâ‘ikasınca bu bâbda şöyle bir tevcîhe dahi ibtidâr olunur ki, cenâb-ı Şeyh Musallî kuddise sırruhu'l-celî *Fütûhât*’ının zikr olunan bâb-ı hâmisinin fâtahasında esmâ’-i ilâhiyye vücûd-ı âleme sebep ve anın üzerine müsevvit ve mü’essir olmağla ma‘âşir-i sâdât-ı sûfiyyeye göre bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm muzmer olan ya‘nî “ابتدا العالم و ظهوره” terkîbinde bulunan “ibtidâ” kelimesinin haberidir. Bu hâlde takdîr-i kelâm zuhûru'l-âlem bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm ya‘nî bi-bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm zuhru'l-âlem sebkindedir. Celâl, kâffe-i esmâyı câmi‘ ism-i ilâhîdir. Rahmân, sıfât-ı âmmedir çünkü Cenâb-ı Hakk rahmânü'd-dünyâ ve'l-âhiredir. Dünyâ ve âhirette her nesne ki mazhar-ı rahmet-i âmme ola bu sıfât yüzünden olur bir rahmet-i hâssa vardır ki, o âhirette ancak kabza-i sa‘âdete muhtassdır. Bu kabza anınla kabza-i âhirden [31^a] mümtâz olur. Binâberîn ism-i Rahîm her ferd-i mü‘min için dâr-ı âhirette râygân buyurulacak rahmet-i hâssaya müjde-resttir. Bu hülâsalardan anlaşı ki, âlem bu esmâ-i selâse ile kesb-i temâmî-i vücûd etmiştir. İcmâl-i tamâmîye ismullâh ve tafsîl-i tamâmîyyet ise Rahmân ve Rahîm kibelinden erzân buyurulmuştur.

Binâberîn ma‘nâ-yı sâlifü'z-zikrî ki, bi-bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm zuhru'l-âlem ma‘nâsını hakâyık-ı esmâ-i selâse vermiştir. Bunun için bu terkîb-i şerîf esmâ-i selâse ile teferrüd ve temeyyüz eylemiştir buyurduğu gibi kitâb-ı mezkûrdan bâb-ı sânînin hâvî olduğu fusûlün fasl-ı evvelinin evâhîrinde dahi “واعلموا أن بسملة سورة براءة هي التي في سور النمل” ibâre-i hikmet-inâresini ityândan sonra vaktâ ki rahmet-i berâet ki besmele-i şerîfden ibârettir Sûre-i Berâ’et’den cüz’-i âyât olmamağla sûre-i mezkûre ehlinden rahmet-i ihtisâsiyyenin ref’ olunması sebebiyle anlardan teberrî-i hükm olunduğundan ümem-i insâniyyeden her bir ümmet kendü zamânlarında meb‘ûs olan nebiyy-i muhtereme îmân sâye-i necât-vâyesinde kendülere mahsûs rahmeti ahz eylemiş bulunduklarından için melek bu besmeleyi nereye vaz‘ edeceğini bilemeyip muntazır-ı emr oldu.

Binâberîn Cenâb-ı Hakk bu besmeleyi Hazret-i Süleymân aleyhi's-selâma îmân iden behâ’ime i’tâ eylemesini emr buyurdu. Çünkü rahmet ancak resûle îmâna mülâzim olup diğer yerde bulunamadığı ve behâ’im-i mezkûre ise kadr-i hazret-i Süleymân'ı

bilip ana î mân eyledikleri [31^b] cihetle rahmet-i insâniyyeden olup müşrikînden selb olunan “بسم الله الرحمن الرحيم” den anlara hazz ve nasîb i’tâ buyurulmuştur deyü hatm-i makâl etmelerine nazaran bu elfâz-ı münîfe bâ’is-i zuhûr ve temâmî-i âlem olan rahmet-i insâniyye ve rahmet-i âmme ve hâssadan kinâye olarak anın noktası vâsita-i feyezânî demek olacağına ve sırr-ı vücûd ve umdetü'l-kubbe ve sâk-ı arş ve sebeb-i sübût-ı her sâbit cenâb-ı Muhammedî demek olduğuna işâreten mâ yekûn ve kânı câmi‘a olan rahmet-i âmme ve hâssa-i ilâhiyyenin sebeb-i feyezânî zât-ı Muhammedî idüğünü beyândır. Çünkü “إن الشيء لا يعرف إلا بوجهه” kâ’idesine ve

“كل ما لا يعرف إلا به فهو وجهه. و كل شيء لم يكن له ما يعرف به عرف بنفسه مشاهدة.” dıddıhı naklen usûlüne nazaran her bir nesnenin bilinmesi hakîkatine kesb-i ma‘rifete mütevakkıfıdır. Bu kendüsünün sebeb-i ma‘rifeti olan nesne bulunamayan şeyler müşâhede tarîkiyle bi-nefsihî ve nakl tarîkiyle bi-indihî ma‘rûf olur. Noktalar harflerin mu‘arrifi olduğundan hakîkat-i hurûf i’tibâr edilir. Biri fevka'l-harf ve diğeri tahte'l-harf olarak nokta iki kısım olmağın felek-i ma‘ârif deverân-sâz olduğu vakt andan hurûf-ı menkûta min vefkin ve felek-i a‘mâl deverân-nümâ olduğu vakt andan hurûf-ı menkûta min esfelin hâsıl olur. Felek-i müşâhede deverân-fermâ olunca andan hurûf-ı yâbise-i gayr-ı menkûta hudûs ider. Bu hâlde felek-i ma‘ârif halk ve ahvâl ve kerâmât ve felek-i a‘mâl hakâyık-ı makâmât ve menâzilât [32^a] ve felek-i müşâhede bunlardan berâ’et i’tâ eyler.

Ebûyezîd-i Bestâmî kuddise sırruhu's-sâmî hazretlerinin “كيف اصبحت” deyü kendülere “لا صباح ولا مساء، إنما الصباح والمساء لمن تقيد بالصفة ولا صفة لي” buyurmaları makâm-ı a‘râf-ı müşâhedededen makûl idüğü nümâyân olmağla nokta ta‘addüd etmedikçe harf feyezân-yâb-ı vücûd olmayacağı gibi harf dahi terekkeb etmedikçe kelime vücûd bulamayacağı kazâyâ-yı bedîhiyyeden bulunduğuna mebnî rahmet-i âmm îcâdı ki dâ’imâ feyezân-sâzdır. Ve hestî-i eşyâ mutlakâ anunla huzûr-perdâzdır.

Ve sûreten mütekessireten ma‘lûmât-ı ilâhî ber vefk-i irâde hikmet-i gayb ve butûnda savb-ı zuhûr-ı nümâyîşe teveccüh göstermesi ve muhadderât-ı sun‘-ı bî-çûnun medârik ve meşâ’irde cilve-rîz olması ve esmâ’-i hüsnânın nişîmen-i hafâda def‘-i inkıbâz ederek her biri hükm-i hâssını mezâhirinde icrâ etmesi ana terettüb eyler. O da ancak emr-i vahdâniyyü'z-zât ile evvelâ hakîkat-i Muhammediyye'ye musâhabetle ta‘ayyün-ı evvel mertebesinde burku‘-güşâ-yı zuhûr olduğuna binâ’en “أنا من الله والمؤمنون مني”¹⁹⁹

¹⁹⁹ Zerkeşî, 1986: I, 189.

hadîs-i şerîfi muktezâsınca âlem-i elsinde i'tirâf-ı vahdet idenlerin müstefid oldukları rahmet-i âmme ve ihtisâsiyyenin feyezânı nûr-ı Muhammedî olmağın hakikat-i Muhammediyye nokta-i kevnîyye ve lem'a-i nûr-ı İlâhî olduğunda şübhe kalmamıştır. Ve bu cihetle bu terkîb-i şerîfin ma'nâsı Allâhu a'lem hallolmuştur.

“وَنُقْطَةُ الْأَمْرِ الْجَوَالَةِ بِدَوَائِرِ الْأَكْوَانِ”

Terkîb-i şerîfinde [32^b] vâkı' نقطة الأمر terkîb-i izâfisinin cüz'-i evveli lafzen merfû' olur ki, fıkra-i ûlâda mestûr noktâtü'l-besmele üzerine ma'tûf olmağla anda beyân olunan i'râb burada dahi cârîdir. Bu terkîbde vâkı' olan nokta kelimesine dâ'ir gülşen-i âsâr-ı selefden cîde-i dest-i iz'ân olan mezâyâ-yı zâhirenin tafsili bâlâda yazılmışdır.

Buraca emr kelimesine izâfetinden dolayı ihrâz eylediği hâssa-i ma'nânın beyânına şu vechle şurû' olunur. Bu da terkîb-i izâfîlerde umde olan muzâfun-ileyhin bilinmesine mütevakkıf olmağla işte o muzâfun-ileyh olan emr kelimesi min cihetihi'l-lugata hemze fethi ve mîmin sükûnuyla bâb-ı evvelden buyurmak ma'nâsına masdardır ki, nehy mukâbilidir. Ve ism-i masdar dahî oldur ki, Fârisî'de fermân ve Türkî'de buyuruk ve buyuruldu ta'bîr olunur. Ve hâl ve şân ve hâdis ma'nâsına dahi gelür ki, ef'âl ve akvâle âmm ve şâmilidir ki, emr ü fermânın lâzimesidir.

İşbu emr kelimesi zât-ı vâcibü'l-vücûda izâfe olununca hükm ve kazâ-i ilâhî ma'nâsına ve sıfât ma'nâsına gelüp bunlardan başka muhâtabdan alâ tarîki'l-isti'lâ bir nesneyi talebe delâlet iden sîgayı isti'mâl eylemek ma'nâsına olduğu bahsindeki kîl ü kâl ulûm-i kelâmîyye ve usûliyyede mestûr-ı kâlem-i erbâb-ı kemâlde Şeyh Abdülganî en-Nablûsî ve Şeyh Muhammed Ömer el-Bağdâdî kuddise sırruhümânın kelime-i mezkûreyi “الواحد الإلهي” ile tavsîf eylemelerine ve Abdülganî hazretlerinin “وهي نقطة” “الذي قامت به الأشياء” Ömer el-Bağdâdî'nin “الذي ظهرت به كل شيء” ma'nâsının îmâ-yı butûnuna işâreten sahh deyü tavsîf etmelerine nazaran buradaki emr sıfât-ı kayyûmiyyetten ibâret olduğu ve bu cihetle butûnda bulunmasından dolayı emr tesmiye edildiği ve zuhûra gelince halk denildiği ²⁰⁰ “أَلَا لَهُ الْخَلْقُ وَالْأَمْرُ” âyet-i kerîmesinden istifâde olunan nikât-ı ma'neviyyedendir. Sıfât-ı kayyûmiyyenin noktası Fahr-i kâinat aleyhi ekmeli't-tahiyyât efendimiz olmak zât-ı Muhammedî'nin zât-ı ilâhiyyenin mir'âtı olmasına göre bi-zâtihî asâleten ancak zât-ı Muhammedî'de zuhûr etmesinden ve bundan ise tecezzî

²⁰⁰ A'raf 7/ 54.

ve inkısâm gayr-ı mülâhaz bulunmasından münba‘isdir ki, “ من رآني فقد رأى الحق ” ²⁰¹ hadîs-i şerîfî buna şâhid-i âdildir. Sâir mahlûkâtta olan zuhûr-ı ilâhî ise esmâ ve sıfât hasebiyledir. Pes ol Sultân-ı Cihân aleyhi salâtu'r-Rahmân âlem-i dünyâ ve âhiretin ve ehl-i cennet ve nârin ve ehl-i kesîb ve a‘râfin kutbu olduğu meydâna çıkmıştır. Çünkü hakikat-i ilâhiyye ilm-i ezeliinde iktizâ eyledi ki, her ne halk eylediyse anda ol Sultân için bir vech-i hâss vardır ki, ol şey’ ol vechin üzerine deverân ede. İşte medâr-ı her şey’ olan vech, ol şey’in kutbudur. Yâhûd emr ile murâd esmâ ve sıfâtdır. Ve nokta ile murâd kalb-i Muhammedî’dir. Ve kalb ise ayn-ı ekvânda bir nûr-ı ilâhîden ibârettir. Çünkü bu nûr lübâbe-i mahlûkât ve zübde-i mevcûdât olduğundan nûra kalb ile tesmiye olunmuştur. Ve bir nesnenin kalbi ise hülâsa ve zübdesi bulunduğundan kalbde nûr ile [33^b] ta‘rîf olunmuştur. Bir de kalb serî‘u’t-takallüb olup çünkü anın noktası esmâ ve sıfâtın muhîtinin medârı olması cihetle bi-şarti’l-muvâcehe nokta-i mezkûre esmâ ve sıfâta mukâbele oldukda esmâ ve sıfât bu ism ve sıfât hükmüyle muntabi‘ olmak emr-i tabi‘îdir.

Muvâcehe-i külliyye ise bizim peygamberimiz Muhammed Mustafa aleyhi efdalü't-tehâyâ efendimiz haklarında mütehakkık olduğuna binâen intibâ‘-ı küllînin dahi mütehakkık olduğunda şekk yoktur. Emr-i mezkûrdan tecellî murâd olunmak dahi câizdir. “ وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ كَلَمْحٍ بِالْبَصَرِ ” ²⁰² Âyet-i kerîmesinden müstefâd olduğu vechle tecellî ma‘nâsına olan emr-i vâhid gayr-i müstemir olup tekrâra kâbil değildir. Ve mütecellâ fihi dahi zamâneinde bekâyı hâ’iz olamaz. “ بَلْ هُمْ فِي لَبْسٍ مِنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ ” ²⁰³ âyet-i kerîmesi buna işârettir ki هم zamîri erbâb-ı fikr ve gaflete râci‘dir. Ârifler ise bu dâirede olmayup anlara mu‘tekid olanlar dahi bu lebsden vârestedir.

Zât-ı Muhammedî’nin bu tecellînin noktası olmaları bu tecellî ol nokta üzerine deverân etmesinden nâşîdir. Çünkü zât-ı Muhammedî kutb olup andan mâ-adâsının fer‘ olduğu bâlâda yazılmışdır. Birinci ma‘nâda beyân eylediğimiz nokta-i kayyûmiyyetine tecezzî ve inkısâm kabûl etmediği beyân olunmuştur. Anı îmâ için mezkûr nokta sıfâtı olarak Cenâb-ı Pîr Musallî kuddise sirruhu'l-alî الْجَوَالَةِ kelimesini îrâd buyurmuşlardır. Min

²⁰¹ Müslim, Ru‘ye, 2267.

²⁰² Kamer 54/50.

²⁰³ Kaf 50/15.

ciheti'l-i-râb mevsûfuna tâbi' olmasıyla i'râb-ı selâsenin bunda dahi cereyânı vâreste-i itnâbdır.

Kelime-i mezbûre ecvef ve onun [34^a] bâb-ı evvelden munsarîf olan cevle ve cevelân masdarlarından mübâlağa-i ism-i fâ'il olup cevelân ise hâssaten cengde cevânib-i meydânı dolanmak ma'nâsınadır ki, bahâdır süvârî vaz'ıdır. Asker-i a'dâdan girü çekilip yine hamle eylemek ma'nâsına dahi geldiği gibi tavâf ma'nâsına dahi müsta'meldir. Bâ ile sılalandıkda bir nesneyi dolandırmak ve idâre eylemek ma'nâsına gelir.

İşte burada cevvalé kelimesi ma'nâ-yı ahîre mevzû' olmağın بِدَوَائِرِ الْأَكْوَانِ terkîb-i izâfisindeki bâ'-i cârre cevvaléye müte'allıktır. بِدَوَائِرِ الْأَكْوَانِ Devâ'irin ekvâna izâfeti siccînü'l-mârr gibi müşebbeh-bihin müşebbehe izâfeti kabîlinden olduğuna göre takdîr-i kelâm “بِالْأَكْوَانِ الَّتِي هِيَ كَالدَوَائِرِ الْوَهْمِيَّةِ” sebkindedir. Devâ'ir dâ'ire kelimesinin dâra havle'l-beyt yedûr devran ve deverânen terkîbinde görülen ve tavâf etmek ma'nâsına olan deverân masdarından müştaktır. Deverânü'l-felek ta'bîri feleğin harekâtının ba'zısı min gayr-ı sübûtin ve lâ istikrâr ba'zısı eserinde tevâtür idegelmesinden nâşîdir.

'Ekvân' kelimesine gelince kevn masdarının cem'idir ki bir şey'in husûlü ma'nâsınadır. Hattâ كَوْنُ اللَّهِ الشَّيْءُ denilir. Savverahû ve evcedehû ma'nâsınadır. Kâne yekûnû bunun mutâva'atıdır. “كَمَا بَدَأْنَا أَوَّلَ خَلْقٍ نَعِيدُهُ وَعَدًا عَلَيْنَا”²⁰⁴ âyet-i kerîmesindeki mâ, ism-i mübdi' ve mu'îdin tecellîsinden nâşî olan i'âde ve mebd'e'den ibâret ve bu da cemî'-i ekvânda teceddüd bi'l-emsâl ma'nâsına olduğu [34^b] “أَفَعَيَيْنَا بِالْخَلْقِ الْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِي”²⁰⁵ âyet-i kerîmesi delâletiyle vâreste-i irtiyâb ve şekkdir. Lebsin husûl-i zihniyyesi sür'atden ve emr-i ilâhînin herkese adem-i inkişâfından nâşî olup yoksa hakikat-i hâlde teceddüd-i müstemirr ve müteferrik vukû'una ehl-i irfân kâ'il değildir. Bu takrîrden müstebân oldu ki, ekvân kendüsiçün sübût ve istikrâr olmayan bir dâ'ireden ibârettir ki, bu dâ'ire كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ²⁰⁶ olmasına كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ²⁰⁶ âyet-i kerîmesinin delâlet eylediğine nazaran kendüsünün lâ vücûd olduğuna şekk ve şübhe bulunmamasından dolayı vehmiyye ile tavsîf olunmağa bi-hakkın sezâvârdır. Fahr-i âlem sallallâhü aleyhi ve sellem efendimizin dâ'ire-i vehmiyyeyi noktanın

²⁰⁴ Enbiya 21/104.

²⁰⁵ Kaf 50/15.

²⁰⁶ Kasas 28/88.

idâresi gibi ekvânı müdîr olmasından dolayı zât-ı Muhammedî noktaya teşbîh olunup şu'le-i cevâlede istinzâr edilmiştir. Çünkü zât-ı Muhammedî rûh-ı kevn olduğundan cümlede sârîdir. Ve cümle-i ekvân ise andan ta'ayyünât-ı vehmiyye ile mümtâz olmuşlardır.

دوائر او هام بها شغل الفكرة

فظاهرها و باطنها أمر

Beytine nazaran ol rûhdan cemî'-i kevnin imtiyâzı yalnız ta'ayyünât-ı vehmiyyeye münhasırdır. Bir de vücûdun devri olmasından dolayı teşbîh devâ'ire muhtass edilmiştir demek olur ki, zât-ı Muhammedî'nin zuhûru ve cemî'-i ekvânda sirâyet-i pür-sürûru sebebiyle cemî'-i kevn zâhir olmuştur. Nitekim âlem-i hissde devâ'ir-i vehmiyye şu'le-i cevâle ile zâhir olduğu erbâb-ı [35^a] hikmetin ma'lûmudur. İşbu nokta-i emr-i İlâhî bir lem hacik sereyândan tevakkuf etse her bir şey'in mün'adim ve zuhûrdan hâric olacağı erbâb-ı keşf ve şuhûda göre vâreste-i kîl ü kâl olduğuna nazaran nokta-i emr-i ilâhî ve "أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا" ²⁰⁷ âyet-i kerîmesinden istifâde olunan kuvve-i kuvâ'iyye-i ilâhiyye ma'nâsıyla müfesser olacağında şübhe yoktur. Yohsa ukalânın zu'm eyledikleri gibi nokta-i mezkûre a'raz değildir. Çünkü erbâb-ı ukûl bu kuvvetin mütegayyir ve müteceddid olan âsâr-ı muhtelifesini görerek bunu kuvve-i ilâhiyye ki ve "أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ" ekvâl-i şerîfesinden anlaşılan kuvve-i ilâhiyye zannedilir. Hâlbuki bu kuvvet şey'-i hâlik-i mevhûme "kûn" kavli-i ilâhîsinden ibâretidir ki, emr-i gayr-ı mütekerrir ile ol şey' üzerine emr-i mezbûr tekvîn ile zâhir olur. Buna "وَمَا أَمْرُنَا إِلَّا وَاحِدَةٌ" ²⁰⁸ âyet-i kerîmesi şehâdet kılar. İm'ân-ı nazarla dikkat edilmelidir ki, "كَلِمَاحَ بِالْبَصَرِ" ²⁰⁹ âyet-i kerîmesinde istidlâl olunduğu vech üzre bu emrin zuhûru âsâr-ı mütegayyire ve müteceddideye teşbîh olunmuştur. Teşbîh ise ayniyyet iktizâ etmeyeceği vâreste-i kîl ü kâldır. Şu tafsîlâta göre terkîb-i şerîfin ma'nâ-yı münîfi o zât-ı Muhammedî aleyhi's-selâmü's-sermedî efendimiz fî nefsihâ kendüsü için vücûd sâbit olmamakda devâ'ir-i vehmiyye gibi olduğu vâreste-i işkâl olan mâ sivâ'llahda cevelân etdirilen emr-i vâhid-i İlâhînin ya'nî kendüsüyle mâ-sivâ tekevvün iden [35^b] kûn emrinin noktasıdır.

²⁰⁷ Bakara 2/165.

²⁰⁸ Kamer 54/50.

²⁰⁹ Kamer 54/50.

Binâ'en aleyh halk ve icâdın menât ve medârıdır demek olur ki, mezâyâ-yı ledünniyyesi bâlâda yazılan bu iki fıkra-i şerîfenin şerhleri hüsn-i mütâla'asından müstebân olur. Ba'zı nüshalarda bu fıkra-i şerîfeyi nokta lafzı yerinde lafza kelimesi vâki' olup lafza lafzının sübût-ı vücûduna nazaran tekerrür-i kelime-i vâhide nümâyân olmasına ve bu ise ka'b-ı belâgat-i edeb Hazret-i Musallî'ye çeşbân görülememesine ve hey'et-i vaz'-ı hurûf ve nukât kelimenin kırâ'atine müsâ'adeli görünmesine göre lafzâtü'l-emr nüshası tercîh olarak hücnî-i tekerrürden kurtulmak vâhimesine zâhib olmak üzere noktayı lafza tebdîl ve lafzâtü'l-emr terkîbini dahi kelimetu'llâh ya'nî er-rûhu's-sâdır min âlemi'l-emr ile tefsîr eylemek câ'iz ise de bu hâlde terkîb-i evvel ile mutâbıku'l-ma'nâ olmak hücnî derkâr olup ma'a hâzâ lafza kelimesinin ihtiyârı emr-i vâhid-i İlâhînin tecezzî kabûl eden a'râzdan ma'dûd olmasına îmâ ile emr-i ilâhîye izâfetde olan nükte sâlifü'l-implâya muhâlefeti cihetiyle ihtiyâr-ı savâb görülemeyeceği erbâb-ı kemâle nihân değildir. Lâyiha:

” الشيء بالشيء يُذكر ” kabîlinden olarak teberrûken burada Şeyh Abdülehad en-Nûrî kudûse sırruhu's-seriyy Hazretlerinin *Mir'âtü'l-vücûd* ve *Mirkâtü's-şuhûd* nâm risâlesinde tahkîk-i ma'ânî-yi nokta-i dâireye ve envâ'-ı erbe'a-i irfâniyye ve zulmâniyye ve nûrâniyye [36^a] ve rahmâniyyeye dâir yazmış olduğu bâbın tahrîri münâsib görüldü.

İmdi noktanın nev'-i evveli olan nokta-i irfâniyye hurûf kendisinden tevellüd eden noktadır. Kâlem yazmağa başladıkda kendisinden evvelâ sudûr iden ol noktadır. Sâniyen kâlem-i sâyir olup hurûf-ı devâir envâ'-ı kelimâtıda zâhir olur.

Bir kimse leyl-i muzlimde bir kıt'a ateşi idâre eylese anı ba'îdden rû'yet eden dâire zann ve kezâ bir harf sûretinde tahrîk eylese anı gören harf zann idüp hakikat-i emr ise öyle olmayup belki ol ru'yet-i vehm-i sırf olup nârdan gayrı bir şey olmadığı gibi ol hurûf-ı devâir ancak sûret-i mevhumede mevcûd olup hakikat-i vücûdu ise nokta-i ma'lûmeye mevkûfedir. Ve ol sûret-i vehmiyye nokta-i harfiyyenin hissde sür'at-i seyrinden neş'et ider. Eğer bu noktanın hakikatine muttali' olur isen kesretin vahdetden zuhûru keyfiyyetini fehm edersin. Nokta-i harfâniyyenin suver ve zevâhirde resminin seyri böyledir. Ammâ ism-i noktanın tabâyi' ve anâsırdan ma'ânî ve serâyirde seyri devâir-i âtiyyede işâret eylediğimiz gibidir.

Ve noktanın nev'-i sâniyi olan nokta-i zulmâniyye arzın merkez-i zulmânîsinden ibâretdir ki, bu âlem-i cismânî eczâsından her şeyi kendüye cezb ider. Şöyle ki, arzın

fevk ve tahtında [36^b] ve etrâf ve havâlisinden her kangı şey' sâkıt olsa mâni' men' etmedikçe elbet ol merkeze müncezib ve mâ'il olup vâsıl olmadıkça karâr etmez. Bunun misâli her cânibden hadîdi kendüye cezb iden miktânıdır. Eczâ'-i âlem evvelâ merkez-i mevzû'dan neş'et eylemiş olduğundan incizâb-ı tabî'î ve rücû' anadır. Veledin vâlikesine hann ve iştiyâkı ve kalbin hemmine meyli gibi ve denildi ki, Mekke-i Mükerreme arzının aslı ol merkeze muttasıldır. Bu alâkadan Mekke'ye Ümmü'l-Kurâ tesmiye olunmuştur. Ve Hazret-i İbn-i Abbâs radiya'llâhü anhümâdan mervîdir ki, Mekke arzın küllîsinin aslı olmuştur. Ümm aslû'l-evlâd olduğu gibi ve arz Mekke'nin tahtından bast olunmuştur.

”مِنْهَا خَلَقْنَاكُمْ وَفِيهَا نُعِيدُكُمْ وَمِنْهَا نُخْرِجُكُمْ تَارَةً أُخْرَى”²¹⁰ âyet-i kerîmesince sırr-ı defn ü ikbâr ve arzda istitâr ve intişâr bu esrârın muktezayâtındandır. Ve bu merkez bu âlemin esâsıdır. Bil ki ”الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا وَالسَّمَاءَ بِنَاءً”²¹¹ âyet-i kerîmesinde rivâyet olunan مَبْنِي عَلَى لَأَرْضِ tefsîri muktezâsınca semâvâtın dahi esâsıdır ki, bu merkez mazhar-ı ismu'llâhi'l-metîndir. Bir nokta-i lâ tecezzânın metânetine nazar eyle ki, arzayn ve semâvâtı haml eylemiştir. Ve noktanın nev'-i sâlisi olan nokta-i nûrâniyye ”العلم نقطة كثرتها الجاهلون” haberince nokta-i ilmiyyedir ki, câhilûn gayb-ı meknûndan tafsîlinin zuhûruna sebep olmuşlardır. Ve denildi ki, bu nokta-i nûrâniyye üzerine ahkâm-ı kudret ve kazâ müretteb olan rızâdan ibâretdir. Halkın bu ahkâma [37^a] cehli icmâl-i ilm-i meknûnun âlem-i kâlem ve nûnda sudûruna ve levh-i mahfûz-ı masûnda tafsîline sebep olmuştur. Her kime derece-i icmâlden keşf olursa bi-fazl'llâh medîne-i ilm veyâ bâb-ı ilm olur. Nitekim Fahr-i kâ'inât aleyhi ekmeli't-tahiyyât: ”أنا مدينة العلم و علي بابها”²¹² buyurmuştur. Ve bu noktaya işâreten Hazret-i İmâm Ali kerremallâhu vecheh:

”إن سر جمع الكتب الإلهية في القرآن و سر القرآن في سبع المثاني و سره بالبسملة و سره في بائها و سر بائها في نقطتها و أنا تلك النقطة” demiştir. Medîne-i ilmin bâbı mebde'-i duhûl ve muntehâ-yı iyâb ve rücû' olduğu emr-i hafî değildir. Ve kezâlik bâ'da ibtidâ ma'nâsından sırr-ı ezel ve sînde sırr-ı intihâ vardır. Zîrâ Kur'ân sîn ile hatm olunmuştur. Ve bâ' ile sînin cem'inde sırr-ı ezel ve ebedin ittihâdı vardır. Ve bundan hâsıl oldu ki, Hazret-i Ali radiyallâhu anh mazhar-ı

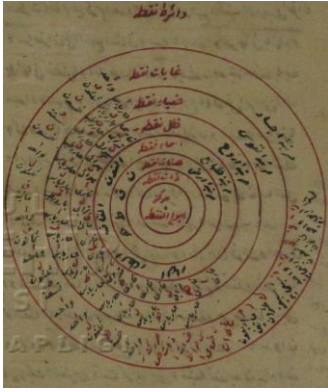
²¹⁰ Ta-ha 20/55.

²¹¹ Bakara 2/22.

²¹² Hâkim, Müstedrek, Ma'rifeti's-sahabe, 4637. (Bu hadisin, Zehebî'nin özetinden alıntılanan bir ifadeyle mevzu olduğu, Mustafa Abdülkadir Atâ'nın Beyrut 1990 baskı tarihli tahkikinde belirtilmektedir.)

esrâr-ı Rabbu'l-âlemîn ve masdar-ı ulûm-i evvelîn ve âhîrîndir. Ve İmâm-ı Humâm kavlinde sârif olmuştur ki, makâm-ı esrâr ve ulûmün dâir noktasıdır.

Ve hulefâ'-i erba'adan her birinin bu nukat-ı erba'anın birine münâsebeti vardır. Ve noktanın nev'-i râbî'i olan nokta-i rahmâniyye “و إن إلى ربك المنتهى”²¹³ âyet-i kerîmesince eşyâ kendiden bed' ve yine kendüye i'âde iden mertebe-i ehadiyyede nokta-i vahdet-i zâtîyyedir. Her mevcûdda nûr-ı vahdetin zuhûru bu noktadandır.²¹⁴ Hemâ[n] cemî'-i hurûf-ı zâhirenin bir noktadan tevellüdü terşîhât-ı noktadan şu dâirede gördüğün gibidir ki evvelâ ol noktadan [37^b] zât-ı nokta tereşşuh ider. Sâniyen sıfâtı ve sâlisen esmâsı tereşşuh ider. Ve râbî'an ve hâmisen ve sâdisen zıll ü ziyâ ve gââyâtıdan noktanın âsârı tereşşuh ider. Gayb-ı amâdan zât-ı ehadiyyeye ve ba'dehû sıfât ve esmâya ve âsâr-ı ulviyyât ve süfliyyâta zuhûr ettiği gibi.

Dâire-i Nokta

İşbu dâirede mevcûde nokta-i sâyire merâtibinden mütevellide olan hurûfu tefahhus ve tedebbür eyledikde den hiçbir harf şâzz ve münferid olmaz. Dâirede mevcûde olan

²¹³ Necm 53/42.

²¹⁴ **Derkenâr:** Nokta-i harfâniyye Hazret-i Osman radiya'llâhü anh efendimize münâsibdir. Zîrâ bu hurûf ve kelimâtda Kur'ân'ı cem' eylemiştir. Ve nokta-i zulmâniyye Hazret-i Ömer radiya'llâhü anh efendimize münâsibdir ki, dîne kemâl-i şiddeti vardır. Ve ekser-i bilâd-ı müslimîni anlar feth etmiştir. Ve nokta-i nûrâniyye tasrîh olduğu üzre İmâm Ali radiya'llâhü anh hazretlerine münâsibdir ki, ulûm-i ledünniyye ve me'âlim-i gaybiyye anlardan tefeccür etmiştir. Ve nokta-i rahmâniyye Hazret-i Sıddîk radiya'llâhü anh efendimize münâsibdir. Zîrâ bu nokta cemî'-i noktaları takaddümü cihetiyle aslı olup bâkîsi bunun fer'î olduğu gibi Hazret-i Sıddîk dahi icmâlin tafsîle takaddümü gibi cümleden mukaddemdir. (Min itlâkı'l-kuyûd).

hurûfun tevlîdini ve hurûf-ı müvelledâtın tevlîdini ilâ mâ lâ nihâye tekrâr etdikçe tevellüdâtın kesreti [38^a] gâyetê bâliğ olmaz. Ve fu'âd ândan durmaz ve âciz kalur. Ve midâd nâfid olur. ²¹⁵ “قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مِدَادًا لِّكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا” âyet-i kerîmesi buna şâhiddir. İnsân murâdını edâ eylemek istedikde bu bahrden hurûf tenâvül idüp cenânında terkîb iderek lisânında icrâ idüp nutk ve beyân hâsıl ve anınla ekser-i ahyânda murâdına vâsıl olur. “سبحان من خلق الانسان علمه البيان”

“سِرُّ الْهُوِيَّةِ فِي كُلِّ شَيْءٍ سَارِيَّةٌ”

Terkîb-i şerîfî na't-i maktû' ya'nî mübtedâ-yı mahzûfun haberi olarak cümlesi el-mühâcirden sıfât olur. Binâ'en aleyh lafzen merfû' olan سِر kelimesi sînin kesri ve rânın teşdîdiyle derûnunda ihfâ ve ketm olunan râza ve nümâyân olmadığı içün her nesnenin asl ve unsur ve bünyâdına ve hâlis ve efzaline denir. Muzâfun-ileyh olan “الهوية” kelimesi zât-ı baht-i ilâhiyyeye râci' olan hüve kelimesine mensûb olarak bu terkîb ya'nî sirru'l-hüviyyet ıstılâhât-ı sûfîyyede ما لا يُفشى من حقيقة الحق في كل شيء terkîbiyle ta'rîf olunmuşdur ki, her bir şeyde sereyân-nümâ olan hakikat-i Hakk'dan ifşâ olunamayan hakikat ma'nâsıdır. Zamîr-i münîre bedîdâr olaki hüve zamîr-i gâ'ibden kinâye olduğundan ve anın merci'i lâ-büdd ibrâz olunmak iktizâ eylediğinden Cenâb-ı Hakk sûre-i İhlâs'da: “قُلْ هُوَ” nazm-ı şerîfini tenzîl ile hüve zamîrinin mübtedâ olması şîve-i lisân-ı Arab iktizâsından olmağın anı haber ile tefsîr buyurarak “الله احد” terkîb-i şerîfini îrâd ve mübtedâyı haber ile tefsîr [38^b] buyurmuşdur. Bu âyet-i celîle makâm-ı zâtıdan kinâye olduğuna mebnî Cenâb-ı Hakk: “انا انزلناه” buyurmuşdur ki, zamîr gayb-ı mutlakdan ibâret olan Kur'ân'a râci'dir. Nitekim bu müdde'âyı وَاللّٰهُ مِنْ وَرَآئِهِمْ مُّحِيطٌۢ بِلَوْ هُوَ 216 قُرْآنٌ مَّجِيدٌ âyet-i kerîmesi mü'eyyiddir.

Çünkü bel kelimesini velî iden hüve zamîri hakîkatte min haysü hüve muhît olan Hakk'a râci'dir ki, Kur'ân-ı mecîd anı müfessirdir. İlm-i şerîfe bu dahi celî ola ki, hazarât-ı sûfîyye indinde zât-ı İlâhiyye من حيث هي bir sıfât ile mevsûf ve gayr-ı mevsûf olmadan e'amm i'tibâr olundukda “هوية السارية في جميع الموجودات” tesmiye olunur. Zât-ı ilâhiyye ile esmâ ve sıfâtdan bir şey'in müte'ayyin mülâhaza olunmamak şartıyla ahz u i'tibâr olundukda ehadiyye ta'bîr olunur ve esmâ ve sıfât-ı kemâliyyenin cümlesiyle muttasıf olmak şartıyla ahz u i'tibâr olundukda vâhidiyye tesmiye olunur.

²¹⁵ Kehf 18/109.

²¹⁶ Buruc 22/21.

Cenâb-ı Şeyh Musallî kuddise sırruhu'l-velî bâlâda murakkam olan fikrât-ı şerîfeden erbâb-ı ulûm-ı zâhireye göre ezhâna tebâdûr edecek hulûl ve ittihâd vâhimesini def' için zât-ı hazret-i Muhammedî hakkında sevk eylediği kelâmât makâm-ı evvelden tulû' etmiş bulunduğuna işâreten bu terkîb-i şerîfî îrâd buyurduğu erbâb-ı kemâlâta pûşîde olamaz. Kaldı ki, zât-ı hazret-i Muhammedî'nin sırr-ı hüviyyet ta'bîr olunmaları hakikat-i Muhammediyye'ye muttali' olan zevât için muttali' olduğu hakikatın ifşâsı câ'iz olamadığına işâretidir. Sırr kelimesi bâb-ı evvelden masdar i'tibâr olunduğu takdîrde kalbde münketim olan feraha [39^a] mahsûs olup ba'dehû ta'mîm olunmasından nâşî zuhûr ma'nâsına geldiği erbâb-ı lügâtın cümle-i tasrîhâtından bulunduğuna binâen burada bu ma'nâ dahi murâd olunabilir. Bu hâlde takdîr-i terkîb-i hüve aleyhi's-salâtü ve's-selâm zuhûru'l-hüviyyet sebkinde olup bu da “ إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ ”²¹⁷ ve “ وَمَا رَمَيْتُ إِذْ رَمَيْتُ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى ”²¹⁸ İNَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ

âyât-ı kerîmesinden müstenbat olan bir ma'nâ olup çünkü من جهة وجه الله ekvân âyet-i kerîmesi delâlet eylediği üzre cemî'-i Rabbâniyye'ye işâret idüğü olduğu ve bu da makâm-ı sıfât-ı İlâhiyye ve esmâ'-i Rabbâniyye'ye işâret idüğü cihetlerle vücûdunun adem-i vücûdu derkâr olmakdan nâşî hulûl ve ittihâdın muhâl olduğu nümâyândır. سارية اسم-i mevsûl olup في كل شيء câr ve mecrûr, muahhar سارية kelimesinin zarfıdır. Ve kelime-i mezbûre merfû' olarak mübtedâ-yı mahzûfun haberidir. Takdîri سارية هي demekdir. Ve cümlesi mevsûlün sılası olup mevsûl sılasıyla من الأشياء مطلقا de vâkı' olan tenvîn tenkîre muhavvel olarak tasrîfinden ya'nî bâb-ı sâni'den masdar olan سارية kelimesinden ism-i fâ'il olmağla gece vakti yola gitmek ve yürümek ma'nâsına ve ağacın kökünün damarları yer altına sürüp gitmek ma'nâlarına mevzû' idüğüne ve bi'l-âhire ecsâma teşbîh ile mecâzen ma'ânî-i âhârda isti'mâl olunur. Ez cümle سرى , mezâ ma'nâsına mevzû' olarak سرى فيه السم و الخمر و سرى عرق [39^b] denilir. Ve ذهب ma'nâsıyla tefsîr edildiğine ve burada ise fî ile sılalandığına binâ'en سارية ماضية ve ذاهية ma'nâsına gelüp bu dahi

²¹⁷ Fetih 48/10.

²¹⁸ Enfal 8/17.

²¹⁹ Nisa 4/80.

²²⁰ Kasas 28/88.

”ان يختلط احد هما بالآخر بحيث يكون الاشارة الى احد هما الاشارة الى الآخر“ ta’rîfiyle ma’rûf olan hulûl-i sereyânîyi mu’lin bulunduğuna binâen bu vehmi def’ için hazarât-ı şurrâh

”سريانا ذاتيا احاطيا بلا حلول ولا اتحاد“ kaydıyla ta’bîr eyledikleri gibi سارية kelimesini محيطة ile dahi tefsîr iderek ”إِنَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّحِيطٌ“²²¹ âyet-i kerîmesine telmîh eylemişlerdir. Bu hâlde hulûl ve ittihâdın evhâma tebâdürü muhâldir. Her ne kadar ba’z-ı cuhhâl tarafından ki, makâmât-ı ehl-i îmân-ı kâmilî ârif olmadıklarından için kelimât-ı evliyâ’ullâhdan bu ma’nâyı istişâm etmişler ise de hazarât-ı evliyâullâh indinde her bir eşyâ i’tikâd-ı câzimlerince hâlike ve fâniye olup buna

”وَلَا تَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ“²²² ve ”كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ“²²³ âyet-i kerîmelerini çeşm-i keşf-i şühûd ile delîl görmüşlerdir. Ve münkirîne

”فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ“²²⁴ âyet-i kerîmesiyle cevâb virüp ibtigâ-i fitneyi Cenâb-ı Hakk’ın havâdise teşbîhi ve âyet-i kerîmeleri Cenâb-ı Hakk’a lââyık olan ma’nâyı zâhîrîsinden ukalânın ihtirâ’ eylediği ma’nâya sarf eylemekden ibâret idüğünü göstermişlerdir. Anların dedikleri gibi nice mümkün olur ki, vücûd-ı Hakk kadîm, hâdis, fânî, adîm olan nesneye [40^a] hulûl ide veyâ anunla müttahid ola? Hod bu hâl aklen ve şer’an mümkün olmadığı vâreste-i işkâldir. سر kelimesi zuhûr ma’nâsına alınınca hüviyyet-i İlâhiyye vâsita-i Muhammedî ile zâhir olmuş ve belki zât-ı Muhammedî zuhûr-ı hüviyyetden ibâret bulunmuş idüğü zâhir olur ki, bu hâlde esmâ ve sıfât من باب الأولى kalur. Bu nikâta işâreten Şeyh Abdülganî en-Nablusî kuddise sirruhü'l-ünsâ: طه الرسول تكونت من نوره كل البرية تم لو ترك القطا buyurmuşlardır.

”وَعَنْ كُلِّ شَيْءٍ مُّجَرَّدَةٍ وَعَارِيَةٍ“

Terkîb-i şerîfî ”في كل شيء سارية“ terkîbi üzerine ma’tûf ve مجردة mübtedâ-yı mahzûfun haberi ve cümlesi mevsûlün sılası olarak yine هوية kelimesinin sıfâtıdır. Ve عارية kelimesi mücerrede üzerine ma’tûfdur. Bu hâlde mukaddem olan عن كل شيء mücerrede ve عارية kelimelerine على طريق التنازع müte’allık olduğu erbâb-ı irfâna hafî değıldir. Bu terkîb-i şerîf yukarudan beri ihtirâz olunduğu takdîr olunan hulûl ve ittihâd külliyyen

²²¹ Fussilet 41/54. Ayet metinde ’ والله ’ ile başlamaktadır ancak ayetin başlangıcı ’ انه ’ ile.

²²² Kasas 28/88

²²³ Rahman 55/26.

²²⁴ Al-i İmran 3/7.

dâfi'dir. Ma'lûm ola ki, bir şey'in diğer şey'e sereyânı yâ hulûl veyâ ittihâd veyâhûd intibâ'a vâbestedir. Nasârâ'dan birtakımı Hazret-i Îsâ aleyhi's-selâm hakkında vücûd ve hayât ve ilm sıfâtları cesed-i Îsâ ile müttehid olduğuna ve birtakımı bunların cesed-i Îsâ'ya hulûl eylediğine ve bir takımı dahi muntabi' olduğuna kâ'il olarak ulûhiyyet isnâd etdiklerine binâen anları redd için terkîb-i mezkûru Şeyh Musallî tâlî olmuştur. هوية الإلهية من حيث بطونها [40^b] butûnihâ zât-ı Hakk'dan ibâret olmağla bilâ keyf her bir şeye mukaddem ve her bir şeye mümidd olduğu hakkında olan îmân-ı ümmet-i merhûmeyi beyân için مجردة و عارية lafzları îrâd buyurulmuştur.

Çünkü, مجردة kelimesi kuraklık, yeri nebâtadan hâlî kılmak ma'nâsına olan tecrîdden ism-i mef'ûl ve عارية kelimesi dahi bir âdemo soyup çıplatmak ma'nâsına olan تعرية masdarından ism-i fâ'il bulunmağla ma'nâ-yı terkîb-i şerîf mutlakâ eşyâdan her bir şeyden münezzehe ve hâliye olan hüviyyetin sırrıdır ma'nâsına olunca bu vasfla mevsûf olan hakkında hulûl tasavvuru muhâl olur.

Çünkü eşyâ fî zâtihâ takdîrât-ı ademiyyeden ibâret olarak râyiha-i vücûdu istişmâm etmemiş ve el-ân hazarât-ı a'yân-ı sâbiteden çıkmamış bulunduğu nazaran mâ sivâ'llâh için vücûd tasavvur olunamaz ve vârid-i hâtır olan vücûd ise vücûd-ı Hakk olup suver-i mer'iyye anın zılâlidir. Bu hâlde hüviyyet-i Hakk bu sûret-i zılâliyyeden mücerred idüğü emr-i muhakkaktır. Bu tasvîr-i ma'nâ عارية kelimesi li-eclî't-te'kîd atf-ı tefsîr yâhûd îhâm ve ittisali def için îrâd olunduğuna göre bir ma'nâ olup مجردة kelimesi âlem-i emr ve âriye kelimesi âlem-i halka nazaran def-i îhâm için îrâd olunmak dahî masûnû'l-i'tirâz bir ma'nâdır.

Bu takdîrâta göre terkîbibejn-i mezkûreynden iki ma'nâ istinbât olunur. Biri hakîkat-i Muhammediyye her bir şeyde [41^a] sereyân-ı zâtîyi ihâtı ile sârî olan ve her bir şeyden münezzehe ve hâliye bulunan hüviyyet-i ilâhiyyenin ketm ve ihfâsı vâcib ve ifşâsı gayr-ı câ'iz be-râzıdır ki, ana ittîlâ' şerefiyle rehîn-i ibcâl olanlar ifşâdan memnû' olunur.

Eyle rehîn-i envâ'-ı envâr-ı lümû' olup bu şerefe nâ'il olamayanlar a'mânın elvândan bahsi gibi varta-i kîl ü kâle dûçâr ve bi'l-âhire merbûtiyyet-i istabl-ı cehâlet ve merdûdiyyete giriftâr olacakları vâreste-i işkâldir. Yâhûd vasfeyn-i mezkûreyin ile muttasıf olan hüviyyet-i ilâhiyyenin vâsita-ı zuhûru olduğu cihetle mübâlağa-i ayn-ı zuhûru idüğüne delâlet eden ma'nâdır ki, bunun adem-i hücneti ehl-i ma'ânîyi ve husûsiyle âşinâyân-ı sırr-ı üslûb-ı Arabiyye'ye nümâyândır. Bu terkîb-i şerîfin ve belki bu salavât-ı şerîfe cümle fîkrâtının ma'ânî-yi matlûbe-i murâdesine bi-hakkın ittîlâ'-ı

lâ-büd insân-ı kâmil olmak mertebesini ihrâz etmeğe mütevakıftır. Çünkü insân ilm ve irfân ile çeşm-i basîretine sâhib olunca kendüsünün sırrını ârif olduğu âriflere göre emr-i ayândır. Hakikat-i Muhammediyye ise sırr-ı insân-ı kâmil bulunmağla buna ittilâ'-ı lâ-büd ol mertebeyi ihrâz ile hâsıl olur. Bizce bu kadara îmân-ı sahîh sebeb-i necât-ı dâreyn olduğuna binâen Cenâb-ı Hakk bu i'tikâdda sebât-ı kalb ihsân ve anın ilerüsünü dahi inâyetle rehîn-i inşirâh-ı cinân buyurmak istirhâmından hâlî olmadığımızı beyân ile iktifâ ederiz. [41^b]

” آمِينَ اللَّهُ عَلَى خَزَائِنِ الْفَوَاضِلِ وَمُسْتَوْدِعِهَا“

Terkîb-i şerîfi dahi bâlâda beyân olunduğu vechle na't-ı maktû'dan olarak أمين kelimesi lafzan merfû' mübtedâ-yı mahzûfun haberidir. Bâb-ı hâmisden olan أمانة ve bâb-ı râbi'den munsarîf olan hemzenin fethiyle أمانة masdarlarından sıfât veyâhûd ism-i fâ'il olarak gadr ve hiyânet-i nakîsasından me'mûn olan mevsûk ve mu'temed âdem ma'nâsına olduğu gibi bir kimesneyi bir kimesneye inanup i'timâd iden âdeme dahi deniyor ki, anın hakkında sâf dil olur.

Zikr olunan emânet, emîn ve mu'temed olmak ma'nâsına masdar olduğu gibi bu ma'nâdada ism dahi olur. Ya'nî hiyânetin zıddı olarak aslen masdar sonra insân anın üzerine me'mûn nesneye ümem kılındı. Pes emânet edâsı lâzım gelen hakka deniyor ki, emîn kimesne uhdesine vedî'a kılınan nesneden ibâretidir. Muzâfun-ileyh olan الله lafzan izâfetle mecrûr olup lafzı murâd olmak câ'izdir. Bu hâlde takdîr-i ma'nâ emîn, el-ismü'l-câmi' sebkindedir.

Zîrâ hakikat-i Muhammediyye aleyhi efdalü't-tahiyye cemî'-i hazarât ve merâtibde mevcûd olan ulûhiyyet mazhariyyetinde dâimü'l-kıyâm olup cemî'-i hakâyık ve ervâhı anlara her bir fazîlet ve efdâl ve her bir hayr ve kemâli mümidd ve müfîz oldukları hâlde tevhd-i zâta davetden münfekk olmadıklarına nazaran emîn-i ümem câmi' oldukları âşikâr ve bu takdîrde cemî'-i rusul ve enbiyâ aleyhim ekmelü't-tahâyâ neş'et-i unsuriyye-i beşeriyyeden mukaddem olan neş'elerinde [42^a] hakâyık-ı ulûmu ve rûhâniyyetleri cihetinden bi'setlerinden sonra bu neş'et-i unsuriyye-i beşeriyyelerinde dahi kendülerine ve nübüvvet-i hâssalarına ve ümmet-i hâssalarına müte'allıka olan ilmi bi'l-hâssa hakikat-i Muhammediyye'den ahz eyledikleri vâreste-i tafsîl-i güftârdır.

Eğerçi enbiyâ ve rusûl-i kirâmın cümlesinin da'vet ve nübüvvetleri zamânında zât-ı Muhammedî'nin vücûd-ı beşerî-i cem'ileriyle mevcûd olmayup anlardan vücûd-ı tînîleri sebebiyle mu'ahhar geldikleri derkâr bulunduğuna nazaran takrîr-i meşrûh bir

vâhime-i zihniyyeyi tevlîd edeceği derkâr ise de zât-ı Muhammedî'nin hakikat-i nûriyye-i külliyyeleri cihetiyle cemî'-i rusûl ve enbiyânın da'vet ve nübüvvetleri zamânında dahi mevcûd oldukları sâdât-ı sûfiyye ve hazarât-ı ulemâ-i berara indinde müttetekun-aleyh bulunmağla bu haysiyyetle zât-ı Muhammedî'nin berzah ve cennetde vesâ'ir mevâtında her birine imdâd ve ifâzaya mazhar oldukları anlaşıldığından vâhime-i mezkûreye mahal kalamaz.

Yâhûd lafza-i celâle ilm-i zât-ı Hakk i'tibâr olunur. Çünkü Cenâb-ı Hakk Hazret-i Muhammediyye'yi her nesne üzerine emîn kıldıklarından anlara mülk ve melekût ve gayb ve ceberûta mahsûs olan kâffe-i esrârı vedî'a buyurmuşlardır. Sâhib-i risâlet aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz kable'l-bi'se ve ba'dehâ emîn-i ümem-i şerîfiyle meşhûr idi ki, Kureyş kendilerine kable'l-bi'se Muhammedü'l-emîn tesmiye iderler idi. Ve hadîs-i şerîfde

225 ^{مُطَاعِ ثُمَّ آمِينَ} âyeti [42^b] vârid olmuştur. Ve Cenâb-ı Hakk ^{آمِينَ} vârid olmuştur. Ve Cenâb-ı Hakk kerîmesiyle anlara emîn tesmiye buyurdıkları dahi bu müdde'âya delîl olduğu gibi hurûf-ı cârreden olan على kelimesinin آمين kelimesine ta'allukunda dahi iştibâh bırakmamıştır.

Kelime-i mezkûrenin medhûlü olan خزائن الفواضل terkîb-i izâfîsinin cüz'-i evveli olan hazâ'in, hâ'-i mu'cemenin kesriyle mazbût olan hızânenin cem'idir. Ve hızâne kitâbe vezninde mâl vaz' olup hıfz olunacak bir mekâna denir ki, lisânımızda hazîne ta'bîr olunur. Burada murâd hazarât-ı külliyye ve cüz'iyyedir ki, bâlâda beyân olunmuştur. Ve cüz'-i sâni'si olan 'الفواضل' hazâ'inin muzâfun-ileyhi olmağla ve münthe'l-cumû'dan bulunmağla hâlet-i cerri nasba tâbî' olduğundan lâmin nasbıyla kırâ'at olunarak فاضلة kelimesinin cem'idir. Cesîm yâhûd cemîl olan atâyâ ve in'âmâta ıtlâk olunur ki, mezâyâ-yı müte'addiyyeye mahsûsdur, in'âm ve ihsân gibi. Buna kâbil olan فضائل ki فضيلة cem'idir mezâyâ-yı gayr-ı müte'addiyyeye ya'nî haslet-i zâtiyyeye mahsûsdur, şecâ'at gibi.

Lâkin mes'ele-i müttetekun-bihâ işbu فواضل ve فضائل fakîr ve miskîn gibi miyânelerinde umûm ve husûs min vechin bulunan kelimât dandır. Burada murâd mutlakâ kemâlât ve mutlakâ esrâr olduğundan ve hazarâtdan her birinde dahi kemâlât-

²²⁵ Tekvir 81/21.

ı esrâr [43^a] isti'âre-i temsîliyye bulunduğu erbâb-ı beyâna gayr-ı hafîdir ki avâlim ve hazarâtın küllîsi hazâ'înu'llahdır.

Anlarda مطاع olan kemâlât-ı mahzûne ve esrâr-ı mektûme ancak Emînullâh aleyhi's-selâm yedinde zâhir olur. Bu hazâ'înin küllisinden olan esrâr ve kemâlât ise hızâne-i kalb-i Muhammediyye'de mevcûddur. Zîrâ bunların cümlesi lem'a-i nûr-ı ilâhî olan nûr-ı Muhammedî'den mahlûkdur. Yâhûd hazâ'înden murâd cûd ve ifâzaya müte'allık olan esmâ ve sıfâtdır. Mefhar-i âlem salla'llâhü aleyhi ve sellem efendimizin bunların üzerine emîn olmaları Cenâb-ı Hakk'ın esmâ'-i mezkûreden bir ismle veyâhûd sıfât-ı mezkûreden bir sıfât ile bir ferd üzerine tecellî ve ifâza etmeleri vâsita-ı Muhammediyye'ye vâbeste olup bu hâlde hila' ve atâyâ yed-i Muhammedî üzerine ihrâc olduğu haysiyyete binâendir. Belki zât-ı Muhammedî ızhâr ve zuhûra müte'allık olan esmâ' ve sıfâtın küllîsinin emînidir.

Ve مستودعها kelimesi bir nesneyi bir kimesnenin yanında hıfz eylemek için emânet komak ve saklamak ma'nâsına olan استداع masdarından ism-i mef'ûl olarak hazâ'înin üzerine ma'tûf ve vedî'a vaz' olunan nesneye itlâk olduğu ve zamîr-i mü'ennes fevâzıla râci' bulunduğu cihetle Seyyid-i âlem sallallâhü aleyhi ve sellem efendimizin ol fevâzılın vaz' olduğu mahal üzerine dahi emîn olduğunu beyân olup bu terkîb haşef[haşv]-i melîh kabîlinden olarak موزعها be-ma'nâ bulunduğundan hazâ'îni ana muzâf kıldı.

Şu kadar ki, bu hazerâtda olan kemâlât ve esrâr ancak yed-i Muhammedî üzerine zâhir olduğundan bu terkîbde [43^b] hazâ'îne atf-ı tefsîr olduğu hâlde îrâd olunmuştur. Yâhûd emîn üzerine ma'tûf olup Sultân-ı âlem salla'llâhu aleyhi ve sellemه مستودع ta'bîri kendülerinin halîfe-i ekber ve ekmel ve vâsita-i emsel bulunduklarından nâşî ind-i risâlet-penâhîlerinde esrâr-ı Hakkıyye ve halkıyyeyi Cenâb-ı Hakk'ın vedî'a vaz' eylemesinden nâşîdir. Fakat ma'nâ-yı evvel daha akvâ ve ekmel olduğu pûşîde değildir. Sıfât-ı emânet harfiyyâta me'zûniyyetle mukayyed olmayup bi-ra'sihî kâ'im olduğuna ve Emîn-i İlâhî aleyhi selâmullâhî'l-gayri'l-mütenâhî efendimizin emânet sıfâtıyla berâber kâsımiyyetleri dahi mesâ'il-i mü'menün-bihâdan olduğundan anı beyânen ve emîn üzerine atfen

”وَمُقْسِمَهَا عَلَى حَسَبِ الْقَوَائِلِ وَمُوزَّعَهَا“

Terkîb-i şerîfini îrâd buyurmuşlardır. Binâ-berîn terkîb-i mezkûrda olan موزعها ve مقسمها kelimeleri emîn üzerine ma'tûf olup lafzan merfû' oldukları emr-i lâmi' ve zamîrleri

وقد على حسب القول و deki alâ, alâ sebîli't-tenâzu' bunlara müte'allıktır. Ve قابل a râci'dir. مقسم ve موزع tafsîl bâbından olarak ikisi bir ma'nâya olmağın atf-ı tefsîr kabîlindendir. Ba'zılar mukassim kelimesini bâb-ı sâni'den ism-i mekân addile ism-i mef'ûl olmasını mübâlağaya haml etmişlerdir. Ba'zılar dahî if'âl bâbından ism-i fâ'il demişlerdir. Her ne kadar ma'nâ bir ise de tef'îl bâbından olmak sezâvâr-ı kabûldür. حسب hâ ve sînin fethalarıyla mikdâr ma'nâsına ve mesel ma'nâsına isti'mâl olunur. القوایل ile قابل kelimesinin cem'i olarak Şeyh Abdülganî [44^a] "هو المستعد لما يظهر منه من أنواع الكمال و النقص" [44^a] ile ta'rîf idüp Şeyh Muhammed Ömer el-Bağdâdî ise القابلية diyerek kabîliyyeti "لإستعداد سواء كان مجعولاً أو غير مجعولاً" terkîbiyle tefsîr idüp sonra illet olarak

226 "أَعْطَى كُلَّ شَيْءٍ خَلْقَهُ" âyet-i kerîmesini îrâd idüp ana tefrîğ ile her bir şey' ancak ilm-i ilâhî hasbî üzerine takdîm olunur. İlm ise tâbi' ma'lûm olduğu ecilden her bir nesnenin takdîm olunduğu rehîn-i bedâhetdir demişdir. Hâsıl-ı terkîb-i şerîf sâhib-i mu'cizât aleyhi efdalü's-salavât ol fevâzılın müsta'idd ameli mikdârınca yâhûd isti'dâdâtın zâtı mikdârınca takdîm ve tevzî'e eylemekliğı sıfâtıyla muttasıfıdır demek olarak zât-ı Muhammedî'nin bu sûretle mukassim ve müvezzi'-i fezâ'il olmaları fevâzıl-ı mezkûre üzerine emîn ve anın takdîminde vâsıta-i uz mâ ve anda emr-i tasarruf kendüye müfevvez olan halîfe-i kübrâ bulundukları i'tibârıyledir.

أنا أبو القاسم ve الله هو الرزاق ma'nâsı hadîs-i şerîfinin "أنا أبو القاسم و الله يعطي و أنا أقسم" Nitekim demek olduğu tasrîh-kerde-i şurrâhdır. Bu hâlde zât-ı Muhammedî mecâzen fâ'il-i kısmet veyâhûd mekân-ı kısmet-i İlâhiyye olup hakîkatte kâsım Cenâb-ı Hakk idüğü vâreste-i beyândır. Sultân-ı enbiyâ aleyhi't-tahâyâ ârifinin ekmel ve seyyidi olduklarında şübhe yoktur.

Anların muttasıf oldukları ma'rifetnâme ise tasarruf iktizâ itmeyüp belki gâyet acz ile zuhûr iktizâ eylediğı hâlde hadîs-i mezkûr iktizâ-yı evvel ile [44^b] vârid olduğuna dâ'ir hâtır-ı zâhir-bîmâna iştibâh gelmesün. Çünkü bu takdîm bi'l-ihyâr olmayup min indillâh cebr ve emr-i ilâhîden neş'et etmekle "المأمور المجبور معذور" kâ'idesi meydândadır. Daha dikkat olunur ise basîret-i imâna lâyiğ olur ki, bu bâbda i'tizâr dahi lâzım gelmez. Zîrâ muktezâ-yı ubûdiyyet emr-i seyyide imtisâldır. Pes emr ve Cebr ile tasarruf vukû'a gelince o tasarruf kemâl-i ubûdiyyetden neş'et eder. Bu hâlde kurb-ı ferâ'iz mertebesinin şânından olduğu vechle mutasarrıf, mukassim bi'l-hakîka Cenâb-ı Hakk idüğü meydâna çıkup bu takdîrde takdîmât ve tasarrufât-ı Muhammedî Cenâb-

²²⁶ Ta-ha 20/50.

1 Hakk'ın zât-ı Muhammedî'de الأكمية و وجه الأتمية على zuhûru sebebiyle vâkı' olan tasarrufât-ı ilâhiyyeden ibâret idüğü anlaşılr. Yâhûd zât-ı Muhammedî'nin mukassim olmaları Cenâb-ı Hakk'ın zât-ı Muhammedî'yi sırr-ı kader ve a'yân-ı sâbite ve isti'dâdâtına muttali' buyurduğu sebebiyle taksîm ve tevzî' edicidir ki, emr-i İlâhî ve hilâfet-i asliyye sebebiyle her aynın iktizâ eylediğini i'tâ eylemesinden nâşîdir. Nitekim 227 "قَلَّا يُظْهِرُ عَلَى غَيْبِهِ أَحَدًا" âyet-i kerîmesinde vâkı' olan gayb a'yân-ı sâbite ve isti'dâdâtından ibâret olup 228 "إِلَّا مَنْ ارْتَضَى مِنْ رَسُولٍ" âyet-i kerîmesinden istifâde olunan murtazâ bilâ şekk Hazret-i Muhammedî idüğü derkârdır. İşbu takrîrimiz Hazret-i Musallî kudde sırrihu'l-alînin *Fusûs* nâm kitâbında

deyü إن الأعيان الثبته مفاتيح الغيب التي لا يعلمها إلا هو. وقد يطلع الله من يشاء من عباده على بعض الأمور من ذلك îrâd buyurdıkları ibârenin [45^a] me'âline münâfî değildir. Çünkü bu ibâre-i şerîfe cemî'-i kuyûddan mutlak ve cemî'-i a'yân aynında mündemic ve cemî'-i eşyâ'-i ilâhiyye ism-i a'zamında munderic olan ehadiyyetle mevsûf insân-ı kâmilin gayrı hakkında vâridir. Bu hâlde insân-ı kâmilin hükmü ba'z-ı umûra muttali' kılınan ibâddan olan ba'za muhâlifdir.

Nitekim hadîs-i şerîfde "أوتيت البارحة خزائن الأرض و السماء" vârid olduğu buna delîldir. îrâd buyurdıkları ibârenin [45^a] me'âline münâfî değildir. Çünkü bu ibâre-i şerîfe cemî'-i kuyûddan mutlak ve cemî'-i a'yân aynında mündemic ve cemî'-i eşyâ'-i ilâhiyye ism-i a'zamında munderic olan ehadiyyetle mevsûf insân-ı kâmilin gayrı hakkında vâridir. Bu hâlde insân-ı kâmilin hükmü ba'z-ı umûra muttali' kılınan ibâddan olan ba'za muhâlifdir.

Biz burada muhtârımız olan nüshaya göre مستودع'ya kadar bir fikra ve andan sonrası dahi diğer fikra olarak müsevvak olduğu sûretde tasvîr-i ma'nâyâ ibtidâr ideriz. Şöyle ki, zât-ı Muhammedî-i vâcibü'l-vücûdun in'âmât ve eltâf-ı mûte'addiyesinin hazîneleri ve vedî'a olduğu mekân ve eşhâsların üzerine Bârî Teâlânın emînidir. Ve ol فواصل her müsta'iddin isti'dâdı hasebince ya'nî isti'dâdâtının iktizâsı üzre tevzî' ve taksîm edicidir demek olup binâberîn kemâlât ve tecellîyyât-ı ilâhiyye ve in'âmât ve

227 Cin 72/26.

228 Cin 72/27.

ihşânât-ı müte‘addiye-i [45^b] Samedâniyye'ye mazhariyyet zât-ı Muhammedî'ye ilticâ ile anların rûhâniyyetlerinden istifâdeye mütevakkıf idüğü bu terkîb-i şerîf ile meydâna çıkarılmışdır. Bu hâlde مستودعها kelimesi merfû‘ olarak emîn üzerine atf olunup ol فواضل'ın mahall-i hıfzıdır. Ya‘nî anlar zât-ı pâkinde gizlenmişlerdir ma‘nâsı tasvîr olunmak dahi ma‘nâ-yı ba‘îd değil ise de evvelki gibi uzûbetdâr olmadığı ve bu cihetle aynın kesri ve dâlin fethiyle kırâ‘at olunmak daha rengîn bulunduğu me‘mûlündeyiz.

”كَلِمَةُ الْإِسْمِ الْأَعْظَمُ“

İşbu terkîb-i şerîf-i izâfî dahi mübtedâ-yı mahzûfun haberi olarak na‘t-ı maktû‘ kabîlinden olmağla bi'd-defe‘ât beyân olunduğu vechle tânın ref‘iyle okunmak evlâ ve ekmeldir. Sıfât olan الأعظم kelimesi ism-i tafdîl olduğundan bu bâbda îrâd-ı makâle hâcet yokdur. Asl-ı muzâfun-ileyh olan اسم kelimesine gelince cihet-i sarfîyye ve iştikâkıyyesi kütüb-i lügât ve tefâsîrde mestûr olmağla anın dahi burada ityânına lüzûm yokdur. Bu hâlde asl-ı lafz-ı ism “اللفظ المعين لتعريف الذات المعينة” ta‘rîfinden ibâret olmağla bu ism elfâz-ı mahsûsa üzerine sâdık olan mefhûm-ı küllîden ibâret bulunan müsemmânın aynı mıdır gayrı mıdır deyü vukû‘ bulan ihtilâf on beş dereceye mürtakî olduğundan bu bâba biraz irhâ-yı inâna hâcet görünür. Sâhib-i *Mevâkıf*‘a göre mahall-i nizâ‘ mefhûm-ı ismin kendüye sâdık olduğu nesneden ibâret olmağla nizâ‘ kendüye ism-i sâdık olan lafzın medlûlü [46^a] müsemmânın aynı mıdır gayrı mıdır meselesine âid oluyor.

Ebû Nasr mezhebinde nizâ‘ yalnız lafz-ı ismde ya‘nî ândan murâd olunan ma‘nâ bir şey’e muzâf oldukda bu müsemmânın ya‘nî muzâfun-ileyhin aynı mıdır gayrı mıdır bahsine râci‘ görünür. İbn-i Fûrek isim ayn-ı müsemmâ olduğuna, Gazzâlî gayrı olduğuna zâhib olup Eş‘arî ise ba‘zan aynı ve ba‘zan gayrı ve ba‘zan dahi ne aynı ne gayrı olduğuna sâlik olmuşdur demek olur ki, bunda üç kol vardır.

İbn-i Fûrek’in aynı olduğuna zâhib olması ضرب زيد عمرا da beyân-ı kâ’il Amr lafzını Zeyd lafzı döğdü deyü ihbâr murâd etmeyip belki ضرب’ın müsemmâsı olan ve hâricde vukû‘ bulan fi‘l müsemmâ-yı Zeyd’den hâricde müsemmâ-yı Amr üzerine vukû‘unu ihbâr idüğüne dâir hâsıl olan meseleye âid olmasından nâşîdir. Gazzâlî’nin isim müsemmânın gayrı olmasına zâhib olması esmâyı mütekellim söylediği vakt anın lafzlarının ma‘nâlarına delâletleri derkârdır. Ve elfâzın ise hâricde olan ma‘nâsının gayrı olduğu cihetle dâl medlûlün mugâyiri olduğuna istidlâl iderek irâde-i mütekellime nazardan münba‘isdir. Her ne kadar esmâyı elfâzla tekellüm iden zât anı

zıkr etdiği vaktde elbette hâricde olan ma'nâlarını murâd ider ise de bunun mu'teber olmadığı derkârdır. Kavl-i Eş'arî ise tafsîle dâirdir. Ya'nî kavleyn-i mezkûreynden münba'isdir.

Çünkü mütekellim ba'zan tekellüm eylediği esmânın müsemmeyâtını murâd eylediği gibi ba'zan dahî mücerred elfâzını murâd ider. Müsemmeyât esmâyı murâd eylediği vakt ba'zan o müsemmeyât [46^b] hâricde olan hakâyıkın a'yânı olduğunu kasd idüp ba'zan dahi yine hâricde olan hakîkatin a'yânı olduğunu ve ne de ağyârı olduğunu murâd ile meselâ esmâ ve sıfât-ı ilâhî Eş'arî indinde zât-ı ilâhiyye'nin ne aynı ne de gayrıdır. Ve esmâ'-i ilâhiyye-i mezkûreden müştakk olan fi'l ve ism-i fâ'il ve ism-i mef'ûl gibiler dahi bu sûretledir. Bu hâlde ismde olan mahall-i nizâ' ma'nâyâ dâl olan lafzdan ibâret olmağla gerek ol lafz ism olsun gerek fi'l olsun gerek harf olsun kelime ta'bîr olunur.

Çünkü ma'nâsına delâlet iden kelime ile ba'zan nefis ma'nâsı murâd olunur. Bu hâlde ism ayn-ı müsemmâ olur. Ba'zan mücerred lafzı ya'nî hurûfu murâd olunur. Bu hâlde ism müsemmânın gayrı olur. Fahr-i Râzî kuddise sırruh *Şerh-i Fâtiha*'da diyor ki, elfâz için zihnlerde olan ma'nâyâ delâlet derkâr olup yohsa a'yânda olan müsemmâyâ delâlet yokdur. Bunun için elfâz ma'nâyâ delâlet eder deniyor.

Çünkü ma'ânî kâsıdın kasd eylediği nesneden ibâretdir ki, o da umûr-ı zihniyyedendir. Müşârun-ileyhin bu kavlinin muktezâsı ism müsemmânın aynı mıdır gayrı mıdır deyü vâkı' olan nizâ'ın mahalli mefhûm-ı ism kendüye sâdık olan nesne ma'nâsına mevzû' olan ismden ibâret ve bu da ma'nâ-yı zihnî olup ayn-ı hâriciyye olmadığı rehîn-i bedâhetdir. İşte sâhib-i *Mevâkıf*'ın bâlâda zıkr eylediğimiz mezhebi de bundan ibâretdir.

Müşârun-ileyh Fahr-i Râzî kitâb-ı mezkûrda [47^a] yazıyor ki, ismin bir nesneye ism olması ismden ibâret olan lafz-ı mahsûs ile müsemmâdan ibâret olan zât-ı mahsûs beynlerinde bir nisbet demektir ki, o nisbet o zât-ı mahsûsun ma'nâsıdır demek olur ki, şu lafzı bizden işidince bizim anınla falan ma'nâyı murâd eylediğimizi anlaman lâzımdır. İmdi isim ile müsemmâ beyninde bu nisbet hâsıl olunca ismin müsemmâyâ izâfeti sahîh olur. İşte şu mukaddimeden müstebân oldu ki, zât-ı Musallî elif lâm ile getürdüğü cihetle الاسم الأعظم den müsemmâ murâd etmiştir.

Nitekim ıstılâh-ı sûfiyye de bunun üzerine cârîdir. Bu hâlde الاسم الأعظم dan murâd Allah lafz-ı şerîfidir. Bâlâda beyân eylediğimiz vechle elfâz ism olsun harf olsun fi'l olsun

bir ma'nâya delâlet edince ana ıstılâh-ı nuhâtde kelime deniyor. بحسب المخارج nefs-i insânî üzre zuhûra gelür ve ma'ânî-yi akliyyeye delâlet kılar. Hazerât-ı sûfiyye a'yânı bu kelimât-ı lafziyyeye teşbîh iderek Seyyid Şerîf'in *Ta'rîfât*'ında beyân eylediği vechle kelimât ile tesmiye eylemişlerdir.

Çünkü a'yân-ı mevcûdât dahi mûcidiinin zât ve esmâ ve sıfâtına ve بحسب الذات و المرات kemâlât-ı sâbitesine delâlet ederler. İşte bu alâkadan dolayı hazarât-ı sûfiyye kelimeyi zıkr idüp mâhiyyât ve a'yân-ı sâbite ve hakâyık ve mevcûdât-ı hâriciyyeden her birine ıtlâk ederler ve ba'zan mâhiyyât ve hakâyık ve a'yân-ı sâbiteden olan ma'kûlâtıdan [47^b] her birini kelime-i ma'neviyye ve gaybiyye ile hâriciyyât ve mücerredâtıdan her biri kelime-i kun ile mevcûd olduğu için sebep-i zıkr olunup müsebbeb irâde olunarak bunlar üzerine kelime ıtlâk olunduğu dahi cümle-i mevcûdât-ı sûfidendir bu dekâyık üzerine Hazret-i Rasûl-i Ekrem sallallâhü aleyhi vesellem efendimizin ism-i a'zâmın kelimesi olması onun zâtına delâlet eylemesi cihetini mütâla'adan nâşîdir bu siyak üzerine hakâyık-ı gaybiyye ve a'yniyyeden her bir hakikat ism-i ilâhîden mâ-adâ esmâ-i ilâhiyyeden bir ismin kelimesidir ammâ hurşîd-i felek-i nübüvvet aleyhi ekmelü't-tahiyyet mazhar-ı etemm ve ekmel ve imâm-ı mukaddem ve emsel olduğundan ilm-i zât-ı müstecmi'i cemî'-i esmâ ve sıfât olan ismullâhın kelimesidir ve ism-i a'zâmdan murâd ism-i hû olmak dahi muhtemeldir o takdîrce Sultân-ı Enbiyâ aleyhi ekmelü't-tahâyâ kelime-i hüviyyet olur.

Ve Şeyh-i Ekber kuddise sırruhu'l-ethar hazretlerinin kelimeyi isme muzâf kılmasında hikmet isim ayn-ı müsemmâ olup müsemmâ ile gayb-ı mutlak olan hû olmasından nâşîdir ve seyyidu'l-kevneyn aleyhi's-salâtu ve's-selâm ise ayn-ı gayb olmayup belki kelime-i gaybiyye Hak'dır ve buna Hazret-i İsâ aleyhi's-selâm hakkında “و كلمته ألقاها الى”²²⁹ âyet-i kerîmesi şâhid-i mutlakdır. Zîrâ hû gayb-ı hüviyyettir. Gayb-ı hüviyete muzâf olan kelime ayn-ı gayb olmayacağı rehîn-i bedâhetdir. Şeyh Abdülkerîm Cîlî kuddise sırrıhu'l-celî *İnsân-ı Kâmil*'de hû isminin tahkîkinde buyurur ki zamâyir-i erbâb-ı serâ'ire nühüfte olmaya ki bu ism-i hû ism-i ilâhîden ehasdır ki ism-i ilâhînin sırrıdır.

Görmez misin [48^a] lafza-i celâlede ism-i hû bâkî kaldıkça anın ma'nâsı Hakk'a râci' olur ve eğer andan fek olursa ba'kiyye-i ahurf gayr-ı müfide olur. Meselâ lafza-i

²²⁹ Nisa 4/171.

celâleden elif harfi hazf olunsa lillah kalur ki anun ma'nâ-yı müfâdi olduğu gibi lââm-ı evveli hazf edilmegin lâzım gelse leh kelimesi bâkî kalup bu dahî bir ma'nâyı müfid olur ve lââm-ı sâniye hazf olunsa hû bâkî kalur ki anun dahî ma'nâ-yı kâmile ifâde edeceği derkârdır. Kaldı ki işbu hû lafzı aslında bilâ ve o yalnız hâ harfinden ibâret olarak ve o ana işbâ'ân ilhâk olunmuşdur ve istimrâr-ı âdî hâ ile ve vâvı şey'-i vâhid kılmışdır pes ism-i hû efdal-i esmâ olduğu meydandadır.

Yedi yüz doksan dokuz sene-i hicriyyesi evâhîrinde Mekke-i Mükerrreme zâdallâhü şerefhâda bazı ehlullah ile ictima' eylediğimde ism-i a'zam hakkında إنه في آخر سورة البقرة ictima' eylediğimde ism-i a'zam hakkında و أول آل عمران hadîs-i şerîfine dâir sebk eden müzakere kelime-i hûdur ve bu istihrâc sultân-ı âlem sallallâhü aleyh-i vesellem hazretlerinin kelâm-ı şerîfinin zâhirinden müstefâddır zîrâ hû âhir-i Sûretu'l-Bakara terkîb-i izâfînin âhiri olduğu gibi ve o dahi 'و أول آل عمران' kavî-i şerîfinin evveli bulunduğu rehîn-i bedâhetdir buyurmuşlardır. Her ne kadar bu kelâm-ı şerîf-i müşârun-ileyh makbûl ise de ben ism-i a'zam için rayiha-i âharı istiismâm ederim. Hazret-i Hüdâî Mahmûd Efendi kuddise sırrihû *Tecellîyât*'ında من عرف الحبيب الأكرم فقط عرف الاسم الأعظم و أحاط بثمانية عشرة ألف عالم buyurmuşdur.

Bunun tafsilini mütâla'a murâd eden [48b] ihvân-ı Şeyh Abdulganî el-Nablusî kuddise sırrihûnun *Leme'âtu'l-Berku'n-Necdî* nâmıyla işbu *Tecellîyât* üzerine yazdığı şerhini görüp tenvîr-i cenân buyura hâsıl ma'nâ-yı şerîf ol zât-ı Muhammediyye ayn-ı zât-ı ilâhiyye olan ism-i a'zâmın gelmesi ya'ni cemi' sıfâtı müstecmi' olan zât-ı ilâhiyyeye delâlet eden nûr sâmiiden ibâret olur kelimenin ism-i izâfeti izâfet-i beyâniyye diyenler ve o cihetle civârda kelimesi gibi muzâf arayanlar ve ism-i a'zâmdan murâd “الذي ما” ta'rîfinin şikk-ı evveline nazar ve şikk-ı sâniisinden kat'-ı nazar ederek ism-i a'zamı medâr-ı husûl-i metâlib tutanlar bu kelime-i şerîfenin ma'nâsını rabt ve civân edememişlerdir. Ve kelime lafzını sırr ile tağayyür edenler dahi ıstılâhât-ı sûfiyyeye kesb-i vukûf eylememişlerdir. Sûretin heyûlâ-yı meydâne koyduğu alâkasına nazaran anlamayı sûret ile tefsîr edenler “إن الله خلق آدم على صورته” hadîsine nazarla tefsîr edüp ism-i ilâhî dahi “الذي يؤثر بالذات لا بالصفات” ile kayd etmesi buna karîne idüğünü erbâb-ı vukûf bi'l-idrâk özge tarabnâk olur.

“وَفَاتِحَةُ الْكَزْرِ الْمُطَّلَسَمُ”

Terkîb-i şerîfinde vâkî' olan “فاتحة” kelimesi merfû' ve kelime üzerine ma'tûfdur bi-hasebi'l-luga bâb-ı sâlisden mutasarrıf olan feth masdarına ki kapalı nesneyi açmak

ma'nâsına olarak basar ile idrâk olunan izâle-i iğlâk demektir. İsm-i fâ'il olduğuna nazaran açıcı ma'nâsına haml olunur.

Bu nesneye [49^a] âgâz ve ibtidâ eylemek ma'nâsına iftitâh demektir bundan me'hûzdur. İşte bu ma'nâ-yı ahîre nazaran her şeyin evveline fâtihâ itlâk olunmak cereyân eylemiştir, sâmi'a ve bâsira gelmeleri gibi. İşbu fâtihâ kelimesi dahi ekseriyâ ism-i âlet olarak isti'mâl oluna gelmesine nazaran burada bu sûretle dahi tasvîr edilebilir ki aşağıda zîver-i silk-i sûtûr edilecek hulâsa-i ma'nâdan münfehim olacaktır.

الكنز kâfin fethi ve nûnun sükûnuyla mazbût olup lafzan âhiri mecrûr muzâfun ileyhdır. Bâlâda muharrer fâtihânın iki ma'nâsına izâfet bi-ma'ne'l-ilimdir. Bi-hasebi'l-luga bu kelime bâb-ı sâni'den mutasarrıf olarak cem' ve iddihâr ma'nâsına masdar olduğu gibi masdar-ı bi ma'ne'l-mef'ûl olarak mâl-i medfûn ma'nâsına isti'mâl olunur. Burada suver-i kâ'inât-ı fâniyye-i ademiycede muhtefî olan emr ma'nâsına olduğu derkârdır. المطلسم tılsım kelime-i A'cemiyyesinden ya'ni dehrace bâbında mutasarrıf ism-i mef'ûl olarak ketûr kelimesinin sıfâtı olmağla lafzan mecrûrdır. Arab مالا الذکر طلسم kelimesini ahz ile hafâ ve kenz ma'nâsında isti'mâl etdiklerine nazaran mutalsam mahfî ve mektûm ma'nâsına olduğu derkârdır. Bu cihetden dolayı mutalsam kelimesi bâtında olanı sâhibinden gayrisi muttali' olmayan nesne ma'nâsına isti'mâl etmişlerdir. Istilâh-ı sûfiyyede “کنز مخفي أبطن كل باطن” olup gaybda meknûne olan hüviyet-i ahadiyyeye itlâk olunur. Bu terkîble Cenâb-ı Musallî kuddise sırruhu'l-celî أعرف كنت كنزاً مخفياً فأحببت أن أعرف فخلقت الخلق فعرفته

[49^b] إلهيهم في عرفوني hadîs-i kudsîsine işâret buyurmuşlar. Ya'ni Cenâb-ı Hakk ezel-i âzâlde bir kenz-i mahfî olup hâricde zuhûru olmayan ma'lûmât ile ilm-i ilâhiyesinde mütecellî iken kendinin ma'rifetini murâd eyleyüp halkı halk eyledi. Ba'zılar zâtını Hakk'ın ulûhiyetine delîl ve sebîl kıldı ve ba'zılar zâtını Hakk'ın ef'âl ve sıfât ve zâtına mur'âd eyledi ve ba'zılar kendi hakîkatinin ayn-ı hakîkat-i Hak olduğuna vâkıf olup bir vecihle ile Hakk'ı ârif oldu. Pes bu halkın evveli ve fâtihası bâ'is-i hilkat-i 'aliyye ekmelü't-tahiyyat hazretleridir. Çünkü âlem-i hüviyyet-i ahadiyyeden bâlâda mürûr eylediği üzere evvel-i ta'ayyün olduklarından ve bir de kendüleri kitâb-ı mevcûdâtın sebep-i fethi olarak miftâh-ı bâb-ı kitâb-ı mevcûdât bulunduklarından nâşî Cenâb-ı Şeyh kuddise sırruhu Zât-ı Muhammedî'yi fâtihâ ile tavsîf buyurmuşlardır. Ekser-i sâdât-ı sûfiyye ve lâ-siyyemâ Şeyh Mustafa el-Bikrî kuddise sırruhu el-Bikrî ma'nâ-yı sâniyi takrîr-i ma'razında mâru'z-zikr hadîs-i kutsîde zîver-i silk-i sûtûr olan “febi” kelime-i şerîfesini hisâb-ı cümel i'tibârıyla Muhammed lafz-ı şerîfine adeden yeksân

bulup bu cihetle bu kelime-i latîfenin ma'nâsını bâb-ı işâretten olarak فيمحمـد عرفوني tasvîr buyurmuşlardır. Bu bâbda şekk yokdur ki febî lafz-ı şerîfi doksan iki olup Muhammed lafzı dahi doksan iki olmağla tekâbül-i aded derkârdır. Bunun medhûlû olan yâ zâta işâret olduğuna ve zât-ı Muhammedî ise zât-ı Hakk olmayup belki mazhar-ı zuhûr-ı zât-ı Hakk bulunduğuna nazar eden erbâb-ı basâ'ir [50^a] فبظهوري عرفوني ile takrîr-i ma'nâ ederek buna mazhar ol zât-ı nûrâniyye-i Muhammediyye bulunmasından nâşî fâtiha kelimesinin ma'nâ-yı evveline zâhib olarak taltîf-i zâyika-i erbâb-ı sulûk eylemişlerdir. Nitekim Hazret-i Hüdâî kuddise sırruhu buyurur:

“Küntü kenzenden vücûda geldi eşyâ lâcerem

Bâd-ı hubbıyla temevvüc itti çün deryâ-yı aşk”

Yani Allah'ı Teâlâ Rasûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi vesellem tecellî-i hubb-ı zâtıyla halk eyledi. Tâ ki âyine-i zât olup cemî'-i esmânın suver-i hakâyıkı onda zâhir ola. İşbu revnak-tırâz-ı sahîfe-i sûtûr edilen hadîs-i kudsîde ba'zı ehl-i ilmin îrâd eylediği bir eşkâl-i azîme bir nice müddetler cevâb-ı şâfi verilemediği beyânıyla Cenâb-ı Şeyh Musallî kuddise sırruhu'l-âlî *Fütûhât*'da bir bahs-i tavîl açup nice cevâhir-i girân-kıymet neşr etmiş. Mûte'ahhirîn istinsâh ede ede nâşiri ferâmûş ile bu dürr-i nefiseyi kîle nisbet eylemeğe başlamışlardır. O dürr-i nefise şu vecihle ziyâ-endâz-ı musattar-ı beyân olur ki hadîs-i mezkûrda kenzin sıfâtı olan mahfî kelimesinin me'haz-ı iştikâkı olan hafâ lafzı min ciheti'l ma'nâ umûr-ı nisbiyyeden olup o ma'nânın zuhûru için bir mahfî ve bir mahfî fih bulunmak iktizâ eder. Cenâb-ı Hakk ise mahfî aleyh olamaz zîrâ bi-nefsihî li-nefsihî zâhir ve bi zâtihî ezelen ve ebeden âlim olduğu emr-i müberhendir. Halk muhfî aleyh olsun denilir ise bunlar ezelde mevcûd olmamasına nazaran Hakk'ın mahfî aleyh olmadığı vâreste-i şukûk olması o cevâza muhâlifdir. Ve bu müdde'âyı

“كان الله و لم يكن معه شيء ” mü'eyyiddür deyü ba'zı zevât bir su'âl îrâd edip [50^b] buna cevâben Hazret-i Şeyh kuddise sırruhu dört vecih îrâd buyurmuşdur. Ana mûte'âkiben kendüye in'âm-ı ilâhî olan cevâbı dahi yazmışdır. Ez-cümle eşyâ için iki vücûd vardır biri vücûd-ı ilmî ki ilm-i ilâhîde ezeliyye-i kadîme olan a'yân-ı sâbiteye mahsûsdur ve biri vücûd-ı hâricî ki muhdesdir. Pes Cenâb-ı Hakk'ın hafâsı ezelde a'yân-ı sâbiteye nisbetledir. Vaktâ ki Hudâ-yı mûte'âl a'yân-ı sâbitenin kendü zât-ı ilâhiyyesine ma'rifetlerini murâd eyledi zât-ı ilâhiyyesini bilmeleri için vücûd-ı ilmiyyeden vücûd-ı hâricîye getürdü. İşbu cevâb a'yân-ı sâbitenin hüviyyet-i ahadiyye ile ma'iyyetinin i'tibârını iktizâ edüp hâl ile bu merkezde zuhûr-ı endâz-ı şuhûd ehl-i şuhûda hafî

olmadığından cevâb kâfî denilemeyeceğine binâ’ en bu bâbda cevâb-ı sahîh mebhûsun anı olan hafî Hakk’ı kendinden gayrı âlemin ma’dûmiyetinden kinâyet olmasından ibâretidir. Bu hâlde ma’nâ-yı hadîs-i kudsi Allâh’u a’lem “كنت كنزا غير معلوما لا حد سوائي” tasvîrinde olup bu ma’nâ ise umûr-ı zevkiyye ve esrâr-ı ilâhiyyeye mübtenî olmağla bu bâbda zikr olunan bu misilli ibhâma iltifât edilmez. Erbâb-ı zevk ve şuhûd sultân-ı serîr-ârâ-yı habîb-i aleyh efdalü’t-tahiyyat efendimizi âlem-i imkânın bâ’is-i fethi bildiklerine binâ’ en hadîs-i kudsi mezkûre “عرفوه به من حيث هو كنز مخفي في عالم الإمكان” ma’nâsını verüp bunun için bir derece kıdem-i cünbân-ı letâ’if ma’nâ olarak

“فبحقيقة محمد و بشريعته عرفوني” takdîrine ikdâmla [51^a] ol kimse ki yalnız hakikat-ı Muhammediyye’ye intisâb edüp şerî’atından tekâsül ede veyâhud akıyla idrâk-ı Hudâ’ya çalışanların vâsıl-ı kenz-i mahfî olmayacaklarını ve bu hâlde asâ-yı edeble istabl-ı devâbba redd edileceklerini işrâb edip buna el-mutalsem kelimesiyle işâret eylemişlerdir. Şöyle ki tılsım kelimesini bir tilmizin Cafer-i Sâdık radiya’l-lâhu anhu’l-Hâlık hazretlerinden ما الطلسم deyu vâkı’ olan su’âline cevaben müşârun-ileyhin beyân buyurdıkları vecihle musallat kelimesinin maktûbu olup musallat kelimesi rasd ma’nâsına olduğuna nazaran kenz-i ilâh-i estâr-ı imkân ile mahfî ve mehâlik-i reddiye ile mersûd olduğuna nazar-ı mütâla’aya alıp kenz-i mezkûr üzerinde olan rasad ancak Fahr-i kâ’inât aleyhi ekmelü’t-tahiyyât efendimizin ayn-ı itâ’at-ı ilâhî olan itâ’atiyle berâber şerî’at ve hakikat-ı Muhammediyyelerine mütâba’atla metfûn olabileceğini beyân ile hatm-i makâl eylemişlerdir. İşte şu takrîrât erbâb-ı zevkin mezâkı olup ulemâ-ı zâhir hazerâtına göre kenzden murâd kenz-i samadâniyye ya’ni ma’lûmât-ı lâ yezâliyyeden ibâret olarak ol kenzde mutalsem olan esmâ ve sıfât-ı samadâniyye olmağla anların âsâr-ı tecelliyâtıyla zât-ı Bârî’ye vuslât seyrinin fâtıhası zât-ı Muhammediyye’nin rûhâniyeti olduğu derkârdır. Hulasâ-i ma’nâ-yı şerîf kendüye kendüden özge âlem bulunmaktan kinâyet ve hüviyyet-i ahadiyyetden ibâret olup estâr-ı imkân ile mahfî olan kenz-i vücûd-ı ilâhînin bâ’is-i fethi [51^b] olan yâhûd vücûd-ı ilâhîden evvel ta’yîn bulunan Zât-ı Muhammedî dimekdir ki işbu alâ vechi’t-terdîd beyân olunan ma’nâların tafsîlâtı bâlâda bir tafsîl arz u beyân olunmuştur.

“الْمَظْهَرُ الْأَتَمُّ الْجَامِعُ بَيْنَ الْعُبُودِيَّةِ وَالرُّبُوبِيَّةِ”

“محصى عوالم الحضرات الخمس” terkîb-i şerîfinden buraya gelinceye değin güzêrân eden terâkib-i şerîfe usûl-i nahive müntesib olanlara ma’lûm olduğu üzre izâfetle ta’arûf kesb iden ahhârdan ibâret olarak butûn-ı Muhammediye müte’allık evsâf-ı şerîfeyi hâvî olup buraya gelince yine “المهاجر من مكة الى” terkîb-i şerîfi gibi harf-i ta’rif ile

mu‘arref haber îrâd etmegın المهاجر terkîbinde îrâd olunan i‘râb bi-‘aynihî burada dahi cârî olduğu gibi المظهر terkîb-i şerîfî me‘a’s-seyr vasf-ı sûret-i Muhammedîyye olduğunu erbâb-ı zevke ta‘rîf iktizâ etmez. Binâberîn bu kelime-i şerîfede olan elif lââm harf-i ta‘rîf i‘tibâr olunarak medhûlû olan mazhar kelimesi bâb-ı sâlisden ism-i mekân olmak ve yâhûd harf-i ta‘rîf sûretinde ism-i mevsûl i‘tibâr olunarak medhûlû olan mazhar kelimesi if‘âl bâbında ism-i fâ‘il binâsıyla kırâ‘at edilmegin işâret kerde-i Hazret-i Abdulganî el-Nablusî kuddise sirruhû olup ism-i mekân olduğuna göre ki mevzi‘ zuhûr ma‘nâsınadır hazret-i sûfiyye el-kâbilü’t-tecellî er-reşîdü’s-sabûr ma‘nâsında isti‘mâl eyledikleri *Ta‘rîfât* seyyidinden müstebândır. Bunun cem‘i mezâhir kelimesi olup bunun mümkünâtından ibâret idüğü ittifâk-kerde [52^a] erbâb-ı ulûmdur.

Ekseriyâ mecâlî ve zılâl dahi bu ma‘nâya mahmûldür ism-i mef‘ûl olduğuna göre kelime-i mezkûrenin isti‘mâlî zıkr-i müsebbib irâde-i sebep tarîkiyle mecâz-ı mürseldir ki الذي به الظهور الإلهي لنفسه و لغيره ma‘nâsınadır. Bunun sıfâtı olan el-etemm kelimesi kemâl-i si‘a-i Muhammedîyye ve ahadiyyet-i cem‘iyye-i Ahmediyye’den nâşî tecellî-i Rabbânîyi tahammülde zât-ı Muhammedîyye’den ekmel bir ferd olmadığını beyân ma‘razında ityân olunmuştur.

Kelime-i mezkûrenin tamâm-ı masdarından ism-i tafdîl olarak ekmel ma‘nâsına olduğu beyân-ı bedâhet yani cemî‘-i eczâsı kâmil olmakdan ibâretdir. Müfredât-ı Râkib’da tamâmü’ş-şey ol nesnenin bir haddi bülûğ ve intihâsından ibâretdir ki min ba‘d hâriç nesne inzimâmına muhtâç olmaya deyü mersûm olan ibâre bâlâda olan ma‘nâya mebnîdir. İşbu kelime-i haberiye ve vasfiye bâlâda arz olunan ve bu fıkranın bâ‘is-i ityânı bulunan nükteye tevattun olarak ityân olunup asıl maksada mahall-i şuru‘ olmak üzere sıfât-ı sâniye olarak işbu الجامع kelimesi îrâd olunmuştur ki câmi‘iyyet-i Muhammedîyye beşeriyyet ve hakikat i‘tibârını nâzırdır.

Binâenaleyh bâ-i tasvîriyye ile Abdulganî el-Nablusî kuddise sirruhu’l-kudsî hazretleri ‘بصورة الجسمانية و النفسانية و الروحانية الأمرية’ terkîbiyle bu nükteye işâret buyurmuşlardır. İşte leff-i neşr-i müretteb kâ‘idesinde tatbîk ile Cenâb-ı Şeyh-i Musallî kuddise sirruhu’l-celî بَيْنَ الْغُيُوبِيَّةِ وَ الرُّبُوبِيَّةِ ibâre-i şerîfesini ityân buyurmuştur. Bu terkîbde bulunan beyne zurûf-ı zamâniyeden [52^b] olmağla fetha üzere mebnîdir. Binâenaleyh anın muzâfun ileyhi olan الْغُيُوبِيَّةِ ve الرُّبُوبِيَّةِ kelimeleri lafzan mecrûrlardır. Çünkü Fahr-i âlem sallallâhu aleyhi vesellem hazretleri sûret-i cemâline ve nefsanîye-i Muhammedîyye’leriyle Cenâb-ı Hakk’a mahsûs ubûdiyeti yani tâ‘ât ve emr ve nehy-i ilâhiyyeye istislâmı câmi‘ oldukları gibi rûhâniyet-i emr cihetiyle gayb-ı mutlak ve

vech-i rubûbiyeti câmi‘ oldukları ve fenâ ve bekâ cihetiyle “كل شيء هالك إلا وجهه”²³⁰ sırrından vech-i etemm ile mümtâz bulundukları erbâb-ı zevk ve şuhûda nihân değildir. Kaldı ki ubûdiyyet kelimesi bâb-ı evvelden mutasarrıf olan abd kelimesinin masâdır-ı selâsesinden biridir ki diğerleri ubûdet ve ibâdet kelimeleridir ki bi hasebi’l-luga tâ‘at yani inkıyâd ve huzû‘ ma‘nâsıdır. Ubûdiyyet dahi bu manâya müstâ‘mildir. Ulemâ-i müdekkıkîn ibâdet ve ubûdet ve ubûdiyyet kelimelerinin bi-hasebi’l-isti‘mâl farkını şu vecihle beyân eder ve der ki: ibâdet hılâf-ı hevây-ı nefis üzre bir kul ilâhın rızâsı olan fî‘li işlemekten ibâretedir. Bu da avâm-ı müslimîne mahsûsdur. Ubûdiyyet Cenâb-ı Hakk’ın abd hakkında olan ef‘âl-i ilâhiyyesine râzı olmakdan ibâret olarak havâs-ı mü‘minîne hasîsadır. Nitekim *Ta‘rîfât-ı Seyyid*’de

الوفاء بالمعهود و حفظ الحدود و الرضاء بالموجود و

الصبر على المفقود

ile ta‘rîf olunmuştur. Ubûdet ise Cenâb-ı Hakk’a celâlen ve meyyiten ve hayyen ve muhabbeten ibâdet etmekden ibâret olup ahas-ı havâsa husûsa idüğü derkârdır. Bu hâlde ubûdet ubûdiyetden ve bu da ibâdetden min haysu’l-mertebe a‘lâdır. Ba‘zılar ibâdetin [53^a] mahalli beden olup o da ikâmet-i emirden ibâret ve ubûdiyyetin mahallî rûh olup bu da hükme rızâdan kinâyet idüğünü ve ubûdete gelince mahalli sırr olup mü’essiri dahi sırr olduğunu beyân eylemişlerdir. Bu takrîre göre mâdâm ki ubûdet min haysu’l-mertebe en âlî olduğu anlaşılıyor.

Burada beyne’l-ubûdet ve’r-rubûbet demek lâzım idi. Ubûdiyet kelimesini bu makâmda îsârın hikmeti nedir denilür ise bu ubûdet bi-hasebi’s-sırr olduğu cihetle te’sîri fenâ ve bekâ mertebelerine nezâretle câmi‘iyyet-i rubûbiyyetde dâhil olarak beşeriyyet ya‘nî sûret-i cismâniyyet ve nefsâniyyete ta‘alluku emr-i zılâlî olmağa câmi‘iyyet-i mezkûrenin cihetiyyeti beyânda ubûdiyyet-i etemm olduğuna ve zâten “سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ”²³¹ âyet-i kerimesinden istifâde olunan şeref-i esrâ dahi bu hasîsanın ekmeliyyetini tasrîh eylediğine işâret nüktesini hâvîdir.

Âyet-i mezkûre delâlet eylediği vecihle Fahr-i âlem sallallâhu aleyhi vesellem sûret-i cismiyyeleriyle abd-i mahzdır ki eşref-i makâmâtdır. Cenâb-ı Hakk cemi‘-i esmâ ve

²³⁰ Kasas 28/88.

²³¹ İsra 17/1.

sıfâtıyla ana tecellî eylediğünden Abdullah tesmiye buyurdu ve ibâdda bundan erfa‘ makâm ve a‘lâ şân olmadığının müberhendir. Vücûh-ı ma‘ârifeden bir vecih kalmamak üzere Hakk ana tecellî buyurmakla berâber “قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ”²³² âyet-i kerimesince ekl ü şürb ve nevm ve emsâli ahvâl-i beşeriyyetleri cihetince cârî ve esmâ-yı halkıyyeyi câmi‘ olduğunda şübhe yoktur. Ve rubûbiyet dahi Rabb ma‘nâsına isimdir, bilicilik ve mâlikiyyet ma‘nâlarına olarak Hakk Teâlâ’ya [53^b] mahsûsdur. İlmi ve hayât ve müsbit sıfâtını müstelzime olan kemâl-i hikmet ve rahmet ile rû-nümâ-yı mecâlî-i bürûz olup dünyâda basâ’ire ve âhiretde ebsâra tecellî-i ilâhî bu mertebeden olacağını “سَتَرُونَ رَبَّكُمْ كَمَا تَرَوْنَ الْقَمَرَ لَيْلَةً”²³³ âyet-i celîlesi ve “إِلَى رَبِّهَا نَاظِرَةٌ وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاصِرَةٌ”²³⁴ hadîs-i şerîfi vesâ’ir âyât ve ehâdis rehîn-i bedâhatdır. Binâberîn rubûbiyeti câmi‘ olmasına nazaran halîfe-i mutlak olduklarından rubûbiyet olan ihyâ ve imâte ve lutf ve kahr ve rızâ ve saht ve emsâli vücûb-ı zâtîden mâadâ sıfât-ı rabbâniyye ve esmâ-i hafıyyeyi câmi‘dir. Ve Hazret-i Hüdâî kudde sırhu buyurur;

Kemâl-i zümre-i kümmel senin nûrunla bolmuştur.

Vücûdun mazhar-ı tâmm-ı Hudâ’dır Yâ Rasûlallâh!

Bu kelâm ehl-i şer‘ ve hakikat indinde mahall-i cerh ve ta‘n değildir. Zîrâ Hakk Teâlâ’nın zâtı mertebesinde peygamber Hakk oldu demeğe kimse kâ’il değildir. Belki esmâ ve sıfâtın kemâl-i zuhûruna mir‘ât olmak cihetindendir. Zamîr-i münîr-i urefâyâ hüveydâdır esmâ-i ilâhiyeden her ismin mâhiyet ve ayn-ı sâbite tesmiye olunan hazret-i ilmiyede bir sûreti vardır ve her bir sûreti ilmiyenin dahi mezâhir ve mevcûdât-ı ayniyye tesmiye olunan sûret-i hâriciyyesi vardır ve ol esmâ ol mezâhirin erbâbı olup mezâhir dahi esmânın merbûdlarıdır ve hakikat-i Muhammediyye ism-i câmi‘ olan lafza-i celâlenin sûretidir ki lafza-i celâle anın rabbidir ve cemî‘-i esmânın feyz ve istimdâdı [54^a] onundur. Pes hakikat-i Muhammediyye suver-i âlemin küllisini kendisinde zâhir olan rabb ki rabbü’l-erbâbdır anınla terbiye eder. İmdi mir‘ât-ı zât ve mazhar-ı esmâ ve sıfât sallallâhu aleyhi vesellem sâhib-i ism-i a‘zam olduğundan hakikati cihetiyle kendisinde bu rubûbiyyet vardır ki “وَمَا رَمَيْتُ إِذْ رَمَيْتُ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى”²³⁵

²³² Kehf 18/110.

²³³ Kıyame 75/23.

²³⁴ Buhârî, Tevhîd, 24.

²³⁵ Enfâl 8/17.

âyet-i kerimesiyle Cenâb-ı Hakk tenbih buyurdu amma beşeriyeti cihetiyle bir abd-i merbûb-ı muhtâcdır ki “وَأَنَّهُ لَمَّا قَامَ عَبْدُ اللَّهِ يَدْعُوهُ”²³⁶ âyet-i kerimesiyle Feyyâz-ı mutlak tenbih buyurdu. Pes ol hazret ubûdiyyet ile rubûbiyyet beynini beşeriyet ve hakîkatı ile kemâl-i sa‘a ve ahadiyyet cem‘inden ötürü mazhar-ı etemmdir, aslâ noksânı yoktur. Asrımız fuzulâ-yı benâmından işbu sâlât-ı şerîfeyi tercümeğe âgâz eden bir âlimin kâlem-i fedâ‘il-rakamından bu fıkra-i şerîfe iki cüz’ i‘tibâriyle zuhûr edip biri el-mazharü’l-etemm ve diğeri el-câmi‘ beyne’r-rubûbiye ve’l-ubûdiye cüz’leri olarak kendüsünce hoş ma‘nâ vermiş.

Ya‘ni cüz’-i evvele ol zât-ı Ahmediyye zât-ı mutlâk-ı ilâhiyyenin esmâ ve sıfâtının ber-vechi kemâl-i zuhûr ve burûzuna mahall olmasıyla kendi rûhâniyyetinden ervâh-ı mü‘minîn berâ‘ı birle matlab-ı kusvâları olan zât-ı samadâniyye ve sıfât-ı lâ yezâliyyeye sefer ederler. Ve cüz’-i sâniye dahi evvel medâr-ı ta‘ayünât kendüye tâ‘atin lüzûmundan mazhar-ı tâmm olarak sâ‘ir a‘yân-ı sâbitenin kenz-i rabbânide temyizâtına ‘illiyyetde rubûbiyyet ile ubûdiyyet beynini câmi‘ bu hakîkat-ı nûrâniyyedir deyü tasvîr-i ma‘nâlarını tahrîr eylemiş olup ancak müşârun ileyhın [54^b] iki fıkra ad eylediği bir fıkra olduğu ve etemm ile câmi‘ mazharın sıfâtları bulunduğu erbâb-ı zevk ve şuhûda rûşenâ olmasıyla fıkra-i şerîfe-i mezkûrenin hulâsa-i ma‘nâsı beşeriyet-i Muhammediyye i‘tibâriyle ubûdiyyet ve hakîkat-ı Ahmediyye i‘tibâriyle rubûbiyet sıfât-ı mukaddeselerini bi-hasebi’l hilâfe müştemil olan ve ahadiyet-i cem‘-i Ahmediyye’lerinin kemâl-i sıfâtından nâşî bu bâbda kendülerinden ekmel bir ferd bulunmayan zuhûr-ı ilâhînin mazharı olan hakîkat-ı Muhammediyye demektir.

Fâdıl-ı müşârun ileyhın beyân eylediği gibi câmi‘iyyet-i mezkûrenin sebebi emir ve nehy-i ilâhîyi istislâm ve tâ‘ât sebebiyle Hakk’a ubûdiyet ve fenâ ve bekâ sebebiyle vech-i rubûbiyet hakîkat-ı Muhammediyye’de üç sûretle cem‘ olduğu hakîkat-ı nûrâniye-i mahlûka-i Muhammediyye’ye dil-beste-i teveccüh olanlarca vâreste-i ityân ve burhândır. Bununla berâber mütercim-i mûmâ-ileyhın ihtiyâr eylediği nüshada “الجامع بين الربوبية و العبودية” fikrası sebk-i sahîfe-i sutûr olup buna iktizâ‘en şerhine agâz edeceğimiz fıkra dahi el-vücûbiyye yerine el-vücûdiye vâkı‘ olmuşdur. Eğerce saded-i bahs-i hakîkat-ı Muhammediyye’ye müte‘allık olup bu mertebe-i ulyâdan mevsûfa nazar olunca câmi‘iyyet-i rubûbiyet mukaddem olmak lâzım gelir ise de erbâb-ı zevk ve şuhûd indinde müsbetdir ki bu hakîkat-ı mukaddese câmi‘iyyet-i meşrûha ile

²³⁶ Cin 72/19.

ittisâfiyla berâber ubûdiyyetle ta‘ayyün etmeğin nüsha-i mezkûre çendân makâm-ı Hazret-i Şeyh Musallî’ye cesbân görülemez. Ve ma‘a mâfih buna sebep ve fıkra-i âtiyede mestûr “li’l-îmkâniyyeti” kelimesine mukâbil olan الوجوبية

[55^a] yerine bazı nüshada الوجودية vâkı‘ olmasıyla hıfz-ı seci‘a ri‘âyet kâziyyesi olmak lâzım gelürse de الإمكانية ye الوجوبية lafzındaki hüsn-i tekâbüle nazaran bizim muhtârımız olan nüsha buna müreccah görünüyor. Şöyle ki Hazret-i Şeyh Muhammed Nûr, ticareti zail olmasın, “*Mecâlü’z-Zehrâ*” nâm işbu Salavât-ı Kübrâ şerhinde buyurur ki hakikat-i Muhammediyye’nin sûret ve cism-i şerîf-i Ahmedî sebebiyle abd-i mahfî olduklarına nazaran esmâ-i halkıyeyi câmi‘ ve ana münşâd oldukları nümûdâr ve ekl ü şurb gibi ahvâl-i beşeriyenin kendülerde cereyân ettiği vâreste-i güftâr olmağla beraber bu hakikat-i Muhammediyye’de rû-nümâ olan ubûdiyet-i mahza gayra makîs olamayup “سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى”²³⁷ âyet-i kerîmesinden istifâde buyurulacağı vecihle cismen mazhar-ı esrâ olmalarına ve cesed-i Muhammedî ile enbiyâ-i izam imâmet eylemiş bulunmalarına bâ‘is olduğuna atf-ı nazar-ı im‘ân olunca Fahr-i âlem sallallâhu aleyhi vesellem efendimize bu sıfât-ı şerîfeden efdal ve eşref bir sıfât olmamak hakkında vârid olan eser-i şerîf hikmeti meşhûr-ı dîde-i ulu’l-besâyir olur. Rubûbiyyete dâir olan câmi‘iyyet-i Muhammediyye esmâ-i hakkiyye-i zevâhire âid olup kendüleriçün zuhûr olmayan esmâ-i müste’sireye mütecâviz olmadığını dahi bâlâda arz u beyân olunan müessir-i hilâfete müte‘allik hazerâtın mütâla‘asında rehnümâ-yı çeşm-i mütâla‘a eylemek lâzıme-i zimmet-i islâmiyyettir.

“وَالنَّشْأَ الْأَعَمَّ الشَّامِلِ لِلْإِمْكَانِيَّةِ وَالْوُجُوبِيَّةِ”

Terkîb-i şerîfinde vâkı‘ olan ve النشأ merfû‘u’l mazhar üzerine ma‘tûfdur kelime-i mezkûre [55^b] bâb-ı sâlisden mutasarrıf olarak nûnun fethi ve şının sükûnu ve hemzenin kesriyle masdar olup yeniden peydâ olup hayât ve zindegânî bulmak ma‘nâsıdır. Ya‘ni hâdis olmak ma‘nâsına masdardır. Nûnun zammı ve şının sükûnu ile fe‘ale vezinde isimdir. Şârihîn-i muhteremeyn ya‘ni Abdulganî el-Nablusî ve Şeyh Muhammed el-Bağdâdî hazretlerinin zamm-ı nûn ile zabtı takdîm eylemelerine nazaran müşârun ileyhânın muhtârları bu nüshadır. Masdar dahi olsa yine bi-ma‘ne’l-fâ‘il olarak burada nâşî ve hâdis ma‘nâsıdır ve bazı nüshada ve’l-münsâ vâkı‘ olmuşdur ki sebebi takrîr-i ma‘nâda zâhir olur. النشأ merfû‘ nin sıfâtıdır, umûm masdarından ef‘al-i tafdîldir. Binâenaleyh burada min ile sıralanarak min külli şey’in

²³⁷ İsra 17/1.

takdirindedir. Çünkü vücûd-ı Muhammedî her bir şeyde mevcûd olduğu ve binâenaleyh eşyâ mezâhir-i hakikat-i Muhammediyye bulunduğu gibi andan mahlûka olduğu yani menşe'-i âlem sallallâhu aleyhi vesellem her şeye şâmil bir neş'edir ki cemî'-i eşyâ anın mezâhiri olup Cenâb-ı Hakk her şeyi anın neş'esinden halk ve inşâ eylediği bu a'miyete bâ'is-i celb-i im'ân-ı nazardır. El-Şâmil kelimesi dahi merfu' ve neş'enin sıfât-ı saniyesidir. Bu şumûl-i Muhammediyyesi dahi نُورٌ عَلَى نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ 238 âyet-i kerîmesinden müstefâd olan nûr-ı ilâhîden mahlûka olan hakikat-i nûrâniye-i Muhammediyye'de ve vedî'a-i ilâhiye bulunan lem'a-i kâmile idüğü bu dahi a'miyetde gösterilen nükteye bâ'is bulunduğu derkâr olup binâenaleyh a'miyet şâmilîyet-i hakikat-i Muhammediyye'nin sılât-ı hikmet-i âyâtını ityân ma'razında Hazret-i Şeyh [56^a] Musallî kuddise sırruhu'l-celî "إلا مكانية و الوجوبية" ibâre-i şerîfesini zîver-i silek-i sûtûr eylemiştir. Burada olan lâm cârre alâ tarîki't tenâzu' e'am ve şâmil kelimelerine mute'allik olup her iki kelimenin âhirinde olan yâ-i nisbet ve tâ-i te'nîs suhûkuna nazaran birer mevsûfun sıfâtı oldukları iktizâ şîme-i lisân-ı arabiyedendir. Binâenaleyh Şeyh Muhammed el-Bağdâdî kuddise sırruhu'l-hâdî o mevsûfu umûr kelimesini i'tibâr ederek bu bâbda beşeriyet-i Muhammediyye'ye ve Abdulganî en-Nablusî kuddise sırruhu'l-ünsâ hazarât kelimesini i'tibâr ederek zât-ı Muhammediyye'nin bu hazarât-ı imkâniyye mezâhir ve tafsîli olduğuna zâhib olmuşlardır. İşte bunun mukâbili olup kezâlik rubûbiyet i'tibârıyla umûr ve sûret-i ilâhiyyede zât-ı Muhammediyye'nin halk olduğu delîliyle hazarât mevsûflarına sıfât olan الوجوبية terkîbi evvelkine göre umûr-ı ilâhiyye ve ikinciye göre vücûb-ı zâtîden mâ-âdâ sıfât-ı ilâhiyyeden ibâret olduğu derkârdır. Sin (sual) mâdâm ki ihtiyâr edilen nüshada el-vücûbiyye vâkı' olmuşdur. Bu istisnâ neye nazarlardır? Cim (cevab) Vücûb bi'l-gayra nazar ile olduğu vâreste-i beyândır. Hazret-i Şeyh-i Ekber kuddise sırruhu'l-ethar *Füsûsu'l-Hikem*'de buyurur ki:

فسمى بهذا المذكور إنساناً و خليفة و أما إنسانيته فلعموم نشأته و حصره الحقائق كلها و هو للحق بمنزلة إنسان العين في العين الذي يكون به النظر و هو المعبر عنه بالبصر فلهذا سمي إنساناً فإنه به نظر الحق سبحانه إلى خلقه فرحمهم فهو ” الحادث الأزلي و الشأة الدائم الأبدى و الكلمة الفاصلة الجامعة فتم العالم بوجوده ” yani ibâre-i mezkûrede mestûr olan mezkûrdan murâd âlem mir'âtının [56^b] cilâsı ve âlem sûretinin rûhu olan kevn-i câmi'a insân ve halîfe tesmiye olundu. Ammâ insân ile tesmiye olunması neş'esinin 'âm olmasından ve hakâyıkın kullisini hasr eylediğinden ötürüdür ya'ni

²³⁸ Nur 24/35.

anın neş'esi cemi'-i neş'e-i ilâhiyye ve kevnîyyeyi câmi'a olup cemî'-i neş'etden anın vücûdu sârî hükmü cârîdir ve cemi' neş'e anın neş'esinde mücmel ve anın neş'esi cemî'-i neş'etde mufassaladır ve berzahîyyet-i kübrâ cehennemî ahadiyyeti(?) hakîkatî ile cemi' hakâyık-ı hakîyye ve halkîyyeyi ve berzahîyyeyi hâsıradır. Ve kevn-i câmi' Hakk için ayndan insân-ı ayn ya'ni göz bebeği menzilesindedir ki nazar anınla vâkı' olur. Ve basar ile mu'abbir-anh olan dahi oldur ya'ni kuvve-i bâsira mübassirâtın zâhirinin merdümek ile idrâk eylediği gibi ilm ve şuhûd cemî'-i ahadiyet ile hakâyık-ı eşyânın cem'îyyâtı ahadiyyetine Hakk'ın nazarı bu mazhar-ı e'amm ve ekmel ve manzar-ı ecma' ve eşmel olan insân-ı kâmil ile vakı'dır. Fe-li-hazâ insân tesmiye olundu zîrâ Hakk anınla halkına nazar eyleyüp onlara rahmet eyledi. Pes kevn-i câmi' olan insân hâdis-i ezeli ve neşe'-i dâ'im-i ebedîdir. Ya'ni âdem sûret-i unsuriyyesiyle hâdisdir ve sûret-i ilmiyyesiyle ezeli'dir.

Ve hakikat-i insâniye ayn-ı zât-ı vâhideyye mir'ât olup ayn-ı zât-ı vâhidede mündemice olan ta'ayyünât-ı gayr-i mütenâhiye ile ayn-ı vâhidede neş'e-yi dâ'im-i ezeli'dir ve kelime-i fâsıla-i câmi'adır. Ya'ni ahkâm-ı vücûb ile ahkâm-ı imkân beyinde bir hadd-i fâsıl ve berzah-ı hâ'ildir ki ahadihumânın ahkâmı âhire galebe etmekden mâni'dir. Pes âlem anın vücûduyla tamâm oldu. Ve Seyyid Şerîf kudde sırruhu'l-latîf *Ta'rîfât*'ında [57^a] buyurur ki insân-ı kâmil külliye ve cüz'îye cemî'-i avâlim-i ilâhiyye ve kevnîyyeyi câmi' olan zâtdır ki kutb-ı ilâhiyye ve kevnîyyeyi câmi'dir. Rûhu ve aklı i'tibârıyla ümmü'l-kitâb ve kalbi i'tibârıyla kitâbu'l-levhi'l-mahfûz ve nefsi i'tibârıyla kitâbu'l-mahv ve'l-isbâtıdır. Pes ol zât-ı rûşen sıfât suhûf-ı mükrim-i merfû'a-i mutahhiredir ki hucub-ı zulmâniyyeden mutahhar olanlar mess ve idrâk eder.

Ve Hazret-i Şeyh-i Kebîr Sadreddîn el-Konevî kudde sırruhu'l-kavî *Kitâbu'l-Fükûk*'da buyurur ki "İnsân-ı kâmil hakîkî vücûb ile imkân beyinde berzahdır ve sıfât-ı kadîm ile hadêsân mâbeyinde mir'ât-ı câmi'adır ve Hakk ile halk beyinde vâsita olur. Mâsivâ-yı Hakk olan âlemin sebep-i bekâsı ol insân-ı kâmile Hakk'ın feyzi ve mededi mertebesindedir. Ve berzahîyyeti haysiyeti olmasa idi âlemden hiçbir şey meded-i ilâhî-yi vahdâniyi kabûl eylemezdi." Adem-i münâsebet ve irtibâtdan ötürü Şeyh Abdulganî en-Nablusî kudde sırruhu'l-ünsâ hazretlerinin ârâyış-i dest-i mâlikîyetleri olan nüshâ-i salât-ı şerîfede yukarıdaki fıkra el-ubûdiyete ve'r-rubûbiyete ile misk-i külli hıtâm olduğu hâlde bu fıkra *الوجودية و المكانية* ile mestûr bulunmuş olmasına nazaran imkâna vücûdu peyveste etmek için müşârun-ileyh

hazarât mevsûfunu iki cihetde dahi takdîr ile imkâniyye sıfâtını el-kevnîyyetü'l-hâdis ve vücûdiyye sıfâtını لإلهية الربانية deyü şerh edüp bunun sebebine gelince emr-i kadîm-i ilâhîden olan rûhun zuhûru husûsuna hasr etmişdir. Buna [57^b] “وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي”²³⁹ âyet-i kerîmesini delîl îrâd edüp bu müdde‘âyı tenvîr makâmında “ذلك أمر”²⁴⁰ âyet-i kerîmesini bi'l-îrâd emrullâh ki inzâl ile mevsûfdur şuhûd ile kâmile ve gafletle nâkîsa olan neş‘et-i insâniyenin her biri hakkında emr-i ilâhîden inzâl rûhu sebep göstermiş ve bunun için

“قل إنما أنا بشر مثلكم يوحى إليّ أنمّا إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ”²⁴¹ âyet-i kerîmesinin sebep-i nüzûlüne îmâ buyurmuşdur. Bu hâlde hâsıl-ı ma‘nâ zât-ı Muhammedî bir hâdisdir ki beşeriyet-i ümmiyeleri i‘tibâriyle umûr-ı imkâniyye ve hazarât-ı kevnîyye-i hâdiseyi ve sûret-i ilâhiyyede nûr-ı ilâhîden mahlûka olan hakikat-ı nûrâniyyeleri i‘tibâriyle umûr-ı ilâhiyye-i sıfât-ı ilâhiyyeye şâmil ve bu şumûlda her bir şeyden bi-hasebi'l-asâle e‘ammdır sebkinde olduğunu ta‘rîfe hâcet yoktur. Bu takrîrâtıdan müstebân olur ki zât-ı Muhammedî efrâd-ı mümkünâtın cem‘an ve ferden ve esmâ-i vâcibâtın icmâlen ve tafsîlen zuhuruna menşe’-i tâm olduğu cihetle bâlâda beyân olunan nüshada ki menşe’ kelimesinin dahi min-ciheti’l-ibâre sıhhati derkâr ise de nûsah-ı kesîreye muhâlefeti vâreste-i iş‘ârdır. Burada ehl-i ulûm-ı zâhire bu ma‘ânîye bi-hasebi’z-zevk mazhar olamayup binâenaleyh neşve’ kelimesini nûn ve şînin fethi ve hemzenin meddiyle sehâb ma‘nâsına olan neş‘e kelimesi farz ederek ve teşbîh ve isti‘âre yoluna giderek fıkra-i şerîfe-i mezkûrenin ma‘nâsını zât-ı Ahmediyye vücûduyla imkâna mensûb olan halâyika nef‘ ve feyzi âmm ve şâmil [58^a] olmada vüfûr-ı meded-ârâ ile münşal‘ib olan sehâb-ı nâfi‘ kıdmetedir(?) Anınla berâyâ (?) âlem kevn ve fesâdda hissa-yâb olur deyü bu tercemeye âgâz ve ezhân-ı ümyânı muhâfaza gülşeninde bast-ı cenâh-ı fedâ’ il-tırâz eylemiştir. ولكل وجهة هو موليها imdi bâlâdan bu mahalle dek zikr olunan cem‘iyyet-i Muhammediyye’nin kemâl-i tefhîmi için Mîr Muhammed Nûreddîn kuddise sırruhu’l-metîn hazretlerinin vaz‘ eyledikleri dâirenin burada tersîmi münâsib görüldü.

²³⁹ İsra 17/85.

²⁴⁰ Talâk 65/5.

²⁴¹ Fussilet 41/6.

Dâiretu'l-Vücûdi'l-Mutlak

İş bu dâire-i şerîfeyi Şeyh Muhammed ez-Zeyni el-Hâşimî kuddise sırruhû şerh edüp ‘معارب اليقين في مراتب المقربين’ tesmiye etmiştir. İcmâl-i beyânı [58^b] şu vecihledir ki abdın Hakk Teâlâ’ya kurbu alâyık-ı nâsûtiyye ve metâlib-i nefsâniyyeden bu‘du hasebiyledir. Her kimin dünyâdan külliyyen bu‘du olur ise hazret-i ilâhiyyeye tamâmen incizâbı olur, nüfûs-ı zekiyye ashâbı olan enbiyâ ve kümmel-i evliyâ gibi. Ve eğer dünyâdan inkitâ‘ı ana irtibatdan hâlî olmaz ise hazret-i ilâhiyyeye incizâbı nüfûs-ı zekiyye ashâbının incizâbının mâdûnunda olur, avâm-ı evliyâ gibi. Sâ’ir ashâb-ı merâtib dahi buna kıyâsdır ki her kim dünyâdan eb‘ad olur ise ol kimse hakdan akreb olur ve her kim dünyâdan akreb olur ise hazret-i ilâhîden eb‘ad olur ki sâhib-i dâire bu ma’nâya ednâ’-i devâirede merâtibü’l-ba’diyyete mine’d-dünyâ ibâresiyle işâret eyledi. Ammâ dâirenin sâir devâir üzerine muhît olup sâir devâir-i imkâniyyenin nâkıs olmasının sırrı budur ki dâire-i evvel hazret-i ilâhiyye dâiresi olup Cenâb-ı Hakk bi-zâtihî kâ’im ve gayrileri mukavvimdir. Ve mezâhir-ı mümkünâtın sâ’irleri ise vücûd-ı Hak’la kâ’im ve hakîken kendüleri içün vücûd olmadıgındandır ve ²⁴² “وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّجِيبًا” âyet-i kerîmesi mantûkunca Cenâb-ı Hakk kayyûmiyyet ve ifâza-i vücûd üzre cemî‘-i mümkünâtı muhîtdir. Ve dâire-i sâniyenin tamâmiyeti hazret-i ilmiyye-i kâmile dâiresi olup ²⁴³ “اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ مُّجِيبًا” âyet-i kerîmesi mantûkunca Cenâb-ı Hakk alâ hasebi ilmihî her şeyi muhît olduğındandır ve devâir-i sâ’ir nâkıs olması ashâbının mümkün olduklarındandır ki mümkün bi-hasebi’z-zât ve’s-sıfât

²⁴² Nisa 4/126.

²⁴³ Nisa 4/126.

nâkısıdır. Zîrâ mümkünâtın vücûdu [59^a] zât-ı Hakk ile kâ'im ve sıfatları sıfât-ı Hakk ile sâbitdir.

Lâkin insân-ı kâmil ya'ni fahr-i âlem sallallâhu aleyhi vesellem cemî'-i esmâ-i ilâhiyye ve kevniyyeyi câmi'iyyeti hasebiyle câmi'u'l-neş'eteyn olduğundan anın dâiresi sâ'ir devâire nisbeten vâsi'adır ki bi-hasebi'l-merâtib kurb ve bu'd ve sâ'ir devâiri buna kıyâs edüp te'emmül eyle. Bu dahi ma'lûm-ı şerîf ola ki dâire-i imkâniyyenin nısfı âlem-i melekûta ve nısf-ı diğeri âlem-i mülke işâretidir. Rub'-i evvel-i tahtânî vücûd-ı âhirete ve rub'-i sâni'si vücûd-ı dünyâya işâretidir. Ve rub'-i evvel-i fevkânî muhabbet-i âhirete ve rub'-i sâni'si muhabbet-i dünyâya işâretidir. “يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ”

²⁴⁴ ve “يَوْمَ يَفِرُّ الْمَرْءُ مِنْ أَخِيهِ” ²⁴⁵ âyet-i kerîmelerinin hakikat ve tahakkuk ma'nâları zâhir oldukda dâir-i vücûd-ı dünyâ ve vücûd-ı âhîret dâiresine münkalib ve muhabbet-i dünyâ sûret-i mu'azzibe ile müteşekkilen eshine-i (?) cehennem kâ'im olup “الْآخِرَةُ” sırrı zâhir olur. Ve ashâb-ı dünyânın her biri sûret-i mu'azzebede teşkile olan muhabbeti mikdârı mu'azzeb olur. Zîrâ hubb-ı dünyâ re's-i cemî'-i hatâyâdır. Ve rub'-i dâire-i muhabbet-i âhîret muhabbetullâh-ı nâciyyeye münkalib olup hubbullâhın gayri alâka kalmaz ve ru'yet-i Hakk'a ve müşâhede-i cemâl ta'aşşuk tahakkuk edüp “وَجُودٌ يَوْمَئِذٍ نَاصِرَةٌ” ²⁴⁶ sırrı zâhir ve ehl-i sa'âdet-i hüsnü ve ziyâdeye vâsıl “يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُحْضَرًا وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ” ²⁴⁷ âyet-i kerîmesi mazmununca [59^b] a'mâl-i hâlisâ-i hasene ve ahlâk-ı hamîde-i merziyyeleri mikdâr-ı tene'um ederler. Ve evliyâullah müşâhede-i cemâl-i vechullah ile telezzüz ederler.

Vasat-ı dâirede mevzû'a olan noktanın vehminde دائرة الوجوه المحيط نقطة مركز ibâresinin sırrı budur ki Cenâb her şeyi rûhâniyet ve cismâniyet ve cevâhir-i arazi-yâtdan merâtib-i vücûdun cem'iyle bi-hasebi'l-esmâ ve's-sıfât câmi'dir. Ve vücûdda zâhir olan her şey vücûd-ı Hak'la kâ'imdir ve insân-ı kâmil dahî âlem-i gayb ve şehâdet meyânını câmi' olup cemî' esmâ-i ilâhiyye ve kevniyyeye mazhar olduğundan vücûb ve imkân cihetlerini câmi' oldu ki alâ vechi't-tahakkuk ve't-tahakkuk dâire-i vücûdun noktası menzilesinde olduğu sâbit oldu. Taraf-ı vücûb ve imkândan hutût-ı mefrûzanın

²⁴⁴ İbrahim 14/48.

²⁴⁵ Abese 80/34.

²⁴⁶ Kıyame 75/22.

²⁴⁷ Al-i İmran 3/30.

câmi‘u’l-ciheteyn olan ol kâmile vüsûlünden cemî‘-i merâtib-i vücûdu muhîr oldu. Ve ol kâmil ale’t-tahkîk ve’l-asâle sâhib-i makâm-ı hatemiyyet aleyhi ekmelü’t-tahiyyât hazretleridir. Ve bi’l-niyâbe efrâd ve aktâbdan verese-i kâmilîndir ve bu makâmın nâ‘ibi ilâ yevmiddîn bâkîdir. Zîrâ dâire için elbette bir merkez ve merkez için bekâ-i câmi‘iyyet lâzımdır ve bu da âlem-i şuhûdda sâhib-i makâm olan kimse için tasavvur olunur ve sâhib-i makâm vech-i a‘lâya rücu‘ eyledikde Cenâb-ı Hakk anın makâmına ibâdu’s-sâlihînden diğeri ikâme edüp

248 ” أَنَّ الْأَرْضَ يَرِثُهَا عِبَادِي الصَّالِحُونَ“

mazmûnunca ol makâm ilâ yevmi’l-kıyâme hâlî olmaz. Ve halvetinde

” لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى يَبْقَى عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ مَنْ يَقُولُ اللَّهُ “ [60^a] kıyâmet kâ‘im olur. ” هَذَا آخِرُ مَا قَالَتْ فِي حُلِّ الرَّمُوزِ الدَّوَائِرُ بِغِيْضِ اللَّهِ الْبَاطِنِ وَالظَّاهِرِ وَالْأَوَّلِ الْآخِرِ “

”الطُّودُ الْأَشْمُ الَّذِي لَا يَزْحَزُحُهُ التَّجَلَّى عَنْ مَقَامِ التَّمَكِّيْنِ“

Terkîb-i şerîfinde vâkı‘ الطود lafzen merfû‘ sıfât-ı maktu‘a olmağla bi’d-defe‘at beyân olunan i‘râbın cereyânı buraca dahi mütâlâ‘a olunur. Min-ciheti’l-lüga bâb-ı evvelden masdar olup sâbit ve pâyidâr olmak ma‘nâsına olduğu ve dağ dahi kendüde sübût ve istikrâr bulunduğu cihetle mutlakâ dağa ve alâ kavî mukayyed olarak ulu dağa ism olarak itlâk olunmuşdur.

Kavâ‘id-i lisân-ı Arabiyyeye vâkıf olanların ma‘lûmu olduğu vecihle sıfât-ı mektû‘a hakîkaten mübtedâ ve haber demek olup bu hâlde takrîr-i ibâre الطود sebkinde olup Fahr-i âlem sallallâhu aleyhi vesellem efendimiz hazretlerinin nev‘-i benî beşerden bulunmalarına nazaran mübtedâ ve haber beyninde bu ibârenin zâhirine göre hamîl-i sahîh olmadığından dolayı tashîh-i hamîl için teşbîh-i belîğa gidilmek ve yâhud isti‘âre-i asliye-i müreşşaha tertîb edilmek ve binâenaleyh vechi-şebîh ma‘nâ-yı masdariyyede beyân olunan mutlak subût i‘tibâr kılınmak lâzım gelür.

الأشم fethateyn ile şemem masdarından ki bâb-ı râbi‘den mutasarrıf ve irtifa‘ yani yükseklik ma‘nâsıdır. İsm-i tafdîl olarak lafzan merfû‘ الطود kelimesinin sıfâtıdır. Bu kelimenin îrâdı hüsn-i nazâ‘ır kabilinden [60^b] olarak vech-i evvele ya‘ni teşbîh-i belîğa göre dağda olan yükseklik ve irtifâ‘ nüktelerine nâzır olup cihet-i sâniyyeye göre ale’t-tarîki’t-tecrîd mücerred âlî ma‘nâsı murâd olunacağı vâreste-i beyândır. Kelime-

248 Enbiya 21/105.

i mezkûre sıfât-ı müşebbehe i'tibâr olunmak dahi câ'iz ve belki bunun evvele rüchâniyeti rütbe-i bedâhati fâ'iz olduğuna nazaran şârihîn-i muhteremeyn

“ المرتفع على كل شيء مما سوى الله تعالى و صفاته ” ibâresiyle kayd eylemişlerdir. Bu kaydın sebep ve illetine gelince zât-ı hazret-i Muhâmmed'i her bir eşyânın aslı ve belki hakikat-ı Muhammediyye kendüsünden teferru' eyledikleri ecilden cemî' hakâyık-ı kevniyenin ve savt-ı Muhammediyye dahi rûhânî ve cismânî ve zâhirî ve bâtinî suver-i hakâyıkın ki husûsât-ı Muhammediyye dahi bu cümledendir. Cemî'sine ve sîret-i Ahmediyye dahi hılkatlerinden ilâ yevmi'l-kıyâme kendü üzerine meftûr olan her bir emrin medâr-ı ta'ayyün ve faslı olduğuna nazar-endâz ayn-ı basîret olanlar zât-ı ilâhiyye ve sıfât-ı rabbâniyyeden mâ-adâ her bir şey üzerine irtifa' ve uluvv-i zât-ı Muhammedî'yi tasdîke mecbûrdur. Hattâ erbâb-ı zevk ve şuhûd يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا 249 âyet-i kerîmesini ey hemîşe teşrîfat-ı celîle-i nübüvvet kendüye mahsûs olan Muhammed biz azîmü's-şân seni akl ve hadden gâyib olan hazretimizden senin nûrundan halk eylediğimiz her bir şeye şâhid ve müşâhid ve tecellî-i esmâ-i ilâhiyye-i cemâliye ile nûrundan mahlûk olan ehl-i sa'âdete mübeşşir ve tecellî-i ilâhiyye-i celâliyye ile kezâlik senin nûrundan mahlûk olan ehl-i şekâvete [61^a] nezîr olduğun hâlde ba's u irsâl eylediğin ma'nâsını istinbât ederek bu nükteye remzen kühl-sây-ı çeşm-i erbâb-ı bûd u nabûd olmuşdur. زلزل ve زلزل mevsûle râci' لا يزحزح mevsûl, الذي ism-i mevsûl, زحزح masdarına bir nesneyi bundan ber-taraf eylemek ya'ni ıraklaştırmak ma'nâsınadır. Cehd-i mutlak olan لم يزحزح ber-taraf edüp ıraklaştıramaz ma'nâsına ola. Ya'ni kâmûsa mürâca'atla ma'lûmdur.

التجلي mahallen merfû' fi'ili mezkûrun fâ'ili olup cümlesi mevsûlün sılası olduktan sonra işbu mevsûl sılasıyla berâber mezkûr طود kelimesinin sıfâtıdır. Ve التجلي bi-hasebi'l-lüga inkişâf ve zuhûr ma'nâsınadır. Sened-i ilâhînin aslı marife olmak iken burada nekra getirilmesi ve bu nekranın dahi sıyâk-ı nefide bulunması umûm ifâde edeceğine nazaran gerek külliyyât ve gerek cüz'iyâtından inkişâfât ve zuhûrâtın envâ'mın hepsi ma'nâsına haml olunmak şîve-i lisân iktizâsından olup binâenaleyh Abdulganî en-Nablusî kuddise sırruhu'l-ünsâ 'انكشاف أنواع من الظهور الرباني على القلب الإنسان' ile tefsîr etmiştir.

عن مقام cümlesinde câr ve mecrûr يزحزحه ya müte'allıktır. مقام mîmin fethiyle abdde basîret cihetinden rusûh bulan şeydir. Hâl ise bunun aksinedir ki ârizî olarak zâ'il olan

²⁴⁹ Ahzab 33/45.

şeydir. Seyyid Şerîf kuddise sırruhû *Ta'rifât*'ında buyurur ki hâl-i tarab ve hüzn ve kabz u bast ve 'أمثال من غير تصنع و لا إجتهاد و لا اكتساب' kalb-i sâlike vârid olan ma'nâdan ibâretidir. Ki sıfât-ı nefsin zuhûruyla zâ'il olabilir. Devam ederse meleke olur, buna makâm tesmiye olunur. [61^b] Pes ahvâl mevâhib ve makâmât mekâsibdir ve ahvâl ayn-ı cûddân gelür ve makâmât bezl-i mechûd ile hâsıl olur deyu kelâma nihâyet vermişlerdir. Şu kadar ki bu ta'rîf-i gâlibîdir.

مكنة من kelimesi mecrûr ve makâmın muzâf ileyhidir. İşbu "temkîn" kelimesi جعلت له عليه سلطانا tasrîfinden masdar olarak *Misbâh*-ı münîr'in beyânına göre 'و قدرة' ve *Kâmûs*'un tahrîrine göre جعله مقتدرا ma'nâsına olarak bir nesneye sâhib kudred ve fevt kılmak ma'nâsınadır ki gücünü yitirmek ta'bîr olunur. Bu ma'nâ mu'âvenet etmekle yâhûd hazret-i Hakk anda kudret halk etmekle husûl bulur.

Bir kimsede bu miknet ve iktidâr husûle gelince enduh ber rusûh hâsıl olacağı derkârdır. Hazarât-ı sûfiyye temkîni rusûh-ı mukayyed ma'nâsında isti'mâl eylemişlerdir ki gayb-ı mutlakdan a'yân-ı kâ'inâtda keşf ile muttasıf olan basîret sebebiyle husûle gelen rusûh demek ma'nâsıyla tefsîr edilür. Bu hâlde makâm-ı e'am ve temkîn ahas bulunmasından dolayı burada olan izâfet-i şeceru'l-arâk kabîlinden olarak izâfet-i beyâniyye idüğüne iştibâh edilmez.

Ta'rîf ettiğimiz vasf-ı mukayyedle ittisâf ikâmet üzre rusûh ma'nâsından ibâret olduğundan ekser-i ıstılâhât-ı sûfiyyede temkîn kelimesini istikâmet üzre rusûh ve istikrâr makâmıdır deyu ta'rîf etmişlerdir. Mâdâm ki sâlik-i Hudâ tarîkdedir ol sâhib-i telvîndir zîrâ ol bir hâlden hâl-i âhara terakkî ve bir vasıfdan vasf-ı diğere tenekkul etmek anın şânındandır. Bu hâlde vâsıl olduğu vakit temkîn hâsıl eder.

[62^a] Pes hulâsa-i ma'nâ Sultân-ı Enbiyâ aleyhi efdalü't-tahâyâ hazretleri cebel-i azîm-i mürtefi' mesâbeesinde bu derece râsîh ve mütemekkindir ki envâ'-ı tecellîyât-ı rabbâniye ve inkişâfât-ı subhâniyeden her kangı tecellî ve inkişâf olur ise olsun müsâhib olacıkları her bir tecellî anları ayn-ı telvîninde makâm-ı temkînden aslâ ib'âd edemez demektir. Merâyâ-yı zamâyir-i urefâyâ hafî değildir ki ayn-ı telvîninde temkîn sırf temkînden ekmeldir. ²⁵⁰ "فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ" Âyet-i kerîmesinde olan istikâmetle murâd dahi budur ki Yâ Muhammed ayn-ı telvîninde temkîn eyle ma'nâsınadır. Her ne kadar bu takrîrimiz sûfiyye beyninde meşhûr olan tahrîre muhâlif ise de Şeyh-i Ekber

²⁵⁰ Hud 11/112.

kuddise sirruhu'l-ethar hazretlerinin tenbîhi bu merkezde olduğundan anın ihtiyârı lâbud görünmüştür ve iştibâh teceddüd-i emsâldendir.

Hazret-i Şeyh Muhammed Nûr el-Arabî etâllâhü bekâhü “*Mecâlü 'z-Zehrâ*” nâm işbu *Salâtü'l-Kübrâ* şerhinde buyurur ki temkîn makâm-ı hitâmdır ki bil-asâle hâtemu'l-enbiyâ aleyhisselâtu ve't-tahâyâ hazretlerinin ve bi't-teb'iyeye veresesini olan enbiyâ kemâl-i evliyânın makâmıdır. Çünkü zât-ı Muhammedî hâtem-i nübüvvet ve velâyet ile muttasıf oldukları ecilden hâtem-i velâyet-i âmme ve hâssa olan hazret-i İsâ ve gayriler bu bâbda nâ'ib-i Rasûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi vesellemdir. Kaldı ki “²⁵¹ لِيُغَانُ عَلَى قَلْبِي وَأَنِّي لِأَسْتَغْفِرَ اللَّهَ فِي الْيَوْمِ مِثْلَ مَرَّةٍ” hadîs-i şerîfi ayn-ı telvînde temkîne işâretidir ki li-ecli'l-irşâd a'lâ makâmdan ednâ makâma tenezzüllerinden istiğfâr buyururlar idi. Yâhûd bizlere ta'lîm ve teşrî' içündür bu yohsa kalb-i şerîflerinde gayn hâsıl olmuş değildir. [62^b] Ve salâtta sehiv ve emsâli makâm-ı âlîlerine nisbet câ'iz olmayan bazı ahkâmın vukû'u teşrî' ve ümmet-i merhûme tesellî içündür. Binâberîn bu ahyâr-ı makâm-ı sâmi-i Muhammedî'nin makâm-ı temkîn olduğuna mâni' değildir.

“وَالْبَحْرِ الْحَضَمِ الَّذِي لَمْ تُعَكِّرْهُ جَيْفُ الْغَفْلَاتِ عَنْ صَفَاءِ الْيَقِينِ”

Terkîb-i şerîfinde vâkı olan البحر و lafzan merfu' olarak الطود üzerine ma'tûf ve orada câri olan i'râb ve teşbîh ve isti'âre burada dahi cârîdir. Şu kadar ki bahr su ile dolu olduğu gibi müşebbeh olan zât-ı Muhammedî'nin dahi ulûm ve esrâr-ı ilâhiyye ve hakâyık-ı rabbâniyye ve dakâyık-ı subhâniyyeden muttalî olduğu ve harf-i ta'rîf kemâle masrûf bulunmağla her bir nesneye derkâr olan sirâyetine nazaran cümle-i eşyâyı muhît bulunduğu cihet-i câmi'adan hâtır-nişân olunacak nüktedendir. Hâ'nın kesri ve dâd'ın fethi ve mîm'in teşdîdiyle الحضم kelimesi sıfât-ı müşebbehe olarak asıl lugatda kesîrû'l-mâ olan deryâyâ denildiği derkâr olup burada mevsûf zikr olunmakla 'على طريق التجريد و اللزوم الواسع و محيط' ma'nâsına haml olunacağı âşikârdır.

'الَّذِي لَمْ يُعَكِّرْهُ جَيْفُ' terkîbinin cihet-i i'râbiyesi bi-aynihî 'الَّذِي لَمْ يُعَكِّرْهُ جَيْفُ' gibi olmağla tekrâra hâcet yoktur. Bu cihetle burada لم تعكر kelimesi ta'kîr masdarından ya'ni tef'îl bâbından bir nesneyi tortulu ve posalı kılmak ve bir nesneye tortu komak ma'nâsınadır. Ki her iki ta'bîr ol nesnenin bulandırılmasını müceb olduğundan şârihîn-i muhteremîn bunu *Misbâh*'dan ahz ile لم تقدره ma'nâsıyla tefsîr eylemişlerdir ki bulandırmak demektir.

²⁵¹ Ebu Davud, İstiğfâr, 1515.

Lafzan merfû‘ [63^a] olup fi‘ili mezkûrun fâ‘ili olan cim’in kesri ve yâ’nın fethıyla mazbût bulunan “جَيْفٌ” kelimesi cîfenin cem‘idir. Devâb ve mevâşîden kokmuş meyyit cüssesine denir ki lâşe ta‘bîr olunur ve bununla tesmiye çoklarında olan is‘â vesâ’irenin tağayyurundan nâşîdir. Burada ise bundan murâd küffâr ve münâfikîn ve müşrikîndir ki bunlar zamân-ı hidâyet nişân-ı Muhammedî’de bulundukları hâlde nûr-ı hidâyetle münevver olamamaklarından nâşî bâtınları tekzîb ve şirkle teğayyür eylediğinden meyyite gibi encâsdan ibâret olmaları ciyefle tesmiyelerine sebep olmuştur. Hattâ cesetleri kokmuş ve ağızlarından kalblerinin necâsetleri revâyih-ı fâiyih olmuş olduğu ol asırda bulunan ve ale’l-ân mevcûd olan meşâmm-ı ehl-i îmân-ı kâmile göre vâreste-i iştibâh değildir. “إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ”²⁵² ve “أُولَٰئِكَ الَّذِينَ طَبَعَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَسَمِعَتْهُمْ وَأَبْصَارُهُمْ”²⁵³ ayet-i kerîmesi buna delildir. Binâberîn ehlullâh-i kirâm me‘âsi kokusuna cîfe tesmiye etmişlerdir. Nerede kaldı ki küfür ile me‘âsi birleşdikde ciyef itlâk olunmaya müşrikîn ve küffâr ve münâfikînin gaflet-i levâzımından olduğu cihetle anlardan ibâret olan ciyfe kelimesi el-gafelât kelimesine izâfe kılınmıştır. Kelime-i mezbûre temret vezninde gafelenin cemi‘dir. Bir nesneyi killet-i tahaffuz ve tayakkuzdan nâşî sehiv ve terk eylemek ma‘nâsınadır ve bir nesnenin gönülden gâ’ib olmasına ve tezekkür edilememesine dahi denür. عن صفاء اليقين terkîbi muzâf ve muzâf-ı ileyh olarak te‘akkere fi‘line müte‘allikdir. Safâ min ciheti’l-lûga bulanık olmayup duru [63^b] olmak ma‘nâsınadır ki burada kemâl murâddır. Ve yâ’nın fethiyle bir nesneyi şek ve şübhesiz i‘tikât-ı sahîhle bilmeye denür. Ve ıstılâhât-ı sûfiyede yakîn istidlâl ile haberden müstağni olmak i‘tibârıyla hâsıl olan sükûn ve itmi’nân ve îmân-ı bi’l-gayb ve izâle-i şekk ve raybdır. Ve bu itmi’nân ve sükûn delîl ile hâsıl olduğu vakit ilme’l-yakîn derler. Ve ba‘de’l-itmi’nân ve’s-sükûn şuhûd-ı akıl-ı vicdânî ile isticlâ-yı ayn hâsıl olduğu vakit ayne’l-yakîn derler. Ve tecelliyât-ı sıfâtiye istikrâr edüp şems-i tecellî-i zât zuhûr eyledikde Hakka’l-yakîn derler. Evvelki makâm ulemâ-yı zâhir ve ikinci makâm erbâb-ı tarîk ve üçüncü makâm ashâb-ı hakîkatdir. Sefâ-yı yakîn ise zât-ı Muhammedîye mahsûsdur. Âfitâb-ı âsumân-ı risâlet aleyhi ekmelu’t-tahiyyât hazretlerinin makâmı daha erfa’dır. Ki hakîkat-i Hakka’l-yakîn makâmıdır. Hazret-i kurbda olduğu hâlde her şeyde vech-i Hakk’ı şuhûd ve zât-ı Hak’la tahakkuk eylemekden ibâretidir. Cüneyd-i Bağdâdî kuddise

²⁵² Tевbe 9/28.

²⁵³ Nahl 16/108.

sırruhu'l-hâdî hazretleri 'حقيقة حق اليقين بان تشهد الغيوب كالأعيان' buyurmuşdur. *Tafsîl-i Beyân Müddetü'l-Müşâk min Mürşidi'l-Uşşâk* nâm eser-i fakîrde tahrîr-kerde-i kilî-i şikeste-rakamdır. Andan mütâla'a buyurula. İmdi hülâsa-i ma'nâ Seyyidü'l-enbiyâ ve senedü'l-asfîyâ aleyhi enveru't-tahâyâ ulûm-ı ilâhiyye ve ma'ârif-i nâ-mütenâhîye ile muttalî olmakda bir bahr-i muhît-i vâsi'a misillidir ki her şeyde vech-i Hakk'ı müşâhede eylemek ve hakla tahakkuk etmek yakîn-i safâ fezâsından kendülerini kokmuş meyyite cüsselerine [64^a] adîl ve mânend olan müşrikîn ve küffâr ve münâfikîn ta'kîr ve tekdîr edememiş ve aslâ bulandıramamışdır demekdir.

Zât-ı Hazret-i Muhammed'i müşrikîn ve sâ'irenin hidâyet ve tahâretlerine harîs bulundukları zât-ı Muhammedî'nin ise sebep-i husûl-i tahâret olan mâ'-i tahûr ile ki ulûm-ı ilâhiyye ve ma'ârif-i rabbâniyyeden ibâretdir mümtelî bir bahr-i vâsi' bulundukları cihetle bu ceyf-i minnetine ana ilkâ olunmuş ya'ni anların hidâyet ve tahâretlerine dâ'ir olan hırs ile ittisâf-ı Muhammedî görülmüş bulunması alâkasıyla terkîb-i mezkûr îrâd olunmuşdur. Hâlbuki necisü'l-ayn olan gasil ile tâhir olmayup meğer ki aynî bir hakikat-i uhrâya tahavvül eyleye. Şu beyân etdiğimiz takrir

”إِنْ تَخْرُصْ عَلَى هَذَا هُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ يُضِلُّ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ“²⁵⁴ âyet-i kerimesinden müstebân olup fahr-i âlem ve Hâdî-i ümem sallalâhu aleyhi vesellem anlara mübâlât etmemişdir. Eğerce bunların ağızlarından çıkan bazı makâlât sebebiyle giriftâr-ı zıyk-ı sadr olmak ve bu cihetle bazı ahyânda muhtem görünmek gibi hâller zuhûr edüp hattâ ”وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرَكَ بِمَا يَقُولُونَ“²⁵⁵ âyet-i kerîmesi buna dâ'ir ise de takrîr-i adem-i müvâlât yine zîver-i evrengi muhabbet-i aleyhi ezkâ't-tahiyyât efendimize hitâben

”وَصَبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا“²⁵⁷ âyeteyn-i kerimeteyni ile rehîn-i sübûtdur. Bu takrîri îcâb eden hırs salifu'z-zikr mânend-i ciyef-i gafelâtdan ibâret olan gürûh-ı selâse-i ma'rûzanın izâle-i gafletlerine mütedâ'ir olup ma'a mâfîh bunlar gayn-ı gafelât olduklarından Hazret-i Şeyh Muhammed Nûr lâ zâlet [64^b] ticâreten len tebûr *Mecâlû'z-Zehrâ* nâm işbu *Salâtu'l-Kübrâ* şerhinde buyurur ki الغفلات التي بي

²⁵⁴ Nahl 16/37.

²⁵⁵ Hicr 15/97.

²⁵⁶ Nahl 16/127.

²⁵⁷ Müzzemmil 73/10.

تاكْرِيرِinde olmak dahi şîve-i lisân-i Arabîden olup gafelâtın ta'kîri ise Cenâb-ı Hakk'dan gaflet-i müşrib ve müş'ir bulunmasından dolayı anı izâleten sıfât-ı sâniye-i mezkûre îrâd buyurulmuştur.

Gafelât makâm-ı kurbete bile târî olamayup makâm-ı nübüvvete ise adem-i tar ya'nî rütbe-i bedâhatde bulunduğundan Fahr-i kâinat aleyhi enveru't-tahiyyat efendimizin aslâ ve kat'â lâ dakîka ve lâ lahza Hak'dan dücâr-ı gaflet olmadıkları nezd-i ehl-i vukûfda mertebe-i bedâhate mevsûl ve hattâ Hazret-i Mûsâ aleyhisselâmın Hazret-i Hârûn'ı dücâr-ı mu'âtebe eyledikleri vakt Hazret-i Hârûn aleyhisselâm “إِنِّي خَشِيتُ أَنْ” 258 âyet-i kerîmesinin beyân buyurduğu makâlî îrâd eylemeleri ve Hazret-i Mûsâ aleyhisselâmın elvâh-i Tevrâtı yed-i nübüvvet-penâhîlerinden ilkâ etmelerinden nâşî iki levhanın münkesir olması ve hâtem-i nübüvvet aleyhi ekmeli't-tahiyyât efendimizin gazve-i Uhud'da küffârın hîn-i galebesinde “أَنْ تَهْلِكَ بِهَذِهِ الْعَصَابَةِ لَمْ” 259 buyurmaları ve Hazret-i Ebûbekir radiyallâhu anhin makâm-ı tehdîdde “إِنَّ اللَّهَ نَاصِرُكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ” 260 buyurup akîbinde melâ'ike-i musevvimûnun nâzil olması gibi vârid olan cümle-i mü'essir galebe-i ahvâle mahmûl olduğu ‘وَالْأَنْبِيَاءُ تَأْخُذُهُمُ الْحَالُ لَا الْغَفْلَةُ’ kâ'ide-i müttefekun aleyhâsıyla vâreste-i güvâhtır.

Bu hâlde enbiyâ-yı zîşânın gayrilerinin dücâr-ı gaflet oldukları [65^a] vârid olup şu kadar ki bu da gaflet-i cehl ma'nâsına olmayub gaflet-i zuhûl ma'nâsından ibâretidir. Nitekim Hazreti Hanzala el-Esedî radiyallâhü anhdan *Sihâh-ı Mesâbih-i Şerîf*'de vârid olmuştur ki ben Hazret-i Ebûbekr-i Sıddîk radiyallâhü anh ile berâber hânelerimizden çıkup nezd-i Hazret-i risâlet-penâhîye şerefyâb-ı duhûl olduğumuzda ben “تَأْفَقَ حَنْظَلَةٌ” 261 kelâmını gûyân oldum. Rasûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi vesellem bunun sebebinden su'âl buyurmağla nezd-i risâlet-penâhînizde bulunduğumuz hâlde nâr ve cenneti tezekkür ederiz gûyâ ki aynen görmek mertebesine vâsıl oluruz. Huzûr-ı cenâb-ı risâlet-penâhînizden dûr olunca evzâc ve evlad-ı zîât bizi bunu tefekkürden mahrûm eder dediğimde Rasûl-i Kibriyâ aleyhi't-tahâyâ

وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَوَتَدُومُونَ عَلَى مَا تَكُونُونَ عِنْدِي وَفِي الذِّكْرِ لَصَافِحْتَكُمْ الْمَلَائِكَةُ فَرَشَكُمْ وَفِي طَرَفِكُمْ وَلَكِنْ يَا حَنْظَلَةُ سَاعَةً سَاعَةً ثَلَاثَ مَرَّاتٍ 262 buyurur. İşte bu haberden münfehim ve ma'lûm olur ki bu misillü gaflet insan için müceb-i mazarrât değildir.

²⁵⁸ Ta-ha 20/94.

²⁵⁹ Müslim, Tevbe, 2750.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

REŞH-İ SILÂTİ'L-ENVERİYYE FÎ ŞERH-İ SALÂTİ'L-EKBERİYYE SADELEŞTİRMESİ

[1^a] Reşh-i Silâti'l-Enveriyye fî Şerh-i Salâti'l-Ekberiyye ismiyle meşhur Şeyh-i Ekber kuddise sırruhu'l-ethâr hazretinin *Salât-ı Feyziyye*'si üzerine; sonu misk kokulu olan bu şerh; tevhid ehlinin en fakiri Harîrîzâde es-Seyyid eş-Şeyh Muhammed Kemâleddîn hizmetidir. Allah onunla sâlikleri faydalandırsın. Âmin.

[1^b] Bismillâhirrahmânirrahîm

Övülen hamd ve sonsuz şükür o sadırlardaki anlamı açıklayan ve satırlardaki beyanları kolaylaştıran, mutlak feyiz veren Cenâb-ı Hakk'a yaraşır bir şekilde arz ve ifâ etmektir ki o, yüce harfleri cem' nûn'undan feyz-i akdesiyle açtı ve a'yân-ı sâbite suretlerini feyz-i mukaddesiyle taayyün-i evvelden açıkladı.

Salât ve selâm, hayır duaları sunulan; imkân karanlıklarını gideren nur ve güneşlerin en kâmili, kâinatın varlığının sebebi olan, fahr-i âlem sallallâhu aleyhi ve sellem hazretlerine layık hediyedir. Ki (O) vücûdun hakikatleri, harflerin noktası ve cömertlik dâiresinin merkezidir. Kerîm olan Allah'ın rızası rasûl-i rahîmin aile ve ashabına çok daha münasip ve layıktır. Ki onlar risâletin iftihar kaynağı sırlarını taşıyan nübüvvet nurunun görünen kandilleridir.

“Allah ve melekleri peygambere salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât ve selâm edin.”²⁶⁰ Bu yüce ayette ifade edildiği güzel anlatılış üzere bütün mü'minler salât ve selâm ile emrolunmuştur. Herkes haline, mertebe ve makâmına göre bu yüce emri yerine getirmeli ve açığa çıkan ihsanın güzel izleri ile meşgul olmalıdır. (O) Bütün hakikatlerin toplandığı asıl hakikat, [2^a] yaratılmışların kemalinin toplandığı en yüksek rütbe (mertebe), Levlâke sözünün (Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım hadîs-i kudsîsinin) muhatabı, şehirleri fethedenlerin en üstünü ve âlemlere rahmet olarak gönderilendir. Uçsuz bucaksız seçilmiş deniz ve huzurun menbainin kaynağı,

²⁶⁰ Ahzab, 33/56.

özü Muhammedu'l-Mustafâ aleyhi ekmelu's-salât ve't-tahâyâ hazretlerinin, risalet semasının güneşinden irfan nurlarını alarak, nübüvvet kandilinin söz ve fiilleriyle Allah'ın sırrına ulaşmışlardır.

İşte bunların içinden ariflerin kutbu, gavsu'l-vâsılîn (kendisinden yardım istendiği zaman kutba verilen isim), evliyanın önderi, takvâ sahiplerinin örneği, ilâhî tecellîye mazhar olanların önderi, Muhammedî yüce velâyetin sonuncusu, Şeyh-i Ekber, misk kokulu Arabî Resulün adaşı, Hazret-i Muhyiddîn Muhammed ibn Arabî kaddesallâhu sırrahû ve evsalenâ birrahû hazretinin şerefli kalbine âşikâr , yüce sırrına fâyih olan hakikatlerle dolu salât-ı şerîf ve inceliklerin gizlendiği zarif bir hediyedir. Ki *Salât-ı Feyziyye* adıyla ün salmış, celvet ve halvet sahiplerinin arasında, açıklama ve ifade etme yönünden belâgatın kaynağı, güneşin doğuşu hikmet ve mârifettir.

Hakikat ile sırlara ve nurlar ile inceliklere bir son olmadığı gibi hakikat yolunun hallerini toplayan, tarikat büyüklerinin sırlarının nurlarını dağıtması gerçeği kabul edilmiş bir esastır. Bundan dolayı Türk dili üzerine bir açıklama ihtiyacı belirmiştir. Ve açıklamasız, icazla süslenen manaları anlamak mümkün olmadığı için bazı kardeşler ve vefâlı sâdık dostlar tevhid ehlinin en fakiri Derviş Muhammed Kemaleddîn eş-şehîr bi-Harîrîzâde'den [2^b] -Allah bu iyiliğini güzelleştirsın ve artırsın- bu konuda gücü yettiği kadar güzel bir açıklama ve yüce bir izah yazmasını, bunları kayda geçirip ifade etmesini talep ve rica etmeleriyle, ihsanların incelikleri, marifetlerin en üstünleri toplanıp yazılarak adına **“Reşh-i Sılâtî'l-Enveriyye Fî Şerh-i Salâtî'l-Ekberiyye”** denildi. Allah'ım! Sana talip olan sâliklerin, âriflerin yoluna ulaşmasında faydalı kıl. Şeyh: “Teberrük ve Allah'tan yardım talep etmek için Bismillahirrahmanirrahim” dedi. Billahi'l-kerîm.

“بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ”

[Rahman ve Rahîm Olan Allah'ın Adıyla] Hazreti Şeyh kudûse sırrahûnun Kur'ân-ı Kerîm'i ve hadîs-i şerîfi örnek alarak salât ve selâma besmele-i şerîfe ile başlaması bereketin hâsıl olması içindir. Çünkü “Allah'ın ismi anılmadan başlanılan (besmele ile başlanılmayan) her iş bereketsizdir.”²⁶¹ Hadîs-i şerîfine binaen nefsanî arzular karışmadan, Hakk yönü kast edilen bir işe besmele ile başlanılmadığı sürece bereketinin az olacağı açıktır.

²⁶¹ İbn Hanbel II, 360.

Büyük âlimler ve şeyhler kaddesallâhu esrârahum hazretleri bu besmele-i şerîfenin mübarek ibâresini yakînen incelemiş ve bu yüce lafızların dördü iştikâk, i‘râb, ma‘nâ ve hüküm yönleriyle ilgili ince manalarını yazmışlardır. Fakat biz burada onları zikretmeye gerek görmedik. Fakat burada “Kur’ân’ın zâhir ve bâtın yönü vardır. Her bir bâtınî yönünün ayrıca yedi bâtınî tarafı vardır. İnsanın da zâhir ve bâtın yönü vardır. Her bir bâtınî cihetinin de yedi bâtınî tarafı vardır.”²⁶² (İşte bu şekilde) “İnsan ve Kur’an ikizdir” hadîs-i şerîfine binaen hakikat yoluna [3^a] irfan yoluyla ulaşılır. Besmeleyi tilâvet eden makâm sahibinin nefsin yedi mertebesinde (etvâr-ı seb‘a) yaşadığı halleri açıklamayı gerekli gördüm. Şöyle ki kişi kendi fiilinden yok olup o bütün fiillerin tecellîsinin Rahmân ve Rahîm olan Allah’u Teâla olduğunu görerek besmele-i şerîfeyi tilâvet etmesi tecellî-i ef‘âldendir. Ki bu da hakikat yolunun birinci tavrıdır (halidir).

Bütün fiillerin Cenâb-ı Hakk’ın fiili ve subûtî sıfatlarının eserleri olduğunu bilip bu halde kendi sıfatından yok olup her şeyin Allah’u Teâla’nın Rahmân ve Rahîm isimleriyle sıfatlanmış olduğunu görerek besmele-i şerîfeyi tilâvet etmesi tecellî-i sıfattandır. Bu da hakikat yolunun ikinci tavrıdır.

Kendi varlığından yok olup varlığın sadece Hakk’ın olduğunu görerek besmele-i şerîfeyi tilâvet etmesi tecellî-i zâtdandır. Bu da hakikat yolunun üçüncü tavrı olduğu şuhûd sahipleri tarafından bilinir.

Hakikat yoluna dair bu üç tavrı, fenâ makâmına yükselip buna erişenlerin bekâ makâmına ermek için hakikat yolunun diğer dâiresine nakil olunur. Cezbeye nâil oldukları halde kendilerinde ortaya çıkan cem‘iyyete göre [3^b] “Şüphesiz Allah kulunun (Peygamber’inin) diliyle ‘Allah kendisine hamd eden kimseyi işitti’ diyor.”²⁶³ Hadîs-i şerîfince kurb-i ferâiz mertebesinde Cenâb-ı Hakk’ın kulun lisanı ile besmele-i şerîfeyi tilâvet etmesine hakikat yolunun dördüncü tavrı denir. Bu da tecellî-i cem‘ olarak bilinir.

“Ben onu sevince onun kulağı, gözü, dili ve ayağı olurum”²⁶⁴ hadîs-i kudsîsine kurb-i nevâfil mertebesinde kulun Hakk’ın lisanı ile besmele-i şerîfeyi tilâvet etmesi hakikat

²⁶² Bezzar, Müsned, nr. 2312.

²⁶³ Ebû Ya’lâ, Müsned, nr. 5127.

²⁶⁴ Buhârî, Rikâk, 38.

yolunun beşinci tavrıdır. Bu da cem‘ mertebesinin tecellîsi olarak açıklanır. Ve bu iki mertebenin cem olmasıyla Hakk’a ayn olup kâbe kavseyn makâmından besmele-i şerîfeyi tilâvet etmesi tecellî-i cem‘u’l-cem‘dir.

“O, ilk ve sondur. Zahir ve Batın’dır. O, her şeyi hakkıyla bilendir”²⁶⁵ sırrına ermekle buna da altıncı tavır denilir. Bundan sonra ev ednâ mertebesi sahiplerinin besmeleyi tilâvet etmesi tecellî-i ehadiyyetu’l-cem‘dir. Ki bu hakikat yolunun yedinci tavrıdır. Bendeniz fakir kalemin yazmış olduğu *Medâr-ı Vâhidiyyet ve Merkez-i Ehadiyyet* isimli risâlede makâmaların suretlerini anlamak için bir büyük dâire resmedildi. Ve etrafına küçük dâireler konularak fenâ ve bekâ tedânî ve tedellî açıklandı. Ve dâirenin merkezine bir nokta konulup ehadiyyete (Allah’ın birliğine) işaret edildi. Ve onları çevreleyen bir dâire ki marifet dâiresidir. Onu da çevreleyen bir dâire ki amel-i şerîat ve tarîkat dâiresidir. Çünkü amel ve ibadetsiz marifete ulaşılmaz, irfansız tevhide erilmaz, birbirini kapsar.

[4^a] Dâirenin resmi budur. Gör, anla, irşâd et Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın izniyle.

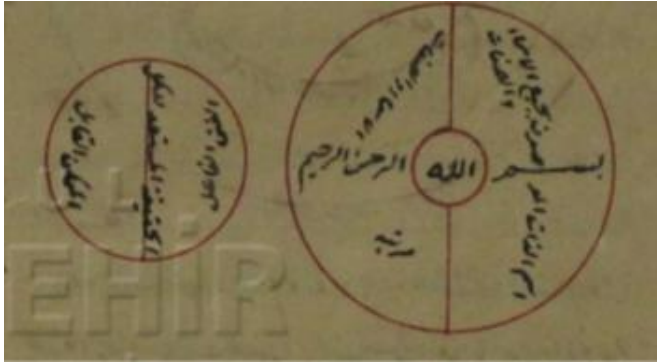
Suver-i Makâmât Dâiresi²⁶⁶

²⁶⁵ Hadîd 57/3.

²⁶⁶ Bu dâireler varlık mertebelerinin daha kolay anlaşılması için sembolik olarak çizilmektedir. Her biri anlatılmak istenen konuyla alakalı olarak isimlendirilmektedir. Burada resmedilen makamlar dâiresi ise birbirini çevreleyen marifet, şeriat ve tarikat dâireleri ile “amel ve ibadetsiz marifete ulaşılmaz, irfansız tevhide erilmaz, birbirini kapsar” sözlerinin şekil bulmuş, şekille anlatılmış halidir. (Ayrıntılı bilgi için bkz; Hür Mahmut Yücer, *Temsiller Vahdet-i Vücûd ve Sembolizm*, Büyüyen Ay, İstanbul: 2019.)

Şuhud hikmetinin sahipleri olan hakikat sahiplerinin ıstılahına göre isim, müsemmanın (isimlendirilenin) aynı olmasıyla ‘Bismillah’ ‘Billah’ demektir. Bu da Şeyh hazretlerinin, burada kurb-i ferâiz ve nevâfil makâmında tilavetine işaret ettiği şüphesiz sözüdür.

Şeyh Hazretleri kuddise sırruhu’l-azîz *Mir’âtu’l-Ârifîn*’de buyurur ki “Besmele ki ümmü’l-ümm ile adlandırılmıştır. İki kısım olup birinci kısım zâtla ilgili ‘bism’ kelimesidir. Ve diğeri de sıfâtla ilgili olup er-Rahmân, er-Rahîm isimleridir. İkisi arasında olan Allah ismi iki kısmı da toplar ve onları ayırır. İki kısım onda toplanmıştır. İstersen bir dâire resmedip ortasından geçen [4^b] bir çizgi ile iki yarıma bölüp ‘Bism’ kelimesini sağ yarımda, er-Rahmân er-Rahîm isimlerini sol yarımda ve Celâle’yi berzahda ispat edersin. Çünkü sıfât ve güzel isimlerle vasıflandırılmış zâtın ismi olan Celâle, iki kısmın toplanması değeriyle ikisinin arasında berzahtır. Besmele fâile ve kâbile isimlerini, ikisine meyilli olan hakîkatı kapsamı hakkında, fâileyi sağ tarafta ve kâbileyi sol tarafta başka bir dâirede resmedip ve meyilli olan hakîkatı resmetmektir.

Besmele Dâiresi ²⁶⁷

Şeyh Hazretleri Muhammed Nûr (asla zarar ettirmeyen ticareti zeval bulmasın) “*Mecâlî’z-Zehrâ*” isimli bu *Salâtu’l-Kübrâ* (Salâtu’l-Feyziyye) şerhinde buyurur ki “Besmele-i şerîfenin üç ismi ile her bir varlık hiçlikten varlık âlemine gelmiştir. (Besmele’nin bu üç ismi yani zât, sıfât ve ef’al olmadan hiçbir varlık vücûd bulamaz.) Çünkü “Biz bir şeyin olmasını istediğimiz zaman sözümüz sadece, ona, “ol”

²⁶⁷ Bu dâirede bismelenin zât ve sıfât olmak üzere iki kısımda anlatılması resmedilmektedir. Allah lafzının ise zâtla ilgili olan bism ile sıfâtla ilgili olan er-Rahmân ve er-Rahîm’in ortasında bulunduğu ve her iki kısmı da kendisinde topladığını ifade etmektedir.

dememizdir. O da hemen oluverir”²⁶⁸ ayet-i kerimesinin kesin hakikat anlamı delâlet eder ki ilâhi yaratma dal harfinin kesresiyle mubdi‘ yönünden (ism-i fail) ve dal harfinin fethasıyla mubda‘ [5^a] yönünden (ism-i meful) üçleme iledir. Şu halde mubdi‘ yönünden olan üçleme zât, sıfât ve ilâhi yaratmadır. Ve mebde‘ yönünden üçleme o şeyin aynı ilâhî ilimde sâbit, mümkünü’l-vücûd ve kâbilü’l-vücûd olmasıdır. Şimdi görünen o ki akli deliller dahi üç hudûd ile sonuçlandırır. Öyleyse her şeyin âşikâr olması fâil ve kâbilin üçlenmesiyle olur.

Şimdi bu sırrı ve ferdî hikmet makâmını zevk edince bil ki Allah ismi zât ismi, er-Rahmân sıfât ismi ve er-Rahîm fiil ismidir. Şeyh Hazretleri kuddise sırruh lafza-i celâlenin bütün zât, sıfât ve isimleri kendisinde sağlam bir toplayıcı olduğunu, keşf ehli tarafından ittifakla, mîm eklenmesiyle

“اللَّهُمَّ”

[Ey Allah’ım] buyurdu. Aslı ‘Yâ Allâh’ olup çokça kullanımda ortaya çıkan, nidâ harfi düşürülüp yücelik anlamı ve onun anlaşılması için sonuna şeddeli mîm harfi konuldu. Veya nidâ ya’sı vücûd arasından nefsanîyyeyi içine aldığından lafza-i Celâle’den düşürülüp sonuna yardım kuvveti talebi gerektiğinden mîm (harfi) konuldu.

Nidâ harfinin düşürülmesi, arada olanın kaldırılması gerektiğinden, mîm harfinin getirilmesiyle cem‘ olması (toplanması, birleşmesi) en iyisi olduğuna göre Şeyh-i Ekber kuddise sırrahu hazretlerinin bu salât-ı şerîfeyle hitap ettiğinde makâmu’l-cem‘de olup Cenab-ı Hakk Hazret-i Şeyhin lisanı ile hitabını söyleyici olduğu apaçık emridir. Bazı hakikat ehli büyükler buyurmuşlar ki “Allâhümme lafzı duaların toplamıdır.” Çünkü lafza-i Celâle toplayıcı bir isim olduğundan dolayı (ona eklenen) mîm harfi de vav gibi cem‘ edatıdır. Öyleyse bununla duâ etmek bütün ilâhî isimlerle dua etmektir. [5^b] Bundan dolayı “Allâhümme” lafzının duâların ilki olması bütün isimlerin anlamını topladığına işaret etmektedir. Bu tahkîkâta göre zikredilen lafzın manası “Ey zâtında tek, sıfâtlarında münferit ve fiillerinde biricik tasarruf sahibi olan mutlak hâkim en yüce zât” demek olur.

²⁶⁸ Nahl 16/40. Bu ayet metinde إنما أمرنا ibaresi ile yer almaktadır.

[Salavât ve ihsanlarını yağdır, taşı] Mübarek terkipte ‘Efiz’ hemzenin fetha gelmesi, fâ’nın kesra gelmesi ve noktalı dâd’ın sükunıyla fiili duâya devamdır. Fâil gizli zamir olan ente’dır. Bu da Cenâb-ı Hakk’a hitaptır. Bu emir fiilinin müştak olduğu ‘ifâza’ mastarı lûgat kitaplarında (sözlüklerde) belirtildiğine göre ‘bir kabı doldurmak, akıtmak ve dökmek’ manalarına gelmektedir. Burada ise bunların anlam ile ilgisi olmadığı yönleri mecâz veya isti’âre yoluyla ‘inzâl’ (yukarıdan aşağıya indirmek) manasında kullanmak daha uygun görülür. Ebû’l-Bekâ’nın bu manâları açıkladıktan sonra işaret ettiği “Feyiz, Allah’u Teâlâ’nın kalbe ilkâ etme fiilidir” diyerek söylediği tanım bunu teyit etmektedir. Sözün özü ‘ifâza’ burada inzâl ve ilkâ anlamlarını taşıyıp zikredilen lafız ile söylediği noktaya gelindiğinde çokluk ve istenilenin devamını ifade etmeye dayanmıştır.

Kaldı ki ilâhî feyz, feyz-i akdes ve feyz-i mukaddes adlarıyla iki kısma ayrılır. İlki “a’yânın onunla elde ettiği ve ilimdeki aslî hazırlığı olan” ve ikincisi “hâriçte a’yânın levâzımları ile birlikte elde edildiği şey” ile tarif edildiğine göre bu ifadenin gereğiyle mecazen izhâr anlamında kullanılması uygundur. Hatta bazı faziletli kimselerin ‘Feyz’ kelimesini isim olarak fâil, yef’alu, fiil [6^a] “dâima ne farz için ne ihtiyaç için” tarifıyla açıklanmasına göre ilâhî tecellînin zuhurundan ibaret olduğu bu anlama işaret etmektedir.

İlâhî feyzin mertebeleri yüce olup hatta onun her birine mazhar olanın hallerinin açıklandığı, Şeyh Abdulganî en-Nablusî kuddise sırruhu’l-unsâ hazretlerinin *Tecellîyât-ı Hüddâi* şerhinde ifade ettikleri ilâhî feyzin kısımlarını burada olduğu gibi tercüme ederek yazmaya mecbur oldum.

Şöyle ki Hakk yolunda sâdık, âşık olan sâlikin kalbine açılan ilâhî feyz sekiz türlüdür. Birinci türü vücûd feyzidir. Bu fethin (kalbe açılan) sahibi için bütün yönleri ile tecellî etmesi üzerine kadîm ve hâdisin gerçekleşme zevki ve “min haysü hiye zât-ı ilâhîyye Hazret-i hüve ve makâm-ı ehadiyye” marifetine sahiptir.

İkinci türü hayat feyzidir. Bu fethin sahibi sıfatların marifetine mazhar olan kimsedir. Yani sıfâtı zâtın aynı veya gayrı veya ne aynı ne de gayrı olduğunu zevk bakımından bilir. Bu fetih sahibi İsrâfiliyye mertebesi hakikatini gerçekleştirendir. Ve suyun hayat sırrını bilir. Pek çok şurub ondan kaynaklanır. Şehitlik makâmına eren kimse ölüm suyunu içmez bilakis Peygamberimizin “Müminler ölmez bir dârdan bir dâra intikâl

ederler” hadîs-i şerîfi gereğince şehitler makâmına erişmek için bir âlemden bir âleme intikal eder.

Üçüncü türü ilim feyzidir. Bu fetih sahibi, geçmiş ve gelecek yıllar hakkında keşf sahibi olup onları ayrıntı bakımından noksanlığa sebep olmayan toparlayıcı bir ilimle bilir. Eğer ondan bir şeyin ayrıntısı istenilse “bir şeye olduğu gibi (inanmak)” şeklinde ayrıntı ile açıklar. Bu fetih sahibi nezdinde “min haysü [6^b] tenezzuluhâ zât-ı ilâhiyyeyi” sıfât, isimler, fiiller ve ahkâmı bilerek Cebrâiliyye mertebesi hakikatini gerçekleştirendir.

Dördüncü türü irâde feyzidir. Bu fethin sahibi (bu mertebede) varlık hakkında himmetle tasarruf, dînî ve dünyevî azil ve doğum bilgisine sahiptir. Yıldızların sırrından, gökyüzü ilminden, cifr (sembol) ilminden, harflerin bilgisinden haberdardır. Eşyanın özelliklerini derinlemesine kavrayarak bilir ve İsrâfiliyye mertebesi hakikatini gerçekleştirendir.

Beşinci türü kudret feyzidir. Bu fethin sahibi daima celâl ve kabz halleri üzeredir. Ve onun için heybet, azamet, izzet ve Nusret vardır. O kurbiyet makâmındadır. Azrâiliyye mertebesi hakikatini gerçekleştirendir.

Altıncı türü sem‘ (işitme) feyzidir. Bu fethin sâhibi için ince zevk, derin anlam ve mutlak duyuş gerçekleşmiştir. Her ne işitirse hakikaten onu Cenâb-ı Hak’tan bilir. Ve Kur’ân’ı öğrenmede yüce bir himmete sahiptir. Onun hakkında Hüdâ-yi müteâl “Rahman Kur’an’ı öğretti. İnsanı yarattı, beyanı açıkladı”²⁶⁹ buyurur. Onun için hafaza-i kirâm mertebesi gerçekleşmektedir.

Yedinci türü basar (görme) feyzidir. Bu fethin sâhibi kendisine görünmeyeni de karşısında hazır gibi görmektedir. Duvarlar ona engel olmaz. O kimse için uzak mesafeyi yakın gibi aşmak mümkündür. En güzel yönüyle diğer insanlardan daha ziyâde gönül verir. Tâ ki melekler ona en güzel surette görününce onları görerek nimetlenir. Onun için arşın çevresinde dönen melekler mertebesi gerçekleşir.

Sekizinci türü kelâm feyzidir. [7^a] Bu fethin sâhibi Kur’ân-ı Kerîm’in anlam ve sırlarını keşfetmiştir. Onun nezdinde şerîatin hükmünü, dinin hüküm ve ihtilaflarını bilir. Peygamberlere, risalet sahiplerine gelen vahiy üzerine zâhir olan, Hakikat-i

²⁶⁹ Rahman, 55/1-4.

Muhammediyye gerçekleşmesi ve makâm-ı ferdiyyete ulaşmak vardır. Kaldı ki zikredilen fiili duanın lafzen mansub mef'ul olan 'silate' kelimesi sâd harfinin kesre ve zamme gelmesiyle bir nesneyi bir nesneye ulaştırıp bitiştirmek anlamına gelen mastar olduğu gibi kerem-i ilâhîden ve fazl-ı rabbânîden samimî bir hediye ve bağışa dahi isim olarak kullanılır ki burada arzu edilen bu anlamdır.

Gelelim salavâtın tamlaması olan ter kibine. İlk parça lafzen mecrûr ve kendisinden sonra gelen kâf harfine muzaf olarak 'silate' kelimesinin muzafun ileyhidir, salât kelimesinin çoğuludur. Bu salât kelimesinin lûgat ve ıstılah (sözlük ve terim) anlamı bütün alet ilmi ve yüce ilim kitaplarında özellikle de delâil-i hayrât şerhlerinde zikredilmiştir. Halbuki Hazret-i Şeyh-i Ekber kuddise sırrahu'l-ezherin bundan maksadı kendi ıstılahlarına dair şüpheye bağlı bulunan âlimlerin ayrıntılı fikir tartışmalarına itibar etmeyerek burada salâtın sûfî ıstılahındaki anlamını açıklaması yeterli bulundu.

Şöyle ki; Hazret-i Şeyh Dâvudu'l-Kayserî kuddise sırruh *Fusûsu'l-Hikem* şerhinde "Salâtın Hak'tan rahmet, melâikeden istiğfâr ve mü'minînden duâ" olduğunu ifade ederek buyurur ki "Rahmet-i ilâhiyye her şeye isti'dadları ve Hazret-i İlâhiyyeden talepleri hasebiyle taalluk eder." (İlâhî rahmet her şeye kabiliyetleri ve ilâhî mertebeden istekleriyle alakalıdır.)

Öyle ise âsî ve günahkarlara ilâhî rahmet; kendilerine af, [7^b] bağış ve mağfiret üzere bina edilen cennetin verilmesiyledir. Mûtî sâlihlerle ilahî rahmet; cennet, rızâ ve Hakk'a vuslatın "hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir beşerin kalbine doğmadığı müjdeler" katında dahil olan diğerlerinin verilmesiyledir. Ârif ve tevhid ehline ilahî rahmet; zikredilenlerle beraber feyiz ve yakîn hakîki mârifet ilmidir.

Enbiyâ ve evliyâdan kâmil ve mükemmellere ilahî rahmet; zât, esmâ ve sıfât tecellîsidir. Kalb-i Muhammedî aleyhi salâtı'l-ehadiye ile ilgili olan ilâhî rahmet mükemmel yetenek ve kuvvet isteklerinden zât, esmâ ve sıfât tecellîlerinin en yücesidir ki feyiz kaynağı nur olan ism-i câmî' ilâhîdendir. Cenâb-ı Hak "Muhakkak Allah ve melekleri o peygambere salât ederler"²⁷⁰ buyurdu.

Rahmân ve Rahîm veya diğer isimlerinden biriyle bunu ifade etmemekteyse görevli melekler ism-i A'zam olan esmânın tecellî yeri olması dolayısıyla (hizmetli oldukları)

²⁷⁰ Ahzab, 33/56.

için elbette efendisine tabi olması gerekir. Fahr-i âlem sallallâhu aleyhi vesellem hazretlerine bütün isimlerden feyiz hâsıl olduğundan mezâhir-i esmâ (olarak adlandırılan melekler) sırrıyla ona istiğfar eder. Ve mü'minlerin Fahr-i âlem sallallâhu aleyhi veselleme duâsı kendi kabiliyet dili yani yatkınlıklarıyla, a'yân-ı sâbitelerinin yeterli olduğu kişisel karşılığıdır.

Fahr-i âlem sallallâhu aleyhi vesellem ilmiyye ve ayniyye mertebesinde mahiyet ve varlığı nedeniyle varlığın (oluşumunun) vasıtası sebebi olduğu gibi onların kemâlatına dahi vasıta, vesiledir. Allah Teâlâ şöyle buyurdu: “Ve seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”²⁷¹ Bu ayetten anlaşıldığı üzere irfan lisânı ile sûflerin ifadesi olan salât Cenab-ı Hak'ın Fahr-i âlem sallallâhu aleyhi vesellem [8^a] hazretlerine zâtî tecellisinden ibarettir.

Burada çoğul sigasıyla salavâtın söylenmesi her anda makâm-ı Muhammedîye mahsûs olarak ilâhî zâtın tecellisinin inzâl olması (indirilmesi) olduğuna göre tağlîb yoluyla zâtın tecellîsi istenerek onun içinde sıfâtın tecellîsi ve ef'âlin dahi ayn-ı cem'u'l-cem' Hazret-i Peygamberi görülmek yoluyla yerleştirilmiş bulunduğuna işaretir.

“وَسَلَامَةٌ تَسْلِيمَاتِكَ”

[Ve selâmını da emniyetinle] ifadesi salât salavâtın üzerine ma'tûf olarak ilk kısımda izâfî tamlamadır. Lafzen mansub mef'ul olduğu için ve ‘teslimat’ın dahi muzâf ve muzâfun ileyh olarak “selâmete” kelimesinin muzâfun ileyihi bulunduğu âşikârdır. Bu yönüyle zikredilen tamlamadaki (salavât metninden olan bu kısımdaki) atıf vâv'ıdır. Ve ‘selâmet’ kelimesi sözlükte ayıp ve iffetten biri ve pâk olmak anlamındadır. ‘Teslîmât’ ise ‘teslim’ kelimesinin çoğuludur.

‘Teslîm’ tef'îl vezininde âfetten korunmuş ve kurtulmuş anlamına gelir. Ahlaktan ve kusurlu işlerden temiz ve kurtulmaktır. Ve Cenâb-ı Hak'tan Fahr-i âlem sallallâhu aleyhi veselleme bildirilen, “teslîm” noksanlık ve gönül karası gereken şeylerden emniyet vesilesi ve büyük satvetlerden arınmış, cemâlin tecellisini hazırlayan olmak üzere selâm ismi mertebesinde bir ilâhî tecellîdendir. Ve mü'minlerden “teslîm” sözle duâ ve fiille “Hayır! Rabbine andolsun ki onlar, aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp, sonra da verdiğin hükme, içlerinde hiçbir sıkıntı

²⁷¹ Enbiyâ 21/107.

duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar.”²⁷² Âyet-i kerimesince kendi isteğiyle itaat etmekten ibarettir. Anlamın özü budur “Yâ Allah! Zât, sıfât ve [8^b] fiillerinle; fiillerin tecellisi, sıfât ve zâtından ibâret olan husûsî salavâtın bağışlarını ve selâm ilâhî isminin üç mertebede âşikâr olan husûsî tecellisinden parıldayan selâmet ve emniyet ayetlerini dâimâ inzal ve ilham buyur.” Demektir. Bazı yayma ve açığa çıkarmayla ve bazı gönderme ve çoğaltma anlamlarıyla dahi süslenen (anlamlarıyla) sayfalarda söylenmiştir.

“عَلَى أَوَّلِ التَّعْيِينَاتِ الْمُفَاضَةِ مِنَ الْعَمَاءِ الرَّبَّانِيِّ”

[O (s.a.s.) Senin yalnız olduğun zamanda yaratmaya niyetlendiğinde ve her şeyin öncesinde belirlediğindir.] ‘Alâ’ harfî cer olup efeza fiiliyle alakalıdır. ‘Evvel’ kelimesi Araplara ait olan Arapça dilinde bazen gayr-i munsarif bazen de munsarif şeklinde okunur.

Örnek ibarelere tesadüf etmeleri Arap dilbilimcilerinin bazısı tarafından zikredilen kelimenin anlamını mevzuun-leh olan ‘kable’ kelimesinin gereken anlamı şeklinde, eski ve evvelki anlamına ism-i munsariftir. Bazılarının dahi öne geçen sıfâtla alınmış zât-ı mübhemedden ibâret gösterir. Deliller getirme ile öne geçme anlamına ef‘al-i tafdîl ve gayr-ı munsarif olduğu, zannedileni düzeltme yönüyle Arapça lafızlara yardım etmelerine sebep olmuştur.

Bunun üzerine burada isim olarak eski ve evvelki anlamını yüklersek lafzen alâ ile mecrûr ve sıfât olarak öne geçme anlamında kullanırsak madem ki sonuna muzâf olmayla pek çok şekilde öyle gelir, ‘alâ’ kelimesiyle müncer ve mahallen mansûb ‘efezâ’ kelimesinin mef‘ûlün bih gayr-i sarîhi olur. İki takdirden her birine göre mecrûr olarak okunur.

‘Ta‘ayyünât’ lafzı ta‘ayyün kelimesinin çoğuludur. Tefe‘ul bâbından mastar olup ‘kendi yapması’ [9^a] anlamına gelen ‘aynı olmayı kabul etmek ve aynı olarak görünmek’ yani aslî hâlinde olduğu halde aynı görünmeye uygun olmak anlamına gelir. Bir anlamın yakınlığına mazhar olmasa o mertebede başarılı olamaz ve bu yönüyle ortada aynı bulunma meselesi mümkün olmaz.

²⁷² Nisa 4/65.

Buna göre aslında “O başkalarından ayrı mümtaz bir şey olur ki ona başka bir şey ortaklık etmez” anlamına gelmiş, bu haliyle kullanılmış ve cisimlerde kullanılışı ‘teşahhus’ kelimesiyledir ki parça oluşu söz konusudur. Eşanlamlısı gösterilmiş ise de bunun genel olduğu yönüyle bütün ve parçada kullanılmış kemâl ehlinin parlayan gözüdür. Enaniyyet ve fersiyyet ta‘ayyünü gibi bu inceliğe dikkat etmeyenler “bir şeyin aklî, hayâlî yada hissî olarak cüz‘iyâtla sınırlandırılmasıdır” ifadesi ile tarif etmişlerdir.

Kısaca teşahhus gibi ta‘ayyün de bir şeyin gayrisından ayrılma sebebi olan bir nesne ise de bunun cisimler ve onların dışında kullanımı (doğru değildir) -ince anlamları bilenler tarafından yapılmış açıklamadır; şu gösterir ki şahıs ve ayn ile alakalı bir nisbettir- Kâh vücûd-ı hâricîde ve kâh vücûd-ı aklîde bulunabilmesi inkârı mümkün olmadığı üzere büyük mutasavvıflar belirtilen kelimeyi takdir edilmiş mahlukatın zorunlu suretinden ibaret adlandırmıştır. Buna “O, her şeyi yaratmış ve yarattığı o şeyleri bir ölçüye göre takdir etmiştir”²⁷³ âyet-i kerîmesini delil kabul etmişlerdir. Çünkü büyük mutasavvıflar nezdinde “belli bir ölçüye göre takdir etmiştir” cümlesi önceki cümlenin açıklamasıdır. Birinci cümlede olan “yarattı” takdîr anlamıyla tefsir edilmiş olduğuna göre belirtilen delilin ilgi çeken zâhir oluşu doğru görülmüştür. [9^b] Takdire gelince bir şeyin vücûdu farzdan ibaretse o şeyin sübutu demektir. Olumsuz anlamı olmadığı şüphesizdir. Çünkü sübut nefyin (olumsuzluğun) zıttıdır. Bu halde bütün âlemler sâbitedir, menfiye değildir. Kuruntu ehli olan gafillerden başkasının nezdinde vücûd ile nitelenmiş değildir.

Kur’ân ve sünnette eşyâdan bir şeyin mevcûd olduğuna dâir bir tür işaret vârid olmamıştır. Vârid olan işaretler “Allah dilediğini siler, dilediğini de yerinde bırakır”²⁷⁴ “Allah sağlam söze iman edenleri hem dünya hayatında hem de âhirette sağlam tutar; Allah zalimleri de şaşırtır ve Allah dilediğini yapar”²⁷⁵ gibi âyet-i kerimelerdir. Sübûta dâir olan bu âyeti kerîmenin sonunda gerek zâtı ve gerek başkası için vücûd iddiâ eden zâlimler hakkında büyük bir tehdit bulunmaktadır. Çünkü vücûd her halde yalnızca Hakk’a mahsûstur. Ondaki başkasına bir haddi aşma olmaz, Hakk’tan başkasında

²⁷³ Furkan, 25/2.

²⁷⁴ Ra’d 13/39.

²⁷⁵ İbrahim, 14/27.

bulunan sübûttur vücûd değildir. İşte ehl-i huzûr ve şühûd nezdinde vahdet-i vücûd denilerek belirtilen söz ayakları kaydırmayan bu anlamdan ibârettir.

Hakk'ın tekliği ve vücûdu için pek çok mertebeler vardır. Bunların ilki ehadiyet, lâ ta'ayyün, ıtlâk ve zât-ı baht mertebesidir. İkincisi Hak Teâlâ'nın zâtına, sıfâtına ve birbirinden ayırmadan bütün mevcûdâta -özetle- ilminden ibaret olan ta'ayyün-i evvel mertebesidir. Bu mertebe birlik ve Hakikat-i Muhammediyye olarak isimlendirilmiştir. Diğer mertebeler ayrıntısıyla kitaplarda zikredilmektedir.

Mesela *Tarfetu'l-Müstersile ale't-Tuhfeti'l-Mürsele* isimli fakîrin [10^a] kaleminden çıkan eser de bu gönlü kırık tarafından yazılmıştır. İrfân ehli bilir ki ta'ayyün müte'ayyinin a'ynı olup olmadığı konusunda ulemanın tartışması övülmekten uzaktır. Bunun üzerine burada ta'ayyünden kast edilen a'yân-ı sâbîte yani ilmî suretler ise bunun ilim mertebesinde feyz-i akdes sebebiyle 'müfâza' olduğuna şüphe olmadığı gibi a'yân-ı hâriciyye kast edilir ise neş'e-i rûhiyyede feyz-i mukaddes sebebiyle 'müfâza' olduğuna şühûd sahipleri ittifak etmiştir.

Çünkü zât-ı Muhammedî için üç mertebe olup birincisi Hakikat-i Muhammediyye, ikincisi rûhâniyyet-i Muhammediyye, üçüncüsü hılkat-i Muhammediye adıyla adlandırılmıştır. Hakikat-i Muhammediyye Câbir ibn-i Abdullah El-Ensârî radiye-anhu'l-bârî hazretlerinin sorusuna cevap olarak verilen "Ey Cabir! Allah Teâlâ, eşyayı yaratmadan evvel kendi nûrundan senin nebînin nûrunu yarattı" ²⁷⁶ hadîs-i şerîfi ve "Allah ilk nurumu yarattı O nur, Allah'ın kudretiyle onun dilediği yerlerde dolaşıp duruyordu" yüce alâmetine dayandırılmıştır.

İkincisi "Allah ilk ruhumu yarattı" hadisiyle meşhurdur. Bu halde evveliyetin hakîki değil izâfî olduğu âşikârdır. Pes Seyyid-i âlem sallallâhu aleyhi vesellem kâinatın başlangıç noktası olup geri kalanı ondan ayrılan kollardır. Belki o Muhhammed'in zâtı bizzât Hakk'ın ilmi mertebesinde. Çünkü Hakikat-i Muhammediyye amâ denilen ehadiyye mertebesi üzerine bir tertip ile sıralanmış olan yani vasıtasız ondan zuhûra gelen ta'ayyün-i Hak'tır. Şeyh-i Ekber kuddise sırrahu'l-ethar hazretlerinin (bu hususa) işareti vardır.

Çünkü Cenâb-ı Hâk ta'ayyünden ezelen ve ebeden münezzeh ve mukaddes vücûd-ı mutlak. Bu yönüyle kendisi için mutlak ta'ayyün yoktur hatta ta'ayyünden bile [10^b]

²⁷⁶ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa*, 1/265-266.

münezzehtir. Kendi nefis-i vücûd-ı ilâhîsinde mevcut kelamı ile ta'ayyünü Muhammedi'yi ispat etmiştir. Bundan dolayı ta'ayyün-i Muhammedîden o ta'ayyün olmadığı ve bunun da ilâhî ilmi kapsayan bir mertebede bulunduğudır. İlk ta'ayyünün zuhurundan sonra ezeli ilâhînin tecellîsi olup ilk ta'ayyünün içinde olan ta'ayyünât zuhûra geldiğine göre 'et-ta'ayyünât'taki elif lam cinse yüklenmiş ve çoğulluğu yok olmuştur. Bu konuda irfânı takip eden olmak gerekir.

Kaldı ki Cenâb-ı Hakk kadîm ve ezeli (dâimî ve ezelden beri) ilme sahip olup Muhammedî nûr ise hâdis (ezeli olmayan, sonradan meydana gelen) olur. Hakk'ın ilminde bu hakikat-i Muhammediyye'ye hiye hiye yani taşıma isnad etme, uyma ile taşıma isnad etme nasıl doğru olabilir diye sorulursa cevap olarak şöyle denilir: "Ne zaman ki nûr nûrda fânî olur, zuhuru tamam olup perdeler ve örtüler yükselir (kalkar) ve vehim gittikten sonra geriye kalan hayy-u kayyum olan zât-ı ecel ve a'lâdır. Bu cevap seyr u sülûk zevki ile fenâ zevkini tatmayla bağlıdır. Kaldı ki 'el-mufâdate' kelimesi if'âl babından ism-i mef'ûl müfred müennes olarak lâfzen mecrûr ta'ayyünât kelimesinin sıfatıdır. Eğer ki ta'ayyünâtta a'yân-ı sâbite kast ediliyor ise feyz-i mukaddesle mufâza demek olup ancak tam tefsiri genel bir iradedir. Bu yönüyle istifade edilir ki Hakk'ın ilim sıfatı kadîme (eskiden beri) olduğu gibi ilimde olan ilmi bilme de kadîmât olduğuna [11^a] göre. 'Mine'l-amâ' sözüne gelince, min mufâza kelimesine mûte'allık harf-i cerdir. Ve ayn harfi, mîm-i memdûdenin fethasıyla el-amâi kelimesi min ile lafzân mecrurdur. Amâ sözlükte sehâb-ı rakîk "ince bulut" anlamındadır. El-Misbâh'da vezin ve lûgat yönünden 'bulut' gibidir diye açıklanması bunu doğrular. Burada adı geçen kelime er-Rabbânî ile sıfatlanmış olduğuna göre "Rabbimiz mahlukatı yaratmadan önce neredeydi?" Sorusuna Hz. Muhammed (s.a.s.)'den "altında ve üstünde hava olmayan amâdaydı"²⁷⁷ buyurulmasından, sûfî efendilerimizin amâ mertebesinden kasdettikleri budur.

Bu mertebenin ya a'yân-ı sâbiteye veya a'yân-ı hâricîyyeye göre yorumlanması muhtemel olup, a'yân-ı sabiteye göre düşünüldüğünde Allah'ı Teâlâ'nın ezeli ilminde olan ahadiyye mertebesinde "ince buluta" benzetilmiştir. A'yân-ı hâricîyyeye göre düşünüldüğünde amâ, ilmiyye mertebesinden kinâye edilmiş olur.

²⁷⁷ Ahmed b. Hanbel; IV/11-12; Tirmizî, Tefsir, 12; İbn Mace, Mukaddime, 13.

İki takdirden herbirine göre Araplar amâ kelimesini fevkinde ve tahtında hava olan ‘ince bulut’ manasını kullanagelmıştır. Fakat burada akıllara önce gelen anlmin bu olmadığını açıklar. Her yönden geçerli benzerlik bulunmadığını bildirmek [11^b] için, “üstünde ve altında hava olmayan” bu yüce sözle o mertebenin yüce üstünlüğü açıklanmıştır.

İki takdirden herbirine göre menkûlun minh ile menkûlun ileyh arasında münasebet yönünden bulut, yer ile gök arasında olduğu gibi ehadiyyet dahi ayn-ı mutlak ile vâhidiyyet arasındadır. Ve ilmen, âlem ile ma‘lûm arasında (bilinirlik durumunda) olur. Bu ta‘ayyün-i evveldir ki a‘yân-ı sâbite kast edildiği halde amâ ehadiyye mertebesine, a‘yân-ı hâriciyye kast edildiği halde amâ ilmiyye mertebesine yüklenilir. Ancak iki anlamı da genelleştirip ortak kullanmak veya mecâzın umumi bâbından kabul etmek daha uygundur.

Şeyh Musallî kuddise sırruhu’l-celî hazretlerinin ifadesinde geçen ibareler ilmin ta kendisi olması ve ilmin dahi ma‘lûma tâbi olmasıdır. Bu halde dışarıda olan bir mevcûd a‘yân-ı sâbite bulunduğuna işarettir. İlim ma‘lûma tâbi‘ olması meselesi Şeyh-i Ekber mezhebine aittir.

Cenâb-ı Hakk’ın kendilerine ayrıntılı ilmi verdiği a‘yân-ı kadime mertebesine göre geçerli olan, küllî icmâlî ilmin rütbesine göre olunca ‘ma‘lûmun ilme tâbi‘ olduğu emrinin doğruluğunda şüphe yoktur. Çünkü Cenâb-ı Hak zâtından zâtına feyz-i akdesiyle tecellî eyleyince â‘yan ve â‘yanın kabiliyetleri hâsıl oldu ve bu bilgisizlikle olmaz “Allah Teâlâ bundan pek münezzeh ve müteâlîdir.” Bu yönüyle Hazret-i Şeyh ile Cenâb-ı Cîlî arasındaki muhâlefet ortadan kalkmıştır.

‘Er-Rabbânî’ [12^a] kelimesi amânın sıfâtıdır. Yani Rabb Teâlâ’ya mensûb olan amâ demektir. Bu hâlde ‘yâ’ nisbet harfi ve ‘elif ve nûn’ mübalağa için takdir edilmiştir. Rabb kelimesi terbiye ve yetiştirme anlamları gereğince a‘yân-ı hâriciyye ile ilgisi bulunur. Bu sıfâtın genel duruma getirilerek tağlib yolu üzere feyz-i mukaddes’in istenilmesi ile yazarın ibareyi aktarmasından bunu kast ettiği anlaşılıyor. Bununla birlikte terbiye sıfâtının ehadiyyet mertebesinden geniş olmasından dolayı feyz-i akdes istenilmesi mümkün değildir. Bu incelemeye göre mübarek terkinin anlamının özeti dünyada ve âhirette görülmesiyle sevinç ve göz aydınlığı olacağımız Rabbimizin, ehadiyyet mertebesinden feyz-i akdes ile nâil olunan ve bu yönüyle zâhir olan

ta‘ayyünün görünmesinde ortaya çıkan â‘yan-ı sabitenin öncesi bulunan hakikat-i Muhammediyye üzerine nâil olur.

Yâ Allah demek, “Rabbimiz ezelî ilminden feyz-i mukaddese nail olmuş o seçkin ruhların birinci mertebesine nail olan rûh-i Muhammedî’nin üzerine ulaştır Yâ Allah” demektir.

“وَأَخِرُ التَّنَزُّلَاتِ الْمُضَافَةِ إِلَى النَّوعِ الْإِنْسَانِي”

[O insanlığın özellikleriyle ulaşabileceği son mertebede olandır.] Bu mübarek terkip birinci bölüm üzerine atıf olmakla harf-i cerlerden olan ‘alâ’ ile bağlanır. Bundan dolayı önceki terkipte bulunan ve ism-i fâil sîgasında gelen ‘âhir’ kelimesi ‘alâ’ ile lafzen mecrurdur. Bu ‘âhir’ kelimesi sonradan gelen sıfât ile nitelenmiş belirsiz zât bulunmasına [12^b] göre sıfât olduğu gibi Fîrûzâbâdî’nin *Besâir*’de yaptığı açıklamaya göre ilk karşılık olarak sonuna konu olmasının “kendinden önce gelenden sonra gelen ve onu takip etmeyen fert” anlamında kullanımı son noktanın sahibinin olmasından dolayıdır. Son ve sona kalan anlamları bu anlamlardan ilgisi gereğiyle alınmıştır.

‘Et-tenezzüllât’ lafzan mecrûr ‘âhir’ kelimesinin muzâfun ileyhidir. Ve lam ile yapılmış izâfe olup, ‘tenezzül’ kelimesinin çoğuludur. ‘Tenezzül’ iki fethayla ve ‘zâ’ harfinin ötre ve şeddeli olmasıyla tefe‘ul bâbından masdardır. Fîrûzâbâdî’nin *Besâir*’de yaptığı açıklamaya göre inmek manasına konu olan nüzulden uygun olmasına göre yavaş yavaş azca inmek manasında kullanılır. Bu inişin ‘hulûl’ yani konmak anlamında da kullanıldığı sözlük kitaplarında yazılıdır. Ancak ‘nüzûl’ asıl manasına göre bir şeyin yukarıdan aşağıya hareketi demek olup bunda öngörülen en yüce veya en aşağı mekân ya da mekanlar türünden olacağı ve burada tenezzûlden kastedilenin derecelerine göre sıralama olduğu da kemâl sahibi kişilere âşikâr dır.

Bir nesnenin tenezzül ve nüzülü mutlaka her indiği yerde ortaya çıkması gerekli olmakla beraber keşf ve şühûd sahipleri burada bulunan tenezzülü zuhûr anlamında terim olarak kullanmışlardır. “Sizin yanınızdaki tükenir, Allah katında olan ise kalıcıdır”²⁷⁸ âyet-i kerîmesinden anlaşıldığı üzere zikredilen tenezzül bizim yanımızda hâdis (sonradan ortaya çıkmış), [13^a] Allah katında ise ezelîdir. Bizce bu tenezzûlün değişmesi, sonradan olması ve geçici olması ilâhî bilgide olan ezelî düzenden yani ilâhî bilginin bazısını öne alması, bazısını ertelemesi gibi ezeller ezelinde ilâhî bilgiyle

²⁷⁸ Nahl, 16/96.

ilgili düzenden ileri gelir. Ve ta‘rîf harfî ahdi yüklenmeyle anlatılan tenezzülâtta kasıt mükemmel zuhûrâtıdır.

‘El-Muzâfete’ kelimesi lafzen mecrûr ve ‘tenezzülât’ kelimesinin sıfâtıdır. Ve ‘izâfet’ kelimesinden ism-i mef‘ûl olarak ‘onun üzerine izâfet yapılan şey’ manasında olup bu izâfet çoğunlukla, Mesela bir kavimden olmayıp sonradan o kavme dâhil olan kimse bahsi geçen kavimden değilken ona dayandırılarak o kavimdenmiş gibi zikredilen, ilhâk olunan şeklinde kullanılmasıyla burada bu anlam kastedilmemiştir. ‘Gulâm-ı Zeyd’ örneğinde olduğu gibi birincisine muzâf, ikincisine ise muzâfun ileyh denir. Ulaştırmak ve bu yönüyle muzâfda olan bilinmezliği, bilinirliğe dönüştürmek gibi bir anlam kastını göstermek için kullanılmış olduğunu açıklamak üzere ‘el-mensûbe’ ile yorumlanmıştır.

Bu sebepten ötürü muzâfun ileyh tarafını açıklamak için de ‘insanlığın özellikleriyle’ sıfât tamlamasını getirmekle ‘ilâ’ kelimesi muzâfla alakalı olduğu bellidir. ‘Ve’l-insânî’de olan ‘yâ’ harfî bütünün bir parçaya nisbeti türünden ‘bir şeyin parçaları veya iki ayrı şey arasındaki uygunluk’ anlamına hamledilmesi rahat bir sözdür.

Bundan dolayı tamlamanın aslı ‘insanlığın özellikleri, türü ve nisbetiyle’ terkiibinde olup bunda ise insan türü birbirine eşit nitelemeye görünecektir. Hâlbuki Hazret-i Şeyh-i Ekber’in kastettiği seçkin türe özel en kâmil tenezzülât ve faziletin [13^b] sonu Hazret-i Peygamber olduğu açıklanmaktadır. Sonrasında zikredilen terkiibin değişmesine ve kâmil ahde döndürülerek, tenezzülât üzere harf-i ta‘rîf yazıp ‘el-muzâfe’ ile bu ince anlama işaret etmiştir. Bu sebeple sonuç olarak tamlamanın anlamı insana mensub olan, hayvan türüne göre insan türünün şeref bulduğu bilinen en kâmil tenezzülât ve ortaya çıkan faziletin (zuhûrât-ı efdaliyyenin) sonu olan cedd-i Muhammedî üzerine demektir.

Soru: Zikr olunan tenezzülât, geriye kalan kâinata dair türlerde de âşikâr iken şu tamlamayla insan türünün duygularını göstermekte Hazreti Şeyh’in muradı nedir?
Cevap: Yukarıda takdim edilip, açıklandığı üzere en kâmil tenezzülât ve fazileti istemeye dayandırılmıştır.

Soru: İnsan türünün ilki Hazreti Âdem’dir. Züriyeti ondan eşsiz gelmiş olduğu halde her ne kadar bir kısmı kâmil insan ise de bir kısmı da noksan, eksik insan olarak kendileri üzerine hayvâniyyet sıfâtı her yerini kapladığından dolayı rûhanî lezzetleri

terk ve bedenî şehvetlere tabi olmakta, himmet eteğine ilâhî tecellî ile kurbiyyete mazhar olduklarına göre insan türü için kâmil tenezzûlat nasıl istenilebilir?

Cevap: Fahr-i âlem sallallâhu aleyhi ve sellem, kâmil insan olup varisleri dahi kemâl hakîkatte, celâl kaynağında ve güzellikte ona tabi olmaları bereketiyle basiret sahibi olarak Hz. Muhammed’e (s.a.s.) katılmış bulunduklarına göre bütün zikir ve cüzi irade yoluyla mecaz kullanılmıştır. Bununla birlikte insân türü ilâhî sûret üzere yaratılmıştır. Bütün mahlukâtın en kâmilî olup bütün varlık âleminin kendisiyle övündüğü [14^a] Fahr-i âlem ise ‘zahire ve batına, evveline ve ahirine göre’ kâmil ve en kâmil bulunmayla kendisine has olan derecesinin şuhûd sahipleri katında olduğu bilinir.

Kâinatın kendisiyle övündüğü zât olan Peygamberimiz, selâm ve duaların en mükemmeli onun üzerine olsun. Zâtında her bakımdan eksiklik olmayan, gayelerin ve kemâlatın son noktasıdır. Çünkü O’nun şerefli zâtı, tam zuhûr ve herkese mazhardır. Görülmez mi ki kâinatta zuhur edenî, yaratılan ve yoktan var edilen mazhar-ı tâm’dan benzersiz güzellikte yaratılan bir nesne, varlığa benzeyen olmamıştır. Çünkü Cenâb-ı Hakk’ın hakîkatden ve şuhûden eksiksiz tecellîsi vücuda mahus olduğuna göre vücûddan daha şerefli nesne var olmadığı bellidir. Onun da en kâmil zuhuru, kâinatın kendisiyle övündüğü zât olan Peygamberimizde olduğu açıktır. Yaratılmışların en sonu, selâm ve duaların en mükemmeli onun üzerine olsun, ruhuyla ilk, bedeniyle sondur.

Basîret ehli -bu şeyde olmaya ki- şanı yüce Hakk Celle ilk olarak nefesine tecellî edip dînî literatürde ‘Rahmân’ın nefesi’ diye isimlendirilen “heyûlâ-yı külliyye’yi” ortaya çıkarmıştır. Ona ‘akl-ı evvel’, ‘kâlem-i a’lâ’, ‘nûr-i Muhammedî’ ve ‘rûh-ı a’zam’ denir ki; “Allâh’ın ilk yarattığı benim nûrumdur”, “Allâh’ın ilk yarattığı akıldır”, “Allâh’ın ilk yarattığı Kalem” ve “Allâh’ın ilk yarattığı benim rûhumdur” hadîs-i şerîfleri²⁷⁹ bunun hakkındadır. Bundan ‘nefs-i külli’ ve ondan akıl ve ‘nüfûs-ı mücerrede’ kollara ayrılmış, sonra ‘nüfûs-ı muntebia’ ve ‘heyûlâ-yı ecsâm-ı külliye’ açığa çıkarılmıştır. Sonra ‘arş ve kürsî’ sonra gök cisimleri, sonra madenler, bitki ve hayvan ortaya çıkarılmıştır. Tâ ki bu varolma süreci [14^b] insan türüyle son bulmuştur. Öyle ise insanın son mertebedeki tenezzûlat olduğu meydana çıkmıştır.

²⁷⁹ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa*, 1/265-266.

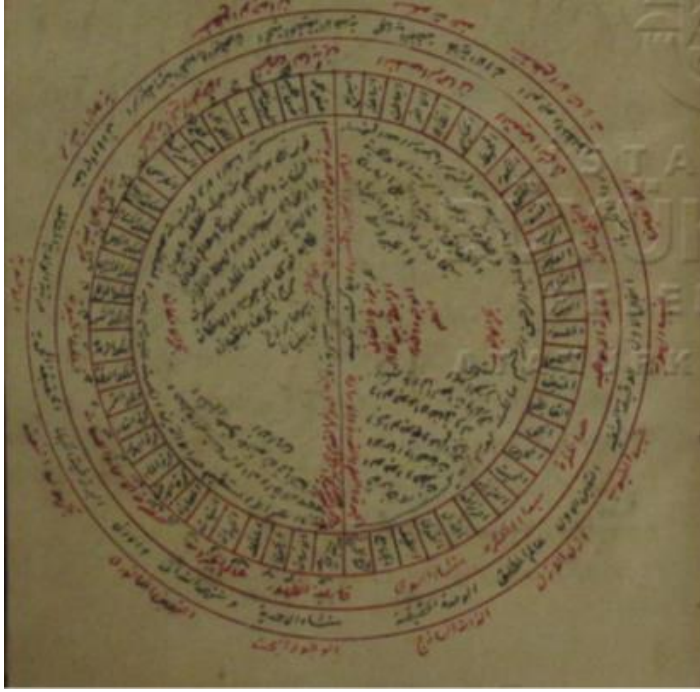
Şeyh Abdulkerîm Cîlî kuddise sırruhu'l-celî *Risâle-i Merâtib-i Vücûd* isimli eserinde kırk mertebe olarak isimlendirdi. Birincisi 'mertebe-i amâ' sonuncusu ise 'âhiri insân mertebesidir.' Buna "Allah, Âdem'in hilkat toprağını kırk gün eliyle yoğurmuştur" kudsî hadisi delildir. Ayrıntılı incelemek isteyen Şeyh Mûmâ ileyh rahmetullâhi aleyh hazretlerinin zikredilen risâlesine ve Şeyh Muhammed Şîrîn Mağribî'nin *Câm-ı Cihân-nümâ* risâlesine bakabilir. Fakat burada edeben dâire-i "cihân-nümâ'yı" resmetmeyi yeterli görüyoruz.

Onda dört mertebe vardır. Birinci mertebe, "lâ ta'ayyün'dür." Onun içinde on iki isim vardır. Ve ikinci mertebe, "taayyün-i evvel'dir." Onun içinde on yedi isim vardır. Ve üçüncü mertebe "ta'ayyün-i sâni'dir." Onun içinde on dört isim vardır. Ve dördüncü mertebe tenezzülât üzere sırasıyla yaratılışın meydana gelmesi, alfabeyi meydana getiren harfler, ayın yörüngesi üzerinde var kabul edilen durakların sayısı üzerine yirmi sekiz mertebedir. Görünürdeki varlığı, zahiri ilimleri ve insanın hakikatini açıklar.

Hayali bir çizgi ile ayrılmış, iki yaya bölünmüştür. Biri ilâhî isimleri kapsayan 'zâhir-i vücûd' yayıdır. Ve diğeri kâinatla ilgili isimleri kapsayan 'zâhir-i ilim' yayıdır. İki yay arasında engel olan hayali çizgi, ikinci berzah olarak isimlendirilen insanın hakikatidir ki birinci berzah diye isimlendirilen Hakikat-i Muhammediyye'nin sûretidir.

İlk yay 'kesret-i nisbiye' itibariyle kaynağı ilâhî isimlerdir. Onda yirmi sekiz ilâhî isim vardır. Ve ikinci yay ise 'kesret-i hakikiyye' itibariyle kaynağı kâinatın hakikatleridir. [15^a] Onun içinde yirmi sekiz kevnî (varlık) isim bulunur. Bütün ilâhî isimlerden her küllî ismin karşılığında tüm kevnî isimlerden bir küllî isim vardır. Her kevnî küllî isim bir ilâhî küllî ismin tecellîgâhıdır.

Mesela Bedî' ismi akla, Bâ'is ismi nefse, Bâtın ismi tabita ve bu şekilde yüksek makâmlara kadar ikisinden biri ötekisine karşılıktır. Ve mümkünâtın isimlerinin üstünde olan harfler, mahreçlerine göre düzenlenmiştir. İnsanın hakikat kavsini toplayan olduğundan Allah'ın câmi' isminin tecellî yeri olmuştur.

Cihan-nümâ Dâiresi ²⁸⁰

²⁸⁰ Cihan-nümâ âlemi gösteren ayna demektir. İbnu'l-Arabî bu şekille varlık âlemini göstermektedir. Dâireyi hayali bir çizgi ile ortadan ikiye ayırmıştır. Buradaki çizgi Hakikat-i Muhammediyye'nin sûreti olan insanın hakikatidir. Kesitten sonra iki yaya benzeyen bu resimde sağ taraf lahûtî âlemi tanımlarken sol taraf ise maddî âleme doğru inişi göstermek içindir. Yayın bir tarafı ilâhî isimleri kapsarken diğer tarafı kevnî isimleri kapsamaktadır. İlâhî ve kevnî isimler karşılıklıdır. Her kevnî isim bir ilâhî ismin tecellîgâhıdır. (Ayrıntılı bilgi için bkz; Hür Mahmut Yücer, Temsiller Vahdet-i Vücûd ve Sembolizm, Büyüyen Ay, İstanbul: 2019.)

The image shows a page from a historical manuscript, likely of Persian or Arabic origin, featuring a complex circular diagram. The diagram is composed of several concentric circles and radial lines, creating a grid-like structure. Within this grid, there are numerous handwritten entries in Persian script, organized into columns and rows. The text is written in various colors, including black, red, and blue, which likely indicate different levels of importance or different types of information. The diagram appears to be a representation of celestial or astrological data, possibly a calendar or a table of planetary positions. The overall layout is highly structured and detailed, characteristic of historical scientific or astrological manuscripts.

[16^b] Şimdi kâmil bir mürşidin hizmetine vararak derece derece/adım adım irşad olup, gaybın anahtarıyla gönül gözün açılıp gayb hazinesinden ilâhî sırlar ortaya çıksın ki dâire-i cihân-nümâyı anlayasın.

152

Mağribi'nin Şiiri

Ey (Sevgili)! Benim bu şeklim (hâlim) senin sıfâtının yansımasıdır.

Benim hayatım senin bir bölümünün küçük bir parçasından başka bir şey değildir.

Eğer varsa benim dünyayı gören kadehim (vücudum) senin suretindir.

Fakat senin dünyayı kapsayan suretin ise sadece senin kuvvetinin cümlesidir.

Vücudun varlığı baştan başa senin harflerinle nakşolmuştur.

İlimlerin bütün tafsilâtı senin yüceliğinin birer cümlesidir.

Benim bütün sihrim senin hazinendendir, benim ismim de sadece senin zâtındandır.

Senin müşkillerin senin zuhurunla hallolmuştur.

Su ve toprak dünyası ve bütün mevcûdâtın dünyası ve gönüller.

Bütün canların dünyası ve bütün gönüllerde oluşan senin zâtına dönecektir.

“الْمُهَاجِرُ مِنْ مَكَّةَ كَانَ اللَّهُ وَلَمْ يَكُنْ مَعَهُ شَيْءٌ ثَانٍ”

[Ey Allah'ım! O Muhammed ki; 'Allah, vardı ve O'nunla beraber başka bir şey yoktu' Mekke'sinden] Mübarek terkîbinde var olan 'muhacir' kelimesi bu gibi makâmlarda büyük âlimlerin açıkladıkları yönüyle üç şekilde i'rablanabilir. İlk olarak 'evvel' ve 'âhir' kelimesine izafetle marife olmasına bakılırsa lafzen mecrur okunur. İkinci olarak takdir edilmiş 'e'nâ' kelimesinin mefulü olursa lafzen mansub okunur. Üçüncü olarak önceki kelimelerden ayrı olarak lafzen merfu' hazf edilmiş mübtedanın haberi sayılır. Fesahata göre işte bu son yönüyle âlimlerin nezdinde ilk yönü olduğu kemâl sahipleriince apaçıktır. İşte bu üç i'rab yönünün ilerleyen bölümlerde gelecek mastarlarda dahi var olduğu söze bağlanmış ve işaret edilmiştir. 'Muhacir' kelimesi müfâ'ale babından ism-i faildir. Bir beldeden çıkarak diğer beldeye göç etmek anlamında olup Fahr-i âlem Efendimiz'in -sallallâhü aleyhi ve sellem- aslî vatanlarını

–ki orada doğup, oranın halkı arasında büyümüşlerdir- terk etmelerine bakılarak ‘Muhacir’ diye sıfatlandırılmışlardır.

[17^a] Bunun üzerine harf-i cerlerden olan ‘min’ ‘muhacir’e bağlıdır ve ‘Mekke’ kelimesi onunla mecrurdur. ‘Mekke’ kelimesi gelecek ibarenin cümlesine muzaftır. ‘Mekke’ mim harfinin fethalı ve kef harfinin şeddeli olmasıyla Haram Belde’nin veya mahvi(?) Harem-i Şerîf’in ismidir. Dahili konumları olan mübarek topraktan ibarettir. Mim harfî yerine be harfî eklenerek Bekke olur. Veya be harfî ile “Bekke” Beyt-i Şerîf, mim harfî ile Mekke’nin civarı isimlendirilir. Bilinmeli hakikat ehli buyurdular ki: “Mekke yani Beyt-i Muazzam zâtın tecellî yeridir. Yedi kere şavtla tavaf etmek subutî yedi sıfâta işaret eder. Zikredilen yedi şavttan önceki üç şavtta yürüyüş üç batınî sıfâttan ve kalan dört şavt gaybın anahtarları olan dört sıfâttan kinâyedir. Şimdi hakikat yolcuları olanlar zikredilen tavafı eda ile yedi sıfâta nâil olacaklarına binâen ‘fenâ fi’z-zât’ derecesine yükselirler. Bu fenâda kalırlarsa ekmeliyyet derecesine ulaşamamış bulunurlar.

Eğer zevken ve şühuden ilk olarak sıfat ikinci olarak fiillerin tecellîlerinden gözle görülen âleme dönmezlerse istenilen mükemmellik derecesine ulaşmaları uzaktır. Bundan dolayı Fahr-i âlem sallallâhu aleyhi vessellem efendimizin mübarek hicret yeri olan Medine-i Münevvere sıfatların, Beyt-i Mukaddes fiillerin tecellîgâhı sayılmasından dolayı bunlara göç ve yolculukla zât-ı hamîyyet-penâh-ı Muhammediyye’nin hangi yönden mükemmelliğe sahip olduğu konusunda sözü uzâtmaya gerek yoktur.

İşte şu mukaddimeden anlaşıldı ki Şeyh-i Ekber kuddise sırruhu’l-ethar doğum vatani [17^b] Muhammediyye olan Ahmediyye beldesinin zâtın tecellîgâhı olup Hakk’a bağlanma ve Muhammedî zâtın dahi evvel-i taayyün olduğuna nispetle ehadiyye ya da ilmiyye mertebesinden oluşan aslî vatan Mekke diye adlandırıldığını kendinden sonra olan izafetteki alametle sembol ve işaret buyurmuştur. Bundan dolayı “Ey Allah’ım! O Muhammed ki; ‘Allah, vardı ve O’nunla beraber başka bir şey yoktu” mübarek terkinin kast edilen lafzı ve mahallen mecrur olarak Mekke’nin muzafun ileyhidir. Zikredilen terkip Hazreti Ali’den –kerremallahu veche- “Ey Allah’ım! O Muhammed ki; Allah, vardı ve O’nunla beraber başka bir şey yoktu” nurlu vahyin ibaresinde olup rivayet edilen hadis-i şeriften iktibas edildiğine göre sonunda söylenen “sânin” lafzı sec’ için Musallî Ekber kuddise sırruhu’l-enver taraflarından eklenmiş olduğu âşikâr

dır. Zikredilen hadis-i şerifin lafzı İmran bin Hüseyin rivayetiyle Sahîh-i Buharî’de ve Mesâbîh-i Şerîf’de öncesi “Allah, vardı ve başka bir şey yoktu” ibâresiyle yazılmıştır. Bu iki rivayetin dayandığı anlamı açıklamak için Hazret-i Şeyh-i Musallî kuddise sırruhu’l-celînin zikredilen sec’i söylediği irfan sahiplerince saklı bir iş değildir. Gelelim zikredilen hadîsin nassının içerdiği kelimelerden Şeyh Musallî kuddise sırruhu’l-celî hazretlerinin *Fütûhât*’ında açıkladıkları üzere mâzî fiil sigasında olan “kane” kelimesi ayn-ı vücûd manasında olan kevn masterından alınmış olmasına nazaran havf-i vücûd olup mâzî fiil de zaman anlamı içermesinin gerçek anlamı [18^a] “Allah vardır, mevcuttur” demek olur.

Soru: ‘Kane’ kelimesi zamanın kayıtlandırılmasını ifade eder. Çünkü nahivcilerin yöntemi üzere ‘Kane’ mâzî fiili fetha üzerine bina edildi denildiği nahiv kitaplarında yazılıdır. Hazret-i Şeyh’in kelamına göre söylenen söz buna uymaz, bu nasıl kabul edilir?

Cevap: Aslında zikredilen kelime ecvef vâv’ı olan kıyamdan “kâme yekûmu ve seyekûmu fehuve kâimun” diyerek çekilmesi (sarf) ve bu çekimin zaman içeren fiillerde bulunmasına nazaran ‘kane’ kelimesinin hükmünün zaman hükmü düşünülerek bu açıdan fiiller kısmına eklenmiş ise de zikredilen kelimenin zamanı kendileriyle beraber olan lafızlardan saymadıkları zannedilmiş hükmedilmesine binâen ‘kâne’ye mâzî fiil denilmesi hakikat-i vücûd hakkındaki zamanın yaratıcısıdır. Tâlib ve muktezi (isteyen ve gereken) yüce anlamı bozacağına göre layık olmadığı ve bundan dolayı bazı nahivciler “kâne ve kardeşlerine” -ismini ref’ ve haberini nasb ederler- fiiller gibi amel eden harflerdir diye açıklarlar. Sibeveyhi ise ona vücûdi harfler diyerek meşhur ettiği ve geçmiş, şimdi ve gelecek zaman kendileriyle beraber olan fiil saymadıkları çekimlerde her yönden benzerlik gerektirmediği sebebiyle ortaya çıkan yönlerle ‘kane’ kelimesine mâzî fiil diyenler ‘kane’ ilmini bilememiştir.

Şeyh *Fütûhât*’ta “kane” kelimesinin Cenâb-ı Hakk’a isnadı zaman zarfını kabul [18^b] etmemesi yönüyledir diye açıklar. İşte soru ve cevabı bilenecek ‘kane’ kelimesinin geçmiş zamanı işaret ettiğine dair soru sorulmaz ve ‘yoktu’ cümlesi talibedir. Onunla birlikte öne geçmiş haberdur, ‘şey’ kelimesi ötelenmiş isimdir ve ‘sanın’ onun sıfâtıdır. Özet olarak o ta’ayyünât ve âhir-i tenezzülât olan Muhammed’in zâtının “Ey Allah’ım! O Muhammed ki; Allah, vardı ve O’nunla beraber başka bir şey yoktu” anlamı “Mekkesinden hicret eyleyen zât-ı şerîfdur” demektir.

Soru: Bu anlamın özeti vâcibu'l-vücûddan gayrı vücuda o kenz-i rumûz-ı hakâyık-ı hüviyyet aleyhi ekmelu't-tahiyyat hazretlerine hiç bir ta'ayyünün denk olamadığı gibi ilmiye mertebesi istenirse izafet hangi yönle doğru olabilir? Onda kesret-i a'yânın geçerli olduğu apaçık ortadadır.

Cevap: Aslında kesret-i a'yâna itibar edilir. Ancak zikredilen a'yân ilmiye mertebesinde var olmayıp belki sabite takdir edilmiştir. Bilinir ki şey'et-i sübûtiye vasıflanan eşya ile beraber olup –bu eşya ki sâbite ve takdir edilmiştir. Hakk'la beraber olmadığı “Nerede olursanız olun O sizinle beraberdir”²⁸² ayet-i kerîmesinden anlaşılacağı üzere zikri geçen sorunun sorulamayacağı apaçık ortadadır. Eğer mevcud olmak ve Hakk'la birlikte bulunulmak olsaydı o halde vâcibu'l-vücûdlukta karşılıklı övünme ve tartışma, âlemin bozulması sonucunu doğuracağı âşikâr olduğundan keskin bir kılıç gibi temanü' deliliyle çözüp kesinleştirmiştir.

”إِلَى الْمَدِينَةِ وَهُوَ الْآنَ عَلَى مَا عَلَيْهِ كَانَ”

[‘O hâlâ o hâl üzeredir’ Medîne’sine hicret etmiştir.] Terkîbindeki “ilâ” kelimesi ‘muhâcir’ kelimesine bağlı ve ‘Medîne’ [19^a] onunla mecrur olsa da, zikredilen lafız ‘Amâlîka’dan Yesrib isminde bir zâtın inşa ettiği ve daha sonra Fahr-i kâinatın hicret ettiği temiz, güzel toprakların adı ise de yukarıda açıklandığı üzere sıfâtın tecellîgâhı sayılan cem‘ makâmından kinâyedir. Ki bunu kesret ve halk gibi farz etmek caiz olacağına göre Mekke kelimesinden bile vahdet ve Hakk kastedilerek pek çok anlamlar çıkarmak mümkündür.

Özellikle Mekke’den Medîne’ye hicret etmek vahdet-i zâttan kesret-i sıfâta tedellî etmek (Hakk’ın zât mertebesinde tenezzülü) olacaktır. Medîne kelimesi medenileşmekten isim olduğuna göre bir çeşit kesret anlamı vermeyi isteyip bundan dolayı yaratmaktan kinâye olur. Bu ise mahlukatı görmeyi işaret ediyor. Hazret-i Şeyh-i Ekber kuddise sırruhu'l-etharın maksadı bu yönden olmadığı için zikredilen manzum sözleri, şiirleri ortadan kaldırmak için görünüşte hadîsin kalanı denilen mübarek lafızlara izâfeti tercih etmişlerdir. Zikredilen terkipte var olan vav, takdir edilen sorusunun –ki ilmiye mertebesinde Hakk mevcûd olup Hakk’a ilim ile beraberliğe eren nesne bulunmamıştır acaba alem vücuda geldiğinde Hakk’a nasıl nazar etmek gerekir anlamından ibârettir- cevabı olup buna binâen gâip zamiri merfu Hakk’a döner.

²⁸² Hadîd 57/4.

Şimdi, geçmiş ve gelecek arasında ayırıcı kullanılan zarf ise de Cenâb-ı Hakk’a nazaran bunun kullanılması caiz olmadığından tarif harfini istiğraka yükleme ile zaman anlamını yüklediği keşf ve şühûd sahiplerinin kalemiyle yazılmıştır.

‘Alâ’ harf-i cerri, hazf edilmiş ‘kain’ kelimesine [19^b] bağlı ‘mâ’ ism-i mevsûlû ‘alâ’ harf-i cerri ile mahallen mecrûrdur. ‘Aleyh’in zamîri ‘mâ’ ismi mevsulüne dönen ‘kane’ sîla cümlesi olması terkinin anlamını mutlak vücûd olan Hak her vakit ve hâlde ezellerin ezeline azameti üzerine sâbit, vahdet-i ezeliyyesine aykırı bir nesne meydana gelmemiş, bunda tenezzülâtın sıfâtı mümkün, bunu bildirmek ise faydalı bir haber olduğuna göre bu cümledeki terkinin anlamının özeti Fahr-i kâinat aleyhi ekmelu’t-tahiyât a‘yân-ı sabitenin gerçekleşme yeri olan ilm-i Samedânîde Hak var olup ona şeref yönünden eşlik eder. İkinci bir şeyin bulunmamasının a‘yân-ı sabitenin tenezzülâtının son noktası olan kevn âleminde ortaya çıktığına göre Hak’ın vücûdu vahdet-i ezeliyesinde olan durum üzerine her hâlde var olmaktır. Medîne-i ilmine hicretle şeref kazanan zât-ı Muhammedî ileride o halde ilk kısmın ezeli vahdete göre ilâhî zâta, ikinci kısmın zuhûra göre ilâhî zâtı bildirdiğine göre bazı mutasavvıfların bu inceliği anlamadan verdikleri anlamı kavramayarak bazı tercümanlar Kâbe’nin hakikatinden ibaret olan hakikat-i Ahmedîyye’yi – ki bir mertebe imkan damgası ve mîm tavrı ile damgalanır- mutlak vücûd ehadiyyet mertebesinde bâkîdir tenezzül buyurdu. Hakikat-ı Muhammedîyye iki mîm tavrıyla damgalanmış olarak son dereceye inmiştir.

Vücûd-ı Mutlâk’ın lâ ta‘ayyün mertebesinde nüzul etmesi, bölünmesi ve farazi olarak çoğalması düşünülerek bundan Allah’ın sonsuz varlığı karşısında müstakil ikinci [20^a] bir varlık kabul etmek ve denklerinin, aynılarının çokluğuna dikkat edile diye yazdığı söz Şeyh’in makâmına münasib olmayan bir sözdür.

Kaldı ki bu iki mübarek terkîpte; birinci terkip yalnız “sânin” lafzı olmadan Müminlerin Emiri Ali bin Ebî Tâlib -kerremallahu vechehû- hazretlerinden rivâyet edilmiş olup ikinci terkibe gelince -her ne kadar- bazı büyük zâtlar onun İmam hazretlerinin sözü olmasını zannederek müdrec hadis demişlerdir.

Anlamına gelince “O hala varlığının vücubunda maiyyet ve ğayriyyet olmaması cihentinden bir ikincisinin olmaması hali üzerinedir” terkihiyle anlatmış olsa da Hazret-i Musallî-i Ekber’in kuddise sırruhu’l-ezher *Fütûhât*’ının yetmiş üçüncü babında yazdığı sorular ve cevaplardan yirmi üçüncü soruda hadîs-i şerîfin ibaresinde

“Ey Allah’ım! O Muhammed ki; ‘Allah, vardı ve O’nunla beraber başka bir şey yoktu” şeklinde yazmıştır.

Şerh ve anlamına gelince ‘kane’ lafzı eğer zamanın kaydını bildiriyorsa da buradaki kasıt sınırlama olmayıp varlık manasında olan ‘kevn’ kelimesi olduğu âşikâr dır. Çünkü ‘kane’ tahkik ehline göre harf-i vücûdî olup zaman anlamı taşıyan fiil çeşitlerinden değildir. Bunun için kelimeler âlimlerinden zâhir âlimlerinin kabul ettikleri itiraz mümkün olamaz.

“O şu an olduğu hal üzeredir” sözleri ‘kane’ hadîsine dair bilgisi olmayanlar tarafından ek olarak konulmuştur. Gerçi kane ve kardeşleri fiiller gibi çekilmesine bakılarak bazıları onlara fiil demişse de gerçekten de bunlar fiiller gibi amel eden harflerdendir. Çünkü bir nesneye bir açıdan uygun olan şeyin tüm açılardan ona benzer olması [20^b] gerekmez kuralı bu sözümüzü destekler.

Adım adım terkibe gelince onda var olan ‘el-ân’ kelimesi iki zamanın arasını ayıran şimdiki zamanı işaret etmek için konulmuş bir lafızdır. Bundan dolayı ‘el-ân’ lafzının işaret ettiği zamân-ı vücûdîden ibâret olduğundan yüce hüküm koyucu olan Hakk’ın varlığına onu söylemeyip harf-i vücûdî olan ‘kâne’ kelimesini söylemiştir.

‘Kevn’ kelimesinde zaman fiillerine mâni olan ya da fiillerinde ortaya çıkan çekim görüldüğünden onun hükmünün zaman hükmü olduğunu düşünenler ikinci terkipte haberi tamamlayan “el-ân” kelimesini eklemişlerdir. Tahkik ehli ise “O hâlâ o hâl üzeredir” ibaresini dikkate almazlar çünkü zamanın yaratıcısı olan hakikat vücûdu Hakk’ın istediği anlamı bozacağından dolayı bu terkip hadîs-i şerifte söylenmemiştir.

Bu durumda mübarek terkinin anlamı “Allah vardır ve onun vücudundan Hak’dan gayrı var olan onun zâtı için vaciptir.” Demek olup varlığıyla yokluğu eşit derecede imkân dahilinde olan varlıklara gelince Hakk’ın varlığının vacip olduğu âşikârdır. Çünkü mümkün varlıklar Hakk’ın varlığının tecellîgâhı olup Hakk’la ortaya çıktığı ve mümkün varlığın kendisinin o zâhir ile gizlendiği uzak bir sözdür. Kaldı ki Cenâb-ı Hakk’a şey’iyyet izafe edilmediği gibi O’nun için söylenmesi dahi uygun değildir. Çünkü varlık ilâhî zâtın vasfı olup ondan eşyalarla birliktelik uzaktır. Çünkü Cenab-ı Hak eşyalarla beraberdir, eşyalar Allah’la birlikte değildir. Çünkü ma’iyyet ilimlidir. Cenab-ı Hakk var olan her şeyin ilmine sahip olan âlim olduğu için “O bizimledir” denir.

Varlıklar ise Hakk'ı bilemedikleri için "varlıklar O'nunladır" [21^a] denilmez. O halde zikredilen hadiste ma'yyet sâbite ve şey'yyet menfiyye olup zikredilen ma'yyet çokluğu gerektirir. Hakk'ın varlığı ise zâtına ve hüviyyetine nisbette zât-ı vücûd olduğuna ve şey'yyet mazharın aynı bulunduğundan dolayı şeyin varlığıyla birlikte olabilir. Yoksa Hakk'ın varlığına hiçbir şey eşlik edemez. Çünkü varlığın vücûbiyyeti Hakk için zâtidir. Mümkün varlıkların vücûb-ı zâtîde zevkî olmadığı âşikârdır. Bunun için Şeyh "Hakk'ın hüviyyetiyle ma'yyete erişemez. Çünkü ma'yyet yüceltme sıfâtıdır. Mecd ise zâtının vücubunun varlığı kendinden bulunmayana sabit değildir" diyerek sözü bitirmişlerdir. Şu açıklamalardan faydalanan ince anlamlar ve üstün meziyetlerle birlikte zikredilen ilave, velîliğin koruyucusundan olmadığı yazılmış ve halas olmuştur.

Şimdi cevher-i kân-ı safâ aleyhi't-tehâya vücudu tek olan Hakk'ı, yaratma aynasında yaratmazdan önce görür. İlki nafilelerle yakınlık, ikincisi farzlarla yakınlık makâmıdır. Şu halde iki makâmın birleşmesiyle Allah'tan Allah'a Muhammedî hicret dördtür ki makâm-ı cem'ul-cem' ve fark-ı sâîdir. Tahkik ehline âşikârdır ki sufilere göre sefer dördtür.

İlk seyr ilallahdır yani nefis mertebesinde hakîki varlık yönüne doğru manevî seyr, yolculuktur. Bu isimlerin tecellîsinin başlangıcıdır, vahdetin vechinin sonundan çokluk örtüsünün kaldırılmasıdır.

İkincisi seyr fillahdır yani Allah'ın sıfâtlarıyla sıfâtlanmak, O'nun isimleriyle tahakkuk etmek ve Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmaktır ki sonu vâhidiyyet mertebesidir. Bu yolculuğun sonu ilmî çokluk açısından perdenin kalkmasıdır.

Üçüncüsü [21^b] seyr me'allahdır. Ayn-ı cem'e ve ehadiyyet mertebesine sâlik olanların ilerlemelerinden ibarettir. Bu halde ikiliğin kusuru tamamen kaybolmazsa 'kâb-ı kavseyn' makâmı denilir. Tamamen kaybolursa 'ev ednâ' makâmı diye söylenir ki bu velâyetin sonudur. Bu yolculuğun sonu zâhiren ve bâtinen aynu'l-cem'in ehadiyyet mertebesinde kayıtlardan kurtulmak ve zıtlığı kazanmaktır.

Dördüncüsü seyr anillah'dır. Taliplerin kemale ermesi ve irşad olmak isteyenlerin irşadı için bu makâma fenâ'dan sonra bekâ, mahv'dan sonra sahv ve cem''den sonra fark da derler. Bu yolculuğun sonunda Hakk'tan halka, istikamet ve doğrulukla dönülerek çoklukta tekliği ve teklikte çokluğu seyretme görüldüğü gibi, Hakk'ın halkta tecellîsi ve halkın Hakk'ta yok olma sırrı burada ortaya çıkar. Tecelliyât her

şeyde seyredilir ve bu zevkin kalpte meydana gelmesi isimler arasında ehadiyyetü'l-cem'i seyretme vaktine mahsustur.

"مُحْصِي عَوَالِمِ الْخَضَرَاتِ الْخَمْسِ فِي وُجُودِهِ وَ كُلِّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ فِي إِمَامٍ مُبِينٍ"

[Ey Allah'ım! O Muhammed ki 'Biz her şeyi imâm-ı mübîn'de zikrettik' âyeti gereğince vücûdundaki hazarât-ı hams âlemlerini toplamaya ve saymaya gücü yeten ve vâkıf olandır.] Mübarek terkîbinde bulunan 'muhsî' kelimesi ehsâ masdarından ism-i fâildir. 'Ehsâ' bir nesneyi saymak ya da ezberlemek ya da anlayıp ve idrâk anlamlarında kullanılıp hepsi ötekisine lazım olarak bunlarda cem'in lâzım olması yönüyle, bazı kişiler 'muhsî' kelimesi için câmi' bazıları da 'âlim ve vâkıf olan anlamları olduğunu ileri sürmüşlerdir. 'Avâlim' kelimesi 'muhsî'nin muzâfun ileyhi ve lâm harfi fethalı yazılan 'âlem' lafzının çoğuludur.

[22^a] Âlem yaratılmışların hepsi için söylenir. Sözü'n feleğ'in içinde bulunduğu üzere yani birinci gök katında var olan tüm cevher ve araza denir. *Kâmûs*'un şârihi Şeyh-i Mürtezâ kuddise sırruh der ki aslında 'ondan bir şey bilmez' anlamındadır. Âlemin mahlukâta –ki mahlukât Allah'tan başka her şeydir- söylenmesi mevcûdî olan yüce ve aziz zâtı bilmeye delalette vesile olduğuna bina edilmiştir.

'El-Hazarât' kelimesi 'hazret' kelimesinin çoğulu ve 'avâlim' kelimesinin muzâfun ileyhidir. Hazret; Hak Teâlâ'nın imkân âlemlerinden görüldüğü mertebeye denir. Şu itibarla ki; kul kendini ve diğerlerini görmeyip nazarında Hakk her şeye tecellî ederek görünür. 'El-hams' 'hazârat' kelimesinin sıfâtıdır. Mübarek ilim, sırları açana gizli olmaz.

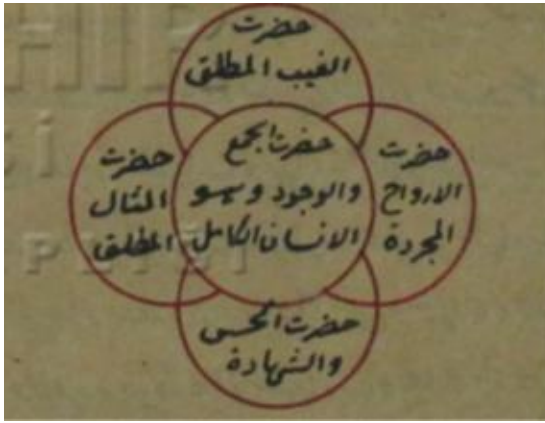
Îlâhî beş hazarâtın birincisi gayb-ı mutlak mertebesidir. Onun âlemi, ilmiyye mertebesinde a'yân-ı sâbitedir. Bunu lâhut âlemi, hüviyyet-i gaybiye, gayb-ı meçhul, gaybu'l-gayb, aynu'l-cem', hakîketlerin hakîkati, Rahmân'ın nefesi, Hakîkat-i Muhammedî, "ev edna" makâmı, gayelerin gayesi, sonların sonu diye adlandırırlar. Bu mertebenin karşılığı his mertebesi ve şehâdet-i mutlakadır.

Onun âlemi mülk âlemidir; arş, kürsü, gökler, unsurlar (anasır-ı erbaa: hava, toprak, ateş, su) ve onlardan meydana gelenlerdir. Bunu şehâdet âlemi, zâhir âlemi, âsâr âlemi, halk-ı mahsus âlemi, kevn ve fesâd âlemi diye adlandırırlar. Ve biri muzaf gaybı mertebesidir ki ikiye ayrılır. Biri mutlak gayb mertebesine yakın olan ukûl mertebesi ve nüfûs-ı mücerrededir.

Bunu ceberut âlemi, [22^b] berzahların berzahı, berzahıyyet-i ûlâ, mecma‘u‘l-bâhreyn, kâbe kavseyn ve muhît-i a‘yân diye adlandırırlar. Diğerı mutlak şehâdet mertebesine yakın olan mutlak misâl mertebesidir. Bunu melekût âlemi, fiiler âlemi, emir âlemi, gaybi rububiyyet âlemi ve bâtın âlemi diye adlandırırlar. Çünkü ruhlar için mutlak şehâdet âlemine uygun misâlî suretler, mutlak gayb âlemine uygun mücerred aklî suretler vardır.

Beşinci mertebe, hazretu‘l-cem‘ ve‘l-vücûddur. Bunun âlemi kâmil insan mertebesidir. İnsan her ne kadar dış görünüşü ile mülk âleminden ve bâtını görünüşüyle melekut âleminden ise de âlemlerin hepsini zâtında topladığından ayrıca bir mertebe ismi konuldu. Ona nâsut âlemi, kevn-i câmi‘, illet-i gâibe, âhir-i tenezzülât ve mücellâ-yı küll adlarını verirler.

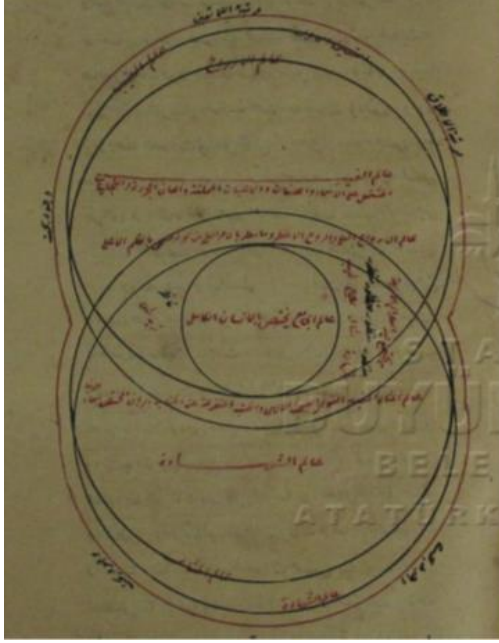
Şeyh-i Kebîr kuddise sırruh mezhebi üzere hazarât-ı hams dâirelerinin resmi:

Hazarât-ı Hams Dâiresi²⁸³

²⁸³ Bu dâirelerde Hazarât-ı Hams yani varlıkların yaratılış aşamaları resmedilmektedir. Varlıklar birçok mertebeden geçerek yaratılmıştır. Beşli tasnifin ilki lâ-taayün, ikincisi gayb-ı izâfî (taayün-i evvel, taayyün-i sâni, ruhlar âlemi), üçüncüsü misâl, dördüncüsü şehâdet âlemi ve beşincisi insan-ı kâmil mertebesidir. Bütün âlemlerin ortasında bulunan bu son mertebe en geniş alanı kapsamaktadır. Bütün âlemler onunla irtibatlıdır. Aynı zamanda burası bütün mertebelerin berzâhıdır. (Ayrıntılı bilgi için bkz; Hür Mahmut Yücer, Temsiller Vahdet-i Vücûd ve Sembolizm, Büyüyen Ay, İstanbul: 2019, 267-268.)

Şeyh Bâyezîd Er-Rûmî kuddise sırruh hazretleri *Tûru'l-Esrâr ve Cebel fî'l-Ğâr* adındaki kendi metinleri üzerine yazdıkları şerhte hazarât-ı hams-i ilâhiyyeyi açıklarken bir garip dâire [23^a] resmi çizmiştir. Çizdiği resim budur:

Şeyh Bâyezîd Er-Rûmî'nin Hazarât-ı Hams Dâiresi

Adı geçen rahmetullâhi aleyh hazretleri *Beyânu'l-Esraru'l-Ahrar fî Bevâdî'l-Meliki'l-Cebbâri'l-Gaffâr* adıyla meşhur zikredilen şerhte buyurur ki [23^b] “ilâhî hazarât-ı hams için sanat işiyle ilgili şekil çizmek talibe faydaların kaynağı olması ve anlamları yakınlaştırmak içindir. Anlamı kendi kendinde vücûd bulan biçimde hayal edip, hayalinde meydana gelen fikir sebebiyle ibare kolaylaşır. Nâzır-ı istîfâ-i nazar üzere şevklendirip bütün anlamlarına vakıf olur. Çünkü anlam resimlendirip şekillendirilince his o anlama kuvvetle bağlanıp his için bir ferahlık olur ki o şekli seyri ve onda o şeklin nasb olduğu şeyin araştırılmasına sebep olur. Bundan dolayı ilâhî hazarât-ı hamsı şekledip çizdik. Muhakkak başarılı kılan Allah'tır.

Ve bâzı kemâl kuddise sırruhu'l-azîz:

“Birinci hazret hazret-i gayb-ı mutlak'tır. O zât âlemdir. İkinci hazret ceberut âlemdir. O sıfâtlar âlemdir. Üçüncü hazret melekut âlemdir. O fiiller ve ruhlar âlemdir. Dördüncü hazret mülk ve şehadet âlemdir. O âsar ve cisimler âlemdir. Beşinci hazret nasut âlemdir. O insan-ı kâmil, cem'iyet ve mezharu'l-merât ve âhirut'-tenezzülat ve hatemü'l-mevcudat ve illetü'l-gâibe âlemdir” diyerek beş hazarât-ı açıklamışlardır.

Detaylı bilgi isteyen büyük zâtlar Şeyh Abdülehad en-Nûri kuddise sırruhu's-sırrî efendimizin *Mir'âtu'l-Vücûd ve Mirkâtu's-Şühûd* adıyla meşhur risalesini okusun. Şeyh İsmâîl Hakkı [24^a] Celvetî'nin de kuddise sırruhun bu konuya özel bir risâlesi vardır. 'Fî vücûdihi' cümlesinde câr ve mecrûr 'muhsî' kelimesinin sarîh olmayan mefulün bihi'dir. Müfred mecrur zamir 'muhsî' kelimesinden anlaşıldığı üzere Seyyidu's-Sâdat aleyhi efdalu's-salavât hazretlerine döner. Bu halde zikredilen kısmın anlamı: "O illet-i gâiye-i zuhûr-ı esrâr-ı dekâyık-ı lâhûtiyye aleyhi efdalu's-salavâtı't-tahiyye (lahuti inceliklerin sırlarının zuhurunun sebebi) kendi mübarek Muhammedî varlıklarında ilâhî beş hazarâttan ibaret olan âlemlerin tamamını ilmen ve şühûden ve hakîkaten toplayan ve sırlarını bilendir."

Bu hükmün sebebi Hakikat-ı Muhammedînin beş hazarâttan her bir mertebeye sirâyet etmesinden ibarettir. Çünkü her bir mertebe Ahmedî nurdan yaratılmıştır. Çünkü Muhammedî nurânî zât ilâhî taayyün olduğundan dolayı varlıklar tek tek ondan kısımlara ayrılmıştır. İşte bu takdir edilen sebebin yüce kaynağı olmak ve zikredilen hükmün vâridi şüpheli olan 'sebeb'in sorusuna cevap vermek üzere "Biz, her şeyi apaçık bir kitapta (Levh-i Mahfuz'da) bir bir kaydetmişizdir"²⁸⁴ buyurmuştur. İşte bu âyet-i kerîmenin kapsadığı mübarek lafızlardan 'külle şeyin' kelimelerinde bir itibar izafet yönü olup ona göre âyet-i kerîmenin anlamı: "Hakk'ın vechinin dışında olan yaratılmışlardan her şeyi biz -azîmu's-şân- zâhiren ve bâtinen onunla uyulan, kendine indirilen bütün hükümleri ve eşyaların hakikatlerini insanlara yani ayn-ı sâbiteleri dosdoğru yolun hidayetine [24^b] talip olanlara açıklayıcı olan zâtı şerîfde saydık ve topladık" demek olur.

'Mübin' kelimesinin gelmesi "Ey Resul! Rabbinden sana indirileni tebliğ et" emrine itaat ederek, kendine izzet sahibi Rabbi tarafından indirilen, gerçek şerîati insanlara beyan ettiğinin işaretidir. Çünkü menzil ahkâmını gizlemek kendilerinden yasaktır. Eğer gizlemiş olsalar risâleti bütünüyle tebliğ etmemiş olurlar.

Şanı yüce tefsir âlimlerinin açıklamasına göre imâm-ı mübîn'den (Her şeyin vukûundan evvel ve sonra yazılı olduğu kader defteri) kastedilen levh-i mahfuz, Hakikat-i Muhammediyye'den kinâyettir. Bu durumda bile anlam doğrudur. İzâfet sebebiyle geçersiz tenbih dili ve işaretle bütün her şeyin Muhammed ismi olduğu

²⁸⁴ Yasin 36/12.

düşünülürse Hazreti Muhammedî'yi yani Hz. Muhammed'e tabi olan ümmetleri imâm-ı mübîn'de topladık anlamı gerçekleşir.

Çünkü Hazreti Şeyh Musallî kuddise sırruhu'l-celî *Fütûhât*'ta Hz. Muhammedî'n peygamberliğine ait her şeyi açıklayan levh-i mahfuz olduğunu apaçık belirtmiştir. Kaldı ki Abdulganî en-Nabluî kuddise sırruhu'l-unsâ hazretlerinin işâretine göre 'vücûdehu' daki zamîr Hakk'a döner ise 'vücûdehu' kelimesi 'terkîbu'l-hazarât' kelimesinin sıfâtı olup 'muhsî' kelimesi el-âlim yani Allah'ın her şeyi tam manasıyla bilmesi anlamında alınması gerekir. Bu hâlde terkinin anlamı Hazret-i Muhammed aleyhi tahiyyetu'l-ehad- 'hazarât-ı hams' âlemlerinin gerek bütünü gerekse bir kısmı Allah'ın varlığında 'hulûl ve ittihad olmadan' hazır ve görünür olduğuna 'zevkî-i şühûdî' ilmi ile bilendir demektir.

Ve buna 'Mü'min mü'minin aynasıdır'²⁸⁵ hadîs-i şerîfine göre aynada eşyanın görünmesi hulûl ve'l-ittihâd ile [25^a] olduğu örnek getiriliyor. Buna da delîl istersen Kur'ân-ı Kerîm'de 'Biz –şanı yüce olan- zât-ı Muhammediyye'yi Hazreti vücûd-u mübînimize muttali ve âlim kıldık' yorumunun belirtisi olarak 'aslında biz her şeyi apaçık bir ana kitaba kaydetmekteyiz'²⁸⁶ âyet-i kerîmesi olduğu açıktır. Ki buna Şeyh Ömer el-Bağdâdî "Ve o ikisi arasında ağıyardan yani başkalarından kurtulmuşların bileceği sırların ihtimali vardır" ifadesi ile işaret etmiştir.

Soru: Kâinatın yukarıda açıklandığı üzere hayat, ilim, irâde ve kudret sadece varlığın görünmesinden ibaret olduğu halde burada 'fî vücûdihî' ile bir şarta bağlanmasındaki ince anlamı nedir?

Cevap: Zuhûrun kemâlinden sebep teşrîfiye kaydıyla yüklüdür.

Her ne kadar izâfî kemâl ise de kemâl sahiplerine açıktır ki ilim ve bütün sırrı yaymak gerekli olup bu ihtiyaçtan (emir) kastedilen asıl anlamın çok yüce merhametten meydana geldiğine ve Nebi Muhterem Muhammedî de rahmetin kendisi olduğuna göre hepsine başlamak gereken sırrı açığa çıkarmak Muhammedî vasıtasıyla açıklanmıştır. Ve bu sebeple ilk bölümü tamamlama niyetiyle velîlik menkîbeleri Hazreti Şeyh Musallî kuddise sırruhul celî;

²⁸⁵ Ebu Davud, Edeb, 49

²⁸⁶ Yasin 36/12.

“وَرَجِمَ سَائِلِيَّ اسْتِعْدَادَاتِهَا بِنِدَاءٍ وَجُودِهِ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ”

[Ey Allah'ım! O Muhammed ki “Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik” âyet-i kerîmesi ile varlığındaki merhamet hakîkatiyle hazarât-ı hamse tavırlarını anlamaya istekli olanlara cömert davranır] mübarek bölümüyle süslemiştir.

Bundan dolayı atıf vav'ı ile ‘muhsî’ cümlesi üzerine atfedilen mübarek bölümü adı geçen ‘vav’ ortaya çıkarıp hepsini topladığı irfan sahibi kimselere aydınlıktır. “Râhim” sîgası [25^b] ‘hâvî’ kelimesinin ism-i failidir. Bu ise rahmetin kendisi olan Hakîkat-i Muhammediyye’ye karşıt gibi görünüyor ise de istenilen başka zamanda yeniden ortaya çıkarma olduğuna göre adı geçen sîganın söylenmesiyle soru akla gelmez. İrab yönünden lafzen merfu, düşmüş mübtedanın haberidir. Ve izafetle cem’i nûn’un düşmesi ile ‘sâilî’ kelimesine lafzen muzaftır.

Çünkü hakîkate “isti’dâdâtihâ” kelimesine muzaf olarak zikredilen ‘sâilî’ kelimesi ‘isti’dâdâtihâ’ kelimesinin sıfâtı olarak belirtilen söz “varlığındaki merhamet hakîkatiyle hazarât âlemlerinden isteyenlere cömert davranır” öncesindedir. “İsti’dâdâtihâ”nın zamîri mecrûr muzafun ileyhi ‘avâlimu’l-hazarât’ terkîbine döner. Soru kelimesi ‘suâl’ lafzından ism-i fâil ‘isteyen’ manasına konu olmakla elbette mevsufu diri ve canlı olması gereğince doğrusu, isteyen kabiliyet yetenek sahibidir. Gerek sonradan yapılmış olsun gerek sonradan yapılmamış olsun. Çünkü feyz-i akdesle meydana gelen a’yân gibi sonradan yapılmamış kabiliyettir. Ve Feyz-i mukaddesle meydana gelen sonradan yapılmış kabiliyettir.

Yüce ahlak ve razı olunmuş sıfâtlar gibi ‘bi-nidâi’deki ‘Yâ Râhim’ kelimesiyle müteallik olup ‘nidâ’ kelimesi nûn harfinin kesri ve dâl harfinin feth ve uzâtılmasıyla müfâale bâbının ikinci mastarı olup ‘duâ’ yani çağırma anlamındadır.

Kerem ve cömert manasında olan ‘cûd’ kelimesine muzâf olup, bu kelimenin muzâfun ileyhi olan zamîr râhimden anlaşılan [26^a] Hz. Muhammed’in zâtıdır. Çünkü “Ve seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik”²⁸⁷ ayeti kerimesi ‘cûd’ kelimesinin sıfâtı kâşifesi’dir yani üzerinden bilinmezliği kaldıran bir özellik taşır.

Bu halde mübarek bölümün anlamı da bütün varlık âleminin kendisiyle övündüğü Peygamberimiz sallallâhu aleyhi vesellem ‘âvalim-i hazarât’ın’ ortaya çıkmasını

²⁸⁷ Enbiyâ 21/107.

isteyenlerin kabiliyetlerine “Ve seni ancak alemlere rahmet olarak gönderdik” ayeti kerimesinden anlaşılan ilâhî rahmetten ibâret bulunan cömert, kerem sahibi Muhammed’in daveti sebebiyle lütûf edicidir demektir. Çünkü ta‘ayyünât’ın başlangıcı aleyhi efdalu’t-tahiyyât Efendimiz hazretlerini ‘Er-Rahme’ olup her bir şeye ikramı sonsuz genişlikte olan ilâhî rahmet ile nitelenmiş bir yüce vasıta bulunduklarından ve bütün eşyâ nûr-ı Muhammedîlerinden dallanıp ortaya çıktığından Hazarât ehlinden varlık ve zuhuru istenen her bir kabiliyetin sorusuna ki ya hâlde veya sözle olur. Gerekli olarak kabiliyetleri miktarınca her birine cömert ve kerem Hakk’ın aynî olan cömertlik ve kerem nebevileriyle verme ve soru ifadesi açıktır.

Doğrulanmış emir ki o; saf nur asl-ı küll ve nebî ve rasûl-i küll olmakla mutlaka fer’den ortaya çıkan eşya asıldan dallanmış ve düzenlenmiş olduğuna göre bahsedilmiş olan hüküm imân gereğince sağlam tabiatı yakinen bilenlerdir. Madem ki hal böyle oldu zât-ı Muhammediyye kendi nûrundan meydana gelenlere rahmet edici olarak sıkıntılı, kederli insanın, nimet varlıklarına kavuşmaları için kaynak olacağı açıktır.

Âyet-i kerîmeye gelince “Ey Muhammed! Biz –şanı yüce- seni peygamberlik görevi ile gönderişimiz [26^b] avâlim-i hazarâta rahmet olduğunu bildirmektir” demek olarak bunda âlemlerin her birinin diri, söz söylen ve bilen olduğuna delâlet için “el-âlemîn” yâ ve nûn ile birleştirilmiştir. Bir de Fahr-i âlem sallallâhu aleyhi ve sellem umuma dair peygamberliği cansız varlıkları da kapsamıştır. Sûfî hazretlerinin açıklamasına göre “O’nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur” ayet-i kerimesince canlı, diri ve konuşan ve âlemdir.

Hazreti Şeyh-i Ekber kuddise sırruhû’l-ethar *Fütûhât-ı Mekkiyye*’de buyurdu ki “Delilleri ve görüşleri seçkin ve âşikâr olan görüş ehli mükellef olan kendisine hitâb olan emirleri ve yasaklanan şeyleri anlayıp onaylamak için akli başında olmak gerekli” ittifak edilen söz olmuşlardır. Biz hoş geçinen araştırmacılar nezdinde bu hüküm ittifakla doğrulanır. Yani âlem fert fert ve çeşit çeşit yaşayan, akıllı, konuşan olduğuna olağanüstü keşifle delildir.

Şu kadar ki düşünce ehli âlemden bir kısım olan cansız varlıkları akledemez şeklinde niteleyip gözlerinin kendilerine bağışlayan bilgide Cenab-ı Hakk’ın rızasına uygun tarzda hareket etmişlerdir. Yâni ona hükmü verememişlerdir. Biz hoş geçinen araştırmacılar ise buna bağlanıp kalmayı caiz görmeyiz. Örneğin peygamberden herhangi birisi taş veya koyun kürkü istediğinde, fidan ve dört ayaklı hayvanı hediye

ettiğine dair söz şer-fesağ olsa zahir ehli Cenâb-ı Hak o vakitte bunların her birinde hayat ve ilim yarattığına razı olur bâtın ehli ise bu söze gitmeyip belki hayat bütün âleme yayılır. Yaş ve kuru [27^a] her şey müezzini dinler ve ona şهادet eder. Bu şهادet ilim iledir diye hükmederler ki bu hüküm bizim yanımızda keşf ile gerçekleşmiş bir iştir.

Teoriden hüküm çıkarmaya bağlantısı yoktur. Her kim bunun üzerine anlamayı isterse velîlerin yoluna sülûk edip halvet ve zikrullahı ayrılmamacasına bağlansın. Cenâb-ı Hak onu bunun hepsi üzerine haberdar kılar. Bilir ki insanlar bu hakîkati idrak etmede, anlamada hiçbir şeyin varlık sahasına çıkmadığı, henüz yaratılmadığı âlem, yokluk âlemindeydiler. Birinci bölümde “fî vücûdihi” zamîrinin Hakk’a dönmesi caiz olup bu halde ‘bi-nidâi’deki ‘be’ harfî ‘yanında’ anlamına mastardır. ‘Nidâ’ kelimesi de mefûlüne muzâf olarak sözden anlaşılan husus: “Hakk’ın cömertliğinin nidası yanında meseleler” üslubunda olup bu halde ‘Râhim’ mücib anlamında alınır ve nidânın cûd kelimesiyle ilgisini mecaz saymak gerekir.

Bu doğrultuda tamlamanın anlamı âlemin kendisi ile iftihâr ettiği Peygamberimiz -sallallâhü aleyhi ve sellem- Hazarât-ı Hams âlemlerinin kerem sahibi Hakk’ı davet edip katında suâl ile sıfatlandıran kabiliyetlerine sebeptir. Çünkü asıl amaç kendileridir. Ve o kabiliyete feyiz ihsan edilmiştir.

Çünkü asıl vasıta, yüce halife ve rasûl-i ekremin kendileridir ifadesi kastedilerek başka bir anlam meydana getirilmiş ve Allah’ın ezeli ilminde özel mertebe cömertlik olup bu da kendilerinin ortaya çıkış kabiliyetleri demektir. Ve hakîkat-i vücûdiyye-i Muhammediyye de her bir halden isteyen kişinin kabiliyetli oldukları nesneyi [27^b] ihsan etme ve nitelendirme olduğuna birinci “Allah’ın ilk yarattığı şey benim nurumdur. Ve Bütün her şeyi ondan yarattı” hadîsinin şahit olduğu önemlidir. Cenâb-ı Muhammedî her bir nefese mukaddes feyze davetçi olduğuna bile hazret-i ilmiyyede her bir nefesin hazret-i kevnîyyede kendileri ortaya çıkacak sözünden ibaret olarak “Rabbimiz! Doğrusu biz ‘Rabbimize inanın! Diyerek, imana çağıran bir davetçiyi işitip iman ettik”²⁸⁸ dediklerini aktarmasına şahit olduğu zihinlerce hatırlanması tavsiye olunan önemli meselelerdendir.

Bu halde bazı şerh yazıcıları (der ki) salât nûr-i Muhammedî mutlak varlıktan bir pür-nûrdur ki hazarât-ı hams âlmemlerinde ortaya çıkarak ve sayarak varlığa dönüşmüştür.

²⁸⁸ Âl-i İmrân 3/193.

Hakk'ın mutlak varlığında Hakk -celle ve âla hazretleri- anlamı kesin ve açık olan kitabında her bir şeyi biz –şanı yüce- bildik ve saydık. Bir Hakikat-i Muhammediyye'de ki o da kısaca âlem mertebesidir. Ve hazret-i ilâhiyyeye ulaşmak kabiliyetini isteyenlere merhamet-i Muhammediyyesi geçerlidir.

Mutlak varlığın merhamet ediciliği bir seslenişle sabittir ki o da “Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”²⁸⁹ Celil olan Cenab-ı Hakk'ın nazmından oluşmaktadır deyip yazdığı şerhin manasını kendi dahi anlamamış olduğu anlaşılır. Cenâb-ı Şeyh-i Muslih kuddise sırruhu'l-celî bu salât-ı şerîfede Fahr-i âlem sallallâhu aleyhi vessellem efendimizin ulûhiyet ve ubudiyet mertebesi yaratılma ve ahlaklanma açısından cami‘ bulunduklarına göre bu iki mertebenin derecelerine göre sözü ileri sürdükleri meşhur delil kaynakları ileri gelenlerden olmanın birinci mertebenin derecesinde bulunup emir âlemine ait [28^a] olan rütbe-i sâmiye-i Muhammediyye'ye işâretle

“نُقْطَةُ الْبِسْمَةِ الْجَامِعَةِ لِمَا يَكُونُ وَكَانَ”

[Besmelenin olacak ve olmuş sırrını toplayan kudsî nokta] buyurmuşlardır.

Bu sebeple ‘nokta’ kelimesi “el-muhâcir” kelimesinde kalemle yazıldığı belirtilen üç i‘râba erişmesi methedilmekten uzak olup ref’in düşen mübtedaya haber olarak dönüşü tahkik ehli tarafından mükemmeldir. “El-besmeleti” lafzen mecrûr muzâfun-ileyh olarak “el-câmi‘ati” aynı şekilde lafzen mecrûrdur. Besmelenin veya lafzen merfû‘ noktanın sıfâtıdır. ‘Limâ yekûn’daki cer lâmi ‘câmia’ kelimesine bağlıdır.

İsm-i mevsul ma’sı ‘yekûnu’ ve atıfla ‘kâne’ onun sılasıdır. Özetle yüce tamlamanın anlamı ‘âlemin kendisi ile iftihâr ettiği Peygamberimiz sallallâhu aleyhi vessellem varlık hakikati bakımından gelmiş ve gelecek olan bütün Allah’ın zâtı dışındaki varlıkları toplayan besmele-i şerîfenin toplamaya sahip bâ harfinin adı geçen topluluğu içine olan noktası gibi’ her bir ‘mâ yekûn’ ve ‘mâ kâne’ ile ilgili bütün sırlar demek olup bu doğrultuda yorumlanması benzetme yoluyla olur. Benzetme ise belâgat çeşidinden olup ondan, on tane sayfa Hz. Âdem, elli sayfa Hz. Şit, otuz sayfa Hz. İdris ve on sayfa Hz. İbrahim aleyhimu’s-selâm hazretlerine indiği gibi Tevrat isimli yüce kitap Hz. Musa’ya, Zebûr isimli yüce kitap Hz. Davûd’a, İncil isimli yüce kitap Hz.

²⁸⁹ Enbiya 21/107.

İsâ'ya ve şanı yüce Kur'ân isimli yüce kitap cem'u'l-cevâmi de Muhammed aleyhimu's-salâtu vesselâm hazretlerine indiği ve sayfaların hepsinin içerdiği ilâhî hükümler dört kitapta bulunur. Tevrât, [28^b] Zebûr ve İncil isimli üç kitabın içerdiği hükümler de fazlasıyla Kur'ân-ı Kerîm'de mevcuttur.

Bu şanı yüce olan Kur'ân'da toplanan ilâhî hükümler Bakara suresinde, onda toplanan hükümler Fâtiha suresinde, onda mevcut olan bütün hükümler de yüce besmelede, onun içerdiği hükümler de besmelenin bâ'sında ve onun içerdiği hepsinin de besmelenin noktasında toplamıştır. Kur'ân'ın bütün hükümleri ise âlemin kendisi ile iftihâr ettiği Peygamberimiz sallallâhu aleyhi vessellem efendimizin bu şekilde her hüküm olduğuna göre bütün hükümler olduğu hakkında şek ve şüphe yoktur. Bu sebeple Efendilerin efendisi, selam ve duaların en faziletlisi efendimiz hazretlerine 'el-câmiu'l-ekber' 've'l-ismu'l-a'zamu'l-efhar' denilmesi söylentilerden uzaktır.

Bundan dolayı bu anlama göre nûn'un zammı, kâf'ın sükûnu, tâ'nın fethi ve sonunda tekrarlanan nâ harfi ile nokta kelimesi 'harfin üzerine konulan nokta' ibâresiyle açıklanan kitâbın noktası ibâresinden alınıp nakledilerek harflere konulan meşhûr ve bilinen nokta anlamındadır. Hattâ Kâmus'un sahibi, 'harflerin noktası denilip yazılan harfleri i'câm eyledim yani noktaladım, nokta koydum yani benek ile nakışladım' demek anlamını vermek istediğini yazmıştır. Diğer Arapça sözlük kitapları dahi bunu onaylamıştır. Muzâfun-ileyh olan "el-besmeleti" lafzı Kur'ânın i'râbında Fâdıl-ı Semîn'in beyân eylediği üzere 'dehrâce bâbından' fi'il-i mâzi olan ve kâle bismillah anlamını faydalı bulunan Bismil zîdlen(?) mastar olup bâb-ı nahta benzetilerek kullanılan bir kelimedir.

Bazıları mevâlî lügatında olduğunu yazmış ise de [29^a] Sa'leb ve Mutarrızî gibi imamlar mevâlî lügatında olmadığını ve hatta yolculuk zamanında Ömer bin Ebî Rebi'a'nın gelip:

"Onunla buluşmak için ayrılığından önce besmele çektim

Ey o sevgili besmelenin askerleri"

Beyitini söylediğini rivâyet etmiştir.

Burada istenilen Bismillâhirrahmânirrahîm noktası demektir. Yukarıda söylenildiği üzere gerek besmele-i şerîfe ve gerek yüce nokta bütün ilâhî hükümleri toplamasından dolayı 'el-câmi'ati' kelimesi her ikisine sıfât olabileceği itiraz edilecek bir şey değildir.

‘Yekûn’ ve ‘kâne’ kelimeleri “Her şeyde Hakk’ın varlığının görünmesi” anlamında olan kevnden türemiş olduğunu söyleyenler yekûn terkîbini “Her şeyde Hakk’ın varlığı görünmez” ve ‘kâne’ terkibini “zuhûr-i bi’l-Hakk ve batni bih” ile açıklayarak tam fiillerden olduğuna işaret etmişlerdir.

Buna göre dahi besmelenin noktası terkibinde ilk anlam gibi bir mukadder muzâf olarak besmelenin bâ’sının noktasının önde olduğu rakamların kaydında halas olmuştur.

Hazret-i Şeyh Musallî kuddise sırruhu’l-celî *Fütûhât*-ı isimli beğenilen kitabında beşinci bâbda “Varlık Bâ harfi ile zuhur etmiş, nokta sayesinde ibadet eden ettiğinden ayrılmıştır. İmam Şiblî’ye (r.a.) sorulmuş: ‘Sen Şibli misin?’ O da cevap vermiş: ‘Ben Bâ harfinin altındaki noktayım.’”

Bu ifade, bizim nokta yani ayırmak içindir (âbid ve mabudu) sözümüzün aynısıdır. Söz konusu ayırım, kulun kulluk hakîkatinin gerektirdiği şekilde var olmasıdır. Şeyh Ebû Medyen (r.a.) şöyle derdi: ‘Her ne gördümse üstünde Bâ yazılıydı.’ Bütün varlıklara eşlik eden Bâ harfi, cem ve vücûd (vâhidiyet mertebesi) mertebesinde Hakk’ın mertebesindedir. Yani her şey, Bâ harfi vasıtasıyla var olmuş ve ortaya çıkmıştır.” Üslûbunda yazdıkları yüce ibareye göre [29^b] bâ musâhabe cem ve varlık makâmında Hazreti Hak’tan yaratılan bütün varlıklara delil göstermek için geçerli olup bu halde her bir eşyâ o makâmda Hak’la var olur ve görünür olduğu halde noktanın gelmesi müsâhabetin ima ettiği ikiliği ortaya koyarak kula ‘şuhûd nezdinde varlık verilmesine’ delil getirmesinden sebep kul ve mabud ayrılmış olmasından ötürü varlık ve hebâtîye(?) sahip kul ise bütün var olanlar kul olarak onun asaletli ve dürüst Fahr-i kâinat aleyhi ekmelu’t-tahiyyât bulunduğu ve lafzi ismi de ‘mâ ya’rifu bih’ demek olduğuna göre tamlamanın anlamı “umumi ve hususi rahmeti toplayan insanın kemalinin noktasının sureti” demektir. İşte bu da ilâhî zât ve sıfâtların tümüyle Hakk-ı a‘zamîye ulaşan Muhammed’den kinâyet bulunduğu “Ben cevâmiu’l-kelim ile gönderildim”²⁹⁰ ve “Ben, güzel ahlâkı tamamlama için gönderildim”²⁹¹ hadîs-i şerîfiyle teyit edilmiştir. Çünkü varlıklar kelimesi hakikatler ve ayanına, güzel ahlak da a‘yân-ı hakâyıkın fiillerin mastarları olan kemâlât ve havâsından ibâret

²⁹¹ İbn Hanbel, II, 381

bulunduğuna göre hepsini kâinatı ve insanı kuşatmış olduğu sözünü uzâtmak gereksizdir. Konuşmaları ile birleşme makâmında ve vücudda hazret-i Hak'tan yarattıklarına yol gösterici olarak saygın olup her bir eşyâ o makâmda Hak'la mevcûd ve zâhir bulunduğu hâlde noktanın ulaştığı bu anlama göre nokta sûret-i insaniyyeyi işleyip Allah'ın seçkin gösterdiği büyüklerin sûfîlerin dillerinde peleseng olup hatta “varlıkların zuhûru bismillâh'ın bâsının noktasındandır” ibâresi dahi kullanılmış olarak bâ harfî ona Hakk'ın zâtının konusu olan elif ve lâ yapmayla “Allah ilk akli yarattı”²⁹² hadîs-i şerîfinden anlaşıldığı üzere ilk aklın nûr-i Muhammedîden ibâret [30^a] olduğuna işaret ettiği meydana çıkmaktadır. Bu halde ulûhiyyet-i ilâhiyye rahmet suretlerinin yayılmasında gizli ve ehlinin bildiği yönüyle insan suretlerinde görünür olduğuna dair söylenen büyük ve önemli fikrî tartışmaları düşünerek bu mübarek ibârenin emir âleminde görünen zuhûrun hakikat-i Muhammediyye'ye işaret olduğuna şek ve şüphe kalmaz.

Hazreti Abdülganî kuddise sirruhu's-senâ burada güzel bir anlam vermiştir ki yine bu anlama dönmüştür. Çünkü noktayı “Bir şeyi dilediği zaman, O'nun emri o şeye ancak “Ol!” demektir. O da hemen olurur”²⁹³ âyeti kerimesinden istifadeyle her şeyin üzerine yönelen ve her şeye görünür olmasına sebep olan ilâhî tek emre göre “O'nun zâtından başka herşey helak olacaktır”²⁹⁴ âyeti kerîmenin dolaylı olarak belirttiği ilâhî yönüdür. “İlâhî emrin nûrunun parıltısı” diye açıklayıp daha sonra onun lem'a-i Muhmmmediyye ve nokta-i kevniyye olduğunu ve kulun varlığını bilen olduğunu bildirir.

Burada ayrılmasına sebep olan noktanın sonradan ilave edildiği ‘bâ’, değişmekten türemiş ilâhî harfî yani teveccüh-i vahdâni olmayla bu kâinatın noktası bâ'nın altındadır. Kâinat bilgisini seçen ve sırları kendisinde toplayan olması dolayısıyla Hazret-i Şeyh Ebûbekir eş-Şiblî kuddise sirruhu'l-celî “ben Bâ'nın noktasıyım” buyurmuştur.

Nokta bulunmasa diğer harflerden ‘bâ’ bilginin derecesine gelmeyeceği gibi ‘bâ’ da bulunmasa kâinatın, kâinat da bulunmasa Kur'ân'ın ve Kur'ân bulunmasa Cenâb-ı

²⁹² Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa*, 1/309.

²⁹³ Yasin 36/82.

²⁹⁴ Kasas 28/88.

Rahmân'ın bilinmeleri daha sonra olacağına göre [30^b] bu terkinin anlamı Hakk'ı bilmek için aslî aracın, varlığı pür-nûr olan, son sığınak Muhammed (s.a.s) olduğuna işarettir.

Doğrusu ilâhî emrin nurunun parıltısı Muhammed'dir. Doğrusu âlemin meydana gelişine sebep Muhammed'dir. Bu hususta ona ortaklık eden yoktur. Bu yokluğa işaret olarak nokta lafzı tercih edilmiştir. Çünkü işrâkî hikmet sahiplerinin bildirdiğine göre a'râzdan olan cisim, varlık ta'lîmin parçalarından olan hattın sonudur. Kısımlara ayrılmayan teklikten kinâyedir. O da Muhammed'dir, çünkü "âlemlerin varlığı nûr-i Muhammed'dir" bu sözler Ahmed hadisiyle teyid edilmiştir. Ve son tanım bu hususta ne iyi ve güzel bir işarettir.

Özün, kalbin nimetlere ve marifete vay demezse (şaşırmazsa)

Bu meziyetleri gözlerinin bebeği görmez

Eğer gözün şu zuhur eden nurlara şahit olmazsa

Sözün ve emellerin Kâbe'nin kılavuzluğuna uymaz.

Dolayısıyla bu hususta şöyle bir yorum dahi başlanır ki Hazreti Şeyh Musallî kuddise sırruhu'l-celî *Fütûhât*'nın belirtilen beşinci bâbının fâtihasında ilâhî isimler âlemin var oluşuna sebep ve onun üzerine yazılmış ve tesirli olmayla sûfî büyüklerinin çoğunluğuna göre bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm gizli olan yani "âlemin başlangıcı ve ortaya çıkışı" terkininde bulunan "başlangıç" kelimesinin haberidir.

Bu halde sözün hükmü âlemin ortaya çıkışı bismilâhi'r-rahmâni'r-rahîm yani bismilâhi'r-rahmâni'r-rahîm âlemin ortaya çıkışının üslûbudur. Celâl, tüm isimleri kuşatıcı ilâhî isimdir. Rahmân, umûmî sıfâttır çünkü Cenâb-ı Hakk dünya ve âhirette rahmândır. Dünyâ ve âhirette her nesne umûmî rahmete nâil olacaktır. Bu sıfât sebebiyle özel bir rahmet vardır ki o ancak âhirette kabza-i saadete mahsustur. Bu kabza onunla kabz-ı nihayetten [31^a] seçkin olur. Bundan dolayı Rahîm ismi her mü'min için âhiret yurdunda karşılıksız olarak hususi rahmete müjdecidir. Bu öz ifadelerden anlaşılan o ki âlem bu üç isimle varlığın bütün kazanımı, Allah'ın isimlerinin tümünün toplanması ve ayrıntıların tamamlanması Rahmân ve Rahîm tarafından layık bulunmuştur.

Bundan dolayı bahsi geçenin anlamı ki bi-bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm âlemin görünür olması anlamına üç ismin hakikatlerini vermiştir. Bunun için bu mübarek terkinin üç

isim ile emsalsiz ve üstün olduğunu buyurduğu gibi zikredilen kitapta ikinci bâbın kapsadığı bölümlerin ilk bölümünün sonlarında “Tevbe suresinde olan besmele Neml suresinde olan besmeledir. Hak Teâlâ bir şey verdiğinde ondan geri dönmez ve onu hiçliğe götürmez” ibâresi hikmet nûrunu ispat ettikten sonra ne vakit ki berâet rahmeti besmele-i şerîfden ibârettir. Berâet suresinden ayetin bir parçası olmamakla zikredilen sure ehlinde ihsan olunan rahmetin giderilmesi sebebiyle onlardan uzaklaşma hükmü olduğundan insan ümmetlerinden her bir ümmet kendi zamanlarında gönderilen muhterem nebîlere iman, nasibinde kurtuluş himâyesi, kendilerine has rahmeti almış bulunduklarından melek bu besmeleyi nereye koyacağını bilemeyip emri bekleyen oldu.

Bundan dolayı Cenâb-ı Hakk bu besmeleyi Hazreti Süleymân aleyhi's-selâma îmân eden hayvanlara vermesini emir buyurdu. Çünkü rahmet ancak peygambere îmâna devam etmek olup -diğer yerde bulunamadığı- zikredilen hayvanlar ise Hazreti Süleyman'ın değerini bilip ona iman etmeleri [31^b] yönüyle insânî rahmetten olup müşriklerden yok edilen “bismillâhi'r-rahmâni'r-rahîm”den onlara nasip verilmiştir. Diyerek sözü bitirmelerine göre bu yüce lafızlar zuhûra sebep ve âlemin tamam olmasına insânî rahmet, umûmî ve husûsî rahmetten kinâye olarak onun noktası bolluk sebebi olacağına ve varoluşun sırrı, arşın direkleri ve sübûtun sebebi olan her sâbit Cenâb-ı Muhammedî olduğuna işaretle mâ yekûnu ve kânema toplayan umûmî ve husûsî ilâhî rahmetin taşmasının sebebinin zât-ı Muhammedî olduğunun açıklamasıdır.

Çünkü “şey ancak onun vechi ile bilinir” kuralına ve “ancak onunla bilinen şeyler vecihtir. Ve her şey onun değildi, onunla bilinmez, müşahede ile bilindi” onun zıddı nakl usûlüne göre her bir nesnenin bilinmesi gerçeği marifeti kazanmaya bağlıdır. Burada kendisinin marifet sebebi olan nesne bulunamayan şeyler müşahede yoluyla kendi kendine ve nakil yoluyla nezdinde bilinir olur. Noktalar harflerin tanımı olduğundan harflerin hakîkatine itibar edilir.

Biri harfîn üstünde ve diğeri harfîn altında olmak suretiyle nokta iki kısımdır. Ma‘ârif feleği dönüp dolaştığında ondan noktalı harfler duadan ve ameller feleği dönüp durduğunda ondan boş noktasız harfler vuku bulur. Bu halde ma‘ârif feleği yaratma, haller ve kerametler, ameller feleği makâmların ve menzillerin hakîkatleri, [32^a] müşâhede feleği ise bunlardan beraat eder.

Ebûyezîd-i Bestâmî kuddise sırruhu's-sâmî hazretlerinin “Nasıl oldu?” diyerek kendilerine “Ne sabah ne akşam ancak sabah ve akşam sıfât ile mukayyet olanlar içindir, benim için ise sıfât yoktur” buyurmaları a‘raf makâmı müşâhededesinden söylediğinin âşikâr olmasıyla, nokta birden fazla olmadıkça harf feyiz bulan vücûd olmayacağı gibi harf dahi birleşmedikçe kelime olamayacağı apaçık meselelerden bulunduğu üzere umûmî rahmet meydana gelmesi ki daima feyizler gelir. Eşyanın vücudu mutlaka onunla huzur bulandır.

Ve görünen artan ilâhî bilgiler irade vefki üzere gayb hikmeti ve bâtında zuhûrun görünmesine yönelmesi ve bî-çûnun(?) sanatının güzelliğini idrak ve hissetmede ilâhî isimlerin tecellîsini dağıtan olması esmâ-i hüsnanın sır meclisinde tutularak her biri husûsî hükmünü mazharlarında uygulaması ona ait olur, icab eder.

O da ancak tek olan zâtın emri ile öncelikle hakikat-i Muhammediyye ile beraberlik ta‘ayyün-i evvel mertebesinde perdeyi açan bir ortaya çıkış olduğu üzere “Ben Allah’tanım ve mü’minler bendendir” hadîs-i şerîfî gereğince elbine âleminde vahdet itirafı edenlerin istifade ettikleri umûmî ve husûsî rahmetin feyizlerinin nûr-ı Muhammedî olması, hakikat-i Muhammediyye’nin kevnî nokta ve ilâhî nurun yansıması olduğuna şüphe bırakmamıştır. Ve bu yönüyle bu mübarek terkîbin anlamı Allâh’u bilir ki hallolmuştur.

“و نُقْطَةُ الْأَمْرِ الْجَوَالَةِ بِدَوَائِرِ الْأَكْوَانِ”

[Olmuş ve olacağı çevirmiş olan besmelenin] Mübarek terkîbinde olan “و نُقْطَةُ الْأَمْرِ” (şeylerin noktası) ” [32^b] izafet terkiibinin ilk kısmı lafzen merfu olur ki ilk kısımda gizlenen besmelenin noktası üzerine atfedilerek onda belirtilen i‘rab burada da geçerlidir. Bu terkipte olan nokta kelimesine dair selefin gülşen eserlerinden derlenmiş bir kavrayış olarak görünen üstün meziyetlerin ayrıntısı yukarıda yazılmıştı.

Burada emr kelimesine izafetinden dolayı elde ettiği husûsî anlamın açıklamasına şu yönüyle başlanılır. Bu da tamlamalı terkiplerde prensip olan muzafun ileyhın bilinmesine vâkıf olmakla; işte o muzafun ileyh olan emr kelimesi lûgat yönünden hemzenin fetha gelmesi ve mîm harfinin sükûn olmasıyla ilk bâbdan buyurmak anlamına mastardır. Olumsuzun karşılığıdır. Mastar ismi öyle ki Farsça’da “fermân” Türkçe’de “buyruk” ve “buyruldu” şeklinde açıklanır, yorumlanır. Hâl, şân ve hâdisе anlamlarına da gelir. Fiil ve sözleri kapsayıcıdır. Emir ve fermânın gereğidir.

Bu “emr” kelimesi varlığı zorunlu olan zâta izafe olununca hüküm ve ilâhî takdir anlamına ve sıfât anlamına gelip bunlardan başka hitap edilenden istila’ yoluyla bir nesneyi istemeye işaret eden sigayı kullanmak anlamında olduğu konusunda kıl ü kâl kelâm ilmi ve usulünde yazılı kalem ustası mükemmel Şeyh Abdülganî en-Nablûsî ve Şeyh Muhammed Ömer el-Bağdâdî kuddise sırruhümânın zikredilen kelimeyi “ilâhî birlik” ile vasıflandırmalarına Abdülganî hazretleri “o besmelenin noktasıdır” diyerek tarif etmiş, Şeyh Muhammed [33^a] Ömer el-Bağdâdî’nin “eşyanın yerine gerçekleştiği” Nablûsî’den yukarıda yazılan rivayeti “her şeyin onunla zuhur ettiği” anlamının gizliliğine işaretle sahih denilerek vasıflandırmalarına göre buradaki emir kayyûm olma sıfâtından ibaret olduğu ve bu yönüyle gizlide bulunmasından dolayı emir olarak isimlendirildiği ve açığa çıkınca halk denildiği “Dikkat edin, yaratmak da, emretmek de yalnız O’na mahsustur”²⁹⁵ âyet-i kerimesinden faydalanan manevi ince anlamlardır.

Kayyûm olma sıfâtının noktası Fahr-i kâinat aleyhi ekmeli’t-tahiyyât efendimiz, zât-ı Muhammedî’nin zât-ı ilâhiyenin aynası olmasına göre zâtıyla kendi adına ancak zât-ı Muhammedî’de görünür olmasından ve bundan ayrılma ve kısımlara bölünme düşünülmemiş bulunmasından ileri gelmektedir ki “Kim beni görmüş ise Hakk’ı görmüş olur”²⁹⁶ hadîs-i şerîfi buna âdil bir şahittir. Diğer mahlûkatta olan ilâhî zuhur ise isimler ve sıfât sebebiyledir.

Öyleyse o Cihân Sultânı aleyhi salâtu’r-Rahmân’ın dünyâ ve âhiret âlemlerinin, cennet ve cehennem ehlinin, a’râf ve kesîb ehlinin kutbu olduğu meydana çıkmıştır. Çünkü ilâhî hakikatler ezeli ilminde gerektirdi ki, her ne yarattıysa onda o Sultân için özel bir yön vardır, o şey o yönün üzerinde dönüp dolanır.

İşte her şeyin dönüşü olan yön o şeyin kutbudur. Veya emir ile açıklanmak istenilen isimler ve sıfâttır. Ve nokta ile anlatılmak istenilen de kalb-i Muhammedî’dir. Kalb ise âlemlerin yansımasında bir ilâhî nurdan meydana gelmiştir. Çünkü bu nur yaratılmışların özü ve varlıkların hülâsası olduğundan dolayı nur kalp diye isimlendirilmiştir. Ve bir şeyin kalbi özü olduğundan kalp de nur ile [33^b] tarif edilmiştir. Bir de kalb hızla değişendir çünkü onun noktası, isimler ve sıfâtın

²⁹⁵ A’raf 7/54.

²⁹⁶ Müslim, Ru’ye, 2267.

çevresinin dönüşü olması yönüyle yüzleşme durumunda zikredilen nokta, isimler ve sıfâta karşılık geldiğinde isimler ve sıfât bu isim ve sıfât hükmüyle mühürlenmiş olması tabî bir emirdir.

Umûmî karşılığı ise bizim peygamberimiz Muhammed Mustafa aleyhi efdalü't-tehâyâ efendimiz haklarında hakîkati gerçekleştiren olduğu üzere umûmî intibanın dahi hakîkati gerçekleştirdiğine şüphe yoktur. Zikredilen 'emir'den tecellîyi kast etmek dahi caizdir. "Bir göz kırpması kadar"²⁹⁷ âyet-i kerimesinden istifade edildiği yönüyle tecellî anlamına gelen 'emr-i vâhid' sürekli olmayıp tekrarı mümkün değildir. "Mütecellâ fihi" dahi iki zamanda bekâyâ sahip olamaz. "Biz ilk yaratışta yorulduk mu? Hayır! Onlar yeniden yaratılmaktan şüphe içindedirler"²⁹⁸ âyet-i kerîmesi buna işârettir ki 'onlar' zamiri fikir ve gaflet sahiplerine dönmektedir. Kutlu kimseler ise bu dâirede olmayıp onlara tabi olanlar dahi bu açıklıktan yoksun olmaktan kurtulmuştur.

Zât-ı Muhammedî'nin bu tecellînin noktası olması, bu tecellînin o nokta üzerine dönüp duran olması sebebiyledir. Çünkü zât-ı Muhammedî kutb olup ondan başkasının parça olduğu yukarıda yazılmıştır. Birinci anlamda açıkladığımız kayyûmiyyet noktasında bölünme ve kısımlara ayrılmayı kabul etmediğinden bahsedilmiştir. Onu işaret etmek için zikredilen nokta sıfâtı olarak Cenâb-ı Pîr Musallî kuddise sırruhu'l-alî "el-cevvâle" kelimesini söylemiştir. İ'rab yönünden mevsufuna tabi olması dolayısıyla üç i'rabın bunda dahi etkisi sözü uzâtmaktan halas kılmaktır.

Zikredilen kelime 'ecvef' ve onun [34^a] birinci bölümden munsarif olan 'cevla ve cevelân' masterlarından ism-i fâilin mübalağası olup 'cevelân' ise özellikle savaşta meydanın her bir tarafını dolanmak anlamına gelir ki yiğit süvârî vaziyetidir. Düşman askerinden geri çekilip yine hamle yapmak anlamına dahi geldiği gibi tavâf anlamı dahi kullanılmaktadır. 'Bâ' ile birleştiğinde bir nesneyi dolandırmak ve idare etmek anlamına gelir.

İşte burada 'cevvâle' kelimesi son anlama konu olmayla 'âlemlerin dâireleri ile' İsim tamlamasındaki harf-i cer bâ'sı ile 'cevvâle' alakalıdır. 'Devâir'in 'ekvân'a bağlanması cehennem yılanı gibi müşebbeh-bihin müşebbehe bağlanması bu çeşit tamlama olduğuna göre bu sözün takdiri "vehmî dâirelere benzeyen âlemler"

²⁹⁷ Kamer 54/50.

²⁹⁸ Kaf 50/15.

üslûbundadır. ‘Devâ’ir’ dâire kelimesinin “Evin etrafında döndü, dönüyor, dönmek” tamlamasında görülen ve tavaf etmek anlamına gelen deverân mastarından türetilmiştir. ‘Deverânü'l-felek’ ibâresi feleğin hareketlerinin bazısı gerçekleşmesi kesin olmayan ve istikrarsız bazısının eserinde söylenmiş olmasından ileri gelmektedir.

‘Ekvân’ kelimesine gelince ‘kevn’ mastarının çoğuludur. Bir şeyin meydana gelmesi anlamına gelir. Hatta ‘Allah eşyâyı yarattı’ denilir. ‘Şekillendirmek ve icât etmek’ anlamına gelir. ‘Kâne yekûnû’ bunun dönüşlü fiilidir. “Yaratmaya başlamadan önceki hale döndürürüz, sözümüz sözdür”²⁹⁹ âyet-i kerîmesindeki mâ, mübdî’ ismi ve mu’îdin tecellîsinden dolayı vazgeçmek ve başlangıçtan ibaret ve bu da bütün varlıklarda teceddüd-i emsâl (Hakk’ın tecellîsiyle varlıkların bir an içinde olması, sonra başka bir tecellîsi ile yok olması ve sonra yeni bir tecellî ile o varlıklara benzerlerinin olması) anlamında olduğu [34^b] “Biz ilk yaratışta yorulduk mu? Hayır! Onlar yeniden yaratılmaktan şüphe içindedirler”³⁰⁰ âyet-i kerimesi deliliyle tereddüt ve şüpheden kurtulmuştur. ‘Lebs’in (şüphenin) zihinle ilgili oluşumu hızdan ve ilâhî emrin herkese âşikâr olmadığından dolayıdır yoksa hâl ve hakîkatinde kesintisiz yenilenme ve çeşitli meydana gelmeyi kutlu kimseler kabul etmiş değildir.

Bu ifadeden açıkça ortaya konuldu ki ‘ekvân’ kendisi için sâbit ve kararlı olmayan bir dâireden ibarettir. Bu dâire “nefsi ve hadd-i zâtında yaratıcı” olması “O’nun zâtından başka her şey helak olacaktır”³⁰¹ âyet-i kerimesinin delil olmasına göre kendisinin bir varlık olmadığına şüphe ve tereddüt bulunmamasından dolayı vehmiyye ile vasıflanmaya hakkıyla layık olandır.

Fahr-i âlem sallallâhü aleyhi ve sellem efendimizin vehmiyye dâiresinde noktanın idaresi gibi varlıkları yöneten olmasından dolayı zât-ı Muhammedî noktaya benzetilmiş olup Cevvâle nurunda bekletilmiştir. Çünkü zât-ı Muhammedî varlıkların ruhu olduğundan hepsine nüfuz edendir. Ve bütün varlıklar ise ondan vehmiyye taayyünü ile seçilmişlerdir.

²⁹⁹ Enbiya 21/104.

³⁰⁰ Kaf 50/15.

³⁰¹ Kasas 28/88.

Hayalleri onunla döndürüp durmak fikri meşgul eder

Onun içi de dışı da emirdir

Beytine göre o ruhtan bütün varlıkların ayrıcalığı yalnız vehmiyye ta‘ayyünâtına özgüdür. Bir de varlığın hareketinden dolayı dâirelere benzetilerek hususi kılınmıştır demek olur ki, zât-ı Muhammedî'nin zâhir olması ve bütün varlıklara sevinç içinde yayılması sebebiyle bütün varlıklar görünür olmuştur. Nitekim his âleminde vehmiyye dâirelerinin cevvalé nûru ile görünür olması hikmet sahipleri [35^a] tarafından bilinmektedir.

Bu ilâhî emrin noktasının bir an yayılması dursa da her bir şeyin yok olması ve meydana gelmesi dışında olacağı keşif sahipleri ve mânâ ehline göre kurtulmuş söz olduğuna göre ilâhî emir noktası ve “Hakîkaten bütün kuvvet Allah’ındır”³⁰² âyeti kerîmesinden faydalanılan ilâhî kuvvet anlamıyla tefsir edileceğinden şüphe yoktur. Yoksa akıl sahiplerinin zannettikleri gibi zikredilen nokta işaretler değildir. Çünkü akıl sahipleri bu kuvvetin başkalaşan, değişen ve yenilenen yenilikçi olan muhtelif eserlerini görerek bunu ilâhî kuvvet ve “Hakîkaten bütün kuvvet Allah’ındır. Kuvvet ve kudret ancak yüce ve büyük Allah’ındır.” Mübarek sözünden anlaşılan ilâhî kuvvet zannedilir.

Halbuki bu kuvvet şeyi yaratma mevhumu “Ol” ilâhî emrinden meydana gelmiştir ki, bu emirden başka tekrarlanan şey üzerine zikredilen emir yaratma ile görünür olur. Buna “Emrimiz ancak bir tek emirdir”³⁰³ âyeti kerîmesi işaret eder. Çok dikkatli bakarak dikkat edilmelidir ki “Göz kırpması gibidir, anında gerçekleşir”³⁰⁴ âyeti kerîmesinde hüküm olunduğu yönüyle bu emrin görünür olması değişen ve yenilenen alâmetlere benzetilmiştir. Benzetme ise aynısı olmayı gerektirmeyeceğinden kurtulmuş sözdür.

Şu ayrıntılı açıklamaya göre mübarek terkinin faydalı anlamı o zât-ı Muhammedî aleyhi's-selâmü's-sermedî efendimiz nefsinden kendisi için varlık sabit olmamakta, vehmiyye dâireleri gibi olduğu halas olmuş, anlaşılması güç olan Allah’dan gayrisinde

³⁰² Bakara 2/165.

³⁰³ Kamer 54/50.

³⁰⁴ Kamer 54/50.

dolaşılan, tek biricik ilâhın emri yani kendisiyle gayrısı vücuda gelen [35^b] “Ol” emrinin noktasıdır.

Bundan dolayı yaratma ve yoktan var etmenin mercii ve dönüş noktası demek olur ki ledünnî meziyetleri yukarıda yazılan bu iki mübarek parçanın yorumları kanaatin iyi olmasından âşikâr olur. Bazı nüshalarda bu mübarek parça ‘nokta’ lafzı yerine ‘lafza’ kelimesi olarak yer alır. ‘Lafza’ lafzının, varlığın kesinliğine göre tek kelimeyi tekrarlama âşikâr olmasına, bunun ise edebî belâgat yakınlığı Hazret-i Musallî’ye lâayk görülememesine, görünüş ve biçimin, harfler ve noktaların kelimenin tilâvetine elverişli görünmesine göre ‘emir’ lafzı nüshası tercih edilmiştir. Hatayı tekrar etmekten kurtulmak vehmine kapılan kimse olması üzerine noktayı lafza lafzına değiştirmek ‘lafzâtü’l-emr’ tamlamasını dahi Allah’ın kelimesi yani “emir âleminden ruh sâdır oldu” ile açıklamak caiz ise de bu halde ilk tamlama ile anlamda mutabık olmakta hata âşikâr olmuştur. Bununla birlikte lafza kelimesinin seçimi tek ilâhî emrin ayrılma kabul eden alâmetten sayılı olmasına işaretle ilâhî emri izafette olan nokta daha önce yazılmış olana uymama yönüyle doğru kabul edilemeyeceği kemâl sahiplerine gizli değildir.

“Şey şey ile anılır” gibi îtibâr ederek burada Abdülehad en-Nûrî kuddise sırruhu's-seriyy Hazretlerinin *Mir’âtü’l-vücûd* ve *Mirkâtü’ş-şuhûd* isimli risâlesinde dâire noktasının anlamını bilmek ve dört çeşit; irfâniyye, zulmâniyye, nûrâniyye [36^a] ve rahmâniyye hakkında yazmış olduğu bölümün yazımı uygun görüldü.

Şimdi noktanın ilk türü olan irfânî nokta, harflerin kendisinden meydana geldiği noktadır. Kâlem yazmaya başladığında kendisinden ilk ortaya çıkan o noktadır. İkincisi diğer kâlem olup devreden dönen harfler çeşitli kelimelerde görünür olur.

Bir kimse karanlık gecede bir parça ateşi idare etse onu uzaktan gören, dâire sansa ve bunun gibi bir harf şeklinde harekelese onu gören harf sansa, emir hakîkatî ise öyle olmayıp belki o sadece hayal görüntüsü olup ateşten başka bir şey olmadığı gibi o devreden dönen harfler ancak hayal şeklinde var olup var oluş hakîkatî ise bilinen noktaya vakfedilmiştir. Ve o hayal şeklinde harflerin noktasının duyuda hızlı gidişinden ileri gelir. Eğer bu noktanın hakîkatine vâkıf olursan çokluğun teklikten görünmesini, meydana gelmesini anlarsın. Harflerin noktasının şekillerde ve görünür olanlarda resminin gidişatı böyledir. Ama noktanın ismi tabiatlar ve unsurlar anlamına ve ilerleyişte ilerleme gelecek dâirelerde işaret ettiğimiz gibidir.

Ve noktanın ikinci çeşidi olan zulmâni nokta yeryüzünün karanlık merkezinden ibarettir. Bu cisim âlemi kısımlarından her şeyi kendine çeker. Şöyle ki yeryüzünün üstünde ve altında, [36^b] etraf ve çevresinden herhangi bir şey düşse ona engel olup men etmedikçe elbette o merkeze çekilip ve meyledip ulaşmadıkça durmaz.

Bunun örneği her yanından demiri kendine çeken mıknatıstır. Âlemin kısımları ilk konu edilen merkezden meydana gelmiş olduğundan doğal bir çekilme ve dönüş onadır. Çocuğun annesine yalvarması, özlem duyması ve kalbin kedere meyli gibidir. Ve denilir ki Mekke-i Mükerrreme yeryüzünün aslı ve o merkeze bitişiktir. Bu ilgiden dolayı Mekke'ye Ümmü'l-Kurâ (şehirlerin annesi) ismi verilmiştir. Ve Hazret-i İbn-i Abbâs radiyallâhu anhumâdan rivâyet olunur ki Mekke yeryüzünün tümünün aslı olmuştur. Annenin çocuğun aslı olduğu gibi yeryüzü Mekke'nin altından yayılmıştır.

“Sizi ondan (topraktan) yarattık, yine sizi oraya döndüreceğiz”³⁰⁵ âyet-i kerimesince kabre gömülme sırrı ve yeryüzünde gizlenmek ve yayılmak bu sırların gereğindendir. Ve bu merkez bu âlemin temelidir. Bil ki “O, yeri sizin için döşek, göğü de bina yapandır”³⁰⁶ âyet-i kerîmesinde rivâyet olunandı. “Yeryüzünün üzerine bina edildi” yorumu üzerine gökyüzünün dahi temelidir. Bu merkez Allah'ın el-Metîn isminin tecellî yeridir. Bir nokta bölünmeyen sağlamlığına bak ki yerleri ve gökleri yüklenmiştir.

Ve noktanın üçüncü çeşidi olan nûrânî nokta “İlim bir nokta idi cahiller onu çoğalttı” haberince ilmî noktadır. Cahiller gizli gaybdan ayrıntının görünür olmasına sebep olmuşlardır. Ve denilir ki bu nûrânî nokta üzerine kudret hükümleri ve kazâ sıralanmış olan rızadan ibarettir. Halkın bu hükümleri [37^a] bilmemesi gizli ilmin özünün kalem ve nûn âleminde ortaya çıkmasına ve korunmuş levh-i mahfuzda ayrıntısıyla açıklanmasına sebep olmuştur. Her kime öz derecesinden keşif olursa Allah'ın lütuf ve keremi ile ilmin şehri veya ilmin kapısı olur.

Nitekim Fahr-i kâ'inât aleyhi ekmeli't-tahiyyât: “Ben ilmin şehriyim ve Ali onun kapısıdır”³⁰⁷ buyurmuştur. Bu noktaya işaretle Hazret-i İmâm Ali kerremallâhu

³⁰⁵ Ta-ha 20/55.

³⁰⁶ Bakara 2/22.

³⁰⁷ Hâkim, Müstedrek, Ma'rifeti's-sahabe, 4637. (Bu hadisin, Zehebî'nin özetinden alıntılanan bir ifadeyle mevzu olduğu, Mustafa Abdülkadir Atâ'nın Beyrut 1990 baskı tarihli tahkikinde belirtilmektedir.)

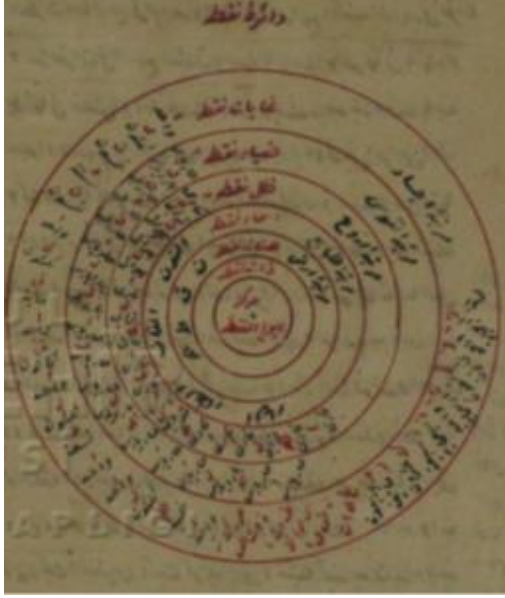
vecheh: “Muhakkak ki bütün ilâhî kitapların sırrı kurandadır. Kur’an’ın sırrı Fatiha’dadır. Fatiha’nın sırrı besmelededir. Besmelenenin sırrı be harfindedir. Be harfinin sırrı noktasındadır. İşte ben o noktayı” demiştir. İlimin şehrinin kapısı girişin başlangıcı ve geri gelmenin sonu ve dönüş olduğu gizli bir iş değildir. Yine öyle bâ’da başlangıç anlamından ezel sırrı ve sîn’de son bulma sırrı vardır. Çünkü Kur’ân sîn ile son bulmuştur. Ve bâ’ ile sîn’in toplanmasında ezel sırrı ve ebedin birleşmesi vardır. Bundan ortaya çıkan sonuç Hazret-i Ali radiyallâhu anh Rabbu’l-âlemîn’in sırlarının tecellî yeri ve ilimlerin başlangıcının ve sonunun kaynağıdır. Ve İmâm-ı Humâm sözünde sarf olmuştur ki sırların ve ilimlerin makâmına dâir noktasıdır. Dört halîfeden her birinin bu dört noktanın biriyle ilgisi vardır.³⁰⁸

Noktanın dördüncü çeşidi rahmânî nokta “Şüphesiz en son varış Rabbinedir”³⁰⁹ âyet-i kerîmesince eşyâ kendisinden başlayan ve yine kendisine iâde eden ehadiyye mertebesinde zâtî birlik noktasıdır. Her varlıkta birliğin nurunun görünür olması bu noktadandır. Hiç vakit geçirmeden görünen harflerin tümünün bir noktadan meydana gelişi noktadan süzülmesi şu dâirede gördüğün gibidir.

İlk olarak o noktadan [37^b] zât-ı nokta dışa vurur. İkinci olarak sıfâtı, üçüncü olarak isimleri dışa vurur, süzülür. Dördüncü ve beşincide ışığın gölgesi ve maksatlardan noktanın alâmetleri dışa vurur. Amânın bilinmezliğinden ehâdî zâta ve daha sonra sıfât ve isimlere ve yüce alâmetlere, eserlere ve süflî değersiz şeylere görüldüğü, tecellî ettiği gibi.

³⁰⁸ Derkenâr: Harfâniyye noktası Hazret-i Osman radiya’llâhü anh efendimize uygundur. Çünkü bu harfler ve kelimelerde Kur’ân’ı toplamıştır. Ve zulmânî nokta da Hazret-i Ömer radiya’llâhü anh efendimize uygundur ki dîne fazla mükemmeliyeti vardır. Çoğu Müslüman şehirlerini onlar feth etmiştir. Nûrânî nokta açıkça belirtildiği üzere İmâm Ali radiya’llâhü anh hazretlerine uygundur. Ledünnî ilim ve gaybî me’âlim onlardan çıkmıştır. Rahmânî nokta Hazret-i Sıddîk radiya’llâhü anh efendimize uygundur. Çünkü bu nokta bütün noktaların ilerisine geçme yönüyle aslı olup kalanı bunun dalları, parçaları olduğu gibi Hazret-i Sıddîk dahi toplamanın ayrılana öncelenmesi gibi tamamından önde olandır. (Kayıttan kurtulmuştur.)

³⁰⁹ Necm 53/42

Nokta Dâiresi³¹⁰

Bu dâirede var olan diğer nokta mertebelerinden çıkan harfleri araştırdıkça ve düşündükçe sîn'den hiçbir harf farklı ve ayrı olmaz. Dâirede var olan harflerin ortaya çıkışını ve ortaya çıkan harflerin çıkışını “sonsuz kadar” tekrar ettikçe ortaya çıkışın çokluğu [38^a] maksâda ulaşmış olmaz. Ve gönül onda durmaz aciz kalır. Ve mürekkep etkili olur. “De ki: Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar da ilave etsek Rabbimin sözleri tükenmeden önce denizler tükenirdi.” ³¹¹Âyet-i kerîmesi buna delildir. İnsan maksadına ulaşmak istediğinde bu bahirden harfler elde edilip içinde terkip, tamlama yapılarak dilde uygulanıp nutuk ve beyan husule gelen ve onunla çoğu vakitlerde maksadına ulaşır. “İnsanı O yarattı ona anlama ve anlatmayı öğretti.”

³¹⁰ Peygamberimiz; bütün kitapların sırrının Kur’anda, Kur’an’ın sırrının Fatihâ’da, Fatihâ’nın sırrının besmelede, besmeledenkilerin hepsinin de bâ’nın altındaki noktada olduğunu buyurduğunda Hz. Ali kast edilen manayı anlayarak “be’nin altındaki noktayım” demiştir. Böylece bu hadîs-i şerîf Hz. Ali’nin sözü ile bütünleşir. Nokta zincirleme bir şekilde varlığı ve oluşumu açıklayan, içinde sırlar barındıran bir vahdet-i vücûd sembolüdür. (Muhammed Nuru’l-Arab’i, Noktatu’l-Beyân, Büyüyen Ay, İstanbul: 2021.) Nokta dâiresi de bu sembolizmle alakalı olarak çizilmiştir. Harflerin tümünün bir noktadan meydana gelişi, noktadan süzülüşü bu dâirede görüldüğü gibidir. İlk olarak zât-ı nokta dışa vurmuş, ardından sırayla sıfât, esmâ, ışığın gölgesi ve maksatların noktanın alâmeti dışa vurmuştur.

³¹¹ Kehf 18/109

“سِرُّ الْهُوِّيَّةِ فِي كُلِّ شَيْءٍ سَارِيَّةٌ”

[Her şeyde bulunan sırrı-ı hüviyyet]

Mübarek terkinde na‘t-i maktû‘ yani hazfedilmiş mübtedânın haberi olarak cümlesi el-muhâcirden (hicret eden) sıfât olur. Bundan dolayı lafzen merfû‘ olan ‘sır’ kelimesi sîn’in kesri ve râ’nın şeddeli gelmesiyle içinde gizli ve saklı olan sırlar ve ayan olmadığı için her nesnenin asıl, unsur ve temeline, sâf ve en üstününe denir. Muzâfun-ileyh olan “el-hüviyyet” kelimesi ilâhî bahtın zâtına dönen ‘hüve’ kelimesine mensûb olarak bu tamlama yani “sırru'l-hüviyyet” sûfî ıstılahında “her şeye Hakk’ın hakikatinden ifşâ edilmeyen” terkihiyle tarif edilmiştir. Her şeye sirâyet eden, yayılma gösteren Hakk’ın hakikatinden ifşâ olunamayan hakikat anlamına gelmektedir.

Nur saçan gönül belli ola ki ‘hüve’ gâ’ib zamirden kinaye olduğundan ve onun döneceği yer mutlaka gösterme gerektiğinden Cenâb-ı Hakk İhlâs sûresinde “De ki O” mübarek metnini tenzil ile ‘hüve’ zahirinin mübtedâ olması Arap dilinde onu haber ile açıklayarak “Allah birdir” mübarek terkinini söylemiş ve mübtedâyı haber ile [38^b] açıklamıştır. Bu âyet-i celîle zât makâmından kinaye olduğuna mebnî Cenâb-ı Hakk “Şüphesiz biz onu indirdik” buyurmuştur ki mutlak gayb zamirinden ibaret olan Kur’ân’a döner. Nitekim bu düşünceyi, iddiayı “Allah onları arkalarından kuşatmıştır. Şüphesiz o şanı yüce bir Kur’an’dır”³¹² âyet-i kerîmesi desteklemektedir.

Çünkü ‘bel’ kelimesini ‘velî’ yapan ‘hüve’ zamiri gerçekte “onu kuşatmasından dolayı” olan Hakk’a dönüştür. Kur’ân-ı mecîd onu açıklamaktadır. Mübarek ilim bu dahi celî ola ki sûfiyye büyüklerinin nezdinde ilâhî zât “onun o olması açısından” bir sıfât ile mevsuf ve gayrı mevsuf olmadan en yaygın olana itibar olunduğunda “bütün varlıklardaki sırrın özü” olarak isimlendirilir. İlâhî zât ile isimler ve sıfâttan bir şeyin meydana çıkmasını düşünmemek şartıyla dikkate alındığında ‘ehadiyye’ ifade edilir. Esmâ ve kemâl sıfâtının tümüyle sıfâatlanmış olmak şartıyla dikkate alındığında ‘vâhidiyye’ olarak isimlendirilir.

Cenâb-ı Şeyh Musallî kuddise sırruhu'l-velî yukarıda yazılmış olan mübarek haberden zâhirî ilimlerin sahiplerine göre zihinlere birdenbire hulûl ve ittihâd zannını def etmek için Hazreti Muhammed’in zâtı hakkında sevk eylediği kelimeler ilk makâmdan

³¹² Burûc 85/20-21.

doğmuş bulunduğuna işaretle bu mübarek terkibi söylediği kemâl sahiplerine örtülü, gizli olamaz.

Kaldı ki Hazreti Muhammed'in zâtı sırrın özü olarak yorumlamaları hakikat-i Muhammediyye'ye vâkıf olan zâtlar için vâkıf olduğu hakikatın ortaya dökülmesi câiz olmadığına işarettir. 'Sır' kelimesi birinci bab'dan mastar olduğu takdirde kalpte gizli olan feraha [39^a] has olup bundan sonra genelleşmesinden dolayı ortaya çıkma anlamına geldiği lügat sahiplerinin açıklayıcı cümlelerinden bulunduğu üzerine burada bu anlam dahi kast edilmiş olunabilir.

Bu halde 'hüve' terkinin takdiri aleyhi's-salâtü ve's-selâm 'hüviyyet'in ortaya çıkışı üslubunda olup bu da "Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı"³¹³, "Sana biat edenler ancak Allah'a biat etmiş olurlar."³¹⁴, "Kim peygambere itaat ederse, Allah'a itaat etmiş olur."³¹⁵ Âyet-i kerîmelerinden çıkarılan hüküm anlamı olur. Çünkü "O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır"³¹⁶ âyet-i kerîmesi delil olduğu üzere bütün varlıklar "Allah'ın vechi yönünden" olduğu ve bu da ilâhî makâmın sıfâtı ve Rabbânî isimlere işaret ettiği yönleriyle vücûdunun vücûdsuzluğu âşikâr olmasından dolayı hulûl ve ittihâdın imkânsız olduğu ortadadır.

'Elletî' ism-i mevsûl olup 'fi külli şeyin' (her şeyin içinde) cârr ve mecrûr, sonrasında gelen 'sariyetun' (yayılan) kelimesinin zarfıdır. Zikredilen kelime merfu olarak hazfedilen mübtedanın haberidir. Takdiri 'o yayılan' demektir. Tümü mevsulün sılası, birleşmesi olup mevsul sılasıyla 'hüviyyet'in sıfâtıdır. Şimdi 'her şeyin içinde' de bulunan tenvin nekraya dönüşerek 'mutlak olarak eşyâdan' takdirinde olduğuna ve 'sâriyetün' kelimesi 'serâ, yesrî' çekiminden yani ikinci babdan mastar olan 'sirâyet' kelimesinden ism-i fâil olarak gece vakti yola gitmek ve yürümek anlamına ve ağacın kökünün damarlarının yer altına sürüp gitmesi anlamlarına konu olduğuna ve daha sonra cisimlere benzetme ile mecaz olarak diğer anlamda kullanılır.

Özetle, 'sirayet etti, yayıldı' kelimesini 'geçti' anlamında alırsak 'onda zehir ve içki dağılır ve insanda kötülüğün rutubeti yayılır' [39^b] denilir. Ve gitti manasıyla tefsir

³¹³ Enfâl 8/17

³¹⁴ Fetih 48/10

³¹⁵ Nisâ 4/80

³¹⁶ Kasas 28/88

edilirse burada ‘fî’ (içinde) ile birleştirildiğine binaen ‘sariye’ geçen ve giden manasına gelip bu da ‘ikisinin birbirine karışması öyle ki birini işaret etmek ötekini işaret etmek olur’ tarifiyle bilinen ‘sirayet etmeyi’ hulûlunu ilan ettiğine binaen bu vehmi def etmek için mübarek şârihler “ittihad ve hulûl olmadan ilâhî ve zâtî olarak sirayet etmek/yayılmak” kaydıyla açıkladıkları ‘sariye’ kelimesini ‘kuşatan’ ile de tefsir ederek "Allah her şeyi kuşatmıştır."³¹⁷ âyeti kerîmesine işaret etmişlerdir.

Bu hâlde hulûl ve ittihâd kuşkularının birdenbire akla gelmesi imkansızdır. Her ne kadar cahillerin bazıları tarafından ki kâmil iman sahiplerinin makâmlarını bilemedikleri için Allah’ın veli kullarının sözlerinden bu anlamı duymuşlarsa da Allah’ın veli kullarının, dostlarının nezdinde her bir eşya kesin itikatlarınca yaratılmış ve fânî olup buna “Yazmadan ve tevil etmeden” “O’nun zâtından başka her şey yok olacaktır”³¹⁸ ve “Yeryüzünde bulunan her şey fânîdir”³¹⁹ âyet-i kerîmelerini keşf gözü şehadeti ile delil görmüşlerdir. Ve inkâr edene “Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını yapmak için müteşabih ayetlerinin ardına düşerler”³²⁰ âyet-i kerimesiyle cevap verip fitne arzusunu (bu arzuda bulunanlara) Cenâb-ı Hakk’ın (sonradan olanlara) benzetilmesi ve âyet-i kerîmeleri Cenâb-ı Hakk’a lâayık olan görünür anlamından akıl sahiplerinin bulduğu anlamda kullanmaktan ibaret olduğunu göstermişlerdir.

Onların dedikleri gibi nasıl mümkün olur ki Hakk’ın varlığı kadîm, hâdis, fânî, adîm olan nesneye [40^a] hulûl etsin veya onunla birleşmiş olsun? Bizzât bu halin aklen ve şer‘an mümkün olmadığı güçlükten uzaktır. Sır kelimesi görünme anlamına alınınca hüviyyet-i ilâhiyye Muhammedî vâsita ile zuhur etmiş ve belki zât-ı Muhammedî hüviyyetin zuhurundan ibaret bulunmuş olduğu zuhur eder ki bu halde esma ve sıfât birinci babdan kalır. Bu noktaya işaret eden Şeyh Abdülganî en-Nablusî kudde sırruhü'l-ünsâ: “Taha Rasul, her mahluk onun (Rasulün) nurundan oluşmuştur. Perdeler terk edilirse tamam olur” buyurmuşlardır.

³¹⁷ Fussilet 41/54.

³¹⁸ Kasas 28/88.

³¹⁹ Rahman.

³²⁰ Âl-i İmran 3/7.

”وَعَنْ كُلِّ شَيْءٍ مُّجَرَّدَةٍ وَغَارِيَةٍ“

[Her şeyden mücerred ayrı ve üstün olan]

Mübarek terkibi “her şeyde bulunduğu gibi” terkibi üzerine atfedilen ve hazfedilen (düşürülen) mübtedanın haberidir. Tümü mevsulün bittiği sılası olarak yine ‘hüviyye’ kelimesinin sıfâtıdır. Ve ‘âriye’ (üstün olan) kelimesi ‘mücerrede’ (ayrı) üzerine atfedilmiştir. Bu halde önce gelen olan ‘an külli şey’in’ (her şeyden ayrı) ‘mücerrede’ (ayrı) ve ‘âriye’ (üstün olan) kelimelerine ‘tartışma yoluyla’ alakalı olduğu irfan sahiplerine gizli değildir. Bu mübarek terkip yukarıdan beri sakınıldığı takdir olunan hulûl ve ittihâdı tamamen def etmiştir. Biline ki bir şeyin diğer şeye sirâyeti yâ hulûl veyâ ittihâd ve yâhûd intibâ’a bağlıdır.

Hristiyanlardan bir takımı Hazreti İsâ aleyhi's-selâm hakkında vücûd, hayât, ilim sıfâtlarının İsâ'nın (a.s.) bedeni ile birleşmiş olduğuna ve bir takımı bunların İsâ'nın (a.s.) bedenine hulûl ettiğine ve bir takımı dahi damgalanmış olduğuna inanarak ulûhiyyet yüklediklerinden dolayı onları reddetmek için zikredilen terkibi Şeyh Musallî ikincil olarak yazmıştır. ‘Hüviyyet-i ilâhiyye’ [40^b] ‘onun bâtını yönleri bakımından’ Hakk’ın zâtından ibaret olmayla nasıl olduğu bilinmeksizin her bir şeyin önünde olan ve imdad eden olduğu hakkında rahmete kavuşmuş ümmetin imânını açıklamak için ‘mücerrede’ ve ‘âriye’ lafızlarını söylemiştir.

Çünkü ‘mücerrede’ kelimesi kuraklık, yeri bitkiden boş kılmak anlamına gelen tecriddi ism-i mef’ûl ve ‘âriye’ kelimesi dahi bir kişiyi soymak anlamına gelen ‘ta’riye’ mastarından ism-i fâ’il bulunmasıyla mübarek terkinin anlamı mutlaka eşyadan her bir şeyden münezzeh ve boş olan ‘hüviyyetin’ sırrıdır anlamına gelince bu özellikle vasıflanan hakkında hulûl düşüncesi imkansız olur.

Çünkü eşya onun zâtında yokluk, hiçlik hükmünden ibaret olarak varlığın kokusunu koklamamış ve hâlen a’yân-ı sâbite mertebesinde çıkmamış olduğuna göre Allah’dan gayrısı için vücûd düşünülemez. Akla gelen vücûd ise Hakk’ın vücudu olup görünen suretler onun gölgesidir. Bu halde Hakk’ın hüviyyeti bu suretlerin gölgesinden soyut olduğu şüphesiz emirdir. Bu ayrıntılı anlam ‘âriye’ kelimesi tefsirine yapılan atfı pekiştirmek için veya yanıltmayı, bağlantıyı ortadan kaldırmak için söylendiğine göre bir anlam olup ‘mücerrede’ kelimesi emir âlemi ve ‘âriye’ kelimesi halk âlemine göre yanıltmayı ortadan kaldırmak için söylemek dahi itiraz edilen bir anlamdır.

Bu hükme göre zikredilen iki terkidenden iki anlam çıkarılır. Biri hakikat-i Muhammediyye her bir şeyde [41^a] zâtî sirâyeti kuşatması ile sirâyet eden ve her bir şeyden münezze ve uzak bulunan ilâhî hüviyyetin gizlenmesi ve saklanması gerekli ve ortaya dökülmesi doğru, uygun olmayan rızâ gösterilmeyendir ki ona bilme şerefiyle büyük saygı duyanlar ortaya dökmekten men edilmiş olunur.

Öyle çeşitli nurların parladığı bu şerefe nail olamayanlar a‘mânın elvândan bahsi gibi söylentiye yakalanmış ve sonradan bağılılığı cehalet ahır ve reddedilmeye tutkun olacakları güçlüğünden kurtulmuştur. Veya zikredilen iki vasıf ile vasıflanmış olan ilâhî hüviyyetin ortaya çıkışına aracı olması yönüyle zuhurun aynını mübalağa ettiğine işaret eden anlamdır ki bunun kusursuzluğu anlam ehline ve özellikle Arap üslubunun sırrına aşinâ olanlara meydandadır.

Bu mübarek terkinin ve belki bu salavât-ı şerîfenin bütün kısımlarının anlamı istenilen maksadı hakkıyla bilme gereği kâmil insân mertebesine erişmeğe bağlıdır. Çünkü insan ilim ve irfan ile basiret gözüne sahip olunca kendisinin sırrını bilen irfan sahiplerine göre belli bir emirdir. Hakikat-i Muhammediyye ise kâmil insân sırrı bulunmayla bunu bilme gereği o mertebeye erişmeyle meydana gelir. Bizce bu kadara sahih imân iki dünyada kurtuluş sebebi olduğundan dolayı Cenâb-ı Hakk bu itikatta kalbin sebatı ve onun ilerisini dahi lütufla cennetler açmak, yakın buyurmak niyazından boş olmadığımızı söyler ve ardı sıra gideriz. [41^b]

”أَمِينَ اللَّهِ عَلَى خَزَائِنِ الْفَوَاضِلِ وَمُسْتَوْدِعِهَا“

[İlâhî hazînelerinin fazîletlerinin emânet edildiği yer]

Mübarek terkihi dahi yukarıda ifade edildiği yönüyle na‘tın bir kısmından olan ‘emîn’ (emanet edildiği yer) kelimesi lafzen merfu hazfedilmiş mübtedanın haberidir. Beşinci babdan olan ‘emanet’ (emanet) ve dördüncü babdan munsarif olan hemzenin fetha gelmesiyle ‘emîn’ (emin olmak) masterlarından sıfât veya ismi fâil olarak zulüm ve ihanet kusurlarından emin olan sağlam güvenilir ve itimat edilen insan anlamına geldiği gibi bir kimseyi bir kimseye inanıp itimat eden insana dahi deniliyor ki, onun hakkında temiz yürekli olur.

Sözü edilen emanet, emin ve itimat edilen anlamına master olduğu gibi bu anlamda da isim dahi olur. Yani ihanetin zıddı olarak aslen master sonra insan onun üzerine nesneye emin ümmetler kılındı. Öyle ise emanet edası gereken hakka deniyor ki emin kimse sorumluluğuna emanet edilen nesneden ibarettir. Muzâfun ileyh olan Allah

lafzen izâfetle mecrur olup maksat lafzı olması uygundur. Bu halde emîn'in anlam hükmü bütün isimleri toplayan üslûbundadır.

Çünkü hakikat-i Muhammediyye aleyhi efdalü't-tahiyye bütün makâm ve mertebelerde bulunan ulûhiyyet mazhariyyetinde sürekli davranma olup bütün hakikatler ve ruhları onlara her bir fazîlet, lütûf ve her bir hayır ve mükemmel imdâd eden ve feyiz veren olduğudur. Bu halde zâtın birliğine davetten ayrılmış olmadığına göre ümmetlerin emîni oldukları âşikâr ve bu takdirde bütün resul ve nebiler aleyhim ekmelü't-tahâyâ insanoğlundan her birinin meydana gelmesi önde olan neş'elerinde [42^a] ilimlerin hakikatini ve ruhları yönünden peygamberlik verildikten sonra bu insanoğlundan her birinin meydana gelmesi dahi kendilerine ve hususi nübüvvetlerine ve hususi ümmetlerine alakalı olan ilmi hususi olarak hakikat-i Muhammediyye'den aldıkları halas olmuş ayrıntıyla açıklanmış sözdür.

Eğer ki nebiler ve ulu resullerin tümünün davet ve peygamberlikleri zamanında zât-ı Muhammedî'nin insanî varlığı bütününüyle var olmayıp onlardan topraktan vücutları sebebiyle sonra geldikleri belli olduğuna göre şerh edilmiş açıklanmış ifade bir zihni vehim çıkacağı belli ise de zât-ı Muhammedî'nin hakikat-i nûriyye-i külliyyeleri yönüyle bütün resul ve nebillerin davet ve peygamberlikleri zamanında dahi var oldukları sufî ileri gelenleri ve büyük güvenilir âlimler nezdinde üzerinde ittifak edilmiş bulunmasıyla bu onurla zât-ı Muhammedî'nin berzah ve cennette ve diğer yurtların her birine imdâd etmeye ve feyizlendirmeye nâil oldukları anlaşıldığından zikredilen vehme gerek kalmaz.

Veya celâle lafzı Hakk'ın zâtındaki ilmi ile itibar olunur. Çünkü Cenâb-ı Hakk Hazret-i Muhammed'i her nesne üzerine emîn kıldıklarından onlara mülk, melekût, gayb ve ceberuta has olan bütün sırları emânet buyurmuşlardır. Risalet sahibi aleyhi's-salâtü ve's-selâm efendimiz peygamberlik verilmeden önce ve ondan sonra mübarek emîn ümmetleriyle, vasfıyla meşhurdur. Kureyş kendilerine peygamberlik verilmeden önce Muhammedü'l-emîn diye isim vermişlerdi.

Hadîs-i şerîfde: “Gökte güvenilir yerde güvenilirirdir”³²¹ buyurulmuştur. Cenâb-ı Hakk “Orada ona itaat edilir, güvenilir”³²² âyeti [42^b] kerîmesiyle onlara emîn ismini vermiş olması dahi bu iddiaya delil olduğu gibi cer harflerinden olan ‘alâ’ (üstünde) kelimesinin ‘emîn’ kelimesiyle alakasında dahi şüpheyi yer bırakmamıştır.

Zikredilen kelimenin kusuru olan ‘hazâ’ın ‘l-fevâzıl’ izafet terkinin ilk kısmı olan ‘hazâ’ın’ çoğul eki olan hâ’nın kesriyle mazbûat olan hızânenin çoğuludur. ‘Hızâne’ kitâbe vezninde mâl konulup korunacak bir mekâna denilir ki dilimizde hazine olarak ifade edilir.

Burada maksat külli ve cüz’i mertebeleri ki yukarıda ifade edilmiştir. İkinci kısmı olan el-fevâzıl’ ‘hazâ’ının’ muzâfun ileyi olmasıyla ve çoğul olmayan çoğul bulunmasıyla mecrur olarak tabi olduğundan ‘lâmın’ nasbıyla okunarak ‘fâzıla’ kelimesinin çoğuludur. Cesîm veya cemîl olan ihsana ve iyiliklere salıverilir ki çeşitli niteliklere has olur nimetler ve bağış gibi.

Buna imkân veren ‘fezâ’il’ ki ‘fazîle’nin çoğuludur. Çeşitli olmayan niteliklere yani zâtî niteliğe özeldir, cesaret gibi. Ancak bu meselede ittifak edenler bu ‘fevâzıl’ ve ‘fezâ’il’ fakir ve miskin gibi ortalarında genel ve özel yönleri bulunan kelimelerdendir. Burada maksat mutlaka manevî hasletler ve mutlaka sırlar olduğundan ve mertebelerden her birinde dahi sırların hasletleri [43^a] temsille benzetme olduğu fesahat ve belagat ilmi sahiplerine gizli değildir ki âlimlerin ve büyüklerin hepsi Allah’ın hazîneleridir.

Onlarda emânet olan mânevî hasletler hazînesi ve saklı sırlar ancak Emînullâh aleyhi’s-selâm elinde görünür olur. Bu hazînelerin hepsinden olan sırlar ve manevî hasletler ise Muhammed’in (s.a.s.) kalp hazinesinde bulunmaktadır. Çünkü bunların tümü ilâhî nurun parıltısı olan Muhammedî nurdan yaratılmıştır. Veya hazinelerden maksat cömertlik ve feyizlendirmeye alakalı olan isimler ve sıfattır.

Âlem’in kendisiyle övündüğü sallallâhu aleyhi vesellem efendimizin bunların üzerine emîn olmaları Cenâb-ı Hakk’ın zikredilen isimlerden bir isimle veya zikredilen sıfattan bir sıfat ile bir kişi üzerine tecellî ve feyizlendirmeleri Muhammedî vasıtaya bağlı olup

³²¹ Bu hadîs-i şerîfin kaynağına ulaşamamakla beraber tasavvufî eserlerde geçtiği görülmektedir.

³²² Tekvir 81/21.

bu halde çıkarılma ve ihsanlar Muhammedî güç üzerine çıkarması değerden dolayıdır. Belki Muhammedî zât âşikâr ve görünmeyle alakalı olan isimlerin ve sıfâtın hepsinin emînidir.

‘Müstevda‘hâ’ kelimesi bir nesneyi bir kimsenin yanında korumak için emanet bırakmak ve saklamak anlamına gelen istîdâ‘ mastarından ismi meful olarak hazinelerin üzerine atfedilmiş ve emanet bırakılmış olunan nesneye adlandırıldığı ve müennes zamir olan ‘fevâzılz’ (faziletlerin) dönmüş olduğu yönüyle âlemlerin Efendisi sallallâhü aleyhi ve sellem efendimizin o fevâzıl’ın konulduğu yer üzerine dahi emîn olduğunu açıklamış olup bu terkip doldurma güzel söz türünden ‘müvezzi‘hâ’ anlamı için hazineler ona muzaf oldu.

Şu kadar ki bu mertebede olan manevi hasletler ve sırlar ancak Muhammedî el üzerine âşikâr olduğundan bu terkipte [43^b] hazînelere açıklama atfedildiği haliyle söylenmiştir. Veya emîn üzerine atfedilip Sultân-ı âlem sallallâhu aleyhi ve selleme ‘isti‘datlar ve fazîletler’ ifadesi kendilerinin en büyük ve mükemmel halife örneklendirme vasıtası bulunduklarından dolayı Resulullah’a Hakk’ın ve halkın sırlarını, Cenâb-ı Hakk’ın emanet koymasından ileri gelmektedir.

“وَمُقْسِمَهَا عَلَى حَسَبِ الْقَوَائِلِ وَمَوْزَّعَهَا”

[-Bu hazînelerin- kâbiliyyet ve isti‘datlara göre taksim edildiği ve dağıtıldığı yerdir.]

Fakat ilk anlamın daha kuvvetli ve mükemmel olduğu gizli değildir. Emanet sıfâtı hurufiyyâta izinle kayıt altında olmayıp başlı başına var olduğuna ve Emîn-i ilâhî aleyhi selâmulâhî'l-gayri'l-mütenâhî efendimizin emânet sıfâtıyla berâber kâsımiyyetleri dahi meseleler emniyetli yerden olduğu ve onu ifade etmek için, emîn üzerine atfen “Bu hazînelerin kâbiliyyet ve isti‘datlara göre taksim edildiği ve dağıtıldığı yerdir” mübarek ter kibini ifade etmişlerdir.

Bunun üzerine zikredilen terkipte geçen ‘mukassimuha’ (taksim edildiği yer) ve ‘müvezzi‘uha’ (dağıtıldığı yer) kelimeleri emîn üzerine atfedilmiş olup lafzen merfu oldukları parlayan emir ve zamirleri ‘fevâzıl’a dönmektedir. ‘Ve alâ hasbî’l-kavl’deki ‘alâ’ ‘alâ sebîli’t-tenâzu’ bunlarla alakalıdır. ‘Mukassim’ ve ‘müvezzi‘’ tafsîl bâbından olarak ikisi bir anlam olmayla tefsir atfî türündendir. Bazıları ‘mukassim’ kelimesini ikinci babdan mekân ismi adıyla ismi meful olmasını mübalağaya yüklemişlerdir. Bazıları dahi if‘al babından ismi fâil demişlerdir. Her ne kadar anlam bir ise de tef‘il babından olması kabule layıktır.

‘Hasebe’ hâ ve sînin fetha gelmesiyle adet ve sayma anlamında kullanılır. ‘Kavâbil’ ile ‘kâbil’ kelimesinin çoğulu olarak Şeyh Abdülganî [44^a] “O, kemal çeşitlerinden ve noksandan, ondan zuhur edecek şeye uygundur” ile tarif etmekte, Şeyh Muhammed Ömer el-Bağdâdî ise “Kâbil kelimesi kabiliyet anlamındadır” diyerek ‘kâbiliyyet’i “yaratılmış olsun ya da olmasın istidat için” terkihiyle açıklayıp yorumlar sonra illet olarak “Her şeye hilkatini (yaratılış özelliklerini) veren”³²³ âyet-i kerimesini söyleyip onu âzâde kılarak her bir şey ancak ilâhî ilme göre takdir olunur. İlim ise bilinene tabi olduğundan dolayı her bir nesnenin ‘kabına göre’ taksim olunduğu yakın olarak apaçıktır demiştir.

Mübarek terkinin sonucunda mucizelerin sahibi aleyhi efdalü's-salavât o ‘fevâzıl’ın layık fiil miktarınca veya ‘isti’dâdât’ın zâtı miktarınca taksim ettiği ve dağıttığı sıfâtıyla vasıflanmıştır, demek olarak zât-ı Muhammedî’nin bu şekilde taksim eden ve faziletleri dağıtan olmaları zikredilen ‘fevâzıl’ın üzerine emîn ve onun bölünmesinde çok yüce bir aracı ve onda tasarruf emri kendine vazife edilen büyük halife olduğu bakımındandır.

Nitekim “Ben Ebu’l-Kâsım Allah verir ve ben taksîm ederim” hadîs-i şerifinin anlamı ‘Allah Rezzâk olandır’ ve ‘Ben Ebu’l-Kâsım’ demek olduğunu şerh edenler açıklamışlardır. Bu hâlde zât-ı Muhammedî mecâz olarak kismet faili veya ilâhî kismetin mekânı olup gerçekte taksim edenin, bölenin Cenâb-ı Hakk olduğu halas olmuş bir ifadedir. Sultân-ı enbiyâ aleyhi’t-tahâyâ’nın irfân sahiplerinin efendisi ve en mükemmeli olduğundan şüphe yoktur.

Onların vasıflanmış oldukları ma‘rifetnâme ise tasarruf gerektirmeyip belki gayet acz ile zâhir olma gerektiği halde zikredilen hadis ilk gerekliliğiyle [44^b] buyurulduğuna dair görünen anlamda akla şüphe gelmesin. Çünkü bu bölünme tercihle olmayıp Allah’ın katından zor ve ilâhî emirden meydana gelmekte “el-me’mur, el-mecbûr, el-ma’zûr” kuralı meydandadır. Daha dikkat edilir ise inceden inceye araştırmak gönül gözü ile görmek âşikâr olur ki bu babda özür dahi gerekmez.

Çünkü kulluğun gereği efendinin emrine göre hareket etmektir. Öyleyse emir ve zorlama ile tasarruf meydana gelince o tasarruf mükemmel kulluktan ortaya çıkar. Bu halde kurb-ı ferâ’iz mertebesinin büyüklüğünden olduğu yönüyle mutasarrıf hakîkatte

³²³ Taha 20/50.

Cenâb-ı Hakk olduğu meydana çıkıp bu takdirde taksimât ve tasarrufât-ı Muhammedî Cenâb-ı Hakk'ın zât-ı Muhammedî'de 'en tam ve kâmil haliyle' zâhir olması sebebiyle meydana gelen ilâhî tasarrufattan ibaret olduğu anlaşılır.

Veya zât-ı Muhammedî'nin taksim eden olması Cenâb-ı Hakk'ın zât-ı Muhammedî'yi kader sırrı, a'yân-ı sâbite ve isti'dâdâtına vâkıf olduğu sebebiyle her aynın gerekliliğini vermesinden dolayıdır. Nitekim "Hiç kimseye gaybını bildirmez"³²⁴ âyet-i kerimesinde olan gayb, a'yân-ı sâbite ve isti'dâdâtından ibâret olup "Ancak, (bildirmeyi) dilediği peygamber bunun dışındadır"³²⁵ âyet-i kerîmesinden istifade olunan seçilmiş kimse şüphesiz Hazret-i Muhammed olduğu âşikârdır.

Bu ifademiz Hazret-i Musallî kuddise sırruhu'l-alînin *Fûsûs* isimli kitabında "Muhakkak ki a'yân-ı sabite sadece Allahın bildiği gaybın anahtarıdır. Ve Allah dilediği kullarından bundan bir kısmını ilham eder/vahyeder" diyerek ifade ettikleri cümlelerin [45^a] anlamına aykırı değildir. Çünkü bu mübarek ifade bütün kayıtlardan kayıtsız ve bütün a'yân aynında bulunan ve bütün ilâhî şeyler, eşyâ ism-i a'zamında bulunan ehadiyetle vasıflanmış kâmil insanın gayrı hakkında gelmiştir. Bu halde kâmil insanın hükmü bazı emirlere vâkıf olunan kullardan bazısından aykırıdır.

Nitekim hadîs-i şerîfde "Bana dün yerin ve göğün hazînesi verildi" buyrulması buna delildir. 'Hazâ'in' a'yân-ı sâbite ve 'fevâzıl'ın gerekliliklerinin a'yân-ı sâbite ile açıklanması uygundur. Şârih Bağdâdî: 'mukassimühâ' isti'dâdât-ı gayr-ı mecmûle ve "muvezzi'uhâ" isti'dâdât-ı mecmûleye göre söylendiği, ilki feyz-i akdes ve ikincisi feyz-i mukaddese yönelik anlamlardır. Bazı kişiler 'muvezzi'uhâ' yı dahi 'hazâ'in' üzerine atfederek bir anlam dahi anlatmışlardır ki o anlam yukarıda soru ve cevap yönüyle ifade edilen ibarelerin anlamıdır.

Biz burada seçtiğimiz nüshaya göre 'müstevda'a'ya kadar bir bölüm ve ondan sonrası dahi diğer bölüm olarak güvenilir olduğu şekilde anlamı ayrıntısıyla anlatmaya başlarız. Şöyle ki zât-ı Muhammedî varlığı vacip olan iyilikler ve çeşitli lütufların hazîneleri ve emanet verildiği mekân ve şahısların üzerine Bârî Teâlâ'nın emînidir. Ve o 'fevâzıl' her müsta'iddin isti'dâdı (kabiliyetlinin kabiliyeti) dolayısıyla yani kabiliyetin gereği üzere dağıtıcı ve taksim edicidir demek olup bundan dolayı kemâlât

³²⁴ Cîn 72/26.

³²⁵ Cîn 72/27.

ve ilâhî tecellî ve iyilikler ve çeşitli bağışların [45^b] Samedâniyye'ye nâil olan zât-ı Muhammedî'ye sığınma ile onların ruhlarından istifadeye bağlı olduğu bu mübarek terkip ile meydana çıkarılmıştır. Bu halde 'müstevda'hâ' kelimesi merfu olarak emîn üzerine atfedilip o 'fevâzıl'ın koruma mahallidir. Yani onlar temiz zâtında gizlenmişlerdir anlamını tasvir etmek dahi uzak bir anlam değilse de ilki gibi hoş olmadığı ve bu yönüyle ayn'ın kesri ve dâl'in fethiyle okumanın daha güzel bulunduğunu ümit ediyoruz.

“كَلِمَةُ الْإِسْمِ الْأَعْظَمُ”

[İsm-i Â'zam kelimesi]

Bu mübarek terkip izafet dahi hazfedilen, düşürülen mübtedanın haberi olarak na't-ı maktû' türünden olmayla pek çok kez ifade edildiği yönüyle tâ'nın ref olarak okunması daha iyi ve mükemmeldir. Sıfât olan “el-a'zam” kelimesi ism-i tafdîl olduğundan bu bâbda söz söylemeye gerek yoktur. Aslen muzâfun ileyh olan 'ism' (isim) kelimesine gelince sarf yönüyle ve aynı kökten türemesi lügat ve tefsir kitaplarında yazılmış olmasıyla onu dahi burada söylemeye gerek yoktur.

Bu halde 'ism' (isim) lafzının aslı 'zâtı bilmek için belirli bir lafız' tarifinden ibaret olmayla bu isim hususi lafızlar üzerine doğru olan bütün anlamdan ibaret bulunan müsemmânın aynı mıdır gayrı mıdır diyerek oluşan ihtilaf on beş dereceye yükselen olduğu için bu babda biraz oluruna bırakma gerekmektedir. Mevâkif'in sahibine göre ihtilaf mahalli ismin anlamı kendine doğru olduğu nesneden ibaret olmayla ihtilaf kendine doğru isim olan lafzın meali [46^a] müsemmânın aynı mıdır gayrı mıdır meselesine ait oluyor.

Ebû Nasr mezhebinde ihtilafın yalnız 'isim' lafzında yani ondan kast edilen anlamın bir şeye muzaf olduğunda bu müsemmanın yani muzâfun ileyhin aynı mıdır gayrı mıdır konusuna döndüğü görülür. İbn-i Fûrek isim ayn-ı müsemmâ olduğuna, Gazzâlî gayrı olduğuna kanaat edip, Eş'arî ise bazen aynı, bazen gayrı ve bazen dahi ne aynı ne gayrı olduğu yolunu benimsemiştir demek olur ki bunda üç kol vardır.

İbn-i Fûrek'in aynı olduğuna kanaat etmesi 'darabe Zeydün Amran'da ifadeyi söyleyen Amr lafzını Zeyd lafzı dövdü diyerek haber kast etmeyip belki darb'ın müsemmâsı olan ve onun dışında meydana gelen fiil Zeyd ile adlandırılanın dışında Amr ile adlandırılanın üzerine olduğunu haber veren meseleye ait olmasından dolayıdır.

Gazzâlî'nin isim müsemmanın gayrı olmasına kanaat etmesiyle esmayı söyleyen kimse söylediği vakit onun lafızlarının anlamlarına işaret etmeleri âşikârdır. Lafızların ise dışarıda olan anlamının başka olduğu yönüyle dâl harfî anlama aykırı bulunduğu delillere dayanarak söyleyenin bakışından dolayıdır. Her ne kadar esmayı lafızlarla söyleyen kişi onu zikrettiği vakitte elbette dışta olan anlamlarını kast eder ise de buna itibar edilmediği bellidir. Eş'arî'nin sözü ise ayrıntıya dairedir. Yani zikredilen iki sözden dolayıdır.

Çünkü söyleyen bazen söylediği esmanın müsemmeyâtını kast ettiği gibi bazen dahi yalnız lafızlarını kast eder. Müsemmeyât esmayı kast ettiği vakit bazen o müsemmeyât [46^b] dışta olan hakikatlerin a'yânı olduğunu kast edip bazen dahi yine dışta olan hakikatin aynı olduğunu ve ne de gayrı olduğunu kast ederek mesela esmâ ve ilâhî sıfât Eş'arî nezdinde ilâhî zâtın ne aynı ne de gayrıdır. Zikredilen ilâhî isimlerden türeyen fiil, ismi fail ve ismi meful gibiler dahi bu şekildedir. Bu halde isimde olan ihtilaf mahalli anlama dâl olan lafızdan ibaret olmayla gerek o lafız isim olsun gerek fiil olsun gerek harf olsun kelime olarak ifade edilir.

Çünkü anlamına işaret eden kelime ile bazen nefis anlamı kast edilir. Bu halde isim müsemmanın aynısı olur. Bazen yalnız lafzı yani harfleri kast edilir. Bu halde isim müsemmanın gayrı olur. Fahr-i Râzî kuddise sırruh Fâtîha şerhinde diyor ki, lafızlar için zihinlerde olan anlama işareti belli olur aksi halde a'yânda olan müsemmaya işaret yoktur. Bunun için lafızlar anlama işaret eder deniliyor.

Çünkü anlam kast edenin kast ettiği nesneden ibarettir ki o da zihni emirdendir. İşaret edilen kişinin bu sözünün gereği isim müsemmanın aynı mıdır gayrı mıdır diyerek olan ihtilaf mahallinin isim anlamı kendine doğru olan nesne anlamına yanlış olan isimden ibaret ve bu da zihnî anlam olup ayn-ı hâriciyye olmadığı apaçıktır. İşte Mevâkif'in sahibinin yukarıda zikrettiğimiz mezhebi de bundan ibarettir.

İşaret edilen kişi Fahr-i Râzî zikredilen kitabında [47^a] yazıyor ki; ismin bir nesneye isim olması, isimden ibaret olan hususi lafız ile müsemmadan ibaret olan hususi zât arasında bir bağ demektir ki o bağ o hususi zâtın anlamıdır demek olur ki, şu lafzı bizden işitince bizim onunla falan anlamı kast ettiğimizi anlamak gerekir. Şimdi isim ile müsemma arasında bu bağ oluşunca ismin müsemmaya izafeti doğru olur. İşte şu girişten açıkça ortaya çıktı ki zât-ı Musallî elif lâm ile getirdiği yönüyle el-ism'den müsemmayı kast etmiştir.

Nitekim sûfî ıstılahı da bunun üzerine geçerlidir. Bu halde ‘el-ismu’l-a‘zam’ dan kasıt Allah lafz-ı şerîfidir. Yukarıda ifade ettiğimiz yönüyle lafızlar isim olsun harf olsun fiil olsun bir anlama işaret edince ona nahiv ıstılahında ‘kelime’ deniliyor. Mahreçlere göre insan nefsine göre ortaya çıkar ve aklî anlama işaret eder. Sûfî büyükleri a‘yânı bu lafızların kelimelerine benzeterek Seyyid Şerîf’in *Ta‘rîfât*’ında ifade ettiği yönüyle ‘kelimeler’ ile isimlendirmişlerdir.

Çünkü a‘yân-ı mevcûdât dahi mücidinin zât, esmâ, sıfâtına ve zât ve mertebelere göre işaret ederler. İşte bu ilgiden dolayı sûfî büyükleri kelimeyi zikredip mâhiyyât, a‘yân-ı sâbite, hakâyık ve mevcûdât-ı hâriciyyeden her birine adlandırırlar ve bazen mâhiyyât ve hakâyık ve a‘yân-ı sâbiteden olan ma‘kûlât dan her birine [47^b] ma‘nevî, gaybî kelimeler ile hâricî ve soyuttan her biri ‘Ol’ kelimesi ile var olduğu için hatırlanma sebebi olunarak bunlar üzerine kelime denildiği dahi bütün sûfîlerin cümlesidir.

Bu dikkat gerektiren meseleler üzerine Hazret-i Rasûl-i Ekrem sallallâhü aleyhi vesellem efendimizin ism-i a‘zâmın kelimesi olması onun zâtına delâlet etmesi yönünü düşünmekten dolayıdır. Bu akış şekli üzerine gaybın hakikatleri ve a‘yniyyeden her bir hakikat ilâhî isimlerden başka ilâhî isimlerden bir ismin kelimesidir ama urşîd-i felek-i nübüvvet aleyhi ekmelü’t-tahıyyet mazhar-ı etemm ve ekmel ve imâm-ı mukaddem ve emsel olduğundan ilm-i zât-ı müstecmî‘i cemî‘-i esmâ ve sıfât olan Allah isminin kelimesidir. İsm-i a‘zâmdan kast edilenin hû ismi olduğu dahi ihtimal dahilindedir. O halde Sultân-ı Enbiyâ aleyhi ekmelü’t-tahâyâ hüviyyet kelimesi olur.

Şeyh-i Ekber kuddise sırruhu’l-ethar hazretlerinin kelimeyi isme muzâf kılmasındaki hikmet isim müsemmanın aynısı olup müsemma ile gayb-ı mutlak olan hû olmasından dolayıdır. Seyyidu’l-Kevneyn aleyhi’s-salâtu ve’s-selâm ise gaybın aynı olmayıp belki gaybî kelimeler Hak’tır ve buna Hazret-i İsâ aleyhi’s-selâm hakkında “Allah’ın Meryem’e ulaştırdığı kelimesidir”³²⁶ âyet-i kerîmesi mutlak şahittir.

Çünkü ‘hû’ gayb-ı hüviyettir. Gayb-ı hüviyete muzâf olan kelimenin gaybın aynı olmayacağı apaçıktır. Şeyh Abdulkerîm Cîlî kuddise sırrıhu’l-celî *İnsân-ı Kâmil*’de hû isminin araştırmasında buyurur ki “sırların sahiplerinin içleri gizli olmaya ki bu hû ismi ilâhî isimden çok hususidir ki ilâhî ismin sırrıdır.”

³²⁶ Nisâ 4/171.

Görmez misin [48^a] lafz-ı celâlde (Allah lafzında) hu ismi oldukça (baki kaldıkça) onun anlamı Hakk’a döner ve eğer ondan ayrılırsa kalan harfler faydasız olur. Mesela lafz-ı celâlden (Allah lafzından) elif harfi silinirse ‘lillah’ kalır ki o kelimenin mefhumunun anlamı olduğu gibi ilk lam harfinin silinmesi gerekirse “leh” kelimesi kalır. Bu bile anlamlı bir mana olur. İkinci lam silinirse ‘hu’ kalır ki onun da tam bir anlam ifade edeceği âşikâr dır. Kaldı ki bu ‘hu’ lafzı aslında bila ve yalnız ‘ha’ harfinden ibaret olarak ona doyum için eklenmiştir ve istimrâr-ı âdî ha harfi ile vav harfini tek bir şey kılmıştır. Öyleyse ‘Hu’ isminin isimlerin en faziletlisi olduğu meydandadır.

Hicri 799 senesinin sonlarında Mekke-i Mükerrede –Allah şerefini arttırsın- bazı Ehlullah ile bir araya geldiğimde ism-i a’zam hakkında: ‘O Bakara suresinin sonunda ve Âl-i İmran suresinin başındadır’ hadîsi şerîfine dair önceki müzakeredeki ‘hu’ kelimesidir. Ve bu çıkarım Âlem’in Sultanı -sallallâhu aleyhi vesellem- hazretlerinin mübarek sözlerinin zahirinden anlaşılır. Zira ‘hu’ Bakara suresinin sonundaki izafet terkiibinin sonu olduğu gibi, o da ‘Ve Âl-i İmran’ın başı’ mübarek sözünün başı bulunduğu rehîn-i bedâhetdir” buyurmuşlardır. Her ne kadar işaret edilen mübarek kelâm kabul edilir ise de ben ism-i a’zam için başka bir koku koklarım. Hazreti Mahmud Hüdai Efendi *Tecelliyât*’ında ‘Kim Habîbü’l-Ekrem’i bilirse işte o İsm-i Â’zam’ı bilir ve on sekiz bin alemleri kuşatır’ buyurmuştur.

Bunun detaylı bilgisi hakkında okumak isteyen [48^b] kardeşimiz Şeyh Abdulganî el-Nablusî’nin -kuddise sırruhû- *Leme’âtu’l-Berku’n-Necdî* adıyla meşhur, *Tecelliyât* üzerine yazdığı şerhine bakıp gönlünü aydınlatsın. Hasıl olan mübarek anlam o Muhammedî zât, ayn-ı zât-ı ilâhiyye (ilâhî zâtın aynısı) olan ism-i a’zâmın gelmesi yani bütün sıfatları toplayan ilâhî Zât’a delalet eden yüce nurdan ibaret olur. Kelimenin ism-i izafetine, izafet-i beyaniyye diyenler ve o yönüyle kelimesi gibi muzaf arayanlar ve ism-i a’zâmdan murâd “ellezi ma deiyallah bihi illa ecabe ed-dua-i mimmen arefahu” (Allah’a onunla dua edilip ancak onu bilenlerin duasına icabet etti) tarifinde ilk yarısına bakıp ve ikinci yarısına bakmayarak ism-i a’zamı isteklerin gerçekleşmesine sebep kılanlar bu mübarek kelimenin anlamını bağlayamayıp anlayamamışlardır. Kelime lafzını sır ile değiştirenler bile sufilerin ıstılahatlarını (terimlerini) anlayamamışlardır. Suretin heyulayı ortaya koyma alakasına göre suret

diye tefsir edenler “Allah Âdem’i kendi suretinde yarattı”³²⁷ hadisine göre tefsir edip ilâhî ismi de “Sıfâtla değil zâtla etkilenen (meçhul siga) ya da (malum siga yüessir) Sıfâtla değil zât ile etkileyen” ile yazılmasını, buna karine olduğunu, bilgi sahipleri anlar başka bir sevinç olur.

“وَفَاتِحَةِ الْكَنْزِ الْمُطْمَئِنَّةِ”

[Tılsımlanıp esrarengiz gelmiş olan fatiha hazinesi yani fatiha suresi] mübarek terkinde olan ‘Fatiha’ kelimesi merfu ve “kelime” üzerine matuftur (atfedilmiştir). Dil açısından üçüncü babdan -sarfî çekim ile- çekilen feth masdarına kapalı nesneyi açmak anlamında olup gözle anlaşılan kapalılığı gidermek demektir. İsm-i fail olduğuna nazaran “açan” anlamına gelir.

[49^a] Başlamak anlamında olan “iftihah” bundan alınmıştır. İşte bu son anlama göre sâmi‘a ve bâsira denmesi (gören ve işiten) gibi her şeyin evveline fatiha denmiştir. Fatiha kelimesi de daha çok ism-i alet olarak kullanılmasına nazaran burada da bu şekilde düşünülebilir, aşağıda yazılacak sözün özünden anlaşılacaktır.

‘El-Kenz’ kaf harfî fethalı ve nun harfî sükunla yazılmış, lafız olarak sonu mecrur olan muzafun ilehydir. Yukarıda yazılmış olan fatihanın iki anlamına izafetle ilim anlamındadır. Dil açısından bu kelime ikinci babdan çekilen (sarfî çekim) toplayıp yığmak manasının masdarı olduğu gibi meful anlamındaki masdar olarak gömülmüş mal-mülk anlamında kullanılır. Burada yok olacak fani kâinatın suretlerinde saklı olan emir anlamında olduğu âşikâr dır. ‘Tılsımlanmış’ kelimesi, yabancı tılsım kelimesinden yani ‘dehrace bâbında’ çekilen (sarfî çekim) ‘ketür’ ism-i meful olarak kelimesinin sıfâtı lafzen mecrurdur. Arapların, ‘mâru’z-zîkr tılsımın’ kelimesini alarak gizlilik ve hazine anlamında kullandıklarına göre ‘mutalsam’ın saklı ve gizli anlamında olduğu bellidir. Bu bakımdan ‘mutalsam’ kelimesini “içinde olanı sahibinden başkasının bilmediği nesne” anlamında kullanmışlardır. Sufilerin ıstılahında “Saklı hazine; batınların hepsinin en batını” olup gaybda saklı korunan Cenâbı Hakk’ın hiçbir şekilde nitelenemeyen mutlak hakîkatinin birliği için söylenir.

Bu terkîple Cenâb-ı Musallî kuddise sırruhu'l-celî (Cenâb-ı Hakk’a ait olan bu kudsî hadîse atıfla) [49^b] “Gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim ve bilinmek için mahlukatı

³²⁷ İbn Habbân, Sahih-i İbn Habbân, 6162

yarattım. Böylece kendimi onlara tanıttım onlar da beni tanıdılar, bildiler.”³²⁸ Kudsî hadîsine işâret buyurmuşlardır. Yani Cenab-ı Hakk ezelde gizli bir hazine olup dışarıda zuhuru olmayan bilgiler ile ilâhî ilminde tecellî ederken bilinmek isteyip kâinatı yarattı. Bazıları zâtını Hakk’ın ulûhiyetine delil ve vesile kıldı, bazıları kendi zâtını Hakk’ın fiileri, sıfâtları, zâtına murad eyledi ve bazıları kendi hakîkatinin Hakk’ın hakîkatinin aynısı olduğunu bilip bir yol ile Hakk’ı bildi. İşte bu kâinatın evveli ve fatıhası bâ’is-i hilkat-i ‘aleyhi ekmelü’t-tahiyyat hazretleridir. Çünkü âlem-i hüviyyet-i ahadiyyeden yukarada söz edildiği üzere evvel-i ta’ayyün oldukları için ve bir de kendileri varlıkların kitabının açılış sebebi olarak varlıkların kitabının kapısının anahtarı bulunduklarından dolayı Cenâb-ı Şeyh kuddise sırruhu Muhammed’in zâtını fâtîha ile vasıflandırmışlardır. Sufilerin önde gelenlerinin çoğu, özellikle Şeyh Mustafa el-Bikrî kuddise sırruhu el-Bikrî, ikinci anlamın söylendiği yerde zikri geçen kutsi hadiste yazılmış olan ‘febî’ mübarek kelimesini cümle hesabı itibarıyla Muhammed lafz-ı şerîfine aded olarak eşit bulup, bu yönle latif kelimenin anlamı işâret babından (konusundan) “Muhammed ile beni bildiler” diye anlatmışlardır. Bu babda şüphe yoktur ki “febî” mübarek lafzı doksan iki tane olup Muhammed lafzının da doksan iki tane olup sayıların birbirinin yerini tuttuğu âşikârdır.

Buna birleşik olan “ya” zâta işâret eder, zât-ı Muhammedi Hakk’ın zâtı olmayıp belki Hakk’ın zâtının zuhurunun mazharı olduğunu düşünen basiret sahipleri [50^a] “Zuhurumla beni bildiler” anlamını söyleyerek buna tecellîgâhı o zât-ı nuraniyye-i Muhammed bulunmasına binâen fatiha kelimesinin ilk anlamına yönelerek tadı alan sülûk sahiplerine iltifat eylemişlerdir.

Nitekim Hazret-i Hüdâî kuddise sırruhu buyurur ki:

“Kuşkusuz “bir hazneydim” den var oldu eşya

Zira dalgalandı aşk deryası aşk şarabıyla”

Yani Allah’u Teâlâ Rasûl-i Ekrem’i -sallallâhu aleyhi vesellem- zâtının sevgisinin tecellîsiyle yarattı. Ta ki âyine-i zât olup bütün isimlerin hakîki suretleri onda görünür oldu. İşte parıltıyla süsleyen sayfalara yazılan kutsî hadiste bazı ilim ehlinin söylemiş olduğu büyük şekile bir müddet yeterli cevap verilemediğinin açıklanmasıyla Cenâb-ı Şeyh Musallî kuddise sırruhu’l-alî *Fütûhât*’ta uzun bir bahis açıp nice kıymetli

³²⁸ Aclûnî, *Keşfu’l-Hafa*, 2: 132.

cevherler yayımlamıştır. Müteahhir ulema çoğaltarak yazanı, yayanı unutup bu kıymetli inciye ‘kıyle’ (söyleyeni belli olmayan manasında, denilir ki) diye nispet etmeye başlamışlardır. O kıymetli inci şu yönüyle ışık atan yazılmış bir açıklama olur ki zikredilen hadiste ‘kenz’in sıfâtı olan ‘mahfi’ kelimesinin aynı kökten olan ‘hafa’ lafzı anlam açısından nisbi işlerden olup anlamın ortaya çıkması için bir ‘mahfi’ (gizli) bir de ‘mahfi fih’ (içinde gizli) bulunması gerekir. Cenâb-ı Hakk ise mahfi aleyh (gizlenen) olamaz kendi başına kendisi için görünür ve zâtının ezeli ve ebedî âlim olduğu kanıtlanmıştır.

Kâinat, mahfi aleyh olsun denilirse bunların ezelde var olmamasından dolayı Hakk’ın mahfi aleyh olmadığına şüphelerden uzak olması o cevaza (halkın mahfi aleyh olmasının cevazına) aykırıdır. Bu iddiayı “Allah vardı ve O’nunla beraber başka bir şey yoktu” sözü destekler deyip bazı kişiler bir soru sormuştur. [50^b] Buna cevap olarak Hazret-i Şeyh kuddise sırrıhu dört yol söylemiştir.

Ona müteakiben kendine ilâhî lütuf olan cevabı da yazmıştır. Özet olarak, eşya için iki varlık vardır. Biri ilmî varlıktır ki ilâhî ilimde eski ezelde olan a‘yan-ı sabiteye özeldir. Biri de haricî varlıktır ki sonradan yaratılmış olan, mahluktur. Öyleyse Cenâb-ı Hakk’ın saklı olması ezelde a‘yân-ı sâbiteye nisbetledir. Ne vakit ki Yüce Hakk a‘yân-ı sabitenin kendi ilâhî zâtını bilmesini istedi, ilâhî zâtını bilmeleri için ilmi varlıktan harici varlığa getirdi. İşte bu cevap a‘yân-ı sabitenin Allah’ın mutlak tek hakîkatıyla beraberliğinin itibarını gerektirip hal ile bu merkezde şuhûd mertebesinin görünürlüğü ehline gizli olmadığı için cevap yeterli denilemeyeceğine göre bu konuda doğru cevap; sözü edilen ‘hafinin’ (kelimesi) “Hakk’ı kendinden başka âlemin yokluğuna” kinayetinden ibarettir. Bu halde kudsî hadîsin anlamı –Allah’u alem- “Benden başka hiçbir şeyin olmadığı, bilinmediği bir hazineydim” şeklinde olup bu anlam işlerin zevki ve ilâhî sıralara dayanmasıyla bu konuda zikredilen bu gibi kapalılığa rağbet edilmez. Zevk ve şuhûd sahipleri sultân-ı serîr-ârâ-yı habîb-i aleyh efdalü’t-tahiyyat efendimizi imkân âleminin yaratılma sebebi bildikleri üzerine zikredilen kudsî hadîse (Hz. Peygamber–sallallahu aleyhi ve sellem) “İmkân âleminde gizli bir hazine olduğundan Allah’u Teâlâ’yı O’nunla bildiler.” Anlamını verip bunun için bir derece eskiden hareket eden latîfeler anlam olarak “Muhammed’in hakîkati ve şerîatıyla beni bildiler” anlamı takdir edilmiştir. [51^a] Kim ki sadece Muhammedi hakîkate insitap edip şeriatında gevşeklik gösterir ya da aklıyla Hüdâ’yı anlamaya çalışırsa onların

saklı hazineye vasıl olamayacaklarını ve bu halde edepsizce bineklerin ahırına döndürüleceklerini ima edip buna “el-mutalsem” kelimesiyle işaret etmişlerdir.

Şöyle ki tılsım kelimesini bir öğrencisinin Cafer-i Sâdık radiyallâhu anhu'l-Hâlık hazretlerinden “tılsım nedir?” Sorusuna cevaben adı geçen zâtın açıkladıkları üzere ‘musallat’ kelimesinin değişmiş hali olup, musallat kelimesinin gözlemlemek anlamında olduğuna göre imkan örtülerinin ilâhî hazinesi ile saklı ve reddedilen tehlikeli şeyleri gözlemlendiğini dikkatlice bakarak zikredilen hazîne için gözlemlemek ancak Fahr-i kâ’inât aleyhi ekmelü't-tahiyyât efendimizin ilâhî itaatın aynısı olan (O’na) itaatle beraber şeriat ve Hakikat-i Muhammedîye tabi olabileceğini açıklayarak sözü bitirmişlerdir. İşte bu takrirler zevk ehlinin tadı olup zahir ulema hazerâtına göre hazineden kasıt Samedâniyye hazinesidir. Yani bitmeyen, ebedî ilimden ibaret olarak o hazinede tılsımlı olan isimler ve samedî sıfâtlar olup onların tecellî işaretleriyle zât-ı Bâri’ye vuslat seyrinin, yolculuğunun başının Muhammedî zâtın ruhaniyeti olduğu âşikârdır. Mübarek anlamın özeti; kendine kendinden başka âlem bulunmasından kinâye ve Allah’ın mutlak tek hakikatinden ibaret olup imkân örtüleriyle saklanmış olan ilâhî varlığın hazinesinin varlık sebebi [51^b] olan veya ilâhî vücuttan evvel tayin bulunan Muhammedî zât demektir. İşte bu farklı ihtimaller üzerine açıklanan anlamların ayrıntıları yukarıda detaylı bir şekilde beyan edilmiştir.

“الْمُظْهَرُ الْأَتَمُّ الْجَامِعُ بَيْنَ الْعُبُودِيَّةِ وَالرَّبُوبِيَّةِ”

[Kulluğun ve rabliğin noksansız toplanmış olan zuhur yeri]

“Hazarât-ı hamse âlemlerini toplayan” mübarek terkipten buraya gelinceye değin geçen mübarek terkipler nahiv usulüne intisap edenlerin bildiği üzere izafetle marife olan haberlerden ibaret olarak Muhammedî sırlara bağlı yüce vasıfları içinde barındırıp buraya gelince yine “Mekke’den çıkan muhacir” (terkibin sonuna kadar) mübarek terkibi gibi tarif harfi ile marife haber olarak söylemenin terkipten söylenen irabın aynısının burada da geçerli olduğu gibi ‘el-mazhar’ mübarek terkibi me‘a’s-seyr Muhammedî suretin vasfı olduğunu zevk ehline tarif etmek gerekmez.

Bundan dolayı bu mübarek kelimede olan ‘elif lâm’ marife harfi sayılarak bitişiğinde olan ‘mazhar’ kelimesi üçüncü sarfi babdan ism-i mekân olmak ya da marife harfi şeklinde ismi mevsul sayılarak bitişiğinde olan ‘mazhar’ kelimesi ifal babından ismi fail binasıyla okunması işaret yapılmıştır. Hazret-i Abdulganî el-Nablusî kuddise sirruhû; ismi mekan olduğuna göre –ki zuhur mekanı anlamındadır- sûfiyye hazarâtı

tecellîyi kabul eden er-reşîdû's-sabûr anlamında kullandıkları *Ta'rifât-ı Seyyid*'de açıkça ortaya konmuştur. Bunun çoğulu 'mezahir' kelimesi olup ilim ehli [52^a] katında bunun mümkün varlıklardan olduğuna ittifak edilmiştir.

Çoğu mecâlî ve gölgeler de bu anlama yüklenmiştir. İsmi meful olduğuna göre zikredilen kelimenin kullanımı "müsebbibi (sebebi olanı) zikredip sebebi istemek" yoluyla mecaz-ı mürseldir ki "kendisi ve gayrısı için onunla ilâhî zuhur olan" anlamındadır. Bunun sıfâtı olan 'el-etemm' kelimesi Muhammedî genişliğin kemâli ve Ahmedî cem'iyetin ahadiyyetinden neşet eden Rabbânî tecellîleri taşımada Muhammedî zâtın daha kâmil bir ferd olmadığını beyan etmek için söylenmiştir.

Zikredilen kelimenin tamamı masdarından ismi tafdil olarak 'ekmel' (en kamil) anlamında olduğu apaçık ifade ile kâmil olmaktan ibarettir. *Müfredât-ı Râgıb*'da "Bir şeyin tamamı; sonradan dışarıdan nesne eklenmesine ihtiyacı olmayan, o nesnenin son noktası ve bitişinden ibarettir" diye söylenen ibare yukarıda olan anlama yüklenir. İşte bu haber ve sıfât kelimesi yukarıda verilen bu bölümün söylenme sebebi bulunan bu söze yerleşmiş olarak söylenip, asıl maksada başlangıç yeri olmak üzere ikinci sıfât olarak işte bu 'el-câmi'' kelimesi söylenmiştir. Câmi'iyet-i Muhammediyye insanlık ve hakikat itibârını görendir. Bunun üzerine tasvir be'si ile Abdulganî el-Nablusî kuddise sırruhu'l-kudsî hazretleri "cismânî, nefsanî ve emrî ruhaniyetlerin sureti ile" terkibiyle bu inceliğe işaret etmişlerdir.

İşte leff-i neşr-i müretteb kuralına uyularak Cenâb-ı Şeyh-i Musallî kuddise sırruhu'l-celî ubudiyyet ve rububiyet ibaresini söylemişlerdir. Bu terkipte bulunan 'beyne' zaman zarfından olduğu [52^b] için fetha üzere mebnidir. Bundan dolayı onun muzâfun ileyi olan "el-ubûdiye" ve "er-rubûbiye" kelimeleri lafzen mecrûrdur.

Çünkü Fahr-i âlem sallallâhu aleyhi vesellem hazretleri cemaletleri ve Muhammedî nefisleriyle Cenâb-ı Hakk'a mahsûs ubûdiyeti yani itaat, ilâhî emir ve yasaklara boyun eğdikleri gibi emir rûhâniyeti yönüyle mutlak gayb rububiyet yönünü toplayan oldukları, fenâ ve bekâ yönüyle "O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır."³²⁹ En tam açıdan üstün oldukları şühûd ve zevk ehline saklı değildir. Kaldı ki ubûdiyyet kelimesi birinci (sarfi) babdan çekilen abd (köle) kelimesinin üç masdarından biridir.

³²⁹ Kasas 28/88.

Diğerleri ubûdet ve ibadet kelimeleridir ki dil kurallarına göre itaat yani boyun eğme anlamındadır. Ubûdiyyet de bu anlamda kullanılır.

Araştırmacı âlimler ibâdet, ubûdet ve ubûdiyyet kelimelerinin kullanım farkını şu yönden açıklar ve der ki “İbadet; Bir kulun nefsinin isteklerine muhalefet ederek Allah’ın rızası olan fiilleri işlemesinden ibarettir.” Bu da Müslümanların avamına mahsustur. Ubudiyyet Cenab-ı Hakk’ın kul hakkında olan ilâhî fiillerine razı olmaktan ibaret olup müminlerin havasına ait özelliğidir. Nitekim *Ta’rîfât-ı Seyyid*’de: “Ahde vefa, Allah’ın kurallarını korumak, var olana rıza ve yok olana sabretmek” şeklinde tarif edilmiştir. Ubûdet ise Cenâb-ı Hakk’a celâlen, ölü ve diri olarak, muhabbetle ibâdet etmekden ibâret olup ahass-ı havâsa özel olduğu âşikâr dır. Bu hâlde ubûdet ubûdiyyetden, bu da ibadetten mertebe olarak üstündür.

Bazıları ibadetin [53^a] yerinin beden olup emirleri yerine getirmekten ibaret olduğunu, ubudiyyetin yerinin ruh, bunun da hükme rıza göstermekten kinaye olduğunu, ubudete gelince yerinin sır olduğunu eser sahibi dahi sır olduğunu açıklamışlardır. Bu ifadeye göre ubudetin mertebe olarak en yüksek olduğu anlaşıyor.

Burada “ubudet ve rububet arasında” demek lazımdı. Ubudiyet kelimesinin bu makâmda seçilmesinin hikmeti nedir? Denilirse; ubudiyyet sır sebebiyle tesiri (etkisi) fenâ ve bekâ mertebelerine bakarak rububiyyetin toplayıcılığı, kapsayıcılığı da dahil olmak suretiyle beşeriyyet yani nefsanî ve cismanî suretle ilişkisi gölge emir olmaya zikredilen cami’iyyetin kapsayıcılık yönüyle ifadede tam ubudiyyet olduğuna işaret eder. Ve zâten “Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm’dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ’ya götüren Allah eksikliklerden münezzehtir”³³⁰ ayeti kerimesinden anlaşılan mübarek isrâ dahi bu özelliğin ekmeliyetini açıkladığına işaret eden inceliği içerir.

Zikredilen ayetin işaret ettiği yönle Fahr-i âlem sallallâhu aleyhi vesellem cismânî suretleriyle tam, hâlis kuldur ki bu makâmların en şerefliisidir. Cenab-ı Hakk bütün isimleri ve sıfatlarıyla ona tecellî ettiğinden onu Abdullah (Allah’ın kulu) diye isimlendirdi ve kulların içinde bundan daha yüksek bir makâm ve yüce bir şân olmadığı ispatlandı. Marifetlerin yönlerinden hiçbir yön eksik kalmamak üzere Hakk O’na tecellî buyurmakla beraber “De ki: ‘Ben, yalnızca sizin gibi bir insanım” âyet-i

³³⁰ İsra 17/1.

kerimesince yeme-içme, uyuma ve benzeri beşerî halleri yönüyle geçerli ve yaratılmaşların isimleri zâtında toplayıcı olduğundan şüphe yoktur.

Rububiyet; Rab anlamında isimdir. Bilme, sahip olma anlamlarına gelir ve Hakk Teâlâ'ya [53^b] mahsustur.

İlim, hayat ve müsbit sıfâtını gerektiren hikmetin kemâli ve rahmetle görünen, meydana çıkan aynalar görünür olup dünyada basiretlere (gönül gözlerine) âhirette ise gözlere ilâhî tecellînin bu mertebeden olacağını “Oysa o gün bir kısım yüzler Rablerine bakarak mutlulukla parılayacak”³³¹ âyet-i celîlesi ve “Siz Bedir gecesinde bu ayı gördüğünüz gibi Rabbinizi göreceksiniz”³³² hadîs-i şerîfi ve diğer âyeti kerîmeler ve hadislerle apaçıktır.

Bundan dolayı rububiyeti toplayıcı olmasına bakılarak mutlak halife olduklarından rububiyetin özelliklerinden olan yaşatma, öldürme, kahr (helak etme), lütuf (ikramlarda bulunma), rıza, saht (gazap) ve benzeri hariç Rabbânî sıfâtları ve esmâ-i hafîyyeyi (gizli, saklı isimleri) zâtında toplar. Hazret-i Hüdâî kuddise sırruho buyurur; “Cümle evliyâullah, mürşidler, ârifler, vâsıllar hep O'nun feyziyle kemâle gelmişlerdir. Muhammed aleyhisselâm esmâya da sıfâta da zâta da mazhardır, hem de mazhar-ı tâmmıdır.”

Bu ifade şerîat ve hakikat ehli indinde kabul etmeyip reddetme, eleştirip, kötöleme yerinde değildir. Çünkü Hakk Teâlâ'nın zâtı mertebesinde peygamber Hakk oldu kimse diyemez. Belki sıfâtlar ve isimlerin zuhurunun kemaline ayna (yansıma, tecellî) olması yönüyledir. Ariflerin nur saçan gönüllerine âşikârdır ki; ilâhî isimlerden her bir ismin mahiyet ve ayn-ı sabiteye isimlendirilen hazret-i ilmiyede bir sûreti vardır ve her bir sûreti ilmiyenin dahi varlıklar mevcûdât-ı aynıye isimlendirilen hâricî sûreti vardır. O isimler, görünme yerlerinin sahipleri; görünme yerleri de isimlerle bağlantılı, bitişiktir ve Hakikat-i Muhammedîyye tüm isimleri toplayan lafzı celâlenin (Allah lafzının) suretidir ki Allah lafzı celâli onun Rabbi'dir. İsimlerin hepsinin feyiz ve medet istenileni [54^a] onundur.

³³¹ Kıyamet 75/ 22-23.

³³² Buhari, Mevakitu's-Salat, 6.

Öyleyse Hakikat-i Muhammedî âlemlerin suretlerinin hepsini kendisinde görünen Rabb -ki Rablerin Rabbidir- onunla terbiye eder. Şimdi zâtın tecellîlerini yansıtan, isim ve sıfatların tecellîgâhı (sallallâhu aleyhi vesellem) ism-i A‘zâm’ın sahibi olduğundan hakikati yönüyle kendisinde bu rububiyet vardır ki “Attığında da sen atmadın, Allah attı.”³³³ Âyet-i kerîmesiyle Cenab-ı Hakk uyardı ama beşeriyeti yönüyle muhtaç bir kuldur “Allah’ın kulu O’na ibadet etmek üzere kalktığında...”³³⁴ âyet-i kerimesiyle Feyyâz-ı mutlak tenbih buyurdu.

Şu hâlde o Hazret, ubudiyyet ve rububiyyet arasını beşeriyet ve hakikatiyle bolluğun kemâlî ve tekliği toplamasından ötürü eksiksiz mazharıdır, asla eksigi yoktur. Asrımızın faziletli kimselerinin meşhurlarından bu sâlât-ı şerîfeyi tercümeyle başlayan bir âlimin yazılmış faziletli kaleminden bu mübarek kısım iki kısım olarak ortaya koyup birine “el-mazharü’l-etemm” (eksiksiz/kusursuz mazhar), diğerine “el-câmi‘ beyne’r-rubûbiye ve’l-ubûdiye” (rubûbiyyet ve ubûdiyyet arasındaki el-câmi‘) kısımları olarak kendisince hoş bir anlam vermiş.

Yani birinci kısma zât-ı Ahmedîyye ilâhî mutlak zâtın isimler ve sıfatlarının mükemmel görünürlüğünün üzerine ortaya çıkışına mahal olmasıyla kendi ruhaniyetinden müminlerin ruhları bir için talep edilenin en sonunda olan zât-ı Samedâniyye ve lâ yezâliyye sıfatına yolculuk ederler. İkinci kısma dahi önce ta‘ayünâtıyla övülen kendine itaatin gerekliliğinden eksiksiz mazhar olarak diğer a‘yân-ı sâbitenin Rabbânî hazinede ayırması, bu bağ rububiyyet ve ubudiyyet arasını birleştiren bu nurani hakikattir diye anlamları tasvir ederek yazmıştır. Ancak sözü edilen zâtın [54^b] iki bölüm olarak ayırdığı kısmın bir bölüm olduğu; noksansız ve kuşatan, toplayan mazharın sıfatları bulunduğu zevk ve şühud ehline âşikâr olmasıyla zikredilen bölümün anlamının özeti şudur: Muhammedî beşeriyet yönüyle ubudiyyet, Ahmedî hakikat yönüyle rububiyyet mukaddes sıfatlarını hilafete göre kapsayıcı olan ahadiyyet-i cem‘-i Ahmedîyye’lerinin sıfatların mükemmelliğinden dolayı bu konuda kendilerinden daha mükemmel bir ferd bulunmayan ilâhî zuhûrun tecellî yeri olan Muhammedi hakikat demektir.

³³³ Enfal 8/ 17.

³³⁴ Cin 72/19.

Sözü edilen faziletli zâtın açıkladığı gibi zikredilen cem‘iyyetin sebebi ilâhî emir ve yasaklara teslim olmak ve itaat etmek vesilesiyle Hakk’a kulluk fena ve bekâ sebebiyle rububiyet yönünden Muhammedî hakîkatte üç şekilde toplandığı Muhammedî mahlukatın nurânî hakîkatine gönül bağlamış aşıklarca apaçık söylenen söz ve delildir. Bununla beraber adı geçen mütercimin seçtiği nüshada “rububiyye ve ubudiyye arasını toplayan” bölümü yazıp buna uymak için şerhine başlayacağımız bölümde de ‘el-vücûbiyye’ [55^a] yerine ‘el-vücûdiyye’ şeklinde yazılmıştır. Her ne kadar Muhammedî hakîkatın konusunun aslına bağlı olup bu yüksek mertebeden mevsufa bakılınca rububiyetin cem‘iyyeti önce olması gerekse de şuhud ve zevk ehline göre sabittir ki; bu mukaddes hakîkatın açıklanmış cem‘iyyetle vasıflanmasıyla beraber ubudiyetle taayyün etmenin zikredildiği nüsha Hazret-i Şeyh Musallî’nin makâmına hiç layık görülemez. Durum böyleyken buna sebep gelecek bölümde yazılmış ‘imkan âlemi’ kelimesine karşılık olan ‘el-vücûbiyye’ yerine bazı nüshalarda ‘el-vücûdiyye’ yazılması, olması kâfiyenin korunmasını gözetme meselesi olması gerekirse de ‘el-imkânîyye’ye ‘el-vücûbiyye’ lafzındaki hüsn-i tekâbüle göre bizim seçtiğimiz nüsha tercih edilen oluyor.

Şöyle ki Hazret-i Şeyh Muhammed ticareti zeval bulmasın “*Mecâlü’z-Zehrâ*” ismiyle meşhur *Salât-ı Kübrâ* şerhinde buyurur ki: Muhammedî hakîkatı Ahmedî mübarek cisim ve sûreti sebebiyle gizli bir kul oldukları üzerine mahlukâtın isimlerini zâtında toplayan münşâd(?) oldukları görünen ve ona yeme ve içme gibi beşeri hallerin kendilerinde olduğu âşikâr olmakla beraber bu Hakîkat-i Muhammedî’de ortaya çıkan halis kulluğu başkasıyla kıyaslanamaz. “Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm’dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ’ya götüren Allah eksikliklerden münezzehtir”³³⁵ âyet-i kerimesinden anlaşılacağı vecihle cismen İsrâ’nın tecellîgâhı olmalarına ve Muhammedî cesediyle büyük nebîlere imamlık yapmış olmalarına sebep olduğuna dikkatlice bakılırsa Fahr-i âlem Efendimize -sallallâhu aleyhi vesellem- bu mübarek sıfattan daha faziletli ve şerefli bir sıfât olmaması hakkında söylenen mübarek sözün hikmeti, basiret ehlinin olur.

Rubûbiyyete dâir olan Muhammedî cem‘iyyet görünen hakîki isimlere ait olup kendileri için görünmeyen esmâ-i müste’sireyi aşmadığında yukarıda açıklanan tesirli

³³⁵ İsrâ 17/1.

hilafetle alakalı büyüklerin kanaatinde kılavuz gözü ile incelemek, anlamak İslâmiyet'in himâyesinin gerekliliklerindendir.

“وَالنَّشْأَةُ الْأَعْمَ الشَّامِلِ لِلْإِمْكَانِيَّةِ وَالْوُجُوبِيَّةِ”

[İmkân ve ilâhî varlık alemini çevreleyen umumi kaynak]

Mübarek terkinde bulunan ‘ve’n-neş’u’ kelimesi merfû‘u’l-mazhar üzerine matuftur. [55^b] Zikredilen kelime üçüncü babdan (sarfî) mutasarrıf olarak çekilerek nun harfinin fethası, şın harfinin sükûnu ve hemzenin kasrıyla mastar olup “yeniden ortaya çıkıp hayat ve canlılık bulmak” anlamındadır. Yani hâdis olmak (sonradan olmak, yokken var olmak) anlamına mastardır. Nun harfinin ötresi ve şın harfinin sükûnuyla (bu isim) fe’ale vezninde isimdir. İki muhterem şarih yani Abdulğânî el-Nablusî ve Şeyh Muhammed el-Bağdâdî hazretlerinin nun harfini ötreyle harekelemeyi öncelemelerine bakılarak sözü geçen kelimenin seçimleri bu nüshadadır. Mastar dahi olsa yine fail anlamında burada neşet eden ve hâdis anlamındadır. Bazı nüshalarda ‘ve’l-münsâ’ yazılmıştır ki yazılmasının sebebi anlamda ortaya çıkar.

‘El-e‘ammi’ kelimesi merfu ‘neş’e’nin sıfâtıdır. Umum masadarından olup tafdil fiillerindendir. Bunun üzerine burada min’le sıralanarak ‘min külli şey’in’ (her şeyden) hükmündedir. Çünkü vücud-ı Muhammedî’nin her şeyde var olduğu ve bunun üzerine eşyanın Hakikat-i Muhammedînin yansımaları olduğu gibi ondan yaratılmış olduğu yani âlemin aslı olan sallallâhu aleyhi vesellem her şeyi kuşatan bir kaynaktır ki eşyanın hepsi onun yansıması olup Cenâb-ı Hakk’ın her şeyi onun aslından yaratması bu ‘e‘amm’ (kelimesine) dikkatle bakmaya çeken sebeptir.

‘El-Şamil’ kelimesi de merfudur ve ‘neş’e’nin ikinci sıfâtıdır. Bu Muhammedî kapsama da “Nûr üstüne nûr. Allah nûruna dilediğini kavuşturur”³³⁶ âyet-i kerimesinden anlaşılan ilâhî nurdan yaratılmış nurânî Hakikat-i Muhammediyye’de ve ilâhî emanette bulunan eksiksiz, noksansız, tam aydınlık olduğu bunun da ‘e‘amm’ gösterilen söze sebep olduğu âşikâr olur. Bunun üzerine Muhammedî hakîkatin kapsayıcılığının âyetlerinin hikmetinin ihsânını ya da bağını açıklamak için Hazret-i Şeyh [56^a] Musallî kuddise sırruhu’l-celî “illâ mekânîyyetü ve el-vücûbiyye” (ancak mekânîyyet ve vücûbiyyet hariç) mübarek ibaresini yazmışlardır.

³³⁶ Nur 24/ 35.

Burada olan lam harfi cer tartışma yoluyla ‘e‘amm ve şâmil’ kelimeleriyle alakalı olup her iki kelimenin sonlarında olan nisbet ya’sı ve müenneslik te’si parçalarına bakılarak birer mevsûfun sıfâtı oldukları Arap dilinin özelliklerine uymaktan gelir. Bunun üzerine Şeyh Muhammed el-Bağdâdî kuddise sırruhu’l-hâdî o mevsufu ‘umûr’ kelimesi farz ederek bu konuda Muhammedî beşeriyete, Abdulganî en-Nablusî kuddise sırruhu’l-ünsâ ‘hazerât’ kelimesini farz ederek Muhammedî zâtın bu hazarât-ı imkâniyye mertebesine yansımaları ve ayrıntısı olduğu görüşüne gitmişlerdir.

İşte bunun karşılığı olup aynı şekilde rubûbiyyet itibarıyla umur ilâhî surette Muhammedî zât’ın yaratıldığı deliliyle hazerât, mevsûflarına sıfât olan ‘el-vücûbiyye’ terkîbi ilkinde göre ilâhî işlere, ikinciye göre zâtî varlık hariç ilâhî sıfâtlardan ibaret olduğu âşikârdır.

Soru: Madem ki tercih edilen nüshada ‘el-vücûbiyye’ yazılmıştır bu istisna neye göredir?

Cevap: Başkası için zorunlu olduğu apaçık beyândır. Hazret-i Şeyh-i Ekber kuddise sırruhu’l-ethar *Füsûsu’l-Hikem*’de buyurur ki:

“Şimdi bu zikredilen, “insan” ve “halife” olarak isimlendirildi. Onun insanlığına gelince; doğmasının, meydana gelmesinin genel olmasından ve hakikatlerin hepsini kuşatmasından kaynaklanır. Ve o kendisi için bakan gözden, Hak için gözbebeği konumundadır. Ve ‘basar’ kelimesi ile tabir edilen, anlatılan odur. İşte bunun için insan diye isimlendirilmiştir. Çünkü Hak, onunla halkına bakar ve onlara rahmet eder.” Yani zikredilen ifadede yazılmış olandan maksat âlem aynasının cilasası [56^b] ve âlem sûretinin rûhu olan kevn-i câmi‘, insân ve halife diye isimlendirildi.

‘İnsan’ ile isimlendirilmiş olmasına gelince meydana gelmesinin (kaynağı) genel olmasından ve hakikatlerin tamamını kuşattığından ötürüdür. Yani onun meydana gelmesi ilâhî ve kevnî meydana gelişin hepsini toplayıp meydana gelişin hepsinden onun varlığı nüfûz etmiştir ve hükmü geçerlidir. Bütün meydana geliş onun gelişinin özü, onun meydana geliş bütün gelişlerde ayrıntılıdır.

Berzahiyet-i kübrâ cehennem birliği hakikatiyle bütün berzahî, halkiyye ve hakkiye hakikatlerini kuşatandır. Bütün kâinat Hakk için gözden gözbebeği konumundadır ki görme bununla gerçekleşir. ‘Basar’ (görme) ile tabir edilen odur. Yani görme kuvveti, görünen şeylerinin zâhirini gözbebeği ile idrak ettiği gibi ilim ve şühûd tekliğin cem‘i ile eşyaların hakikatinin cem‘iyyâtı ahadiyyetine Hakk’ın görüşü bu en genel,

noksansız tecellîgâh, en kapsamlı ve bütün görünüş olan insân-ı kâmil ile gerçekleşir. İşte bu yüzden insan diye isimlendirilir. Çünkü Hakk onunla yarattıklarına nazar edip onlara rahmet eder. Şimdi mahlukatı (zâtında) toplayan insan ezeli yokken var olan ve meydana gelişi dâim ebedîdir. Yani insan unsuri varlığıyla hâdisdir (sonradan yaratılmış) ve ilmi varlığıyla ezeldir.

İnsanın hakîkati Allah'ın zâtının aynası, yansıması olup Allah'ın zâtında bulunan sonsuz taayyünatla ayn-ı zât-ı vâhidede (tek olan zâtının yansımasında) ezeli meydana gelme dâimdir ve ayrı kelimeyi toplayandır. Yani vacip hükümlerle mümkün hükümler arasında ayırıcı bir çizgidir ki ikisinden birinin diğer hükme üstün gelmesine engeldir. Öyleyse âlem onun varlığıyla tamam oldu. Ve Seyyid Şerîf kuddise sırruhu'l-latîf *Ta'rifât*'ında [57^a] buyurur ki: İnsân-ı kâmil bütününü ve parçalarıyla yaratılmış ve ilâhî âlemlerin tamamını toplayan zâttır ki ilâhî kutup ve mahlukatı (zâtında) toplayandır. Rûhu ve aklı itibâriyle ümmü'l-kitâb, kalbi itibâriyle kitâbu'l-levhi'l-mahfûz, nefsi itibâriyle kitâbu'l-mahv ve'l-isbâtıdır. İşte o nurlu zât mukaddes yüce kaldırılmış tertemiz sayfalarıdır ki karanlığın perdelerinden temiz olanlar ona dokunur ve onu anlarlar.

Hazret-i Şeyh-i Kebîr Sadreddîn el-Konevî kuddise sırruhu'l-kavî *Kitâbu'l-Fükûk*'da buyurur ki: İnsân-ı kâmil hakîkî vücûb ile imkân arasında ayırıcıdır. Kadîm sıfatlar arasında aynayı toplayandır, Hakk ile yaratılmışlar arasında vasıtaadır. Hakk'ın dışındaki âlemin bekâ sebebi insân-ı kâmile Hakk'ın feyzi ve yardımı mertebesindedir. Berzahîyyet perde özelliği olmasaydı âlemden hiçbir şey tek olan Allah'ın mededini kabul etmezdi.

Bağ ve münasebetin olmamasından ötürü Şeyh Abdulganî en-Nablusî kuddise sırruhu'l-ünsâ hazretlerinin -elinin sahip olduğu süs- salât-ı şerîfenin nüshasında yukarıdaki bölüm 'el-ubûdiyyete ve'r-rubûbiyyete' ile misk-i külli hıtâm olduğu halde bu bölümde 'lillâ mekâniyyete ve'l vücûdiyye' ile yazılmasına bakılarak imkana varlığı birleştirmek için adı geçen hazerât, mevsufunu iki yönde de değerlendirerek imkâniyye sıfatını sonradan yaratılmış mahlukat ve vücûdiyye sıfatını 'el-ilâhiyyetü'r-rabbâniyye' diye şerh etmiştir. Bunun sebebine gelince ilâhî kadîm emir olan ruhun görünürlüğü hususuna özel kılınmış olmasıdır.

Buna [57^b] “Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: “Ruh rabbimin emrindendir ve size pek az bilgi verilmiştir”³³⁷ âyeti kerimesini delil gösterip bu iddiayı açıkalamak için “İşte bu, Allah’ın size indirdiği buyruğudur”³³⁸ âyet-i kerimesini vererek ‘Emrullah’ (Allahın buyruğu) kelimesi –ki inzal kelimesiyle mevsuttur- (Allah’ı) şühûd yani müşahede ile mükemmel, (ondan) gafletle eksik olan insanî meydana gelişin her biri hakkında ilâhî emri indirmede ruhu sebep göstermiş ve bunun için “De ki: Ben, yalnızca sizin gibi bir insanım. Şu var ki bana, ilâhınızın, sadece bir ilâh olduğu vahyolunuyor”³³⁹ ayeti kerimesinin iniş sebebine işaret etmişlerdir. Bu halde anlamın özü Muhammedî zât sonradan yaratılmış ki doğuştan insânî özellikleri itibarıyla mümkün işleri, sonradan var edilmiş kâinat mertebelerinin ilâhî surette ilâhî nurdan yaratılmış olan nûrânî hakikatleri itibarıyla ilâhî işleri ilâhî sıfatları kapsayan ve bu kapsamda her bir şeyden addetmeyle esasî ‘e‘amm’ olan (yukarıda geçen terkip lafzından bir kısım) önceden geçtiği için açıklamaya gerek yoktur.

Bu ifadeden anlaşılır ki Muhammedî zât mümkün varlıkların toptan ve tek tek, vâcip isimlerin kısaca ve detaylıca zuhûrun tam asıl olduğu yönüyle, yukarıda zikredilen nüshadaki ‘menşe’ kelimesinin de ibare yönüyle sıhhati âşikâr olsa da pek çok nüshaya muhalefeti dikkate açıktır.

Burada zâhîr ilim adamları bu anlamlara zevk yönüyle erişemeyip bunun üzerine ‘neşve’ kelimesini nun ve şın harfini fethalı ve hemzenin medli haliyle sehab yani bulut anlamında olan neş’e kelimesini farz etmiş, teşbih ve istiare yoluna giderek zikredilmiş bölümün anlamını Ahmedî zât varlığıyla imkana mensub olan yaratılmışları her yönüyle kuşatan fayda ve feyiz olmada [58^a] bolluk yardımı süsleyen ile kıdmetedir(?) Burada zâhîr ilimler ehli zevk bakımından bu anlamlara erişemeyip, bundan dolayı ‘neşve’ kelimesinin nûn ve şîn harflerinin fethalı ve hemzenin uzâtılmasıyla sehâb (bulut) manasında olan ‘neş’e’ kelimesini farz ederek teşbîh ve isti‘âre sanatları kullanırlar.

³³⁷ İsra 17/85.

³³⁸ Talak 65/ 5.

³³⁹ Kehf 18/110.

Zikredilen mübarek bölümün anlamını yüksek velâyet sahibi olan Hz. Muhammed'in (s.a.s) zâtı, varlığıyla imkana sahibi olan yaratılmışlara fayda ve umûmi feyz ve onu kapsamada çokça yardımla süsleyen, şubelere ayrılmış olan nâfi bulut kıdmetedir(?)

Onun için 'bir taraftan vücuda gelip, diğer taraftan da harab olan fâni âlemde payını alır' diye bu tercümeyle başlamış. Ve kör zihinler gül bahçesinde Allah'ın cemâl tecellisiyle kalbin sükûn ve huzur içinde ferahlaması yönü faziletiyle süslemiştir. "Herkesin yöneldiği bir yön vardır"³⁴⁰ şimdi yüce kattan bu yere değin adı geçen cem'iyet-i Muhammediyye'nin mükemmelliğini anlamak için Mîr Muhammed Nûreddîn kuddise sırruhu'l-metîn hazretlerinin tesbit ettiği dâirenin burada resmini koymak uygun görüldü.

Vücûdu'l-Mutlak Dâiresi³⁴¹

Bu yüce dâireyi Şeyh Muhammed ez-Zeyni el-Hâşimî kuddise sırruhû hazretleri şerh etmiş ve 'me'âribu'l-yakîn fî merâtibi'l-mukarrabîn' (mukarrabîn mertebelerinde yakîn gayeler) diye isimlendirmiştir. Özet olarak açıklaması [58^b] şu yöndedir ki kulun Hakk Teâlâ'ya yakınlığı insânî bağları ve uzaklığı da nefsânî istekleri sebebiyledir. Herkim dünyadan bütünüyle uzaklaşırsa hazret-i ilâhiyyeye tamamen cezbolunur.

³⁴⁰ Bakara 2/148.

³⁴¹ Bu dâirede genel anlamıyla; dünyadan uzak olanın Hakk'a yakın olacağından ve dünyaya yakınlık ve uzaklığına göre dâirelerdeki mertebelerden yani Hakk'a yakınlık derecesinin belli olacağından bahsedilmektedir.

Tıpkı tertemiz ruhlara sahip peygamberler ve kâmil veliler gibi. Ve eğer dünyadan bağını kesmez ise Hazret-i ilâhiyye'ye cezbi, tertemiz ruhlara sahip olanların altında olur. Tıpkı hakîkate tam erememiş veliler gibi. Diğer mertebelerde ki kişiler de buna kıyasladır ki; her kim dünyadan uzak olur ise o kimse Hakk'a yakın olur. Ve her kim dünyaya yakın olur ise, Hazret-i ilâhî'den uzak olur. Dâire sahibi bu anlama en aşığı dâirelerde 'merâtibü'l-ba'diyete mine'd-dünyâ' (dünyadan uzaklık mertebesi) ibaresiyle işaret etti.

Ama dâirenin diğer dâireleri kuşatan olması diğer imkâniyye dâirelerinin eksik olmasının sırrı budur ki, birinci dâire 'Hazret-i ilâhiyye' dâiresi olup Cenâb-ı Hakk zâtıyla varolan, diğerleriyle düzene koyan, biçimlendirendir. Ve varlığı ile yokluğu imkân dâhilinde olup Allah'ın var etmesine bağlı olan tecellîgâhlardan diğerleri ise Hakk'ın varlığıyla kâim ve gerçekten kendileri için var olmadığındandır. Ve "Allah, her şeyi kuşatıcıdır"³⁴² âyet-i kerimesi mantığınca Cenâb-ı Hakk kayyûmiyyet ve varlığından feyizlendirmek üzere bütün yaratılmışları kuşatıcıdır.

Ve ikinci dâirenin tamamı 'hazret-i ilmiyye-i kâmile' (mükemmel ilmî mertebe) olup Allah, her şeyi kuşatıcıdır"³⁴³ âyet-i kerimesi mantığınca Cenâb-ı Hakk'ın bilgisine göre her şeyi kuşatıcı olduğundandır. Diğer dâirelerin eksik olması ise varlığı ile yokluğu imkân dâhilinde olan kişilerin zât ve sıfât bakımından eksik oluşudur. Çünkü yaratılan varlıkların varlığı [59^a] Hakk'ın zâtıyla kâim, sıfâtları Hakk'ın sıfâtlarıyla sabittir.

Fakat kâmil insan yani 'bütün varlık âleminin kendisiyle övündüğü Peygamberimiz (s.a.s.)' bütün ilâhî isimleri ve kâinatı kendinde toplaması hasebiyle iki zevki toplayan olduğundan onun dâiresi diğer dâirelere göre geniştir. Yakınlık ve uzaklık mertebesine göre ve diğer dâireleri buna kıyas edip iyice etraflıca düşün. Bu da biline ki imkân dâiresinin yarısı 'âlem-i melekûta' ve diğer yarısı da 'mülkler âlemine' işaretir.

Aşağıda bulunan dâirenin ilk çeyreği âhiretin varlığına, ikinci çeyreği ise dünya'nın varlığına işaretir. Yukarıda bulunan dâirenin ilk çeyreği âhiret sevgisine, ikinci çeyreği ise dünya sevgisine işaretir. "O gün yer, başka bir yere, gökler de başka

³⁴² Nisa 4/126.

³⁴³ Nisâ 4/124.

göklere dönüştürülür³⁴⁴” ve “Kişinin kardeşinden kaçacağı gün”³⁴⁵ âyet-i kerîmelerinin hakikat ve tahakkuk anlamları ortaya çıkınca dünya varlık dâiresi ve âhiret varlık dâiresine dönüştürülünce ve dünya sevgisi ‘sûret-i mu’azzibe’ (azap veren şekil) ile şeklen eshine-i (?) cehennem kâim olup “Dünya ehline âhiret haram”³⁴⁶ sırrı ortaya çıkmış olur. Ve dünya ehli her biri sıkıntıda ortaya çıkan muhabbet miktarınca eziyet çeker. Çünkü dünya sevgisi bütün hataların başıdır.

Ve âhiret sevgisi dâiresinin çeyreği Allah sevgisine dönüşünce Allah’ın sevgisi dışında başka bir şeyle ilgisi kalmaz. Hakk’ı ve cemâlini görüp ona gönül verme gerçekleşince “O gün birtakım yüzler aydındır”³⁴⁷ sırrı ortaya çıkar. Ve güzel mutluluk ehli ziyadeye erişince ve “Herkesin yaptığı iyiliği ve yaptığı kötülüğü hazır bulacağı gün...” ince anlamlı âyet-i kerîmesince [59^b] güzel işleri ve güzel ahlak gibi razı olunan nimetleri artar.

Dâirenin ortasına konan ve varsayılan nokta “nokta-i merkez dâiretü’l-vücûhu’l-muhît” ibaresinin sırrı budur ki Allah her şeyi rûhâniyet, cismâniyet ve arâzî cevherlerden varlık mertebelerinin bir araya gelmesiyle, isimleri ve sıfatları bakımından ihtiva eder. Ve varlıkta ortaya çıkan her şey Hakk’ın varlığıyla kâimdir. Ve kâmil insan bile gayb âlemi ve şehadet arasında toplanmış bütün ilâhî isimlere ve kâinatla ilgili olan şeyler erişince, vücûb ve imkân hususlarını kendinde topladı.

Vücûb ve imkân tarafından varsayılan çizginin iki tarafı birbirinde birleşerek o kâmile ulaşması bütün vücûd mertebelerini kuşattı. Ve o kâmil muhakkak asil, hatemiyyet makâmının sahibi selâm ve duaların en mükemmeli onun üzerine olsun Efendimiz (s.a.s.) hazretleridir. Ve efrad (Hz. Peygamber’e en mükemmel şekilde uyarak ferdiyet tecellisine mazhar olduğu ve kutbun gözetimi dışında bağımsız hareket eden velîler) ve aktâb (Velîler zümresinin başkanı ve insân-ı kâmil) mükemmel varislerdir. Ve bu makâmın vekili din gününe kadar ebedîdir. Çünkü dâire için elbette bir merkez, merkez için de sonsuz toplayıcı lazımdır. Bu da “âlem-i şuhûd’da” makâm sahibi olan kimse için resmedilir. Ve makâm sahibi zâtı yüce olana dönünce Cenâb-ı Hakk onun

³⁴⁴ İbrahim 14 /48.

³⁴⁵ Abese 80/34.

³⁴⁶ Deylemi, 2/230.

³⁴⁷ Kıyamet 75 /22.

makâmını salih kullarından diğerine ikame edip “Yeryüzü iyi kullarıma kalacaktır”³⁴⁸ bu ince anlamıyla o makâm kıyamet gününe kadar boş olmaz. Ve “Yeryüzünde Allah’ın kıymet verdiği hiç kimse kalmayınca kadar kıyamet kopmaz” hadîs-i şerîfinde ifade edildiği üzere [60^a] kıyamet kâim olur. Dâirelerin sembollerinin çözümü için bu söylenen son şeydir.

“الطُّودُ الْأَشَمُّ الَّذِي لَا يَزْخَرُ حُهُ التَّجَلَّى عَنْ مَقَامِ التَّمَكِّينِ”

[Tecellîlerin kendisini sarsmadığı kuvvetli dağın]

Bu yüce tamlamada geçen ‘et-Tavd’ (Yüce dağ) lafzen merfu ve sıfât-ı maktu‘ olmakla birçok kez açıklanan irab burada da tekrar incelenecek. Lügatte birinci bâbtan mastar olup, sabit ve devamlı kalıcı anlamına gelir. Ve dağ da kendinde sabit oluş ve yerleşme devamlılık bulunması sebebiyle dağ ve bu söz üzerine bağlı olarak ulu dağ olarak adlandırılmıştır.

Arapça dil kurallarını bilenlerin bildiği üzere sıfât-ı mektû‘ gerçekte mübtedâ ve haber demektir. Bu şekilde ifade edilen ibare “huve’t-tavd” uslûbunda olup Fahr-i âlem sallallâhu aleyhi vesellem efendimiz hazretlerinin insan türünde bulunmalarına bakılarak mübtedâ ve haber arasında bu ibârenin görünüşüne göre yorumlanması doğru değildir. Doğru yorumlamak için ‘Güzel teşbih’ veya ‘isti’âre-i asliye-i müreşşaha’ sanatıyla düzenlemek ve bunun üzerine teşbih, benzetme yönüyle mastar anlamında açıklanan mutlak sübût anlamını kabul etmek gerekir.

‘El-Eşemm’ iki fetha ile ‘şemem’ mastarından dördüncü bابتan çekilmiş ve irtifa‘ – yükseklik- anlamındadır. İsm-i tafdîl olarak lafzan merfu‘ ‘et-tavd’ kelimesinin sıfâtıdır. Bu kelimenin söylenmesi teveccüh kabilinden olup, [60^b] birinci sebebe yani teşbîh-i belîğa (güzel benzetmeye) göre dağda olan yükseklik ve irtifâ‘ sözlerine doğru dönmüş olup ikinci sebebe göre soyutlama yoluyla âlî (yüce) anlamında açıklanması serbesttir. Adı geçen kelimeyi sıfât-ı müşebbehe olarak kabul etmek caizdir. Belki bunun öncekine göre üstün olması, apaçık rütbe kazanmasını hürmetli iki şarih “Yüce Allah ve sıfatları dışında her şeyden yücedir” ibaresiyle kaydetmişlerdir.

Bu kaydın sebep ve illetine gelince Hazret-i Muhâmmed’in (s.a.s.) zâtı her bir eşyânın aslı ve hakikat-i Muhammediyye’nin kendisinden dallara ayrılması sebebiyle bütün kâinat hakikatleri ve Muhammedî sesi, rûhânî-cismânî ve zâhirî- bâtınî hakikatlerin

³⁴⁸ Enbiya 21/105.

biçimi ve Muhammediyye ile ilgili bütün hususlar bu cümleye aittir. Hepsine ve Ahmedî ahlakı ve yaratılışından kıyamet gününe kadar kendisinden yaratılan her bir işin övücü olan ta‘ayyün ve ondan bir parça olduğunu gören ve basîret gözüyle bakanlar ilâhî zât ve rabbânî sıfâtlardan başka her bir şey üzerine yüksek mertebeye çıkmasını ve zâtı yüce olan Peygamberimizi tasdik etmeye mecburdur.

Hatta zevk ve şuhûd ehli “Ey Peygamber! Biz seni hakîkaten bir şahit, bir müjdeleyici ve bir uyarıcı olarak gönderdik”³⁴⁹ âyet-i kerimesini daima -yüce peygamberlik dâiresi kendisine mahsus olan- Muhammed biz (şanı yüce olan) seni akıl ve sınırdan kayıp olan mertebemizden senin nurundan yarattığımız her bir şeye şâhid ve müşâhid, ilâhî isimlerin lûtf ve ihsan sıfâtıyla tecellîsi ile yaratılan cennetliklere müjdeleyici ve ilâhî isimlerin gazab ve kahr sıfâtıyla tecellîsi ile aynı şekilde senin nurundan yaratılan cehennemliklere [61^a] uyarıcı olduğun halde vazifelendirilip gönderildiğin anlamını çıkararak bu söze remzen ‘göze sürme çeken’ varlık ve yokluk ehli olmuştur.

‘Ellezî’ ism-i mevsûl, ‘lâ yuzahzihahû’ (sarsılmaz) mevsule döner. Zelzele vezninde olan ‘zehzaha’ mastarındaki bir nesneyi bundan bertaraf etmek yani uzaklaştırmak anlamındadır. Cehd-i mutlak olan ‘lem yuzahzah’ bertaraf edip uzaklaştıramaz anlamındadır. Yani sözlüğe bakılarak bilinir.

‘Tecellîn’ mahallen merfû, adı geçen fiilin failidir. Hepsi mevsûlün sılası olduktan sonra mevsûl sılasıyla beraber zikredilen ‘tadv’ kelimesinin sıfâtıdır. Ve ‘Tecellî’ dil bakımından meydana çıkma, zâhir ve âşikâr olma anlamındadır. Aslı marife olması gerekirken burada nekra getirilmesi ve bu nekranın da öncesinin olumsuz olması umûm ifâde edeceğine göre gerek tamamı gerekse bir kısmında meydana çıkma ve âşikâr olma çeşitlerinin hepsi anlamına yorumlamak dil şivesi gereğince. Bundan dolayı Abdulganî en-Nablusî kuddise sırruhu’l-unsâ ‘İnsanın gönlüne rabbânî zuhûratın çeşitlerinin açığa çıkması şeylerin çeşitlerinin ortaya çıkması’ ile tefsir etmiştir.

‘An makâmin’ (makâmdan) cümlesinde câr ve mecrûr ‘yuzahzihahû’ kelimesiyle alakalı, bağlantılıdır. ‘Makâm’ mîm harfinin fethiyle kulda basiret yönünden meleke bulan şeydir. Hâl ise bunun aksinedir ki gelip geçen ve yok olan şeydir. Seyyid Şerîf kuddise sırruhû *Ta‘rîfât*’ında buyurur ki; sevinç ve hüzn hali, gerilme ve gevşeme

³⁴⁹ Ahzab 33/45.

(Kabz, Allah'ın lutfuna mazhar olamamaktan ileri gelen gerilme, sıkılma, korku. Bast ise bu lutfu hissetmekten doğan ferahlık, neşe hâli) sevinç ehli, hüzn, kabz ve bast ve emsâli yapmacıktan uzak, dışarıdan alınmaz ve kazanılmaz. Sâlik'in kalbine gelen manadan ibarettir. Ki nefsin sıfâtının ortaya çıkmasıyla yok olabilir. Devam ederse meleke olur bu da makâm diye isimlendirilir. Şu hâlde ihsanlar ve makâmlar kazanç vasıtalarıdır. [61^b] Haller talep edilmeden ihtiyaç bildirmeden gelen ihsanlardır. Makâmlar ise çalışarak, çaba sarf ederek kazanılır diyerek söze son vermişlerdir. Şu kadar ki bu üstün tariftir.

'Et-Temkîn' kelimesi mecrûr ve 'makâm' kelimesinin muzâf ileyhidir. Bu 'temkîn' kelimesi 'meknete mine'sh şey temkînâ' (sarf) çekiminden mastar olarak *Misbâh-ı Münîr*'in beyânına göre "onu sultan ve güçlü kıldım" ve *Kâmûs*'un tahrîrine göre "onu güçlü kıl" olup bir nesnenin sahip olduğu gücü elden kaçırmaması anlamındadır ki 'gücünü yitirmek' diye ifade edilir.

Bir kimsede bu güç ve kuvvet meydana gelince gamı ve kederi gideren meleke hâsıl olacağı açıktır. Sûfiyye hazretleri 'temkîn' kelimesini sınırlı meleke anlamında kullanmışlardır. Mutlak gaybdan a'yân-ı kâ'inâtta keşif ile sıfâtlandırılmış basîret sebebiyle meydana gelen meleke demek anlamında açıklanır. Bu halde genel makâm ve özel temkin bulunmasından dolayı burada olan tamlama 'şeceru'l-arâk' (arak ağacı) kabilinden olup 'izâfet-i beyâniyye' olduğuna şüphe edilmez.

Tarif ettiğimiz ve belirli bir sıfâtla sıfâtlandığımız üzere rusûh anlamından ibâret olduğundan tasavvuf terimlerini açıklayan eserlerin çoğu 'temkîn' kelimesini istikâmet üzere elde edilen meleke ve istikrâr makâmıdır diye tarif etmişlerdir. Madem Hüdâ sâliki yoldadır o telvin sahibidir. Çünkü bir halden bir hâle, bir makâmdan bir makâma geçmek onun şânındandır. Bu hale ulaştığı vakit temkin meydana gelir.

[62^a] Şöyle ki sözün özü peygamberlerin sultanı, efdalü't-tahâyâ hazretleri yüce yüksek dağ değerinde bu derece meleke sahibi olup yerleşmiştir. Rabbânî tecellîlerin ve eksikliklerden uzak ve mükemmel çeşitlerin ortaya çıkması hangi tecellî ve inkişâf olursa olsun birlikte bulunacakları her bir tecellî onları ayn-ı telvininde temkîn makâmından aslâ uzaklaştıramaz demektir. Gönül aynaları âriflere gizli değildir ki ayn-ı telvînde temkin sadece temkinden en mükemmeldir.

“Öyle ise emrolunduğun gibi dosdoğru ol”³⁵⁰ ayet-i kerîmesinde geçen istikâmetten kasıt budur ki ‘Yâ Muhammed ayn-ı telvininde temkîn eyle’ anlamındadır. Her ne kadar bu ifademiz sûfiyye arasında meşhûr olan yazılanlara karşı ise de Şeyh-i Ekber kuddise sırruhu’l-ethar hazretlerinin ikazı bu merkezde olduğundan onun seçimi kesin görülmüştür. Ve bu benzerlik teceddüd-i emsâl (Varlıkların bir an içinde Hakk’ın bir tecellisiyle var olması, sonra başka bir tecellisiyle yok olması ve daha sonra yeni bir tecellî ile o varlıklara benzer varlıkların zâhir olup var olmasındandır.)

Hazret-i Şeyh Muhammed Nûr el-Arabî etâllâhü bekâhü “*Mecâlû’z-Zehrâ*” isimli *Salâtü’l-Kübrâ* şerhinde buyurur ki; Temkin son makâmdır. Bizzât peygamberlerin sonuncusu aleyhisselâtu ve’t-tahâyâ hazretlerinin ve ona tabii varisleri olan peygamberlerin ve kâmil velilerin makâmıdır. Çünkü zât-ı Muhammedî nübüvvet mührü ve velayet ile sıfâtlanmış oldukları için velayet mührü genel ve özel olan hazret-i İsâ ve diğerleri bu konuda vekili Rasûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi vesellemdir.

“Muhakkak ki, kalbime perde çekilir ve bu nedenle ben günde yüz kere (Estağfirullah el-Azîm, diye) Allah’a istiğfar ederim”³⁵¹ hadîs-i şerîfi ayn-ı telvinde temkine işârettir. Hak yolunu göstermek için yüce makâmdan aşağı makâma tenezzüllerinden istiğfâr ederlerdi. Ya da bizlere talim ve teşri içindir. Yoksa şerefli kalbinde sıkıntı meydana gelmiş değildir. [62^b] Ve salâtta yanılma ve yüce makâmlarına göre caiz olmayan bazı hükümlerin meydana gelmesi, Allah’ın rahmetine mazhar olan, af ve merhametiyle müjdelenen ümmet-i Muhammedi teselli içindir. Bu sebepten en hayırlı yüce makâm Muhammedî’nin temkin makâmı olmasına engel değildir.

“وَالْبَحْرِ الْحَضَمِ الَّذِي لَمْ تُعَكِّرْهُ جَيْفُ الْغَفْلَاتِ عَنْ صَفَاءِ الْيَقِينِ”

[Sana olan yakınlığına gaflet leşleri bulandıramayan büyük okyanusundur.]

Terkibinde geçen ‘ve’l-bahr’ (ve okyanus) lafzen merfu‘ olarak ‘et-tavd’ (yüce dağ) üzerine atfedilmiştir. Orada geçerli olan i’râb ve teşbîh ve isti‘âre burada da geçerlidir. Şu kadar ki deniz su ile dolu olduğu gibi teşbih edilen zât-ı Muhammedî’nin de ilimleri, ilâhî sırları, rabbânî hakikatleri ve Allah’ın inceliklerini bildiği ve harf-i ta‘rîf

³⁵⁰ Hud 11/112.

³⁵¹ Müslim, Zikir 41.

mükemmelliğe döndürülmekle her bir nesneye zuhur eden sirayetine göre bütün eşyayı kuşattığı kapsayıcılık yönüyle hatırdaki kalacak sözlerdendir.

Hâ'nın kesri ve dâd'ın fethi ve mîm'in şeddesiyle 'el-hizamm' kelimesi sıfât-ı müşebbehe olarak asıl sözlükte 'çok su olan deryaya' denildiği açıktır. Burada mevsûf zikr olunmakla tecrîd yoluyla ve'l-lüzûm-ı vâsi ve kuşatıcılık anlamına yorumlanacağı açıktır.

'Lem tuakkirhu ciyefu' (Leşleri bulandıramayan) terkîbinin irab yönü aynen irabında olduğu gibidir, tekrara gerek yoktur. Bu sebeple burada kelimesi ta'kîr mastarından yani tef'îl bâbından bir nesneyi tortulu ve posalı kılmak ve bir nesneye tortu koymak anlamındadır. Her iki tabir de o nesnenin bulandırılmasına sebep olduğu için muhterem şarih *Misbâh*'dan alarak 'lem tukeddirahu' 'onu bulandırmadın' anlamıyla açıklamışlardır ki bu da bulandırmak demektir.

Lafzen merfu [63^a] olup adı geçen fiilin faili olan cim'in kesri ve yâ'nın fethiyle belirtilmiş 'ciyef' kelimesi 'cîfe' kelimesinin çoğuludur. Yük için kullanılan deve, koyun, sığır gibi hayvanların kokmuş ölü bedenlerine denir. Leş diye tabir edilir. Bununla isimlendirilmesi başkalaşmasından dolayıdır. Bundan kastedilen ise kâfirlerin, münâfıkların ve müşriklerin hidayet zamanı nişân-ı Muhammedî'de bulundukları zaman hidayet nuruyla aydınlanamadıklarından dolayı ve içleri yalan ve şirkle bozulduğu için ölü gibi necisten ibaret olmaları kelimesiyle isimlendirilmesine sebep olmuştur.

Hatta cesetleri kokmuş ve ağızlarından kalplerinin necasetleri o asırda bulunan güzel kokulu ve şu anda da mevcut olan şüpheden uzak değildir "...Bilin ki Allah'a ortak koşanlar pisliğe batmışlardır"³⁵² ve "Bunlar, Allah'ın kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir..."³⁵³ ayetleri buna delildir. Bu sebeple veliler günah kokusunu da 'cîfe' diye isimlendirmişlerdir. İnkâr ile günah kelimesi birleşince ciyef (leş) diye isimlendirilmeye, müşrikler, kâfirler ve münâfıklar olmasından sebep 'ciyfe' kelimesi 'el-gafelât' kelimesine izâfe edilmiştir.

Yukarıda adı geçen kelime temere vezninde ğafele kelimesinin çoğuludur. Bir nesneyi kendini muhafaza etme ve uyanık olma halinin azlığı sebebiyle yanılıp terk etmek

³⁵² Tevbe 9/28.

³⁵³ Nahl 16/108.

anlamındadır. Ve bir nesnenin gönülden yok olmasına ve hatırlanamamasına da denir. “Sana olan yakınlığına” terkîbî muzâf ve muzâf-ı ileyh olarak te‘akkere fiiliyle alakalı, bağlantılıdır.

‘Safâ’ lügatte bulanık olmayan duru [63^b] olmak anlamındadır ki burada istenilen mükemmelliktir. Ve yakîn, ‘el-yakîn’ yâ’nın fethiyle bir nesneyi şeksiz şüphesiz doğru inançla bilmeye denir. Tasavvuf terimlerini açıklayan eserlerde ‘yakîn’, bir delile dayanıp kuşku ve şüpheyi giderdikten sonra oluşan sükûn, itmi’nân ve gayba imandır. Bu itmi’nân ve sükûn delîl ile meydana gelirse ona ilme’l-yakîn derler. İtmi’nân ve sükûndan sonra Hakk’ın kendi zâtı ile kemâliyye görünmesine ayne’l-yakîn derler. Sıfât ve zâtın sadece Hakk’ın olduğunu görünce Hakka’l-yakîn derler. Birinci makâm zahir ilimle uğraşan âlimlere, ikinci makâm tarikat ehline ve üçüncü makâm ise hakikat ehline aittir. Safâ-yı yakîn ise Peygamberimiz’in (s.a.s.) zâtına mahsustur.

Risalet göğünün Güneşi -Selâm ve duaların en mükemmeli onun üzerine olsun- hazretlerinin makâmı en yücedir. Ki Hakka’l-yakîn makâmıdır. Allah’a yakın olduğu halde Hakk’ın cemâlini görmek ve Hakk’ın zâtıyla tahakkuk eylemektedir. Cüneyd-i Bağdâdî kuddise sırruhu’l-hâdî hazretleri hakikate ‘Hakke’l-yakînin hakikati; gaybı a’yan gibi müşahede edebilmektir’ (bilinmeyi, görünmeyi açıkça görünen gibi görmektir) buyurmuştur. *Tafsîl-i Beyân Müddetü’l-Müşâk min Mürşidi’l-Uşşâk* isimli fakîrin eseri de işareti kırık kalem tarafından yazılmıştır. Ondan incelenebilir. Şimdi özetle ifade edilen anlam şudur ki; peygamberlerin seyyidi, velilerin dayanağı en güzel selamlar ona olsun, ilâhî ilimlere ve sonsuz bilgiye sahip olmakta geniş okyanus gibidir. Her şeyde Hakk’ın vechini görmesi ve Hak’la tahakkuk etmesi o saflığı berraklığı âşikâr olarak görmesi kendileri kokmuş ölü cesetlerine [64^a] benzeyen müşrikler, kafirler ve münafıklar o suyu bulandırmamış ve asla bulandıramamıştır demektir.

Hiz. Muhammed’in (s.a.s) zâtı müşriklerin ve diğerlerinin hidayet ve temizliklerine çok istekli oldukları, zât-ı Muhammedî ise temizlenmeye sebep olan temiz su ile ilâhî ilimler ve rabbânî bilgilerden ibarettir. Geniş bir deniz gibi dolu olması sebebiyle bu leşten temizlenme minneti ona ilkâ olunmuştur. Yani onların hidayet ve temizliklerine dair olan aşırı istek Muhammedî sıfât görülmüş ve adı geçen ifade söylenmiştir. Halbuki pislik başka bir hakikate dönüşene kadar yıkanma ile temiz olmaz. Şu ifade ettiklerimiz “Sen onların doğru yola yönelmelerini tutku derecesinde istesen de Allah,

yoldan çıkardığı kimseyi hidayete erdirmez. Onların asla yardımcıları da olmaz”³⁵⁴ âyet-i kerimesinden anlaşılmış âlemin kendisi ile iftihâr ettiği ve ümmetlere doğru yolu gösteren Efendimiz sallalâhu aleyhi vesellem onlara ilgi göstermemiştir.

Her ne kadar bunların ağızlarından çıkan bazı sözler sebebiyle gönül darlığına yakalanmış ve bu sebeple bazı zamanlarda önem veren görünmek gibi haller meydana gelir. Hatta “Söyledikleri yüzünden canının sıkıldığını muhakkak ki biliyoruz”³⁵⁵ âyet-i kerîmesi buna dair ise de dostluğun yokluğunun ikrarı yine tahtı süsleyen sevgili -selamlar onun tertemiz üzerine olsun- Efendimize (s.a.s.) hitâben “Onlardan dolayı üzülme, kurdukları tuzaklardan kaygı duyma”³⁵⁶ ve “Onların söylediklerine katlan ve uygun bir şekilde onlardan uzaklaş”³⁵⁷ bu iki âyet-i kerîme ile gerçekleşmesi yakındır.

Bu anlatılan hırs önceden sözü edilen leş ve gafil olmaktan ibaret olan üçüncü bölümde arz edilen gafletin giderilmesine dair olup bununla beraber gayn-ı gafelât olduklarından Hazret-i Şeyh Muhammed Nûr (asla zarar [64^b] etmeyecek bir ticaret) *Mecâlû’z-Zehrâ* isimli *Salâtu’l-Kübrâ* şerhinde buyurur ki; adı geçen tamlama kendisine benzetilenin benzetilene izafeti cinsinden olup “ölü leşi gibi bir gaflet” şeklinde ifade edilmesi Arapça dil şivesindendir. Gafletin suyu bulandırması ise Cenâb-ı Hak’tan gafil olmayı işaret etmesinden dolayı onu gidermek için ikinci adı geçen sıfât söylenmiştir.

Gafil olmak kurb makâmında ortaya çıkmayıp, nübüvvet makâmı ise bir anda ortaya çıkan yokluk yani birinci sırada bulunduğu kâinatın kendisiyle övündüğü zât olan Fahr-i kâinat aleyhi enveru’t-tahiyyat efendimizin kesinlikle bir dakika ve bir an bile Hak’tan yana gaflete uğramadıkları bilenler nezdinde birinci mertebeye ulaşmıştır.

Hatta Hazreti Mûsâ aleyhisselâmın Hazreti Hârûn’u azarladıkları vakit Hazreti Hârûn aleyhisselâm “...Emin ol ki ben senin, ‘Sözüme riayet etmedin de İsrâiloğulları’nın arasına ayrılık soktun!’ diyeceğinden endişelenmişim”³⁵⁸ âyet-i kerîmesinin beyân

³⁵⁴ Nahl 16/37.

³⁵⁵ Hicr 15/97.

³⁵⁶ Nahl 16/127.

³⁵⁷ Müzzemmil 73/10.

³⁵⁸ Taha 20/94.

buyurduğu sözü açıklamaları Hazret-i Mûsâ aleyhisselâmın Tevrat levhalarını peygamberlik elinin koruyucusu olarak koymasından sebep iki levhanın kırılmış olması ve peygamberliğin sonuncusu - selâm ve duaların en mükemmeli onun üzerine olsun- Uhud gazvesinde kafirlerin üstün geleceği zaman “Eğer bu topluluğunu helâk edersen, artık yeryüzünde Sana ibâdet edecek kimse kalmayacak” buyurmaları ve Hazret-i Ebûbekir radiyallâhu anh’ın tehdit makâmında “Muhakkak ki Allah sana yardım edecektir Ya Rasulallah” buyurup akabinde nişanlı meleklerin inmesi gibi söylenen bütün tesirli gafil olma haline yorumlandığı “ve’l-enbiyâ-i te’huzühüm el-hâli’l-gaflete” (enbiyaları o an alır, gaflet değil) kaidesi ittifakla kurtuluşa delildir.

Öyleyse şanlı peygamberlerin değil diğerlerinin gaflete uğradıkları [65^a] düşünülebilir. Şu kadar ki bu da bilgisizce bir gaflet değil dalgınlıkla, unutarak düşülen bir gaflet anlamındadır. Nitekim Hazreti Hanzala el-Esedî radiyallâhü anh’dan *Sihâh-ı Mesâbih-i Şerîf*’de ulaşmıştır ki; ben Hazret-i Ebûbekr-i Sıddîk radiyallâhü anh ile berâber evlerimizden çıkıp Hz. Muhammed Efendimizin (s.a.s.) şereflerine girdiğimizde ben “münafık oldum ey Haznala” sözünü söyledim. Bunun sebebini Rasûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi veselleme’ sordum. Huzurunuzda cehennem ve cenetti hatırlarız hatta aynen görme mertebesine ulaşırız. Mübarek huzurlarınızdan uzaklaşınca eşler, çocuklar ve kayıplar bizi bu düşünceden mahrum eder dediğimde Rasûl-i Kibriyâ (s.a.s.) “Nefsim kudreti elinde olana yemin olsun ki: Huzurumda bulunduğunuz hal üzere ve hatırlamaya zikire devam etseydiniz. Melekler (evlerinizde) döşekleriniz üzerinde ve yollarda sizinle musafaha ederlerdi. Fakat Ya Hanzala! Bir saat ibadetle bir saat dünya işleriyle uğraşınız, yeter” diye üç defa tekrarladı.”³⁵⁹ İşte bu bilgidен anlaşılıp ve bilinsin ki buna benzer gaflet zarar ve ziyan veren netice değildir.

³⁵⁹ Müslim, Tevbe, 2750.

LÜGATÇE ³⁶⁰

-A-

Âfitâb: Güneş.

Ağaz: Başlama, başlangıç.

Ahz: Alma, kabul etme.

A'yân-ı sâbîte: Değişmez aylar, hakikatler, özler asıllar.

Âlâyık: Alâkalar, ilgiler, bağlar. İnsanı meşgul eden, Hakk'a erişmekten alıkoyan ilişkiler, bağlar.

Âlem-i Ceberût: Mülk ile melekût âlemleri arasında veya melekût âleminin üstünde zaruretin hüküm sürdüğü âlem; Allah'ın zâtı, azamet ve celâl sıfâtı.

Âlem-i Melekût: Allah'ın mutlak hükümdar olduğu âlem.

Âlem-i Nâsut: Görünen âlem, insanlık âlemi.

Âliyât: Yüceler yücesi.

Amâ: İnce bulut, ahadiyet mertebesi veya vahidiyet mertebesi; hiçbir şeyin varlık sahasına çıkmadığı, henüz yaratılmadığı âlem.

Ârâyîş: Süslemek.

Asar: Eserler.

Âşikâr: Açık, meydanda, gözle görülebilen.

Avâlim: Alemler.

Ayniyyet: Aynı olma, hakikati ile aynı olma.

³⁶⁰Lügatçe hazırlanırken Ferit Devellioğlu Osmanlıca-Türkçe Lügat, Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Ethem Cebecioğlu Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Kubbealtı Lügatı, DİA ve benzeri kaynaklardan istifade edilmiştir.

-B-

Bâb: Kapı; Fası, bölüm, husus.

Bâlâ: Yukarı, üst; yüksek, yüce.

Bâtın: Derûn, iç yüz, sır, gizli.

Bedâ'e Buyrulmak: Başlamak.

Bedâhet: Apaçıklık, açıklık, bellilik.

Behâ'im: Hayvanlar, dört ayaklı hayvanlar.

Benâm: Ünlü, namlı, meşhur.

Binâberin: Bundan dolayı, buna dayanarak, bu sebebe binaen.

Beynehüma: İkisi arasında.

Beynûnet: İki şey arasındaki mesafe, aralık, ihtilaf, zıtlık, terslik.

Beyninde: Arasında.

Bidâyet: Başlangıç, başlama.

Bi'l-iltizâm: Bile bile, bilerek.

Bûd u nebûd: Varlık ve yokluk.

-C-

Câmid: Cansız, donuk.

Cedir: Uygun, yaraşır, layık olan

Cehd: Çabalama, çalışma, gayret, azim.

Celb: Kendine çekme, çağırma.

Celîl: Çok yüce, ulu, kadri ve mertebesi yüksek.

Cemi': Bütün, cümle, hepsi.

Cem'iyet: Topluluk, kalabalık.

Cilve-nümâ: Görünen, zuhur eden.

Ciyef: Leşler, cifeler.

Cûd: Bir karşılık olmaksızın yapılan bağış, ihsan, cömertlik.

Cümle: Hepsî, topluluk.

-D-

Dekâyık: İncelikler.

Der-kâr: Mâlum, âşikâr e olan, içinde olan, içte bulunan.

Derkenar: Kenar yazısı, açıklama, dipnot.

Devâir: Dâireler.

Deverân: Devr etme, dönme.

Dûçâr: Yakalanmış, uğramış, mübtela, maruz kalmış.

-E-

Ea‘mm: En umûmî, pek şümullü.

Ecsâm: Cisimler.

Edille: Deliller.

Ednâ: Çok (daha, en, pek).

Edyân: Dinler.

Ef‘al: Fiiller.

Efdal: En faziletli, daha üstün.

Ekmel: Kusursuz.

Ehadiyyet: Birlik, teklik, Allah’ın tekliği.

Ehass: En seçkin.

Elfaz: Lafızlar, sözler, kelimeler.

Envâr: Nurlar.

Erbâb-ı Kemâl: Kemal sahipleri.

Ervâh: Ruhlar.

Erzan: Kolay elde edilen, ucuz, bol.

Esrâr: Sırlar.

Etvâr: Tavırlar, haller, davranışlar.

Tahıyyât: Selamlar, hayır duâlar olsun.

Ez-cümle: Özet olarak.

Evâil: Başlangıçlar, önler, evveller, eskiler.

Evâhir: Ahirler, ayın son günleri, sonlar.

Evlâ: En uygun.

Evsâf: Nitelikler, vasıflar.

-F-

Fasıl: Bölüm, ara.

Fezâil: Faziletler.

Ferâiz: Farzların çoğul şekli.

Feyyâz: Çok bereketli, feyizli.

Feyz-i İlâhî: Akma, taşma, İlâhi zuhûr ve tecellî, varidât, ilhâm, ilim, mârifet.

Feyz-i Akdes: En kutsal feyiz, “şeylerin ve istidatlarının önce ilim, sonra da ayn mertebesinde var olmalarını gerektiren öz sevgi (hubb-i zâtî) tecellîsinden ibarettir.”

Feyz-i Mukaddes: A‘yân-ı sabitenin; İstidatlarına göre, onların hâricte zuhurunu istilzâm eden tecellî.

-G-H-

Gâib: Kaybolmak; yok olan, görünmeyen.

Gâlebe Etmek: Üstün gelmek, galip olmak.

Gaybet: Kalbe gelen feyiz ve tecellînin çokluğu sebebiyle maddiyat âlemine âit hallere karşı duyarlılığı kaybetme durumu, çevresinin ve kendisinin ne yaptığını farkedemez hâle gelme, halkın hâlinden ve eşyâdan haberi olmama.

Haffıyn: Dönerek.

Hakâyık: Hakîkatler, gerçekler.

Hakîkat-i Muhammediyye: Hz. Peygamberin manevi şahsiyetini ifade etmek için kullanılan tasavvuf terimi.

Hakk: Varlığı gerçek olan; varlığı yok olmayan, varlığı hiç değişmeyen.

Halâyık: Mahluklar; yaratıklar.

Hâlî: Boş, تنها.

Halvet: Yalnız olma, tenhaya çekilme.

Hâmî: Koruyucu, himaye eden, gözeten.

Hamîde: Övülmeye lâyık, methedilecek sıfâtlara sâhip olan.

Hamî: Taşıma, yüklenme, yükletme; yorma, atıf ve isnat etme.

Hamî etmek: Bir sebebe yormak, bir sebebe bağlayıp ondan ileri geldiğini kabul etmek, -e yüklemek.

Hasâil: Hasletler, huylar, tabiatlar.

Hassa: Bir şeye veya bir kimseye mahsus olan.

Hâtem: Mühür, yüzük, son.

Havf: Korku.

Havâs: Seçkin sınıf, ârifler ve tarîkat ehli arasındaki Hakk'ın seçkin kulları.

Havâtır: Fikirler, düşünceler, kalbe doğan şeyler, kalbe gelen mânevî hitaplar.

Hazarât-ı Hams: Varlığın beş mertebesini ifade etmek için kullanılan bir tasavvuf terimi.

Hazret: Mertebe.

Hîfe: korku, havf.

Hilkat: Yaratma, yaratılma, yaratılış; yaratılıştan gelen, sonradan kazanılmayan hal, tabiat.

Himmet: Yardım, ihsan; çalışma, gayret, emek.

Hulûl: Bir şeyin içine girme, gelip çatma.

Hurûc: Çıkış.

Husûl: Hâsıl olma, peydâ olma, vücûda gelme.

-İ-İ-

İtlâk: Salıverme, koyverme. Afv.

İtrâ: Gereğinden fazla övmek.

- İbâd:** Kullar.
- İbcâl:** Büyük saygı, tazim ve tekrim.
- İbtidar:** Bir işe girişme, başlama.
- İcmâlen:** Kısaca, kısaltarak, özetleyerek.
- İfâ:** Bir işi yapma, yerine getirme.
- İfâza:** Taşacak şekilde doldurma, feyiz verme.
- İğlak:** Kapalılık, anlaşılmazlık.
- İhda:** Hediye verme, hediye gönderme.
- İhtimâm:** Özen gösterme, süpürmek, süpürülmek.
- İktifâ:** Önündeki örneğe uyma, Taklidini yapma.
- İlâ-âhirihi:** Diğerleri de böyledir, sonuna kadar böyledir, vb.
- İlticâ:** Sığınma, himâyesi altına girmeyi isteme.
- İkmâl:** Kemâle erdirme olgunlaştırma.
- İkrâr:** Kabul etme, söyleme, tasdik etme.
- İktifâ:** Olduğu kadarını yeterli bulma, kâfi görme, fazlasını istememe, yetinme.
- İktisâb:** Kazanmak, elde etme.
- İktizâ:** Gerekme, gerektirme.
- İmtisâl:** Uyma, itâat etme; bir örneğe göre hareket etme.
- İncizâb:** Çekilme, cezbedilme, cazibeye kapılma.
- İnkıyâz:** Boyun eğme, itaat etme, bağlanma, muti olma, teslim olma.
- İnkişâf:** Keşfetme, ortaya çıkma.
- İntişâr:** Yaymak, dağılmak.
- Îrâd:** Getirme, söyleme.
- İrcâ':** Döndürme, geri çevirme.
- İrsâl:** Gönderme.

İsâr: Tasavvufta bir makam; kişinin ihtiyacı olduğu halde başkasını önceliklemesi, başkasının ihtiyacına öncelik vermesi.

İrtika: Yükselmek, yükseğe çıkarmak.

Îsâl: Ulaştırma.

İsti'dâd: Herhangi bir şeye karşı doğuştan gelen yatkınlık, yetenek, kabiliyet.

İsticlâ: Zât-ı Hakk'ın kendi zâtı için mazharlarda zuhur ve tecellî etmesi.

İstiğrâk: Bir şeye kendini fazlaca kaptırma, dalma.

İstihrâc: Çıkarma, hüküm çıkarma, bir manayı istidlal etmek, meydana ve harice çıkarmak.

İsti'lâm: Bilgi isteme, selam vermeyi isteme, yazı ile bilgi isteme.

İstişmam: Uzaktan ve bazı ipuçlarından anlam çıkarma, işaret ile anlama, hissetme, sezinleme.

İşârî: İşaret ile ilgili, remizli.

İ'ta: Verme, ödeme.

İ'zâm: Yollam, gönderme.

-K-

Kâbe Kavseyn: Allah'a en yakın olan makam, iki yay uzaklığı mesafesi.

Kâil: Söyleyen.

Kâffe: Hep, bütün, cümle.

Keşf: Aklın ve duyuların yetersiz kaldığı ilâhiyyât konularında doğrudan bilgi edinme yolu anlamında bir tasavvuf terimi.

Ketb-i Tahrir Etmek: Yazmak.

Ketm Etmek: Susmak.

Ketm-i adem: Adem, yokluk gizliliği.

Kevn: Oluş, meydana gelme, varlık, kâinat.

Kilk: Kalem

Kişver-küşâ: Şehirler feth eden.

Kuddise sırruh: Allah onun sırrını (iç âlemini) her türlü mânevî lekelerden arındırsın.

Kurb: Yakınlık.

Kutub: Veliler zümresinin başkanı ve insân-ı kâmil anlamında bir tasavvuf terimi.

-L-

Lâbüd: Gerekli olan, terkedilmesi mümkün olmayan.

Lâ hiye hüve ve lâ hiye gayruhû: Sıfâtlar O değildir ve sıfâtlar O'nun gayrı da değildir. Allah'ın sıfâtları zâtının ne aynıdır ve ne de gayrıdır.

Lâ-taayyün: Tayyünsüzlük.

Lâ-ya'kıl: Akıl etmez; şuursuz.

Lem'a: Parıltı, parlayış.

Levh-i Mahfuz: Allah tarafından takdir edilen şeylerin yazılı bulunduğu manevî levha; ilm-i ilâhî.

-M-

Mâ-adâ: -den başka, -den gayri.

Maârif: İlâhî sırlar üzerinde, varlıkların özü ve gerçeği tefekkür, keşif ve ilham.

Mâdûn: Aşağı, aşağıda olan, aşağısı.

Mahfûz: Korunmuş.

Mahsûs, mahsûsa: Tahsil edilmiş.

Mahz: Saf, sırf, hâlis.

Makâmat: Makamlar.

Mâsivâ: Allah'tan gayrı her şeyi ifade eden bir tasavvuf terimi.

Mazhar: Bir şeyin görünür duruma geldiği, görüldüğü, açığa çıktığı, zâhir olduğu yer veya kimse, tecellî yeri.

Mazmun: Anlam, meal.

Mebde': Başlama yeri; başlangıç, evvel.

Medâr: Yörünge, vesile, sebep, dayanak noktası, eksen, etrafında hareket edilen nokta.

Medârik: Tedarik edilen bilgiler, toplanan bilgiler.

Me'hûz: Alınmış, çıkarılmış, ahz olunmuş.

Meknûn: Örtülü, gizli, saklı.

Menba': Kaynak.

Menkul: Nakledilen.

Mesâil: Meseleler.

Meşâ'ir: Duygular.

Meşâyih: Şeyh kelimesinin çoğulu, Şeyhler.

Meşhûd: Şahid olunan.

Meşhûn: Dolu, doldurulmuş, yüklü.

Meşîyyet: Dileme, isteme.

Mevsuf: Nitelemek, Tasvif edilen

Mezbur: Adı geçen.

Mir'ât: Ayna.

Mirkat: Derece, basamak, mertebe.

Muhakkık: Bir şeyin hakikatine eren; eşyanın hakikati kendisine münkeşif olan.

Muhdes: Sonradan vücuda gelmiş, kadîm olmayan, mahlûk. Yeni.

Muhsî: Allah'ın isimlerinden biri. Her şeyi çokça veren ve adedini her yönüyle bilen.

Mûcib: Sebep olan, gerektiren.

Muâşir: Muâşeret eden, birlikte yaşayan.

Muaâvene: Yardım.

Muktezâ: Bir şeyin gereği olan, gereken, lâzım gelen şey, gerek, îcap.

Mübtenî: Dayanan, kurulmuş, kurulu.

Mücellâ: Cilalı, parlatılmış. Parlak.

Müellim: Elem veren.

Müheyyi': Hazırlayan

Mümteni': Mümkün olmayan, gayr-ı mümkün, muhâl olabilmesi düşünölemeyen.

Münba'is: İleri gelen, çıkan, bir sebepten ileri gelen, kaynaklanan, doğan.

Mündemic: Bir şeyin içine yerleştirilmiş, içinde bulunan, dörölüp sarılan, içine sokulmuş olan.

Münevver: Aydınlatılmış, aydınlık, ışıklđ, nurlu.

Münkeşif: İnkişâf eden, keşf olunan, görölen, meydana çıkan.

Müslâ: En çok benzeyen, en mükemmel, en faziletli, en yüce.

Müste'men: Aman verilmiş kimse.

Mütâbaat: İttibâ etme, tâbi olma.

Mütedair: Bir şeyin etrafında dönmek

Müttesim: Özel bir alâmeti, nişanı olan, nişanlı, damgalı.

Müstecmi: Cem eden, toplayan.

Müsemmâ: İsimlendirilen, belirli isimle anılan.

Mütehakkik: Hak ile hak olan, tahakkuk eden, ispatlayan.

Mütegayyir: Başka bir şekle giren, başka bir hal alan, değışen, başkalaşan.

Müyesser: Kolay gelen, kolay olan.

Müzmahil: Yok olan, yok olmuş, yokluğa karışmış.

-N-

Nâ-bûd: Gayr-i mevcûd, yok olan, bulunmaz.

Namdaş: Adaş.

Nâşî: ...den ileri gelen, dolayı, ötürü.

Nefes: Sâlikin halinin yoğunluktan hafifliğe dönmesi sonucunda hissettiğı ferahlık, velilerin himmeti vb. anlamlarda kullanılan tasavvuf terimi.

Nevafil : Nafilenin çoğul şekli, farzların dışında olan.

Nuhât: Nahiv âlimleri.

Nukât: Noktalar.

Nûş: Zevk, cümbüş.

Nümûdar: Görünen, örnek.

Nüşûr: Neşirler, öldükten sonra dirilme.

-P-

Pâyân: Nihayet, son, kenar, uç.

Penâh: Sığınma, sığınak, dayanacak, dayandığı nokta.

Perdâz: Uçan, düzelten, yönlendirici, tertib eden, düzenleyen, düzeltici

Perverde: Beslenmiş, yetiştirilmiş, büyütülmüş.

Pes: Öyleyse, şimdi.

-R-

Râci': Dönen.

Rakamzede: Yazan, kayıt eden.

Rahmetullâhi aleyh: Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun.

Râygân: Karşılıksız, Bedelsiz.

Remzen: Îmâ suretiyle, işâret yoluyla, sembolik olarak.

Rengîn: Renkli, parlak; güzel, süslü.

Reşh: Sızma, sızıntı, damla.

Rubûbiyet: Rablık, sâhiblik, mâliklik.

Rû-nümâ: Görünme, meydana çıkma.

Rûşenâ: Aydınlık, apaçık, belli.

Rüsûh: Sağlam olma, sağlamlık, ustalık, mahâret, meleke.

Rüteb: Rütbeler.

-S-

Salavât: Hz. Peygamberin manevi şahsiyetini selamlama anlamında bir tabir.

Sebk: Üslup, ileri geçme, vaki olma.

Seb‘u'l-Mesânî: Kur'an ve Fatiha suresini temsilen kullanılan bir terkip.

Seyr-i Fillâh: Allah'ta seyr.

Seyr-i İllallah: Allah'a doğru seyr.

Seyr-i Me'allâh: Salikin her mertebede Allah ile olan seyri.

Seyr-i Anillah: Allah'tan seyr. Bu seyir vahdetten kesrete doğrudur.

Sezâvâr: Layık olan.

Sılât: Bahşîşler, İhsanlar

Sırr-ı Hafâyık: Gizli sırlar.

Sırrı-ı Yezdân: Allah'ın sırları.

Sudûr: Sadırlar, göğüsler.

Sülûk-i hakikat: Hakikat yolculuğu.

Suver: Suretler, Ayetler

-Ş-

Şe'n: Yeni olarak ortaya çıkan iş, olay, durum, hal.

Şem': İlâhi nur.

Şekk: Şüphe, tereddüt, zan.

Şerh-nüvîsân: Şerh yazarları.

Şöhretgir: Şöhreti yayılmış, ünlü.

Şurû: Başlama.

Şühûd: Görme, İlâhi tecellîleri seyretme.

Şümûl: Şamil olma, içine alma, kaplama.

-T-

Taayyün: Belirme, meydana çıkma.

Taalluk: İlgisi olmak, dünyâyâ karşı duyulan ilgi, dünyâyâ âit bağ.

Tağlîb: Bir ilişik ve ilgiden dolayı bir kelimeyi başka bir ma'nâyı da içine alacak şekilde kullanma.

Tağayyür: Başkalaşma, değişme.

Tahalluk: Ahlâklanma, huy edinme.

Tahkîk ehli (erbâbı): Bir şeyi inceden inceye araştıranlar.

Tamîm: Umûmîleştirme, umûmîleştirilme.

Tarîk: Yol

Tay: Uzun mesafelerin bir anda aşılması.

Teberrî: Uzaklaşma, mensubiyeti reddetme.

Tecellî: Görünme, zâhir olma, zuhûr.

Tecerrüd: Mâsivadan alâkayı kesip, Allah'a yönelerek ibadet ve taatla meşgul olma.

Tevîf: Oyma, oyuk hâle koyma; boşluk, içi boş olma.

Tedellî: Eğilme, tevazu gösterme, nazlanma, aşağı inme.

Teferru: Birçok kısma ayrılma, dallanma.

Teferrüd: Yalnız kalma, yalnız olma

Teksîr: Çoğaltma.

Telebbüs: Giyinme, Giyme

Temyiz: Ayırma, ayrılma.

Tenezzül: İnme.

Tenzîl: Tedrici olarak indirme, parça parça indirme.

Tersîm: Resmetme, tasvir etme, şekil verme.

Teslîs: Üçleme, üç olma, üçlük, üç oluş.

Tefevvuk: Üstün olma.

Tevakkuf: Durma, bekleme.

Tezâhür: Zuhûra gelme, zâhire çıkma, meydana çıkma.

-U- Ü

Ubûdiyet: Kulluk.

Ulûhiyet: İlahlık.

Ulu'l-Elbab: Lübb (öz) sahipleri, akıl, kalp, basiret sahipleri, akli sadece hayrı işaret edecek duruma gelmiş kişiler.

Umrân: Mâmur olma, imar edilmişlik, medeniyet, şehir.

Umûr: Emirler, işler, hususlar.

Urefâ: Ârifler.

Ümmü'l Kitâb: Kitab'ın anası, esası, aslı, Kur'an-ı Kerim, levh-i mahfuz, Fatiha suresi.

-V-

Vâcibu'l-vücûd: Vücudu vacip olan, varlığı zorunlu olan, varlığı zâtından olan ve başkasına ihtiyacı olmayan.

Vâreste: Kurtulmuş, serbest, rahat, ilişkisiz.

Vârid: Gelen, içe dönüş, içe doğan, Hak'tan kula gelen feyz, ilham, hal.

Vâsita: Araç.

Vaz' etmek: Koymak.

Vehbî, Vehbiyye: İlâhî bağış.

Vech-i ilâhî: Zâtı, kendisi veya rızası anlamında Allah'a nisbet edilen haberî sıfâtlardan biri.

Vedîa: Emanet

Vesi', vesîa: Geniş, bol.

Vukû: Olma, meydana gelme, husûle gelme.

Vusûl: Ulaşma, erişme, varma.

-Y- Z-

Yakîn: Kâti, kesin bilgi, kat'iyet.

Yed: El; güç, kudret.

Zât-ı hüve hüve: Kendi kendinden ibaret olan.

Zebân: Dil, lisân, lügât, lehçe.

Zeyl: Bir yazıya yapılan ekleme, ek.

Zî-şân: Şeref sahibi, şerefli.

Zîver: Süs, ziynet.

Zülâl: Berrak, saf, tatlı, hafif, güzel.

Zuhûr: Ortaya çıkma, görünme, meydana çıkma.

Zübde: Öz, özet, en seçkin parça, bir şeyin en mühim kısmı.

KAYNAKÇA

- Akkaya, Veysel. “İbnü’l-Arabî’nin Nûr-i Muhammedî Açısından Hz. Muhammed ve Diğer Peygamberler Arasındaki İlişkilere Bakışı” Sûfiyye. Haziran 2021. s.10. 182.
- Akkaya, Veysel. *Kâbe ve İnsan*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2000.
- Akün, Ömer Faruk. “Bursalı Mehmed Tâhir” DİA. XI. İstanbul: 1992.
- Altuntaş, İsmail Hakkı. Muhyiddin İbnu’l-Arabî’nin Salâtlarından Bir Demet, İstanbul: Buhara Yayınları, 2014.
- Ateş, Süleyman. “Hazarât-ı Hams” DİA. XVII. İstanbul:1998.
- Aydınlı, Ayşenur. “Harîrîzâde Kemâleddin Efendi’nin Kenzü’l-Feyz İsimli Eseri (Metin ve İnceleme),” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: 2015.
- Banaz, Şaban. “Hz. Peygamber’e Salavat Getirmek” Yüksek Lisans Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sivas: 2006.
- Başaran, Serkan. “Anlamı Keyfiyeti ve İşlevi Bakımından Hz. Peygambere Salavat Getirme Hakkında Bir Değerlendirme” Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi. C.10. S.23. 2019.
- Bolat, Ali. Muhammed Nûru’l-Arabî Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri. İstanbul: H Yay., 2015.
- Bursevî, İsmail Hakkı. Ruhu’l- Beyan Tefsiri. Müt. H. Kâmil Yılmaz, Ömer Çelik, Süleyman Derin, Mehmet Toprak, Murat Sülün. Erkam yayınları. İstanbul:2010. c.1.
- Bursevî, İsmail Hakkı. Varlığın Dili İbn Meşîş Salavâtı ve Şerhi. Müt. Nedim Tan. İstanbul: İz Yayıncılık. 2014.
- Cebecioğlu, Ethem. Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü. Ankara: Rehber Yayınları, 1997.
- Ceyhan, Semih. “Tecellî” DİA. XL. İstanbul: 2011.
- Çiçek, Yakup. “Harîrîzâde” DİA. XVI. İstanbul: 1997.

- Çiçek, Yakup. “Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin Efendi”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 7-10, (1995): 407-484.
- Çiçek, Yakup. “Harîrîzâde Mehmed Kemâleddin: Hayatı, Eserleri ve Tibyânü Vesâili'l-hakâik fî Beyâni Selâsili't-tarâik Muhtevası-Kaynakları,” Yayımlanmamış Doktora Tezi. Yüksek İslam Enstitüsü, İstanbul: 1982.
- Çiçek, Yakup. İhlas Sûresi Tefsîri / Mevridü'l-Hass bi'l-Havâs fî Tefsîr-i Sûreti'l-İhlâs, Harîrîzâde, 1 bs. İstanbul: İFAV, 1996.
- Demirci, Mehmet. “Hakikat-i Muhammediyye” DİA. XV. İstanbul: 1997.
- Ebu Abdillâh Muhyiddin Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Hatimî et-Taî el-Endelüsî, İbnu'l-Arabî. Fususu'l-Hikem Tercümesi. Müt. Ahmet Avni Konuk. Türkiye Yazma Eserler Kurumu. İstanbul:2017.
- Ebu Abdillâh Muhyiddin Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Hatimî et-Taî el-Endelüsî, İbnu'l-Arabî. Salât-ı Feyziyye Tercümesi. Müt.: Abdülaziz Mecdi Tolun. İ.B.B. Atatürk Kitaplığı OE 0313.
- Er, Şaban. Melâmîlik ve Osmanlı Devri Melâmîleri. 1. Baskı. İstanbul: Kutupyıldızı Yayınları, 2015.
- Eraydın, Selçuk. “Feyiz” DİA. XII. İstanbul: 1995.
- Erginli, Zafer. Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Kâlem Yayınevi. 2006.
- Erul, Bünyamin. “Uydurma Rivayetlerde Peygamber Tasavvuru”. İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri Sempozyumu. Ankara: 2003. 423-425.
- Gölpınarlı. Abdülbâkî. Melâmîlik ve Melâmîler. 1924.
- Gümüşhanevî. Ahmed Ziyaüddin Mecmuatü'l-ahzab Muhyiddin el-Arabî Cildi. İ.B.B. Atatürk Kitaplığı. 1114.
- Harîrîzâde. Kenzü'l-Feyz. İ.B.B. Atatürk Kitaplığı. Osman Ergin. 1750.
- Harîrîzâde. Reşh-i Sılâti'l-Enveriyye Fî Şerh-i Salâti'l-Ekberiyye. İ.B.B. Atatürk Kitaplığı. Osman Ergin. 695.
- Harîrîzâde. Tibyânü Vesâili'l-Hakâik fî Beyâni Selâsili't-Tarâik. Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 430, III.

- İbnu'l-Arabî. Füsûsu'l-Hikem. Çeviri: Ahmed Avni Konuk. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul: 2017.
- İbnu'l-Arabî. Fütûhât-ı Mekkiyye. Çeviri: Ekrem Demirli. Litera yayıncılık. İstanbul 2007.
- İbnu'l-Arabî. Özün Özü. Çev. İsmail Hakkı Bursevî. Bahar Yayınları. İstanbul: 2000.
- İdiz, Ferzende. “Tasavvufta Hakikat-i Muhammediyye Meselesi ve Mesnevî’den Örnekler” Ekev Akademi Dergisi. 2014.18:59.
- İltuş, Cüveyriye. “Muhyî ve Cihânnümâsı” Yüksek Lisans Tezi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2010.
- İzutsu, Toshihiko. İbn Arabî’nin Fusûs’undaki Anahtar Kavramlar. çev. Ahmet Yüksel Özemre. İstanbul: Kaknüs Yayınları. 1998.
- Kara, İhsan. “Tasavvuf İstılâhları Literatürü ve Seyyid Mustafa Râsim Efendi’nin İstılâhat-ı İnsânı Kâmil’i”. Yayınlanmış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: 2003.
- Kara, Mustafa. Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi, 1. bs. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985
- Kartal, Abdullah. “Abdullah Bosnevî ve Merâtib-i Vücud ile İlgili Bir Risalesi” Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul:1996.
- Kâmus-ı Türkî. 2021. <https://www.kamusiturki.com>.
- Kılıç, Mahmud Erol. Şeyh-i Ekber. İstanbul: Sufi Kitap. 2018.
- Kılıç, Mahmud Erol. “Muhyiddîn İbnu'l-Arabî’de Varlık ve Mertebeleri” Doktora tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul: 1995.
- Koca, Fatih. “İslâm Tarihi ve Medeniyetinde Salâlar ve Salavâtlar Anadolu Örneği” Doktora Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sivas. 2013.
- Kubbealtı Lügatı. 2021. <http://www.lugatim.com>.
- Lügat. 2021. <https://www.luggat.com>.
- Mertoğlu, M. Suat. “Salâtuselâm” DİA. XXXVI. 2009.

- Nûru'l-Arabî, Muhammed. Noktatu'l-Beyân. Haz. H. Rahmi Yananlı. 3. Baskı. İstanbul: Büyüyen Ay, 2021.
- Ocaklıoğlu. Hatice. “Harîrîzâde'nin Şeyh Bedreddîn Vâridât'ı Üzerine Şerhinin Tahkîk ve Değerlendirmesi (1-100. Varaklar Arası),” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul: 2009.
- Osmanlıca Sözlükler. 2021. <https://www.osmanlicasozlukler.com/>
- Öztürk, Özkan. Siyaset ve Tasavvuf Osmanlı Siyasi Düşüncesinde Tasavvufun Tezahürleri. 1. Baskı. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.
- Tâhir, Bursalı Mehmet. Osmanlı Müellifleri. Haz. A. Fikri Yavuz, İsmail Özen. İstanbul: Meral Yayınevi. 1972.
- Tâhir, Bursalı Mehmed. Kibâr-ı Meşâyıhdan On İki Zâtın Terâcim-i Ahvâli. İstanbul: 1316.
- Tosun, Necdet. “Harîrîzâde'nin Kenzü'l-Feyz İsimli Eserine Göre Halvetiyye'de Tasavvufî Eğitim ve Adab”. II. Uluslararası Şeyh Şa'bân-ı Velî Sempozyumu. Kastamonu: 2014.
- Türer, Osman. Harîrîzâde'nin Sülûkün Mertebelerine Dair Bir Risâlesi: Feyzu'l-Muğnî Min Sırrî Hadîsi Men Talebenî”, Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnu'l-Arabî Özel Sayısı-2), S. 23, İstanbul: 2009.
- Uludağ, Süleyman. “Ahadiyyet” DİA. I. İstanbul: 1988.
- Uludağ, Sülyman. “Amâ” DİA. II. İstanbul: 1989.
- Uludağ, Süleyman. Tasavvuf Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Marifet Yayınları. 1990.
- Ustakurt, Furkan. “Tasavvuf Literatüründe Etvâr- Seb'a Ve Harîrîzâde'nin Fecru'l-Esmâ Ve Subhu'l-Müsemmâ Adlı Risalesi”, Yüksek Lisans Tezi. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2018.
- Uzuner, Ömer Sami. “Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Eserleri Metin ve İnceleme” Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul. 2021.
- Vahyî, Muallim. Bursalı Tâhir Bey, İstanbul: 1334.

- Vassâf, Osmanzâde Hüseyin. Sefîne-i Evliyâ, (haz. Mehmet Akkuş, Ali Yılmaz), İstanbul: Kitabevi, 2006, C. 3, 4.
- Vicdâni, Sâdık. Tarikatler ve Silsileleri (Tomâr-ı Turûk-ı Âliyye), (haz. İrfan Gündüz), 1 bs. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1995.
- Yıldırım, Suat. “Besmele” DİA. İstanbul. 1992. c.5. s.530.
- Yılmaz, Abdullah. “Tasavvuf’ta Feyz Kavramı” Yüksek Lisans Tezi. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Gümüşhane. 2016.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1994 ve 2017.
- Yılmaz, Kübra. “Abdurrahîm Fedâî ve Merâtib-i Vücûd Risâlesi” Din ve Bilim Muş Alpaslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi. S.1. 2018.
- Yücer, Hür Mahmut. “Tarikat Geleneğinde Salavât-ı Şerife ve Müstakimzâde’nin Şerh-i Evrâd-ı Kâdirî Adlı Eseri” Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi. S.15. 2005.
- Yücer, Hür Mahmut. Temsiller Vahdet-i Vücûd ve Sembolizm. Büyüyen Ay. İstanbul: 2019, 49-50.

SONUÇ

Harîrîzâde Kemâleddin Efendi XIX. yüzyılda yaşamış, kısa ömrünü bereketli bir şekilde tamamlamış, iki yüz civarında tarikattan icazet almıştır. Ardında kırk küsur Arapça ve Türkçe eseri miras olarak bırakmıştır.

Bu kıymetli eserlerden biri de tezimizin konusu olan “*Reşh-i Sılâti'l-Enveriyye Fî Şerh-i Salâti'l-Ekberiyye*”dir. Müellif bu eserinde İbnu'l-Arabî'nin ‘Salâtu’l-Feyziyye’ namıyla meşhur “Salâtü’l-Kübrâ” metnini şerh etmektedir. Şerhinde edebî bir dil ve kuşatıcı ifadeler ile metinde zikredilen kavramları derinlemesine ele almaktadır.

Bu kavramları diğer eserlerine nispetle fasıl veya başlıklara ayırmadan salavât metni üzerinden açıklamaktadır. Ayrıca salavâtın tam metnini bir bütün halinde vermeyip birkaç kelimeden oluşan cümlecikler halinde salavâtın terkiplerini dolayısıyla kavramları sırasıyla açıklamaktadır.

Harîrîzâde eserine besmele, hamdele, salvele ve istifade edilmesi için dua ile başlamakta, salavâtın önemine vurgu yapıp eserin ismini açıklamaktadır. Ardından salavâtın metninde bulunan sırayla vahdet-i vücûd kavramlarını incelemektedir. Feyiz, tecellî, taayyün, amâ, tenezzül, hazarât-ı hams ve Hakikat-i Muhammediyye gibi kavramları metnin içerisinde yeri geldiğinde açıklamaktadır.

Harîrîzâde şerhini yazdığı bu salavâtı, varlık mertebeleri doğrultusunda tafsilatlı bir şekilde açıklarken kullandığı her kavram birbirine bağlantılı bir şekilde Hakikat-i Muhammediyye’yi işaret etmektedir. Şerhin medârı hakikat-i Muhammediyye olarak öne çıkmaktadır.

Harîrîzâde eserinde kendi tahrir ettiği kısmın sonuna geldiğinde tüm ifadelerin özü sayılabilecek bir tanım yapmaktadır “Salavâtın manayı muradı insan-ı kâmil olmaktır.”

Reşh-i Sılâti'l-Enveriyye Fî Şerh-i Salâti'l-Ekberiyye’ye dair yaptığımız bu çalışmamızın isminde olduğu gibi bir katre kadar da olsa ilim dünyasına katkı sağlamasını temenni ederiz.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı, Soyadı: Sare Ziyansız

Eğitim Durumu

Lisans: Avrupa İslam Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi (2011)

Anadolu Üniversitesi Sosyoloji Bölümü (2016)

Yüksek Lisans: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri

Yabancı Dil: Arapça

Yayın

Sempozyum Bildirisi: “II. Abdulhamid Dönemi İttihâd-ı İslam (Panislamizm) Siyaseti
Doğrultusunda Tasavvufa Bakış ve Dönemin Etkin Mutasavvıfları” (2019)